

**БЮДЖЕТТІК ТӘУЕКЕЛДЕР ЖӘНЕ
МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫНЫҢ 2056
ЖЫЛҒА ДЕЙІНГІ ҰЗАҚ МЕРЗІМДІ
ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ**

ТАЛДАМАЛЫҚ ЕСЕП

Астана, 2024

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қаржысын басқарудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 10 қыркүйектегі №1005 Жарлығына сәйкес бюджеттік тәуекелдер және мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді орнықтылығы туралы талдамалық есепті әзірлеу көзделген.

Талдамалық есеп ХВҚ техникалық көмегі арқылы және ХВҚ Жол картасына сәйкес фискалдық тұрақтылыққа әлеуетті әсер етуі мүмкін нақты тәуекелдерді (климаттық тәуекелдер және пандемия) алдын ала талдаумен кеңейтілді. Бұл ретте квазимемлекеттік сектордан және мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктен түсетін кейбір бюджеттік тәуекелдерге терең талдау жүргізілді.

Біз фискалдық тәуекелдер және мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығы туралы есепті құруға қатысушылардың барлығына, атап айтқанда ХВҚ миссиясының өкілдеріне: Имран Азизге, Филипп Барриге және Мартин Дарсиге, сарапшылар тобының мүшелеріне есептің құрылымы мен мазмұны бойынша ұсыныстар беру, есептеулерді дайындау кезінде техникалық қолдау көрсеткені үшін алғысымызды білдіреміз.

Есепті құрастыруға қатысқаны үшін барлық мемлекеттік органдар мен «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ сарапшыларына алғысымызды білдіреміз.

Бұл Есеп Қазақстанда үшінші рет жасалуда және жетілдірілетін болады: фискалдық тәуекелдерді неғұрлым егжей-тегжейлі және терең талдауды қамту, сондай-ақ мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығына әсер ететін басқа да іргелі факторларды есепке алу қолға алынады.

Мазмұны

ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН БЕЛГІЛЕР	5
Кіріспе	7
1. Макроэкономикалық сценарийлер	8
1.1. Макроэкономикалық сценарийді әзірлеу	8
1.2. Әзірленген сценарийлер негізінде негізгі макроэкономикалық айнымалыларды есептеу	9
2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекеттік бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері	18
2.1. Әсер ету тетіктерінің сипаттамасы	18
2.2. Макроэкономикалық сценарийлердің кіріске әсері	19
2.3. Макроэкономикалық сценарийлердің шығындарға әсері	23
2.4. Алынған нәтижелерді сипаттай отырып және тиісті қорытындыларды қалыптастыра отырып, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын болжау кезеңіндегі арналған бюджет балансына макроэкономикалық сценарийлерді іске асырудың әсерін есептеу	29
3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау	36
3.1. Квазимемлекеттік сектор субъектілерін ретроспективті талдау	36
3.2. Квазимемлекеттік сектордағы бюджеттік тәуекелдердің сипаттамасы	52
3.3. Квазимемлекеттік сектор борышын талдау және болжау	66
4. Қаржы секторындағы міндеттемелер мен тәуекелдерді талдау	73
4.1. Әлемдік дағдарыстардың қаржы секторы субъектілерінің көрсеткіштеріне әсері бөлігінде қаржы секторын ретроспективті талдау	Ошибка! Закладка не определена.
4.2. Қаржы мекемелерінің қиын жағдайлары кезеңінде мемлекеттік көмекке байланысты қаржы секторы тарапынан бюджеттік тәуекелдерді сипаттамасы	Ошибка! Закладка не определена.
5. МЖӘ саласындағы міндеттемелер мен тәуекелдерді талдау және бағалау	84
5.1. МЖӘ жобаларын іске асыру барысында туындайтын мемлекеттің тікелей міндеттемелерін сипаттау және талдау	84
5.2. Мемлекеттің шартты міндеттемелерінің туындауына байланысты МЖӘ келісімшарттары бойынша бюджеттік тәуекелдерді сипаттау	87
5.3. МЖӘ жобалары бойынша мемлекеттің шартты міндеттемелерінің туындауына байланысты бюджеттік тәуекелдерді талдау және бағалау	88
5.4. МЖӘ жобаларын іске асыру барысында бюджеттік тәуекелдерді төмендету жөніндегі шаралар	90
6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуекелдерін талдау және бағалау	91
7. Ерекше тәуекелдер.	108
8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді орнықтылығын бағалау.	114
8.1. 2056 жылға дейінгі демографиялық болжамдар	114
8.2. 2056 жылға дейінгі негізгі сценарий	128
8.3. 2060 жылға дейінгі көміртекті бейтараптық сценарийі	134
8.4. 2056 жылға дейінгі экологиялық тәуекелдер	139
8.5. 2056 жылға дейінгі еңбек өнімділігінің өсу сценарийі	142
Қорытынды	147
1-ҚОСЫМША	151
2-ҚОСЫМША	152

ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН БЕЛГІЛЕР

Қысқартулар:

АКС	Ақша-кредит саясаты
АҚ	Акционерлік қоғам
АҚШ	Америка Құрама Штаттары
АНК	Аграрлық несие корпорациясы
БЖЗҚ	Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры
БҚБК	Банктік қадағалау жөніндегі Базель комитеті
ДБ	Дүниежүзілік банк
ДКБЖ	Депозиттерге кепілдік беру жүйесі
ЕБ	Еншілес банк
ЕДБ	Екінші деңгейдегі банктер
ЕО	Еуропалық одақ
ЕОБ	Еуропалық орталық банк
ЖІӨ	Жалпы ішкі өнім
ЖК	Жеке кәсіпкерлер
ЖШС	Жауапкершілігі шектеулі серіктестік
КҚК	Каспий Құбыр Консорциумы
КМС	Квазимемлекеттік сектор
КТС	Корпоративтік табыс салығы
ҚДБ	Қазақстанның Даму Банкі
ҚДКБҚ	Қазақстандық депозиттерге кепілдік беру қоры
ҚЖК	Қарыз жүктемесінің коэффициенті
ҚМА	Қаржылық мониторинг агенттігі
ҚҚС	Қосылған құн салығы
ҚНРДА	Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі
ҚТҚ	Қазақстандық тұрақтылық қоры
ҚР	Қазақстан Республикасы
ҚР ҰБ	Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі
ҚР ҰҚ	Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры
ҚР ҰЭМ	Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі
ҚР АШМ	Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі
ҚР ҚМ	Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі
ҚР СЖРА ҰСБ	Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы
ҚРЗ	Қазақстан Республикасының Заңы
ҚТЖ	Қазақстан Темір Жолы
ҚТИ	Қаржылық тұрақтылық индикаторлары
МЖӘ	Мемлекеттік-жекешелік әріптестік
НКИ	Нақты көлем индексі
НҚА	Нормативтік құқықтық актілер
НСС	Негізгі сауда серіктестері
ОПЕК	Мұнай экспорттаушы елдер ұйымы
ӨДҚ	Өнеркәсіпті дамыту қоры
ПКҚ	Проблемалық кредиттер қоры
ПСТАШП	Пайыз, салық, тозу және амортизацияны шегергенге дейінгі пайда
РЕПО	Repurchase Agreement, алдын ала белгіленген баға бойынша белгілі бір мерзімнен кейін кері сату (сатып алу) міндеттемесі бар бағалы қағазды сатып алу (сату) мәмілесі
РМК	Республикалық мемлекеттік кәсіпорын
РМҚК	Республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорын
РФ	Ресей Федерациясы
ТБИ	Тұтыну бағаларының индексі
ТЖ	Төтенше жағдай
ТКШ	Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық
ТШИ	Тікелей шетелдік инвестициялар
ҰАК	Ұлттық атом компаниясы
ҰБХ	Ұлттық басқарушы холдинг

ҰӘҚ	Ұлттық әл-ауқат қоры
ҰК	Ұлттық компания
ҰТК	Ұлттық тау-кен компаниясы
ФРЖ	Федералды резерв жүйесі
ХВҚ	Халықаралық валюта қоры
ХҚЕС	Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары
ШОК	Шағын және орта кәсіпкерлік
ЭКБ	Шикі мұнайға экспорттық кедендік баж
ЭСК	Экспорттық сақтандыру компаниясы
ТМККК	Тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі
ИШӨ	Инвестициялық шығындардың өтемақысы
ОШӨ	Операциялық шығындардың өтемақысы
БҮС	Басқару үшін сыйақы
ОБҮС	Объектіні басқаруды жүзеге асырғаны үшін сыйақы
ҚҮТ	Қолжетімділік үшін төлем
МӘСҚ	Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры
ӘМСҚ	Әлеуметтік медициналық сақтандыру қоры
ҰААЖ	Үлкен Алматы айналма жолы
AQR	Asset Quality Review, Активтердің сапасын бағалау
COVID-19	Коронавирустық инфекция
EBIDTA	Earning Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization, Пайыздар, салықтар, амортизация және амортизацияға дейінгі пайда
FFSA	The Financial Stability Authority, Қаржылық тұрақтылық басқармасы
FSAP	Financial sector assessment program, Қаржы секторын бағалау бағдарламасы
ICAAP	Internal Capital Adequacy Assessment Process, Капиталдың жеткіліктілігін бағалаудың ішкі процесі
NCUA	National Credit Union Administration, Ұлттық кредиттік одақтар әкімшілігі
NCUSIF	National Credit Union Share Insurance Fund, Ұлттық кредиттік одақтар депозиттерін сақтандыру қоры
NHFIC	National housing Finance and Investment Corporation, Ұлттық тұрғын үйді қаржыландыру және инвестициялар корпорациясы
PFRAM	Public-Private Partnerships Fiscal Risk Assessment Model, МЖӘ фискалдық тәуекелдерін бағалау моделі
TALF	Term Asset-Backed securities Loan Facility, Активтермен қамтамасыз етілген бағалы қағаздармен ұзақ мерзімді кредиттеу бағдарламасы
TARP	Troubled Asset Relief Program, Проблемалық активтерге көмек бағдарламасы

Белгілеулер:

мың	мың
млн.	миллион
млрд.	миллиард
трлн.	триллион
п.т.	пайыз тармақтар
адам	адам
%	пайыз

Кіріспе

ҚР ҰЭМ әлеуметтік-экономикалық даму болжамын әзірлеу шеңберінде бес жылға арналған макроэкономикалық көрсеткіштер және үш жылға арналған бюджет параметрлері әзірленуде. Осы есепте сыртқы макроэкономикалық сценарийлердің алдағы бес жылға арналған макроэкономикалық және бюджеттік көрсеткіштерге әсерін бағалау және талдау жүргізіледі. Тарихи деректер мен әлемдік экономиканың дамуын бағалау негізінде 6 сценарий құрастырылып, олардың республикалық бюджет көрсеткіштеріне әсері бағаланды.

КМС тәуекелдерін зерттеу және оның бюджетке әсері алдын ала фискалдық тәуекелдерді анықтау, оларды парламенттік және қоғамдық бақылау шеңберінде басқару арқылы мемлекеттік қаржының тұрақтылығын арттыру және инвесторлардың сенімін нығайту үшін маңызды болып табылады, бұл қабылданған шешімдердің жалпы қоғамның мүдделерін көрсететініне жауапкершілік пен кепілдік береді.

Қаржы секторы тарапынан бюджеттік тәуекелдерді бағалау қаржы жүйесінің тұрақтылығын және мемлекеттік қаржының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін қажет. Қаржы секторындағы тәуекелдер экономикалық саладағы белгісіздіктер мен ауытқулардан, сондай-ақ дағдарыстардың әсерінен туындауы мүмкін. Ықтимал тәуекелдерді анықтау үшін депозитарлық мекемелердің (ЕДБ) ҚТИ, мемлекеттік банктердің және жалғыз акционері ҚР Үкіметі болып табылатын жекелеген қаржы мекемелерінің қаржылық көрсеткіштеріне үнемі талдау жүргізу қажет.

Сонымен қатар, талдау шеңберінде МЖӘ жобалары бойынша мемлекеттің міндеттемелері мен тәуекелдері де талданды, өйткені оларды іске асыру кезінде барлық бюджеттік тәуекелдер туындауы мүмкін, бұл өз кезегінде бюджеттік жүйенің тұрақтылығына әсер етеді.

Есеп шеңберінде сонымен қатар бюджеттік тұрақтылыққа әсер етуі мүмкін нақты тәуекелдерге (климаттық тәуекелдер мен пандемия) алдын ала талдау жүргізілді.

Сондай-ақ, бюджеттік тәуекелдер туралы есеппен бірлесіп, 2056 жылға дейін мемлекеттік қаржыны ұзақ мерзімді бағалау жүргізілді. Мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығы туралы есепті әзірлеу шеңберінде экономиканың дамуы мен бюджеттік көрсеткіштерге сценарий талдауы жүргізілді.

1. Макроэкономикалық сценарийлер

1.1. Макроэкономикалық сценарийді әзірлеу

2024 жылы бюджеттік тәуекелдер туралы талдамалық есепті дайындау барысында дағдарыстар мен талықсытпалардың Қазақстан экономикасына әсерін ретроспективті талдау орындалды. Саясат пен экономикадағы соңғы әлемдік үрдістерді, сондай-ақ алдағы 5 жылға арналған әлемдік экономиканың даму болжамдарын ескере отырып, 6 макроэкономикалық сценарий әзірленді.

Бұл есепте Қазақстан Республикасының 2025-2029 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамының базалық сценарийі келесі сценарийлермен салыстырмалы талдау жасалды:

1. Brent маркалы мұнай бағасының 40%-ға төмендеуі;
2. теңге бағамының АҚШ долларына қатысты 20%-ға әлсіреуі;
3. КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай экспортының 10%-ға қысқаруы;
4. 2024 жылдың соңына қарай ТБИ 15%-ға дейін көтерілуі және одан кейін жыл сайын 1 п.т. төмендеуі;
5. Қазақстан НСС елдерінің экономикалық өсуінің баяулауы;
6. экзогендік көрсеткіштерді ретроспективті талдауға негізделген аралас талықсытпа.

Жалпы, бұл сценарийлер Қазақстанның экономикалық өсуіне теріс әсер етуі мүмкін түрлі аспектілерді көрсетеді. Мұнай экспорттаушы елдердегі экономикалық өзгерістер мұнай нарығындағы құбылмалылықтан, сондай-ақ сұраныс пен ұсыныстың өзгеруінен туындауы мүмкін.

Әлемдік қаржы дағдарыстары мұнай нарығына және жалпы ел экономикасына теріс әсер етті. 2008 жылғы қаржылық дағдарыс энергияға деген сұраныстың төмендеуіне әкелді, бұл мұнай бағасына әсер етті. 2014-2016 жылдар аралығында әлемдік мұнай бағасының төмендеуі әлемдік экономиканың баяулауымен, ОПЕК-тің АҚШ-та тақтатас мұнайын өндіруді және өндіру технологияларын дамытуды шектемеу туралы шешімімен байланысты болды.

2020 жылы Brent маркалы мұнай нарығында әсіресе жоғары құбылмалылық байқалды. Айта кету керек, COVID-19 пандемиясы және онымен байланысты шектеулер мұнайға деген сұраныстың күрт төмендеуіне әкелді. Пандемиядан кейін мұнай бағасы біркелкі қалпына келмеді, өйткені нарық арнайы әскери операцияға және басқа да жаһандық сын-тегеуріндерге тап болды.

Мұнайдың әлемдік бағасының төмендеуі тұтастай алғанда елдің мұнай секторына теріс әсер етеді. Бұл, өз кезегінде, әсіресе мұнай экспорттаушы елдердің экономикалық өсуін баяулатады. Баяулау тауар өндірісінің қысқаруына және импорттық тауарлар мен қызметтерге сұраныстың төмендеуіне әкеледі. Жалпы экономикалық проблемалардың салдарынан инфляция өсуде, бұл ел халқының қаржылық жағдайына теріс әсер етеді.

Бірінші сценарийде мұнай бағасы 2029 жылға дейін 48 АҚШ доллары деңгейінде қалады деп болжануда.

Ұлттық валютаның әлсіреуін талдау аясында маңыздылығын атап өткен жөн экономикалық тұрақтылық пен халықтың өмір сүру деңгейіне әсер ету. Ұлттық валютаның әлсіреуі қазақстандық өнімнің әлемдік нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігіне әсер етуі мүмкін. Ұлттық валюта құнының төмендеуі бір мезгілде екі есе әсер етеді: бір жағынан, шетелдік сатып алушылар үшін экспорттық тауарлар қол жетімді болады, ал екінші жағынан, ішкі нарық үшін импортталатын тауарлар мен қызметтердің бағасын көтереді. Бұл инфляцияның өсуіне әкеледі, өйткені импорттың қымбаттауы бағаның өсуіне ықпал етеді. Бұған қоса, импорттық тауарлар құнының өсуі өндірістің шетелдік технологияларға тәуелділігіне байланысты экономикалық өсуді баяулатады.

Бұл сценарийде теңгенің АҚШ долларына айырбас бағамының 20%-ға әлсіреуінің әсері қарастырылады. Базалық сценарийге сәйкес теңге бағамы 2024 жылы АҚШ доллары үшін 450 теңгені және 2029 жылы 460 теңгені құрайды деп болжануда. Сценарий шарттары шеңберінде айырбастау бағамы 2024 жылы бір доллар үшін 540 теңге және одан әрі 552 теңге деңгейінде болжанады.

КҚК мұнай құбыры Қазақстан үшін стратегиялық маңызға ие, өйткені қазақстандық мұнайдың шамамен 80%-ы осы бағыт арқылы теңіз терминалына дейін Новоросийскіге тасымалданады, онда ол әлемдік нарықтарға жөнелту үшін танкерлерге тиеледі. 2023 жылы КҚК жүйесі арқылы 56,1 млн тонна қазақстандық мұнай тасымалданды.

2021-2022 жылдар аралығында Новоросийск маңындағы терминалда мұнай тасымалдауды тоқтата тұруға әкелген үш оқиға болды. Мұнайды КҚК арқылы тасымалдаудың мұндай аялдамалары тек мұнай секторы үшін ғана емес, жалпы экономика үшін де елеулі қауіп болып табылады.

КҚК арқылы мұнай экспортының қысқаруы мұнай саласында баяулауды тудырады, бұл Қазақстанның экономикалық өсуіне теріс әсер етеді

және инфляцияның өсуіне әкеледі. Инфляцияның өсуі ел халқының нақты табысына теріс әсер етеді.

Бұл сценарийде экспорттың орташа қысқаруы талданған кезеңде 7,6 миллион тонна шикі мұнайды құрайды деп болжануда.

Инфляцияның сценарийлік өсуі жетекші әлемдік орталық банктер тарапынан ақша-кредит саясатының қатаюын бәсеңдету мүмкіндігін және жеткізу тізбегінің үзілуін ескереді. Жеткізу тізбегінің үзілуінің жарқын мысалдарының бірі – Ресейдің астық мәмілесінен жақында шығуы, бұл азық-түлік бағасының өсуіне әкелді.

Тауарлар мен қызметтерге бағаның өсуі тауарлар мен қызметтердің экспортының төмендеуіне әкеледі, өйткені экономикалық өсудің баяулауы тұтынушылық сұранысты азайтады. Осы сценарийге сәйкес, ТБИ ағымдағы жылдың соңына қарай 15%-ға дейін өседі, содан кейін жыл сайын 1 п.т. төмендейді. Бағаның өсуінің баяулауы баға жағдайын тұрақтандыру үшін ҚР Үкіметі мен ҚР ҰБ тарапынан қабылданып жатқан шаралардың нәтижесі болып табылады.

Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық экономикалар бір-біріне көбірек тәуелді және елдің тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін негізгі сауда серіктестерімен берік сауда-экономикалық қатынастар маңызды.

Экономикалық өсудің баяулау сценарийі бірінші кезекте Қытай, Ресей және Еуропалық одақ сияқты Қазақстан НСС елдерінде рецессия

ықтималдығын болжайды. Бұл өңірлердегі экономикалық өсудің баяулауы Қазақстаннан экспорттық тауарларға сұранысты төмендетеді, бұл елді экспорт көлемінің азаюын өтеу үшін жаңа нарықтар іздеуге мәжбүр етеді.

Экономикалық өсудің баяулауы және бағаның өсуі экспорт көлемінің қысқаруының салдары болып табылады. Экспорттық ағындардың бұл төмендеуі, өз кезегінде, төлем балансының нашарлауына байланысты импорттың төмендеуіне әкеледі.

Соңғы сценарий аралас талықсызпа жоғарыда аталған барлық факторлардың ел экономикасына әсерін көрсетеді. Көрші елдердегі және Қазақстанның негізгі серіктестеріндегі экономикалық белсенділіктің баяулауы мұнайға деген сұранысты төмендетеді, бұл мұнайға әлемдік бағаның төмендеуіне әкеледі. Ретроспективті талдауға сәйкес, жаһандық экономикалық өсудің баяулауына байланысты әлемдік мұнай бағасының төмендеуі шамамен 30% болуы мүмкін.

Нәтижесінде мұнайдың әлемдік бағасының төмендеуі және сұраныстың төмендеуі КҚК мұнай құбыры арқылы шикі мұнай экспортының 10%-а қысқаруына әкеледі. Сондай-ақ, мұнай бағасының төмендеуі теңгенің АҚШ долларына 11,4%-ға әлсіреуіне әкеледі. Ұлттық валютаның әлсіреуі ТБИ барлық санаттар бойынша өсуіне әкеледі, бұл халықтың нақты табысына теріс әсер етеді.

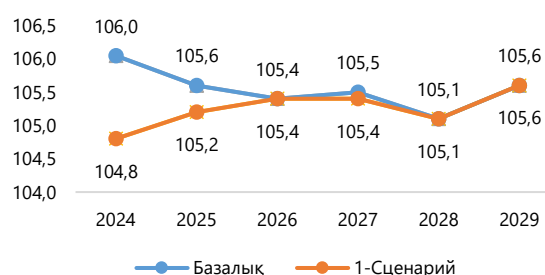
Бұл ретте болжам жұмыссыздық деңгейі 4,7% тұрақты деңгейде қалады деп болжайды.

1.2. Әзірленген сценарийлер негізінде негізгі макроэкономикалық айнымалыларды есептеу

1-сценарий. Brent маркалы мұнай бағасының 40%-ға төмендеуі

Қазақстанның экономикалық белсенділігі шикі мұнай нарығындағы ауытқулармен тығыз байланысты. Brent маркалы мұнай бағасының төмендеу сценарийі іске асырылған жағдайда, елдің нақты экономикалық өсуі 2029 жылға дейін баяулайды. Негізгі сценарийде ЖІӨ-нің нақты көлем индексі (НКИ) 106% құрайды, ал мұнай бағасының төмендеу сценарийінде оның өсуі 104,8%-ға дейін баяулайды. 2027 жылдан бастап болжамды кезеңнің соңына дейін елдің ЖІӨ НКИ теңестіріледі деп күтілуде, бұл экономиканың әлемдік мұнай нарықтарындағы жаңа шындықтарға бейімделуіне байланысты болады.

1-сурет – ЖІӨ НКИ өсімінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Номиналды ЖІӨ-нің төмендеуі нақты экономикалық өсудің баяулауына сәйкес келеді, ал мұнай бағасының төмендеу сценарийінде ЖІӨ-нің номиналды мәндері базалық сценарийге қарағанда төмен болады. Орташа алғанда, мұнай бағасының базалық деңгейден 3,3%-ға төмендеуі жағдайында номиналды ЖІӨ.

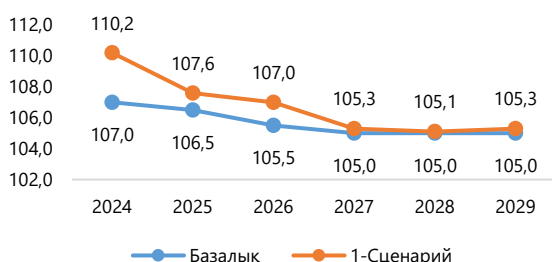
1-кесте – Номиналды ЖІӨ сценарийлік талдау, млрд. теңге

	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Базалық сценарий	134 252,9	150 756,4	169 429,7	189 830,0	210 874,1	234 224,6
1-сценарий	129 554,1	144 164,8	163 441,2	183 652,7	204 886,4	228 236,4

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Brent маркалы мұнай бағасының төмендеу сценарийін талдау ТБИ өзгеру серпіні қарастырылып отырған кезең ішінде ұқсас болатынын көрсетеді. Атап айтқанда, баға деңгейі 2024 жылы салыстырмалы түрде жоғары ТБИ-ден кейін 2025 жылы төмендейді деп күтілуде. Бірінші сценарийді іске асыру кезінде ТБИ 2024 жылы 110,2 құрайды, бұл базалық деңгейден 3,2 п.т. жоғары. Болашақта негізгі және бірінші сценарийлердегі ТБИ серпіні жалпы ұқсас болады. Алайда, орташа алғанда, бірінші сценарий бойынша инфляция базалық көрсеткіштен 1,1 п.т. асатын болады.

2-сурет – ТБИ сценарийлік талдауы, өткен жылға %

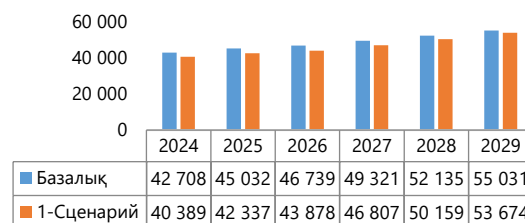

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мұнай бағасының төмендеуі тауарлардың экспортына теріс әсер етеді, бұл оның көлемінің төмендеуіне әкеледі. Экономикалық белсенділіктің баяулауы, әсіресе шикізат секторында, базалық сценариймен салыстырғанда экспорт көлемінің төмендеуіне әкеледі. Дегенмен, экономика қалпына келген сайын экспорт көлемі базалық көрсеткіштерге жақындай бастайды.

2024 жылы 1-сценарий бойынша тауарлар мен қызметтер экспортының көлемі 40,4 трлн. теңге құрайды, бұл базалық көрсеткіштен 5,4%-ға аз. Алайда, 2029 жылға қарай 1-сценарийдегі экспорт көлемі 53,7 трлн теңгеге дейін өседі, бұл базалық болжаммен салыстырғанда небәрі 2,5%-ға аз. 1-сценарийдегі экспорттық көлемдер біртіндеп артып, негізгі сценариймен айырмашылық азайғанымен, экспорттың жалпы көлемі негізгі болжамға қарағанда төмен болып қалады.

3-сурет – Тауарлар мен қызметтер экспортын сценарийлік талдау, млрд теңге

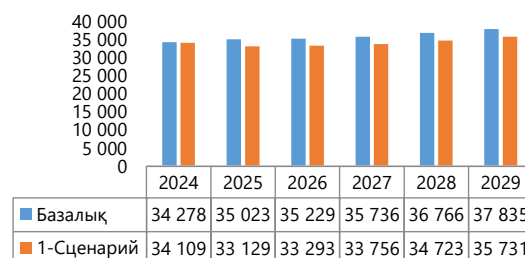

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Экономикалық белсенділіктің баяулауы негізгі сценариймен салыстырғанда мұнай бағасының төмендеу сценарийінде импорт көлемінің төмендеуіне әкеледі. Негізгі фактор-экономиканың нақты өсуінің төмендеуі, бұл импорттық тауарларға сұраныстың төмендеуіне әкеледі. 2024 жылы 1-сценарийді іске асыру кезінде тауарлар мен көрсетілетін қызметтер импортының көлемі 34,1 трлн теңгені құрайды, бұл базалық сценарийге қарағанда 0,5%-ға аз. Уақыт өте келе сценарийлер арасындағы айырмашылық артады және 2029 жылға қарай мұнай бағасының төмендеуі жағдайында импорт базалық деңгейден 5,6%-ға төмен болады.

Бұл сценарий валюта бағамының ықтимал өзгеруін ескермейді, бұл импорттың төмендеуін күшейтуі мүмкін. Базалық сценариймен салыстырғанда экспорт азайған жағдайда теңгенің басқа валюталарға қатысты әлсіреуі күтіледі, бұл импортталатын тауарларды теңгелік мәнде қымбаттатады.

4-сурет – Тауарлар мен қызметтер импортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

2024 жылы жоғары инфляция және экономикалық өсудің баяулауы халықтың табысына теріс әсер етеді. Brent маркалы мұнай бағасы 40%-ға төмендеген жағдайда, нақты жалақы индексі 97,9% құрайды деп күтілуде.

5-сурет – Нақты жалақы индексінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

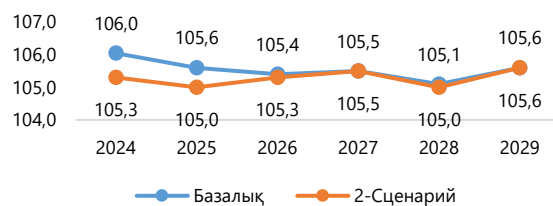
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

2-сценарий. Теңге бағамының АҚШ долларына қатысты 20%-ға әлсіреуі

Базалық сценариймен салыстырғанда Қазақстанның нақты экономикалық өсуінің баяулауы байқалады. Атап айтқанда, 2024 жылы 2-сценарийдегі ЖІӨ НКІ базалық сценарийге қарағанда 0,7 п.т. төмен болады. Кейінгі жылдары теңгенің әлсіреуі экономиканың өсу қарқынын бәсеңдетеді. Дегенмен, 2026 жылдан бастап

2-сценарийдегі нақты өсу негізгі сценарий деңгейіне жақындай бастайды.

6-сурет – ЖІӨ НКІ өсімінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

ЖІӨ номиналды серпіні бойынша теңгенің әлсіреуі жағдайында номиналды ЖІӨ зерттелетін кезең бойы базалық көрсеткіштен төмен болып қалады. Орташа алғанда, базалық сценарий бойынша номиналды ЖІӨ 2-сценарийдегі мәннен 3,7%-ға артық.

2-кесте – Номиналды ЖІӨ сценарийлік талдау, млрд. теңге

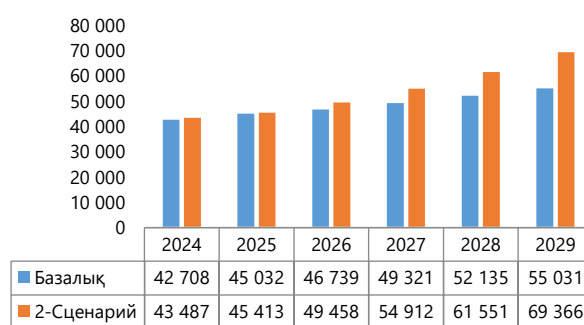
	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Базалық сценарий	134 252,9	150 756,4	169 429,7	189 830,0	210 874,1	234 224,6
1-сценарий	127 260,6	143 863,3	163 271,0	183 842,3	204 675,1	228 236,2

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Теңгенің АҚШ долларына қатысты бағамының әлсіреуі импорт тетіктері арқылы инфляция деңгейіне айтарлықтай әсер етеді. 2025 жылы ТБИ негізгі сценарийге қарағанда 1,9 пайыздық тармаққа жоғары болады деп күтілуде. Қазақстанда импортының нақты құнының өсуі елдегі бағаның өсуіне ықпал ететін негізгі фактор болып табылады.

экспортының көлемі орта есеппен базалық деңгейден 10,7%-ға асады.

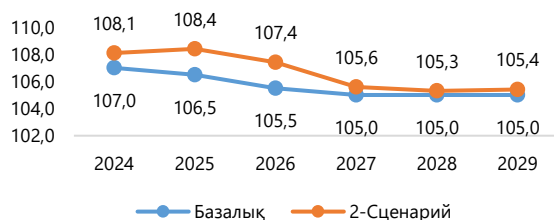
8-сурет – Тауарлар мен қызметтер экспортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Өз кезегінде, АҚШ долларына қатысты теңгенің әлсіреуі импортталған тауарларды ел ішіндегі тұтынушылар үшін анағұрлым қымбат етеді. Бұл талданатын кезең ішінде тауарлар мен қызметтер импортының біртіндеп төмендеуіне әкеледі. Орташа алғанда, импортының жылдық қысқаруы 2.6% құрайды.

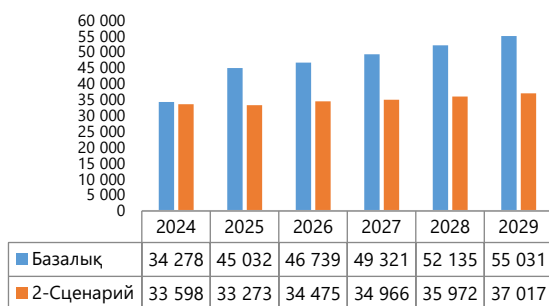
7-сурет – ТБИ сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Ұлттық валюта бағамының төмендеуі тауарлар экспортының серпініне жағымды әсер етеді. Әлсіз теңге қазақстандық тауарларды шетелдік сатып алушылар үшін қолжетімді етеді, бұл экспорт көлемінің айтарлықтай өсуіне ықпал етеді. Нәтижесінде, 2-сценарий шеңберінде тауарлар

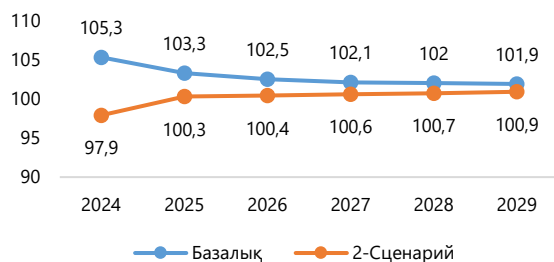
9-сурет – Тауарлар мен қызметтер импортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Нақты жалақы индексі инфляцияның халықтың нақты кірісіне теріс әсер етуіне байланысты базалық деңгейден едәуір төмен. Теңгенің АҚШ долларына бағамы әлсіреген жағдайда 2024 жылы нақты жалақы индексі 97,9% құрайды. Нақты жалақы осы кезеңнен кейін қалыпты өсе бастайды деп күтілуде.

10-сурет – Нақты жалақы индексінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

3-кесте – Номиналды ЖІӨ сценарийлік талдау, млрд. теңге

	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Базалық сценарий	134 252,9	150 756,4	169 429,7	189 830,0	210 874,1	234 224,6
3-сценарий	128 798,6	145 768,7	164 441,1	184 842,3	205 886,6	229 236,3

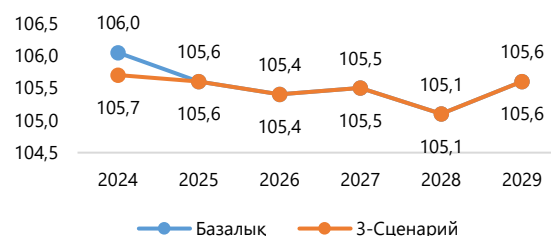
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мұнай экспортын қысқарту сценарийінің әсерін талдау 2024 жылы тұтыну бағаларының индексі (ТБИ) негізгі болжамнан асып түсетінін көрсетеді. Кейінгі жылдары ТБИ базалық көрсеткішке жақын деңгейде тұрақтандырылады. Бұл өткен жылдың жоғары базасына және тауарлар мен қызметтерге тұтынушылық сұранысты төмендететін нақты экономикалық өсудің баяулауына байланысты.

3-сценарий. КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай экспортының 10%-ға қысқаруы

КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай экспортының қысқарту сценарийі бүкіл талданатын кезең ішінде ЖІӨ НКИ қарқынының баяулауын көрсетеді. Осы сценарийге сәйкес, 2024 жылы ЖІӨ НКИ өсімі 105,7% деңгейінде күтілуде, бұл базалық мәннен 0,3 п.т. төмен. Алайда, 2025 жылдан бастап негізгі сценарий мен 3-сценарий арасындағы экономиканың нақты өсу қарқынындағы айырмашылық біртіндеп азаяды. Бүкіл кезең ішінде өсу қарқынының жақындасу тенденциясы байқалады, бұл экономикалық жағдайлардың тұрақтануын немесе әртүрлі сыртқы және ішкі факторларға бейімделуді көрсетуі мүмкін.

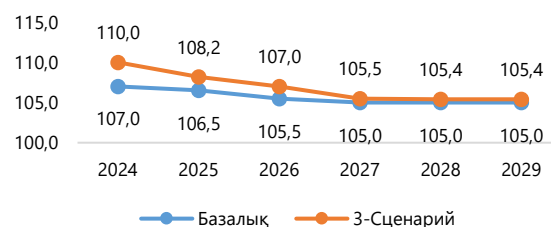
11-сурет – ЖІӨ НКИ өсімінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

3-сценарий бойынша ЖІӨ номиналды түрде талданатын кезең ішінде базалық көрсеткіштен аз болады. Негізгі сценариймен салыстырғанда 3-сценарийдің орташа жылдық төмендеуі шамамен 2,9% құрайды.

12-сурет – ТБИ сценарийлік талдауы, өткен жылға %

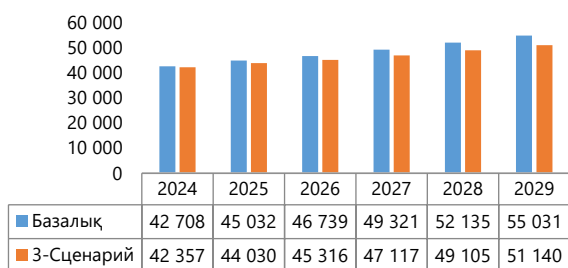

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мұнай жеткізу көлемінің төмендеуі еліміздің тауарлар экспортының серпініне теріс әсер етеді. Экономикалық белсенділіктің баяулауы, әсіресе шикізат секторында, жағдайды нашарлатады, бұл 3-сценарий бойынша экспорт көлемінің төмендеуіне әкеледі. Нәтижесінде, осы сценарийдегі тауарлардың

экспорты талданатын кезең ішінде базалық болжамнан төмен болады. Орташа алғанда, 3-сценарийдегі тауарлар экспортының көлемі базалық деңгейден 3,9%-ға төмен.

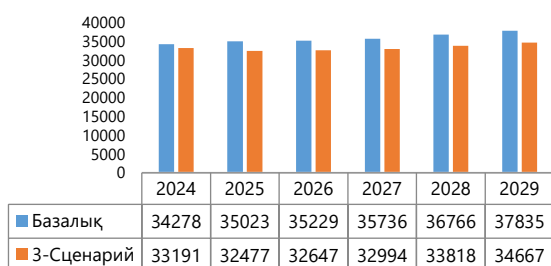
13-сурет – Тауарлар мен қызметтер экспортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мұнай экспортын қысқарту сценарийі шеңберінде базалық сценариймен салыстырғанда тауарлар мен қызметтерді әкелу көлемінің төмендеуі байқалады. Мұндай қысқарудың негізгі факторы инфляцияның жоғары деңгейі және экономикалық белсенділіктің баяулауы болып табылады, бұл тұтынушылық сұраныстың төмендеуіне және импорт көлемінің төмендеуіне әкеледі. Орташа алғанда, тауарлар мен қызметтер импортының көлемі жыл сайын 7%-ға қысқарады.

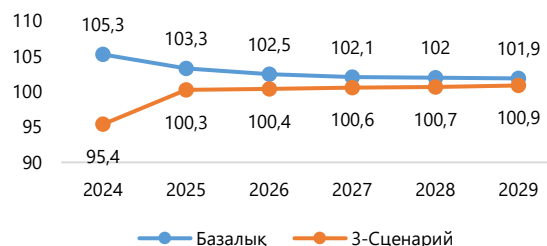
14-сурет – Тауарлар мен қызметтер импортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Инфляцияның жоғары деңгейі және негізгі сценариймен салыстырғанда экономикалық белсенділіктің баяулауы халықтың табысына теріс әсер етеді. 2024 жылы КҚК арқылы мұнай экспорты 10%-ға төмендеген кезде нақты жалақы индексі 95,4% деңгейінде күтіледі. Нақты жалақының белсенді өсу кезеңі 2025 жылға дейін жалғасады, содан кейін өсу қарқыны баяулауы болжанады.

15-сурет – Нақты жалақы индексінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

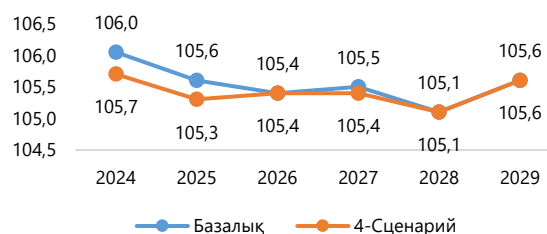

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

4-сценарий. 2024 жылдың соңына қарай ТБИ 15%-ға дейін көтерілуі және одан кейін жыл сайын 1 п.т. төмендеуі

Инфляция деңгейінің өсуі басқа сценарийлермен салыстырғанда экономикалық өсуге орташа төмен әсер етеді. 2024 жылы ЖІӨ НКІ 105,7 құрайды, бұл базалық деңгейден 0,3 п.т. кем, базалық сценарийден ең жоғары ауытқу 2024 және 2025 жылдары байқалады, мұнда айырмашылық тиісінше 0,3 пайыздық тармақты құрайды. Тұтастай алғанда, сценарийлер арасындағы ЖІӨ НКІ-дегі айырмашылықтар шамалы және негізінен 0,3 пайыздық тармақ шегінде ауытқиды, бұл ұзақ мерзімді перспективада экономикалық өсудің ұқсас қарқынын көрсетеді.

16-сурет – ЖІӨ НКІ өсімінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Инфляция деңгейінің жоғарылауы номиналды ЖІӨ-нің өсуіне әкеледі, өйткені бағаның өсуі номиналды жалақы мен тауарлар мен қызметтердің құнын арттырады. Осылайша, 4-сценарий бойынша номиналды ЖІӨ негізгі сценарий мәндерінен дәйекті түрде асып түседі. Алайда, нақты мағынада экономикалық өсу қарқыны негізгі сценарийге қарағанда төмен.

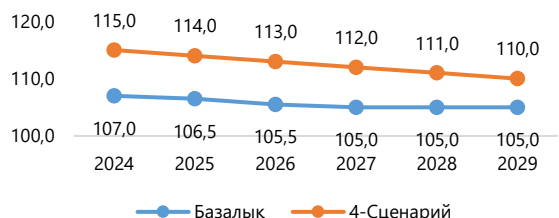
4-кесте – Номиналды ЖІӨ сценарийлік талдау, млрд. теңге

	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Базалық сценарий	134 252,9	150 756,4	169 429,7	189 830,0	210 874,1	234 224,6
4-Сценарий	143 293,2	168 558,4	197 042,1	230 316,9	266 389,2	307 434,9

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

2024 жылы 4-сценарий бойынша ТБИ 115,0% құрайды, бұл базалық деңгейден едәуір жоғары, ал кейінгі жылдары 2029 жылға қарай 110,0%-ға дейін біртіндеп төмендеу байқалады.

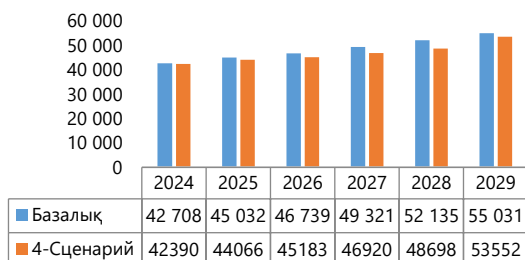
17-сурет – ТБИ сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Инфляцияның тұрақты жоғары деңгейі базалық сценариймен салыстырғанда тауарлар экспортының серпініне аралас әсер етеді. Жалпы, тауарлар мен қызметтер экспортының көлемі талдау барысында базалық деңгейден 4,0%-ға төмен көрсетіледі. Алайда, 2029 жылға қарай 4-сценарий бойынша экспорт базалық көрсеткіштен 7,1%-ға асып түседі.

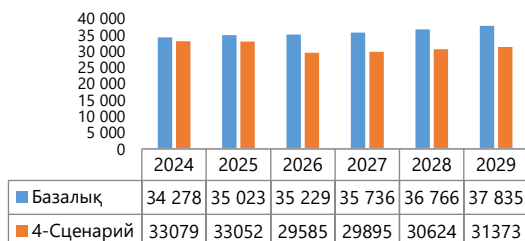
18-сурет – Тауарлар мен қызметтер экспортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Импорт көлемінің төмендеуі импортталатын тауарлар мен қызметтерді тұтынуға жоғары бағалардың әсерін көрсетеді. Импортталатын тауарлар бағасының өсуі оларды тұтынудың біртіндеп төмендеуіне әкеледі. Талданатын кезең бойы 4-сценарий бойынша импорт көлемі негізгі сценарийге қарағанда төмен болып шығады.

19-сурет – Тауарлар мен қызметтер импортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Ел халқының табысына инфляцияның жоғары деңгейі теріс әсер етеді. 2024 жылы инфляцияның өсуіне байланысты ТБИ 99,5% құрайды деп болжануда.

20-сурет – Нақты жалақы индексінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

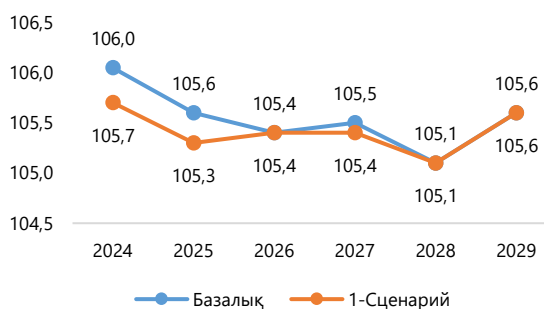

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

5-сценарий. Қазақстан НСЭ экономикалық өсуінің баяулауы

НСЭ елдеріндегі экономикалық белсенділіктің баяулауы ел экономикасының нақты өсуіне теріс әсер етеді. Нәтижесінде 5-сценарий бойынша ЖІӨ НКІ базалық деңгейден төмен болады. Мұның басты себебі негізгі сценариймен салыстырғанда экспорттың қысқаруы болып табылады.

21-сурет – ЖІӨ НКІ өсімінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Жалпы номиналды ЖІӨ-нің төмендеуі нақты экономикалық өсу тенденциясын көрсетеді, 5-сценарий бойынша номиналды ЖІӨ базалық сценарийге қарағанда төмен болып қалады, орташа алғанда, 5-сценарий бойынша номиналды ЖІӨ базалық көрсеткіштен шамамен 2,2% төмен.

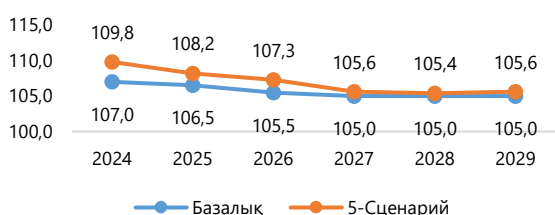
5-кесте – Номиналды ЖІӨ сценарийлік талдау, млрд.

	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Базалық сценарий	134 252,9	150 756,4	169 429,7	189 830,0	210 874,1	234 224,6
5-Сценарий	129 958,2	146 595,3	166 127,1	186 050,8	207 913,5	230 217,4

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

НСС елдерінде экономикалық өсудің баяулауы тығыз сауда байланыстарына байланысты елдегі инфляция деңгейінің жоғарылауына әкеледі. 2024 жылы 5-сценарий бойынша инфляция деңгейі базалық көрсеткіштен 2,8 пайыздық тармаққа асады. Кейінгі жылдары ТБИ көрсеткіштері екі сценарий бойынша да ұқсас болып қалады.

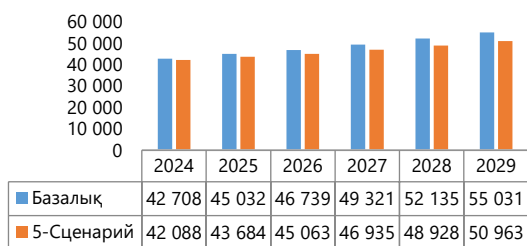
22-сурет – ТБИ сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

НСС елдерінде өсімнің баяулауы Қазақстаннан тауарлар экспортының бастапқы өсуіне алып келеді, өйткені бұл елдер өз өндірісін төмендетеді. Мысалы, 2024 жылы 5-сценарий кезінде тауарлар экспортының көлемі базалық көрсеткіштен 620 млн теңгеге немесе 1,5%-ға төмен. Орташа алғанда, 5-сценарий бойынша экспорт көлемі базалық мәннен 4,4%-ға төмен.

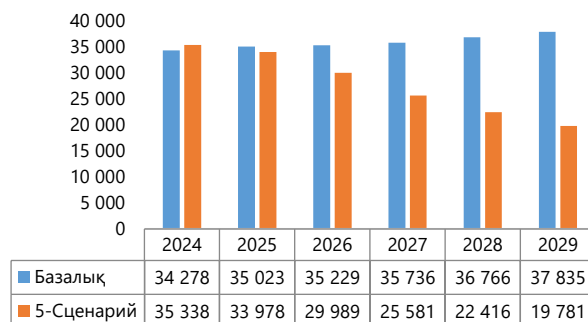
23-сурет – Тауарлар мен қызметтер экспортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

НСС елдеріндегі экономикалық өсудің баяулауы олардың тауарлар мен қызметтер өндірісінің төмендеуіне әкеледі. Бұл, өз кезегінде, осы елдерден экспортталатын тауарлардың көлемін азайтады, өйткені қазақстандық кәсіпорындар аз өнім шығарады. Жалпы, тауарлар мен қызметтер импортының көлемі талдау барысында базалық деңгейден 21,7% - ға төмен көрсетіледі. 2029 жылға қарай импорт базалық деңгейден 18 трлн теңгеге төмен болады.

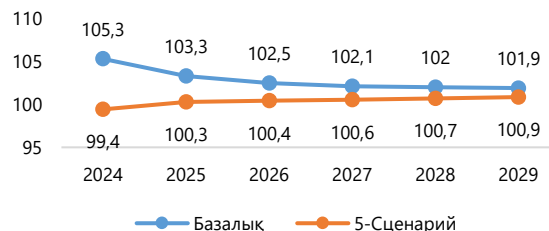
24-сурет – Тауарлар мен қызметтер импортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Инфляция халықтың нақты кірісіне теріс әсер ететіндіктен, нақты жалақы индексі базалық деңгейден едәуір төмен. НСС елдерінде экономикалық өсімнің баяулауымен 2024 жылы бұл индекс 97,9% құрайды және бұл төмендеу 2029 жылға дейін жалғасады.

25-сурет – Нақты жалақы индексінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

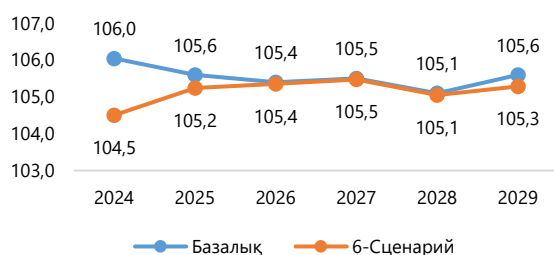

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

6-сценарий. Аралас талықсытпа

Аралас талықсытпаның жағымсыз әсерлері негізгі сценариймен салыстырғанда экономиканың нақты өсуінің баяулауына әкеледі. Мәселен, 2024 жылы негізгі сценарий кезінде экономиканың нақты өсуі 6,0% құрайды деп күтілуде, бұл шок сценарийінің көрсеткішінен 1,5 п. п.-ға жоғары болады. 2026 жылдан 2028 жылға дейін ЖІӨ НКІ аралас талықсытпа сценарий кезінде негізгі көрсеткішке ұқсас болады. 2029 жылға қарай алшақтық 0,3 п. т. құрайды.

26-сурет – ЖІӨ НКІ өсімінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

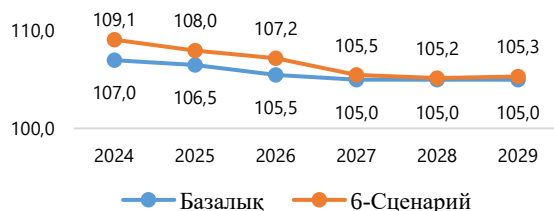
6-кесте – Номиналды ЖІӨ сценарийлік талдау, млрд. теңге

	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Базалық сценарий	134 252,9	150 756,4	169 429,7	189 830,0	210 874,1	234 224,6
6-Сценарий	128 182,8	146 218,2	165 350,3	185 780,1	206 775,2	229 495,8

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

ТБИ-нің жоғары деңгейі теңгенің АҚШ долларына қатысты әлсіреуіне және импорт арқылы ықпалына байланысты. 2024 жылы ТБИ базалық көрсеткіштен 2,1 п.т. асады, бұл Қазақстандағы импорттық тауарларға нақты бағалардың өсуімен байланысты. Кейінгі жылдары ТБИ ұқсас серпінін көрсетеді, бұл алғашқы күйзелістен кейін экономиканың қалпына келуін көрсетеді.

27-сурет – ТБИ сценарийлік талдауы, өткен жылға

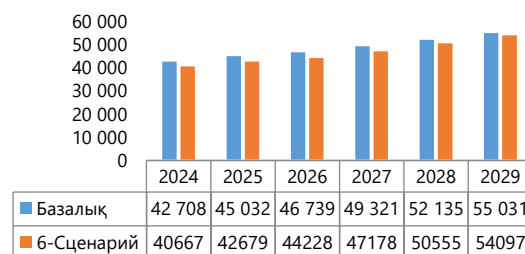
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Ұлттық валюта құнының төмендеуі тауарлардың экспортына жағымды әсер етеді, өйткені әлсіз теңге Қазақстаннан келетін өнімдерді шетелдік әріптестер үшін қолжетімді етеді. Алайда, қазақстандық тауарларға сұраныстың азаюы және мұнай экспортының төмендеуі бұл әсердің орнын толтырады.

Нәтижесінде, экспорт көлемі зерттеу кезеңінде базалық деңгейден төмен болып қалады. Орташа алғанда, 6-сценарий бойынша тауарлардың экспорты негізгі сценарийге қарағанда 4,1%-ға аз.

Жоғары инфляция мен ұлттық валютаның әлсіреуінен туындаған экономикалық өсудің баяулауына байланысты номиналды ЖІӨ талданатын кезең ішінде базалық деңгейден төмен. Орташа алғанда, номиналды ЖІӨ базалық сценарийден 2,7% төмен.

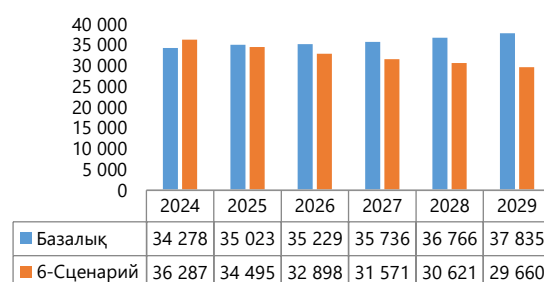
28-сурет – Тауарлар мен қызметтер экспортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Ұлттық валютаның әлсіреуі және елдің экономикалық өсуінің баяулауы Қазақстанға импорттың қысқаруына алып келеді. Осылайша, тауарлар импортының көлемі базалық көрсеткіштен 8,7%-ға аз.

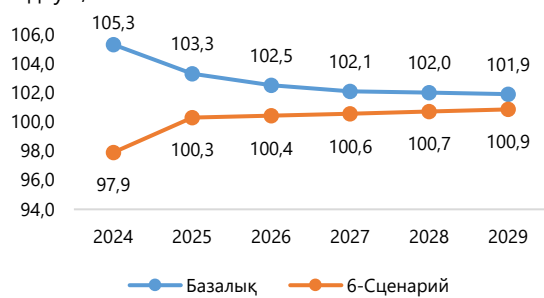
29-сурет – Тауарлар мен қызметтер импортын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Нақты жалақы индексі инфляцияның халықтың нақты табысына теріс әсеріне байланысты базалық көрсеткіштен едәуір аз. Мысалы, теңге бағамының АҚШ долларына әлсіреуі нақты жалақы индексінің 2024 жылы 97,9%-ға дейін төмендеуіне әкеледі. Нақты жалақының инфляция деңгейінің өсуіне байланысты болады.

30-сурет – Нақты жалақы индексінің сценарийлік талдауы, өткен жылға %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекеттік бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

2.1. Әсер ету тетіктерінің сипаттамасы

Макроэкономикалық күйзелістердің теріс әсері Қазақстанның экономикалық белсенділігіне айтарлықтай әсер етеді. Базалық сценариймен салыстырғанда нақты өсудің баяулауы өндірістің қысқаруына, импорттың төмендеуіне, инфляцияның өсуіне және халықтың әл-ауқатының нашарлауына әкеледі.

Нәтижесінде экономикалық белсенділіктің баяулауы бюджет кірістерінің төмендеуіне әкеледі. Экономикалық өсу мен инфляция деңгейіне байланысты компаниялардың табыс салығы кәсіпорындар пайдасының төмендеуіне байланысты зардап шегеді. Инфляцияның жоғары деңгейі сату үшін тиімді өнім бағасының өсуіне әкелуі мүмкін болса да, ол өндірушілердің шығындарын арттырады.

Өндірістің қысқаруы жалпы қосылған құнның төмендеуіне әкеледі, бұл отандық тауарларға ҚҚС-тан түсетін салық түсімдерін азайтады. Қысқа мерзімді перспективада жоғары инфляция оң әсер етуі мүмкін: тауарлар бағасының өсуі олардың қосылған құнын арттырады, бұл ішкі өнімге ҚҚС түсімін арттырады. Алайда, орта мерзімді перспективада бағаның күрт өсуі өндірісті ұлғайту мүмкіндіктерін шектейді.

Импорттың төмендеуі импортталған тауарларға ҚҚС кірістеріне теріс әсер етеді. Теңгенің әлсіреуі импортталған тауарларды тұтынушылар үшін қымбаттатады, бұл оларға деген сұранысты одан әрі төмендетеді.

Мұнай нарығындағы ауытқулар және КҚК арқылы мұнай экспортына байланысты тәуекелдер мұнай экспортына кедендік баждардан түсетін түсімдерге теріс әсер етеді. Мұнай бағасының төмендеуі оны сатудан түсетін пайданы айтарлықтай төмендетеді, бұл, өз кезегінде, әсіресе сыртқы факторлардың әсерінен ЭКБ-дан түсетін жалпы түсімдерді азайтады.

Осылайша, сыртқы макроэкономикалық факторларға байланысты экономикалық белсенділіктің баяулауы бюджет түсімдерінің төмендеуіне әкеледі, бұл мемлекеттің өз шығындарын қаржыландыру мүмкіндігіне теріс әсер етеді. 2025 жылдан кейін ҚР ҰҚ трансферттері 2 трлн теңгеге дейін шектеледі деп болжануда, бұл бюджеттік шығыстарды жабу үшін мұнай қаражатын пайдалану мүмкіндігін болдырмайды.

Қолайсыз макроэкономикалық сценарийлер жағдайында экономикалық ауытқуларды жеңілдету үшін контрциклдік бюджет саясатын қолдану көзделеді. Бұл саясаттың негізгі құралы экономикалық өсуді қолдау және экономикалық циклдің теріс әсерін азайту үшін бюджет шығындарын ұлғайту болып табылады. Алайда, бюджет шығындарының өсуі тауарлар мен қызметтерге бағаның өсуіне әкеледі, бұл әлеуметтік қамсыздандыру, денсаулық сақтау және білім беру шығындарын арттырады.

Осылайша, түсімдердің төмендеуі және бюджет шығыстарының ұлғаюы тапшылықтың артуына әкеледі, бұл бюджеттің қаржылық тұрақтылығына нұқсан келтіруі және елдің экономикалық дамуына инвестициялау мүмкіндіктерін шектеуі мүмкін.

Макроэкономикалық сценарийлерді талдау республикалық бюджетке түсетін түсімдер теңге бағамының АҚШ долларына әлсіреу сценарийінен басқа барлық жағдайларда азаятынын көрсетеді.

Осылайша, орташа алғанда, Brent маркалы мұнай бағасының 40%-ға төмендеу сценарийі кезінде түсімдердің едәуір қысқаруы байқалады, мұнда түсімдер болжамды кезең бойы базалық деңгейден 5,3%-ға төмен.

Республикалық бюджетке түсетін түсімдердің ең аз қысқаруы ТБИ ұлғайту сценарийін іске асыру кезінде байқалады.

Сыртқы макроэкономикалық сценарийлер бюджеттік түсімдерге теріс әсер етеді, олардың экономикалық өсуді қиындататын қолайсыз сыртқы факторларға тәуелділігін көрсетеді. Мұнай бағасының төмендеуі әсіресе түсімдерге айтарлықтай әсер етеді. Бұл кірістердің қысқаруына және бюджет тапшылығының өсуіне әкеледі, бұл бюджеттің қаржылық тұрақтылығына нұқсан келтіруі және экономиканы дамытуға инвестициялау мүмкіндіктерін шектеуі мүмкін.

Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық бюджет көрсеткіштеріне әсерін бағалау және талдау мақсатында мынадай сценарийлер пайдаланылды:

- 1) мұнай бағасының 40%-ға төмендеуі;
- 2) АҚШ долларына теңгенің 20%-ға әлсіреуі;
- 3) КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

экспортының 10%-ға қысқаруы;

4) 2024 жылдың соңына қарай инфляция деңгейінің 15%-ға дейін көтерілуі және одан кейінгі жыл сайынғы 1 п.т. төмендеуі;

5) Қазақстан НСС (РФ, Қытай және ЕО) экономикалық өсуінің баяулауы;

6) аралас талықсытпа.

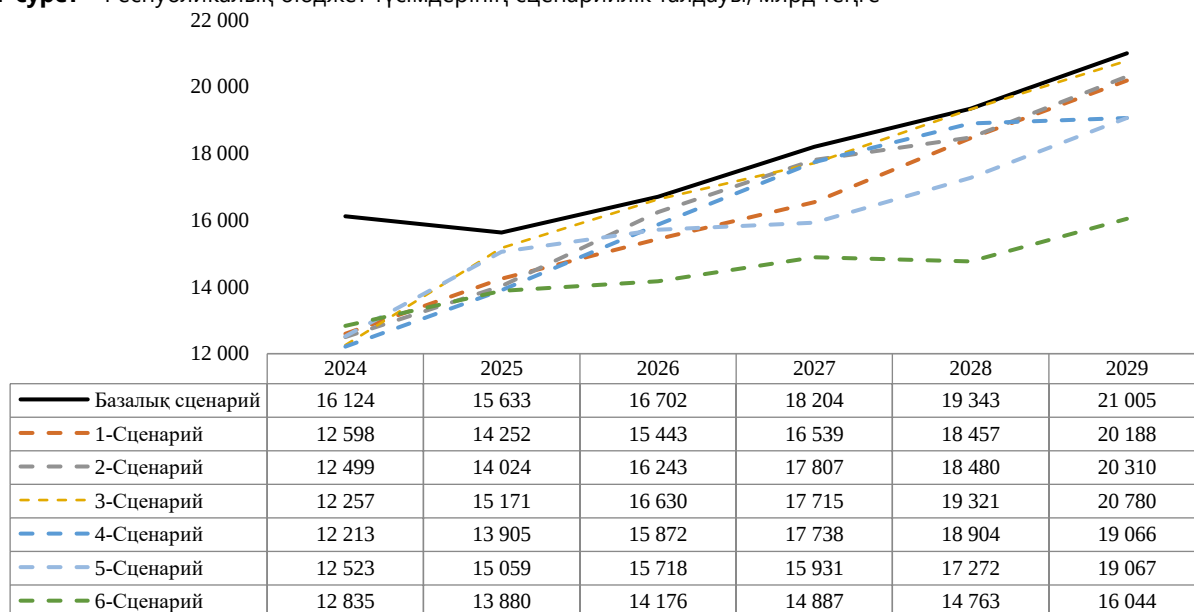
2.2. Макроэкономикалық сценарийлердің кіріске әсері

Макроэкономикалық күйзелістер республикалық бюджеттің кірісіне теріс әсер етеді, бұл барлық алты сценарий бойынша түсімдердің төмендеуінен көрінеді. Кірістердің ең үлкен қысқаруы біріктірілген шок сценарийін іске асыру кезінде байқалады, мұнда түсімдер болжамды кезең ішінде базалық деңгейден орта есеппен 19,1%-ға

төмен. Сонымен қатар, кірістің ең аз төмендеуі 3-сценарийде 4,8%-ға тіркеледі.

Тұтастай алғанда, бұл нәтижелер сыртқы макроэкономикалық факторлардың бюджеттік түсімдерге айтарлықтай әсер ететінін және олардың сыртқы экономикалық жағдайларға тәуелділігін көрсетеді.

31-сурет – Республикалық бюджет түсімдерінің сценарийлік талдауы, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

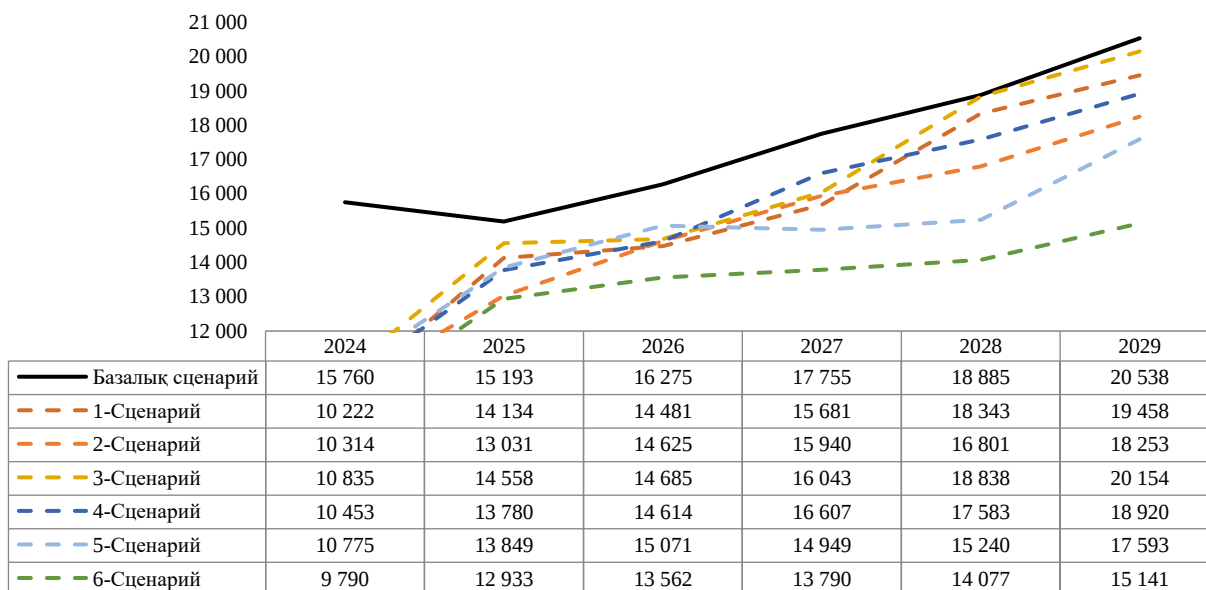
Негізінен, республикалық бюджетке түсетін түсімдердің төмендеуі бюджеттің салық кірістерінің қысқаруымен байланысты. Барлық макроэкономикалық сценарийлерде экономикалық белсенділіктің баяулауы, импорттың төмендеуі және инфляцияның жоғары деңгейі салық түсімдерінің төмендеуіне себеп болады.

Экономикалық белсенділіктің баяулауы ел ішінде өндірілген тауарларға ҚҚС салықтық

кірістеріне тікелей әсер етеді, сондай-ақ КТС түсімдерін азайтады. Импорттың қысқаруы импортталған тауарлардан ҚҚС-тың аз түсуіне әкеледі. Шикі мұнай экспортының көлемін қоспағанда, жалпы алғанда, ЭКБ-дан түсетін түсімдер сыртқы факторларға байланысты болады. Басқа салықтардан түсетін түсімдер, тұтастай алғанда, Қазақстандағы экономикалық белсенділікке байланысты.

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

32-сурет – Республикалық бюджеттің салық түсімдерінің сценарийлік талдауы, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Макроэкономикалық сценарийлердің КТС түсімдеріне әсерін сценарийлік талдау 2025 жылдан кейінгі оң әсерді көрсетеді. Мысалы, КТС-тен түсетін сценарийлік салық түсімдері базалық көрсеткіштен төмен. Түсімдердің неғұрлым белсенді өсуі 1, 2 және 3 сценарийлерді іске асыру кезінде байқалады.

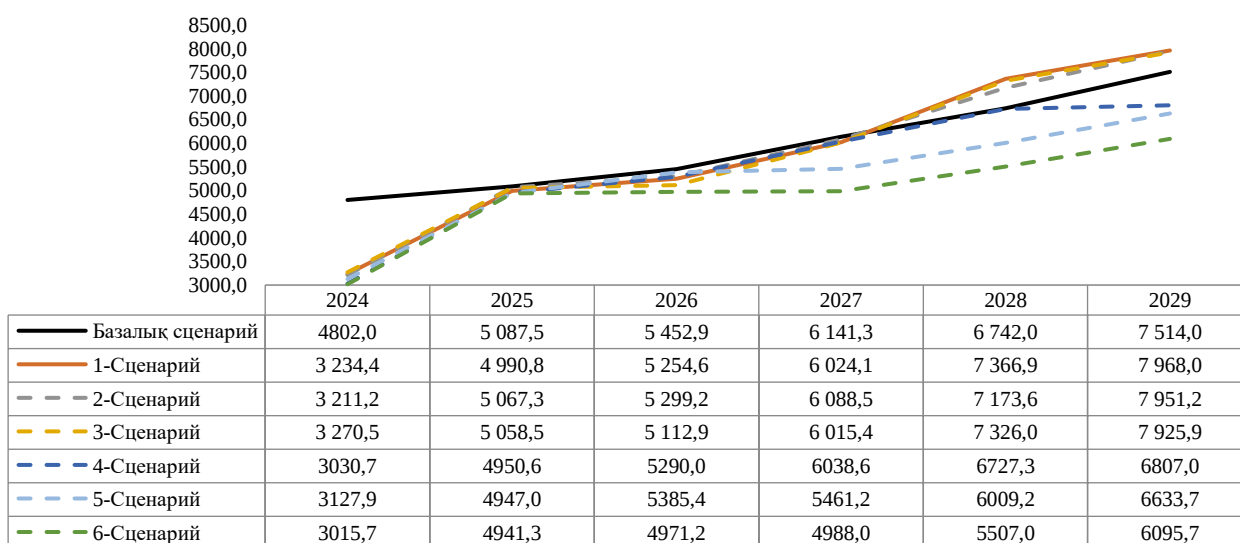
6-сценарийде қарастырылған аралас талықсытпа КТС түсімдерінің ең үлкен қысқаруының бірін көрсетеді. Мәселен, егер 2024 жылы базалық көрсеткіш арасындағы айырмашылық 1,8 трлн теңгені құраса, 2029 жылға қарай алшақтық 1,4 трлн теңгені құрайды. Негізінен, бұл факт ТБИ жоғары деңгейі компаниялардың шығындарының өсуіне

әкелетіндігімен түсіндіріледі, нәтижесінде олардың пайдасы азаяды.

Brent маркалы мұнай бағасының төмендеуі КТС түсімдеріне 2027жылға дейін теріс әсер етеді, өйткені мұнай секторының баяулауы бүкіл экономиканың тежелген өсуіне алып келеді, бұл компаниялардың пайдасына теріс әсер етеді.

Жалпы, макроэкономикалық сценарийлердің КТС түсімдеріне теріс әсері барлық алты сценарий бойынша 2027 жылға дейін байқалады, ал 2028-2029 жылдары анық емес үрдіс байқалады.

33-сурет – КТС салық түсімдерінің сценарийлік талдауы, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

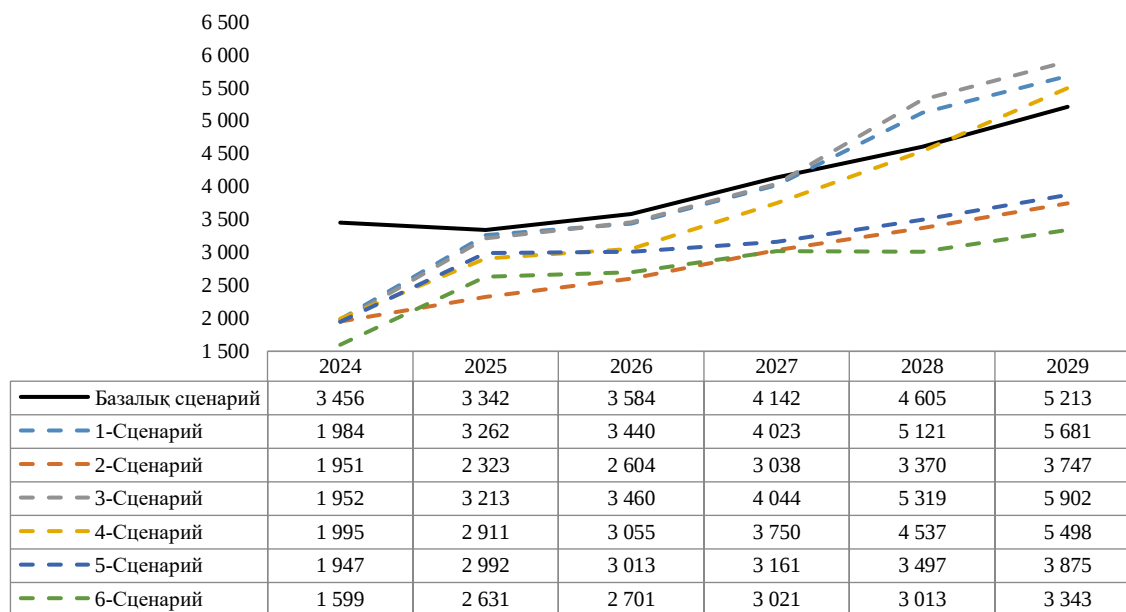
2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

Қазақстан ішінде өндірілген тауарларға ҚҚС салықтық түсімдерінің төмендеуі макроэкономикалық сценарийлердің экономиканың нақты өсуіне теріс әсерін көрсетеді.

Кірістердің азаюына ең үлкен әсер аралас шокты жүзеге асыру кезінде байқалады. Сыртқы факторлардың жиынтық әсері ҚҚС салықтық түсімдерінің екі есе дерлік төмендеуіне әкеледі. Мысалы, аралас сценарийді іске асыру кезінде республикалық бюджет 8 трлн теңгені алмайды.

ТБИ жоғарылату сценарийін іске асыру кезінде ҚҚС салықтық кірістері ең аз мөлшерде төмендейді. Орташа алғанда, осы сценарий бойынша ҚҚС түсімдері 12,6%-ға төмендейді. Алайда, 2026 жылдан кейін ҚҚС түсімдері базалық көрсеткішпен салыстырылады. Бұл факт экспортқа көбірек бағытталған мұнай секторында ең үлкен теріс әсердің байқалуына байланысты.

34-сурет – Қазақстан ішінде өндірілген тауарларға ҚҚС салықтық түсімдерінің сценарийлік талдауы, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Импортталған тауарларға ҚҚС салықтық түсімдерінің қысқаруы макроэкономикалық сценарийлердің Қазақстанға тауарлар импортына теріс әсерін көрсетеді.

Салық кірістеріне ең үлкен теріс әсер Қазақстан НСС елдерінде экономикалық белсенділіктің баяулау сценарийін іске асыру кезінде байқалады.

ҚҚС салықтық кірістерінен республикалық бюджетке түсетін түсімдердің орташа қысқаруы 2025 жылдан бастап 4-сценарийді іске асыру кезінде

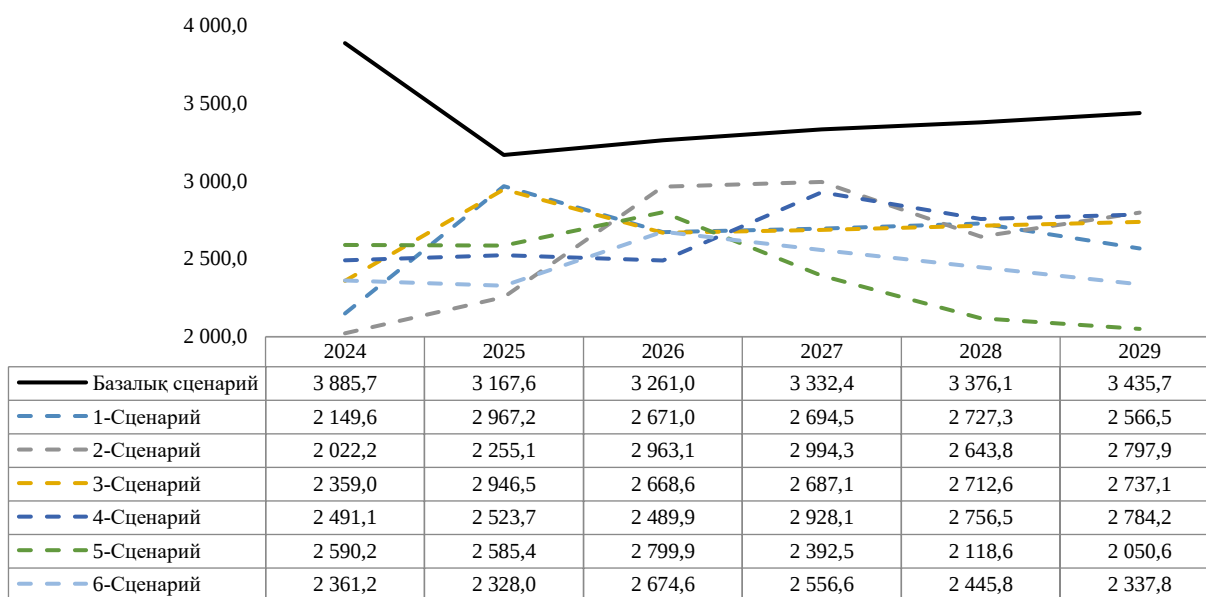
байқалатынын атап өткен жөн.

4-сценарийде баға деңгейінің жалпы өсуі импортталған тауарлар бағасының өсуіне әкеледі. Яғни, абсолютті мәнде тауарлардың бағасы өседі, бұл ҚҚС-тан үлкен түсімдерге әкеледі.

Біріктірілген сценарий импортталған тауарларға ҚҚС бойынша салық түсімдерінің өсуіне әкелетін жоғарыда аталған екі механизмді қамтиды.

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

35-сурет – Импортталған тауарларға ҚҚС салықтық түсімдерінің сценарийлік талдауы, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

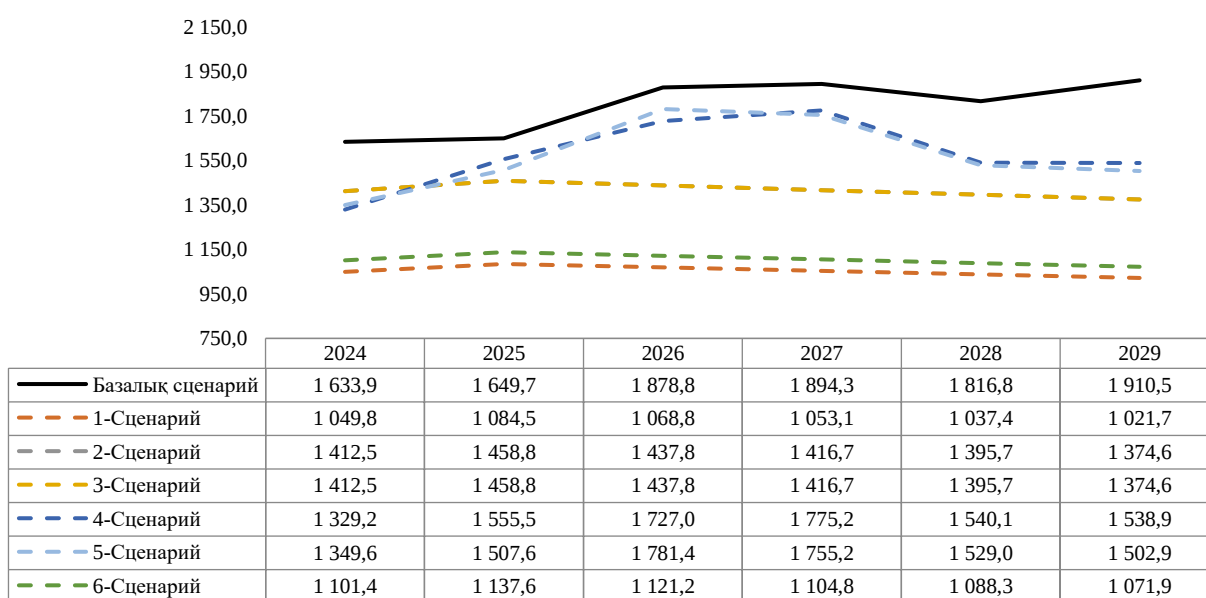
Жалпы алғанда, ЭКБ-дан түсетін түсімдер мұнай бағасы және КҚК арқылы мұнай экспорты сияқты сыртқы факторларға байланысты. Демек, жоғарыда аталған көрсеткіштердегі өзгерістер ЭКБ түсуіне айтарлықтай әсер етеді.

Brent маркалы мұнай бағасының төмендеуі және экспорттың төмендеуі, сондай-ақ аралас сценарий шикі мұнай экспортынан түсетін салық

кірістеріне үлкен әсер етеді.

Ұлттық валютаның әлсіреуі сыртқы нарықтардағы экспорттың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді, алайда экономикалық белсенділіктің баяулауы айырбас бағамының осы оң әсерін толығымен өтеу мүмкіндігін азайтады.

36-сурет – ЭКБ салық түсімдерінің сценарийлік талдауы, млрд теңге

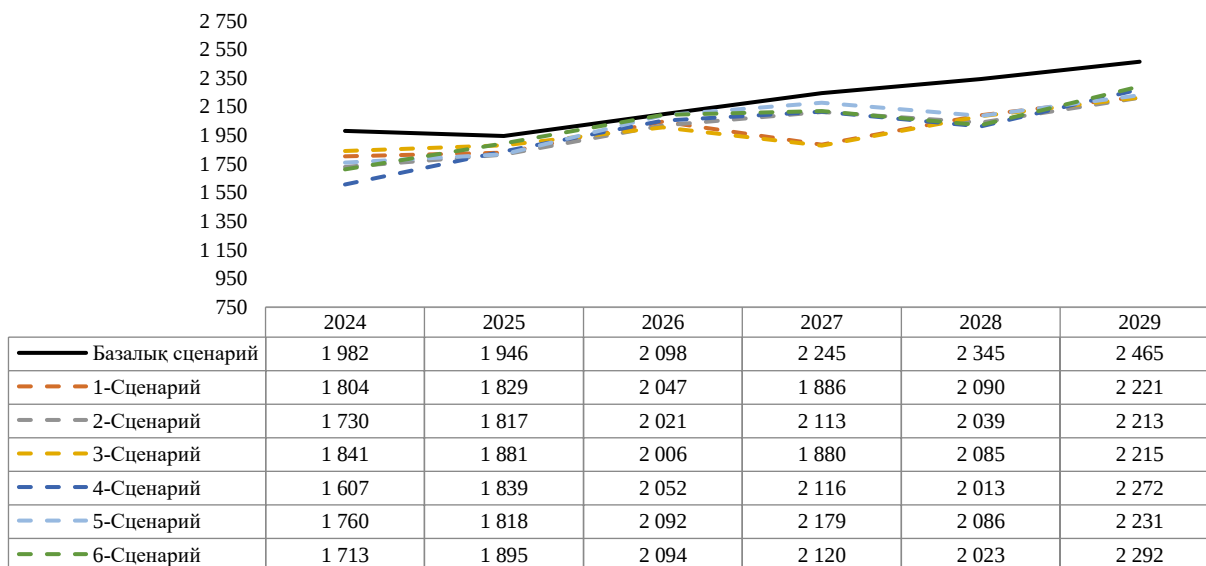
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

Басқа салық түсімдерінің серпіні, тұтастай алғанда, экономиканың нақты өсу қарқынына байланысты. Дегенмен, ұлттық валютаның әлсіреуі халықаралық саудаға байланысты салық түсімдерінің өсуіне әкеледі.

Қазақстан НСС елдерінің өсу қарқынының баяулау сценарийі кезінде басқа да салық түсімдерінің базалық сценариймен салыстырылуы байқалады.

37-сурет – Басқа салық түсімдерінің сценарийлік талдауы, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Жалпы, 6 макроэкономикалық сценарийдің теріс әсері республикалық бюджетке түсетін түсімдердің қысқаруына алып келеді. Осылайша, экономикалық өсудің баяулауы ел ішінде өндірілген тауарларға ҚҚС салықтық түсімдерінің қысқаруына алып келеді. Импортталған тауарларға ҚҚС-тан түсетін кірістер базалық сценариймен салыстырғанда аз болады. Алайда, ҚҚС импортының салық базасының кеш әсерін атап өту қажет. Осылайша, сценарийлердің импортқа теріс әсері кідіріспен көрінеді, бұл 2024 және 2025 жылдары импорттың базалық деңгейі қарастырылып отырған барлық сценарийлердің деңгейінен төмен болады.

КТС-тен түсетін кірістер де төмендейді,

алайда ТБИ жоғары деңгейі компанияларға қысқа мерзімде пайда табуға мүмкіндік береді. Дегенмен, орта мерзімді перспективада нақты өсудің төмендеуі және жоғары инфляция пайданың төмендеуіне әкеледі, осылайша КТС төмендейді.

Жалпы алғанда, ЭКБ-дан түсетін салық түсімдері сыртқы факторларға байланысты. Осыған байланысты, мұнай бағасының төмендеуі мен мұнай экспортының сценарийлері мұнайға кедендік баж түсімдерінің айтарлықтай қысқаруына алып келеді.

Бюджетке басқа салықтардың түсуі елдегі экономикалық белсенділікке байланысты. Осылайша, экономикалық өсу баяулаған кезде басқа салықтардан түсетін салық түсімдері төмендейді.

2.3. Макроэкономикалық сценарийлердің шығындарға әсері

Бұл бөлімде әзірленген макроэкономикалық сценарийлер негізінде 2024-2029 жылдарға арналған болжамды кезеңдегі республикалық бюджет шығыстарына түрлі шоктардың әсері қаралады.

Бюджет шығыстарының негізгі құрамдауыштары:

- 1)білім беру;
- 2)денсаулық сақтау;
- 3)әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру;
- 4)басқа шығыстар.

Талдау кезінде келесі макроэкономикалық сценарийлер қолданылды:

- 1.мұнай бағасының 40%-ға төмендеуі;
- 2.АҚШ долларына теңгенің 20%-ға әлсіреуі;
- 3.КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай экспортының 10%-ға қысқаруы;
- 4.2024 жылдың соңына қарай инфляция деңгейінің 15%-ға дейін көтерілуі және одан кейінгі жыл сайынғы 1 п.т. төмендеуі;
- 5.Қазақстан НСС (РФ, Қытай және ЕО) экономикалық өсуінің баяулауы;
- 6.аралас талықсытпа.

Орта мерзімді перспективада бюджет шығыстарының негізгі бағыттары әлеуметтік

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

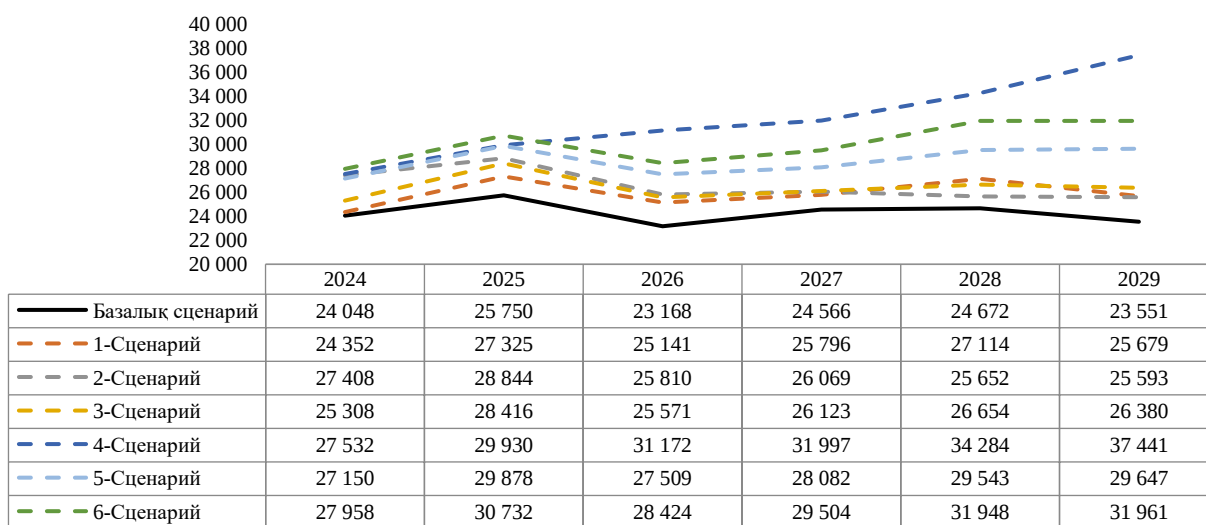
міндеттемелерді орындауға, адами капиталды дамытуға және ғылыми зерттеулерді қаржыландыруға бағытталған, бұл Қазақстан азаматтарының әл-ауқатын жақсартуға ықпал етеді.

Экономикалық өсуді ынталандыру үшін шығындардың ұлғаюын көздейтін бюджет саясатының контрциклділігін ескеру маңызды. Теріс макроэкономикалық тәуекелдер барлық сценарийлерде республикалық бюджет шығыстарының барлық талданатын кезең ішінде базалық деңгейден асып кетуіне алып келеді. Бұл

ретте көптеген үкіметтік бағдарламалар 2024 жылға арналған шығыстарды жоспарлаған болатын, бұл макроэкономикалық өзгерістерге жауап ретінде ағымдағы жылы шығыстарды ұлғайту бойынша мемлекеттің мүмкіндіктерін шектейді.

Бюджет шығыстарының ең көп ұлғаюы "2024 жылдың соңына қарай ТБИ 15%-ға дейін өсуі және кейіннен жыл сайын 1 п.т. төмендеуі" және "аралас талықсытпа" 4 және 6-сценарийлерінде байқалады.

38-сурет – Республикалық бюджет шығыстарының сценарийлік талдауы, млрд теңге

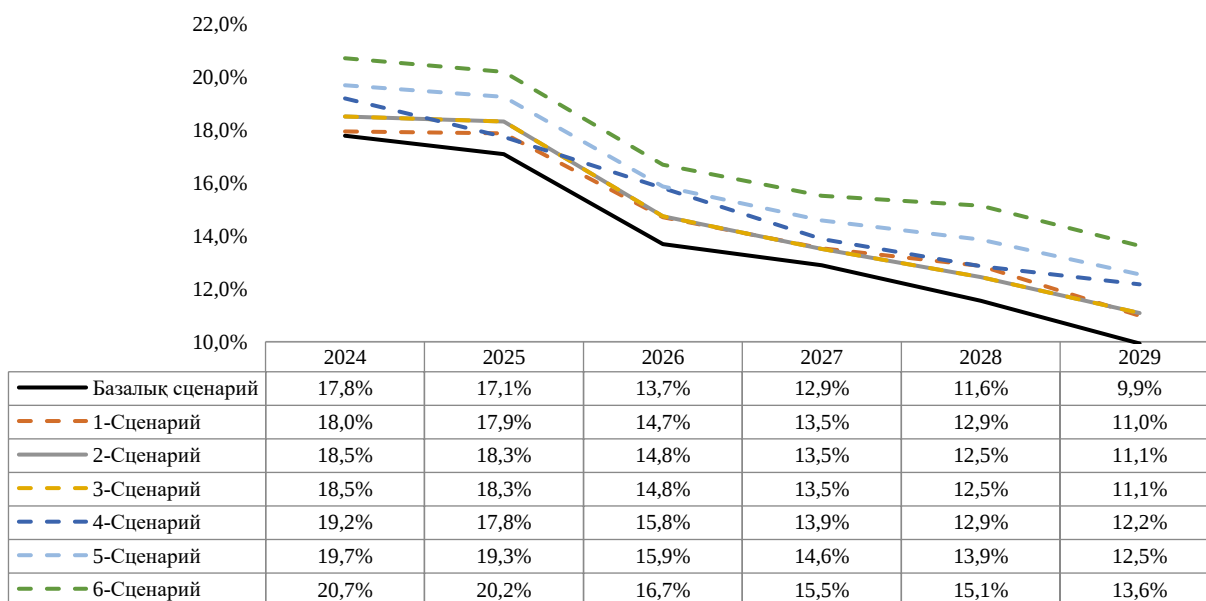
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Салыстырмалы мәндерде республикалық бюджеттің шығыстары ұқсас көріністі көрсетеді.

Қысқа мерзімді кезеңде сценарийлік талдау

экономикалық өсуді ынталандыру және тауарлар мен қызметтерге сұранысты қолдау мақсатында бюджет шығыстарының ұлғаюын көрсетеді..

39-сурет – Республикалық бюджет шығыстарының сценарийлік талдауы, ЖІӨ-ге %

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

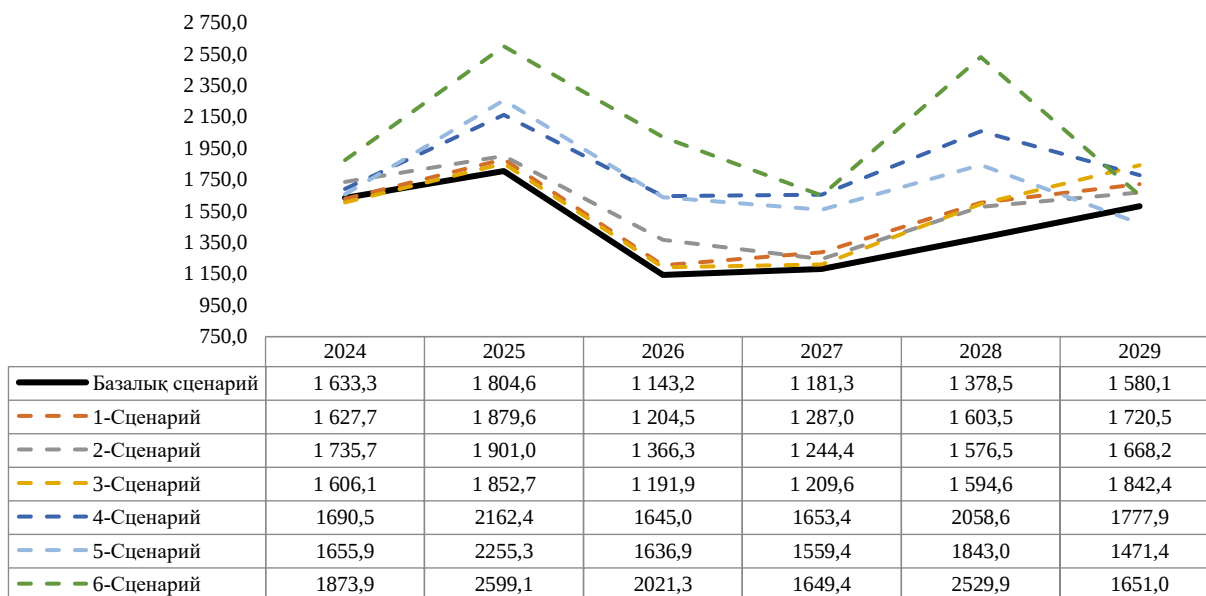
Мемлекет шығындарының ең маңызды және ірі баптары Қазақстан халқы алдындағы әлеуметтік және басқа да міндеттемелер болып табылады. Атап айтқанда, білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік көмек және қамтамасыз ету.

Жалпы, макроэкономикалық сценарийлерді іске асыру кезінде республикалық бюджет шығыстарының өсуін атап өту қажет. 6-сценарийді

іске асыру кезінде білім беру шығындары едәуір артады. Орташа алғанда, шығындар базалық көрсеткіштен 600,6 млрд теңгеге артық.

1 және 3-сценарийлерде білім беру шығындары базалық көрсеткіштен ең аз жолмен ауытқиды. Бұл факт білім беру шығындары сыртқы факторларға қарағанда ішкі факторларға көбірек тәуелді болуымен түсіндіріледі.

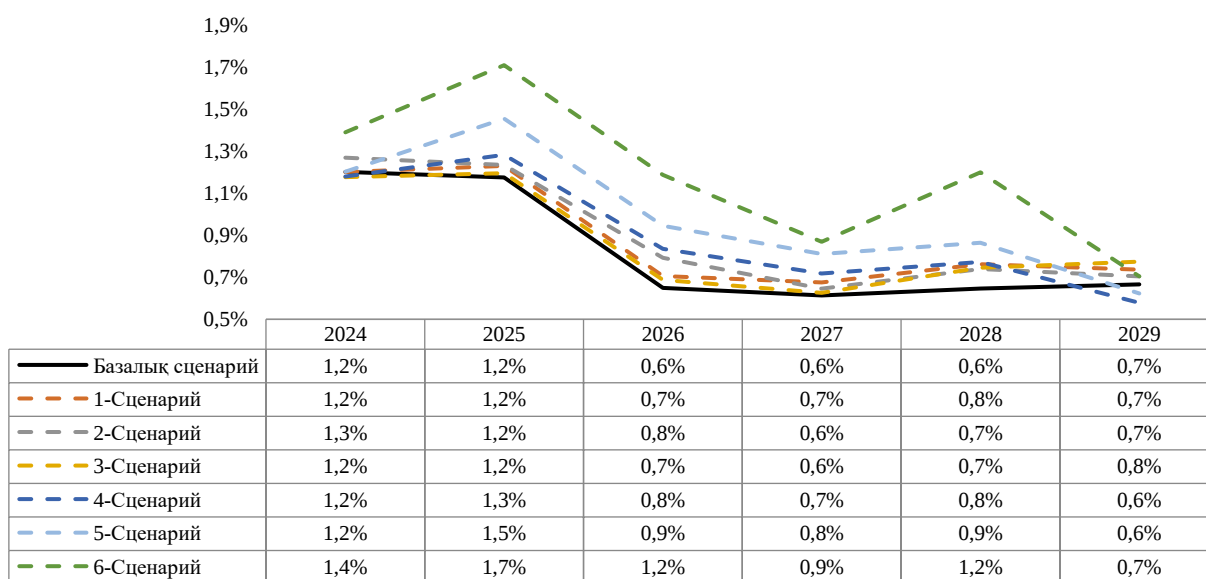
40-сурет – Білім беруге арналған республикалық бюджеттің шығындарын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Қысқа мерзімді перспективада білім беру шығындары көптеген сценарийлер бойынша базалық деңгейден асып түседі.

41-сурет – Республикалық бюджеттің білім беру шығыстарын сценарийлік талдау, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

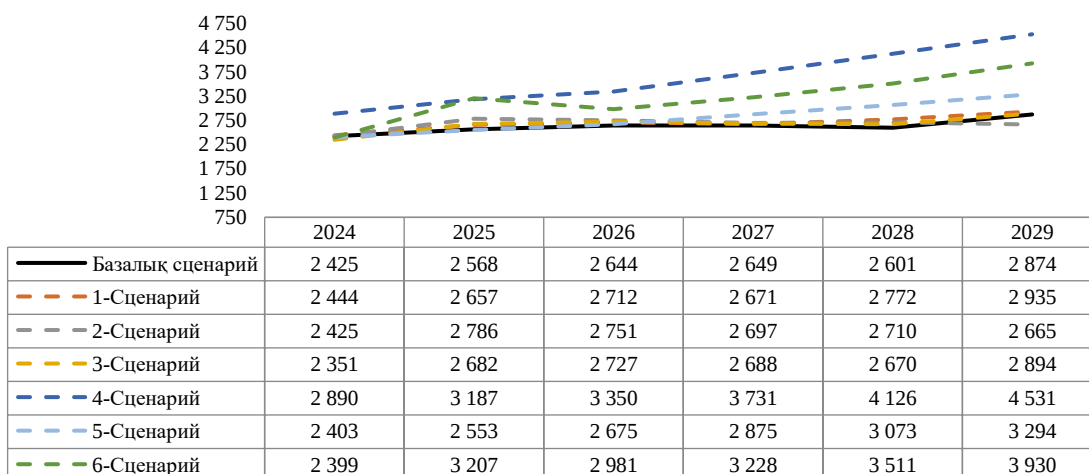
2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

Барлық қаралатын сценарийлерде республикалық бюджеттің денсаулық сақтауға жұмсалатын шығындары базалық деңгейден асып түседі. Шығындардың едәуір өсуі ТБИ 15%-ға дейін өсу сценарийінде байқалады. Бұл өсудің негізгі себебі — бағаның жалпы өсуінен туындаған медициналық қызметтердің айтарлықтай

қымбаттауы.

Денсаулық сақтау шығындарының өсуі, ең алдымен, инфляцияға байланысты, өйткені бағаның өсуі медициналық қызметтердің құнына әсер етеді, бұл өз кезегінде денсаулық сақтау саласына бюджет шығындарының өсуіне әкеледі.

42-сурет – Денсаулық сақтау саласына республикалық бюджет шығыстарының сценарийлік талдауы, млрд. енге

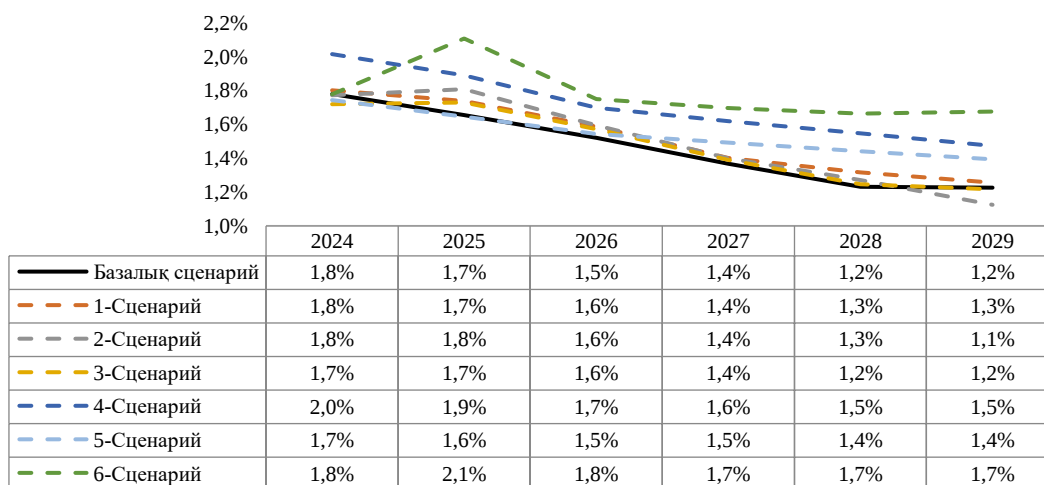

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Денсаулық сақтаудың салыстырмалы шығындары негізгі сценарийден айтарлықтай ерекшеленеді. Шығындардың ең үлкен өсуі 6-сценарийде байқалады, мұнда алшақтық бүкіл кезең ішінде орташа есеппен 0,3 п.т. құрайды. ЖІӨ-ге пайыздық шығындардың өсуі

сценарийлердегі номиналды ЖІӨ-нің базалық деңгеймен салыстырғанда төмендеуімен байланысты екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, номиналды мәнде денсаулық сақтау шығындары базалық деңгейге қатысты аздап артады.

43-сурет – Республикалық бюджеттің денсаулық сақтауға шығыстарын сценарийлік талдау, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Жалпы, барлық сценарийлер бойынша республикалық бюджеттің әлеуметтік көмекке және базалық көрсеткіштен жоғары қамтамасыз етуге жұмсалатын шығыстары. Шығыстардың едәуір өсуі Қазақстанда біріктірілген сценарийде байқалады.

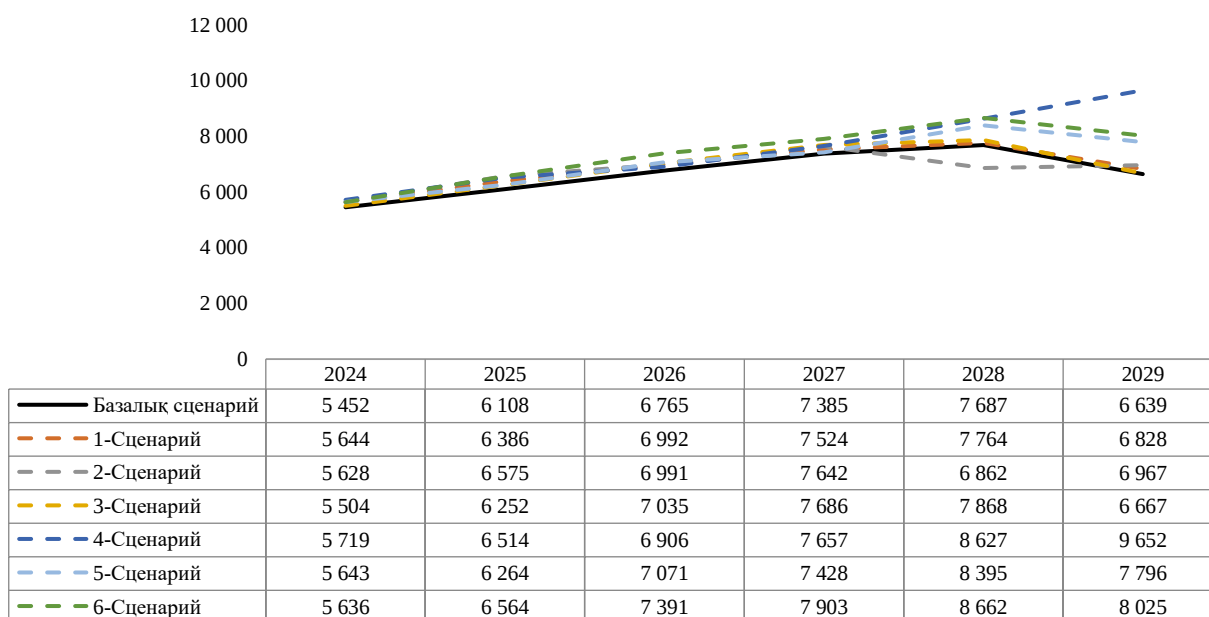
Негізінен, бұл өсім мемлекет ұсынатын әлеуметтік қызметтердің құны бағаның жалпы өсуімен бірге өсетіндігімен байланысты.

Әлеуметтік міндеттемелер шығындарының ең үлкен өсуі 4 және 6-сценарийлерде, яғни ТБИ базалық көрсеткіштен едәуір жоғары сценарийлерде байқалады. Бұл факт бағаның жоғары өсуі бюджеттің

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

үлкен шығындарына әкелетінін көрсетеді..

44-сурет – Республикалық бюджеттің әлеуметтік көмек пен қамтамасыз етуге арналған шығыстарын сценарийлік талдау, млрд теңге

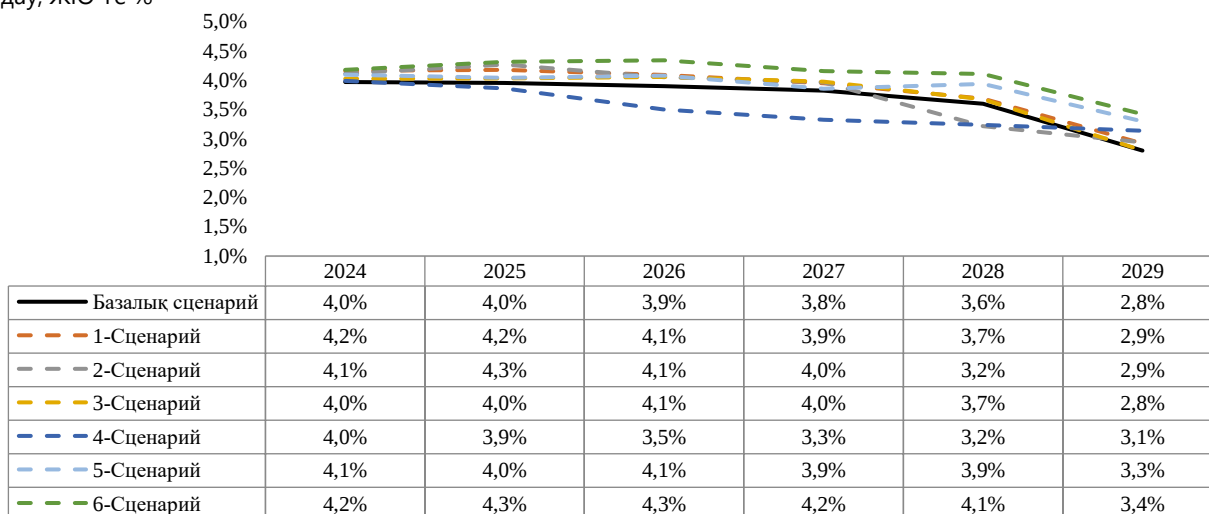

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Салыстырмалы мәндерде республикалық бюджеттің шығыстары барлық сценарийлерде базалық сценарий көрсеткішінен асып түседі. Алайда, біріктірілген сценарийді іске асыру кезінде

әлеуметтік қамсыздандыру шығындары базалық көрсеткіштен ЖІӨ-ге шаққанда орта есеппен 0,4%-ға асады.

45-сурет – Республикалық бюджеттің әлеуметтік көмек пен қамтамасыз етуге жұмсаған шығыстарын сценарийлік талдау, ЖІӨ-ге %

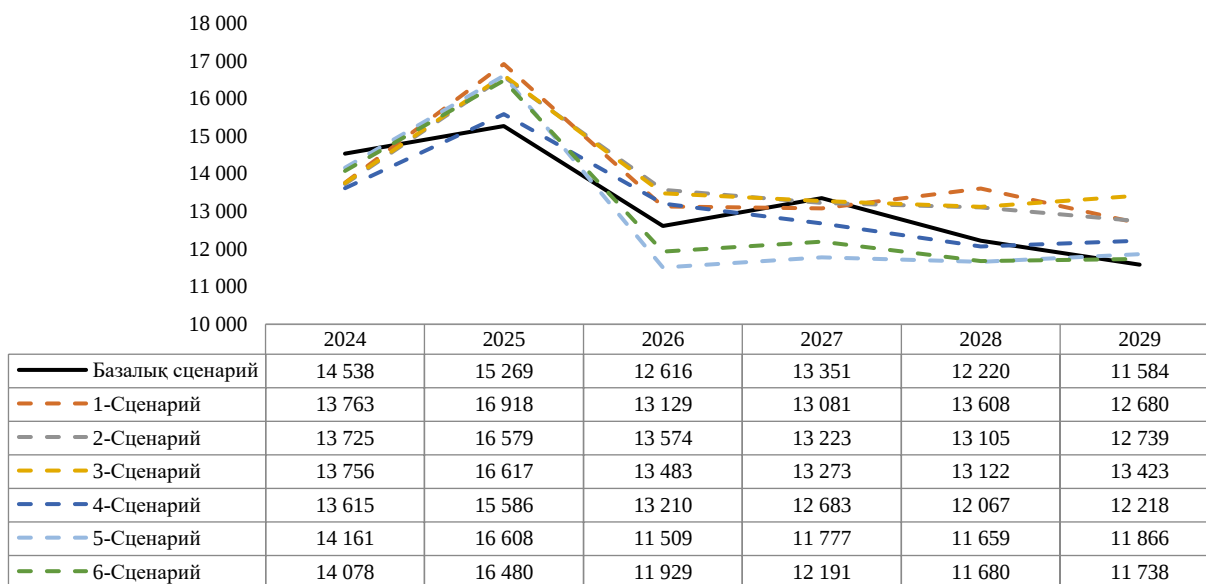
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Республикалық бюджеттің өзге де шығындарының серпіні экономикалық өсуді қолдау мақсатында қысқа мерзімді перспективада шығыстардың ұлғаюын көрсетеді. Алайда, орта

мерзімді перспективада тауарлар мен қызметтер бағасының жоғары өсуі, сондай-ақ басым әлеуметтік міндеттемелер бюджет шығыстарының қалған баптары бойынша шығындарды қысқарту қажеттілігіне алып келеді.

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

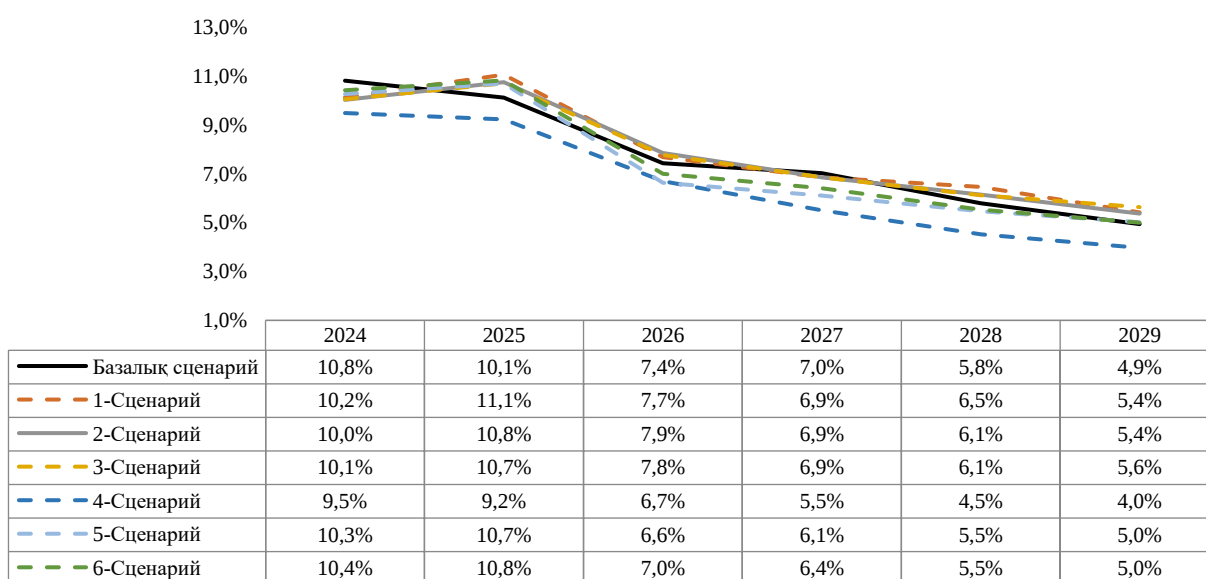
46-сурет – Республикалық бюджеттің өзге де шығыстарын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Салыстырмалы мәндерде республикалық бюджеттің басқа шығыстарға жұмсалатын шығындарының бірдей серпіні байқалады.

47-сурет – Республикалық бюджеттің өзге де шығыстарын сценарийлік талдау, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Жалпы, сценарийлік талдау және бағалау республикалық бюджеттің білім беруге, денсаулық сақтауға, әлеуметтік көмекке және қамтамасыз етуге арналған шығыстарының басымдығын көрсетеді. ТБИ өсуі мемлекет ұсынатын қызметтер құнының өсуіне әкеледі, бұл, өз кезегінде, бюджет

шығындарының номиналды өсуіне әкеледі. Сондай-ақ, бюджеттік саясаттың контрциклділігі экономикалық өсуді ынталандыру үшін шығындарды арттыруды көздейді. Орта мерзімді перспективада өзге баптарға арналған шығыстар мемлекеттік шығыстардың неғұрлым басым бағыттарының пайдасына азаяды.

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

2.4. Алынған нәтижелерді сипаттай отырып және тиісті қорытындыларды қалыптастыра отырып, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын болжау кезеңіндегі арналған бюджет балансына макроэкономикалық сценарийлерді іске асырудың әсерін есептеу

Болжамды контрциклдік бюджеттік саясат экономикалық белсенділіктің баяулауы жағдайында бюджет шығыстарының көлемі ұлғаяды, бұл өз кезегінде республикалық бюджет тапшылығының өсуіне ықпал етеді деп болжайды. Сонымен қатар, Қазақстанның экономикалық белсенділігіне теріс әсер ету бюджетке түсетін түсімдердің төмендеуіне алып келеді.

Сценарийлерді талдау және макроэкономикалық жағдайларды бағалау бюджет тапшылығы қарастырылып отырған кезең ішінде өсетінін көрсетеді.

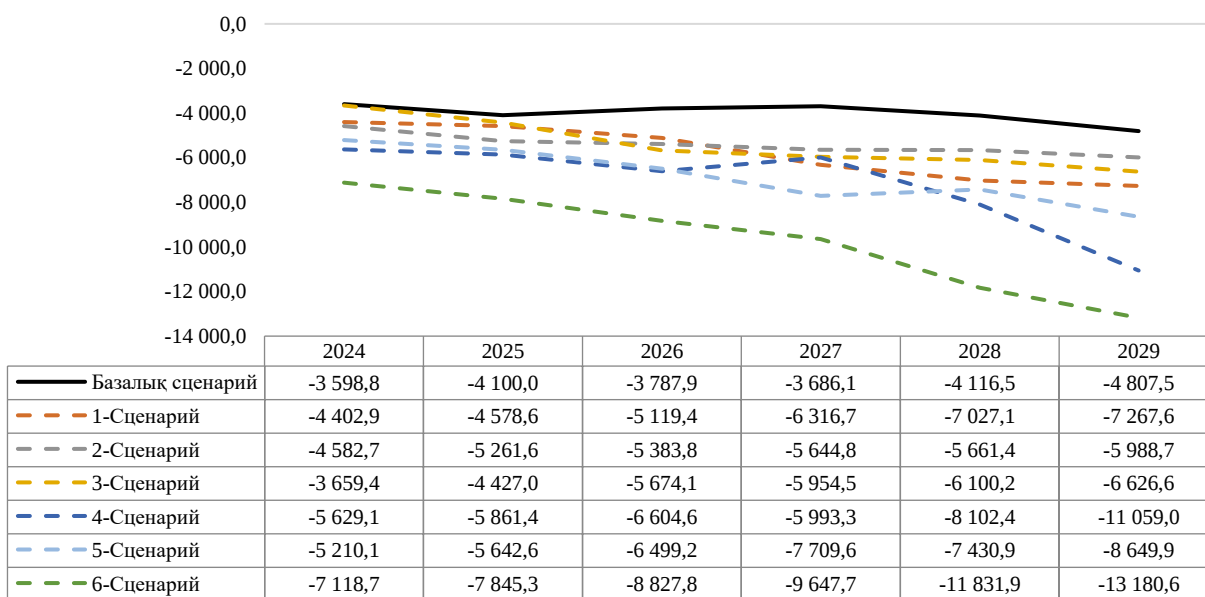
Республикалық бюджет тапшылығының барынша ұлғаюы 4 және 6-сценарийлерді іске асыру

кезінде байқалады. Орташа алғанда, 4-сценарий кезінде тапшылық 3200 млрд. теңгеге, ал біріктірілген сценарий кезінде 5 700 млрд. теңгеге кеңейеді.

1 және 2-сценарийлерді іске асырудағы бюджет балансының көрсеткіштері, жалпы алғанда, ұқсас. 2024 жылы бюджет тапшылығы 4 402,9 және 4 582,7 млрд теңгені мұнай экспортын төмендету сценарийлерін жүзеге асыру және Қазақстан НСС елдерінің өсуін бәсеңдету кезінде құрайды.

2-сценарийді іске асыру кезінде тапшылықтың қысқаруы бюджетке түсетін салық түсімдерінің ұлғаюының салдары болып табылатынын атап өткен жөн.

48-сурет – Республикалық бюджет балансының сценарийлік талдауы, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Brent маркалы мұнай бағасының 40%-ға төмендеу сценарийін іске асыру кезінде 2024 жылы бюджет тапшылығы ЖІӨ-ге 3,2% құрайды және 2029 жылы ЖІӨ-ге 3,0% деңгейінде болады. Тапшылықтың едәуір кеңеюі біріктірілген сценарийді іске асыру кезінде де байқалады, мұнда 2024 жылы тапшылық ЖІӨ-ге 5,3% құрайды.

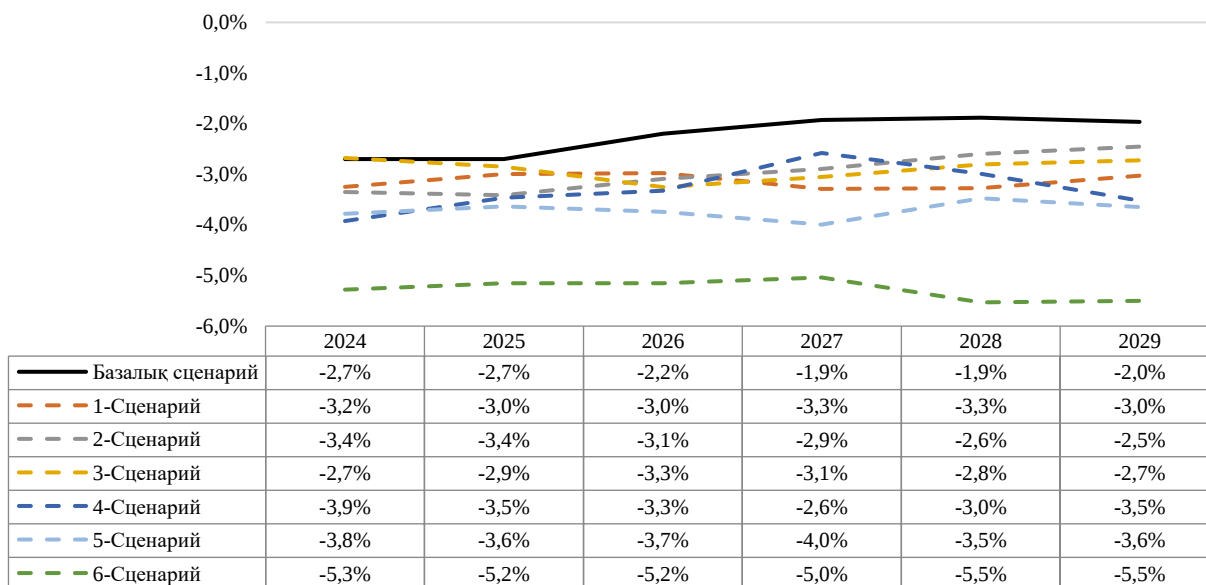
Мұнай экспортының қысқаруы және инфляция деңгейінің жоғарылауы кезінде ЖІӨ-ге сәйкесінше 1

және 2-сценарийлері бойынша 2024 жылы бюджет тапшылығының көрсеткіштері: 3,2% және 3,4%. Болашақта 4-сценарий бойынша салыстырмалы мәндердегі тапшылық азаяды.

2028 және 2029 жылдары 6-сценарийді іске асыру кезінде тапшылықтың қысқаруы мұнай экспортын баламалы маршруттар арқылы қайта бағыттаумен түсіндіріледі, бұл бюджет кірісіне оң әсер етеді.

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

49-сурет – Республикалық бюджет балансының сценарийлік талдауы, ЖІӨ-ге %

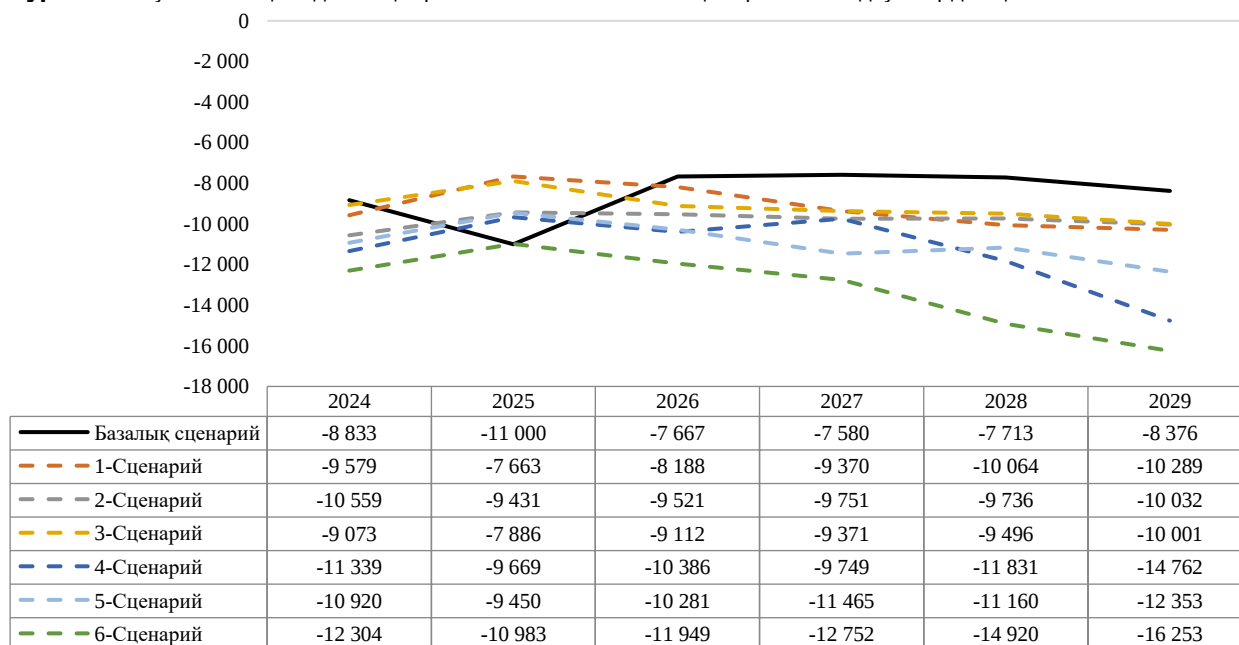
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мұнай емес тапшылық республикалық бюджетті қаржыландыру үшін ЭЦҚ-дан және ҚР ҰҚ-нан түсетін салықтық түсімдерді және "ҚазМұнайГаз" ҰК АҚ мен "Қазатомөнеркәсіп" ҰАК " АҚ акцияларын сатудан түсетін трансферттерді есепке алмағанда республикалық бюджет тапшылығын есепке алу болып табылады. ҚР ҰҚ-дан 2025 жылдан кейінгі трансферттер 2 трлн теңге деңгейінде белгіленетіндіктен, бюджеттің жалпы тапшылығы және ЭТП түсімдері мұнай емес тапшылықтың негізгі факторлары болып табылады. 2023 жылы Үкіметтің шешімі бойынша Ұлттық қор активтерінен жалпы

сомасы 1,3 трлн теңгеге ҚМГ АҚ акциялары сатып алынды.

Мұнай бағасының төмендеуі және аралас шок сценарийлерін іске асыру кезінде талданатын кезең ішінде мұнай емес тапшылықтың айтарлықтай өсуі байқалады. Орташа алғанда, аралас сценарий бойынша — 789,7 млрд. теңгеге артады. 2024 жылы тапшылық 6-сценарий бойынша -12 304 млрд теңгені құрайды. Мұнай емес тапшылықтың неғұрлым кеңеюі кейінгі жылдары байқалады, мысалы, 2029 жылы тапшылық аралас сценарий кезінде -16 253 млрд теңгеге жетеді.

50-сурет – Республикалық бюджеттің мұнайлы емес балансын сценарийлік талдау, млрд теңге

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

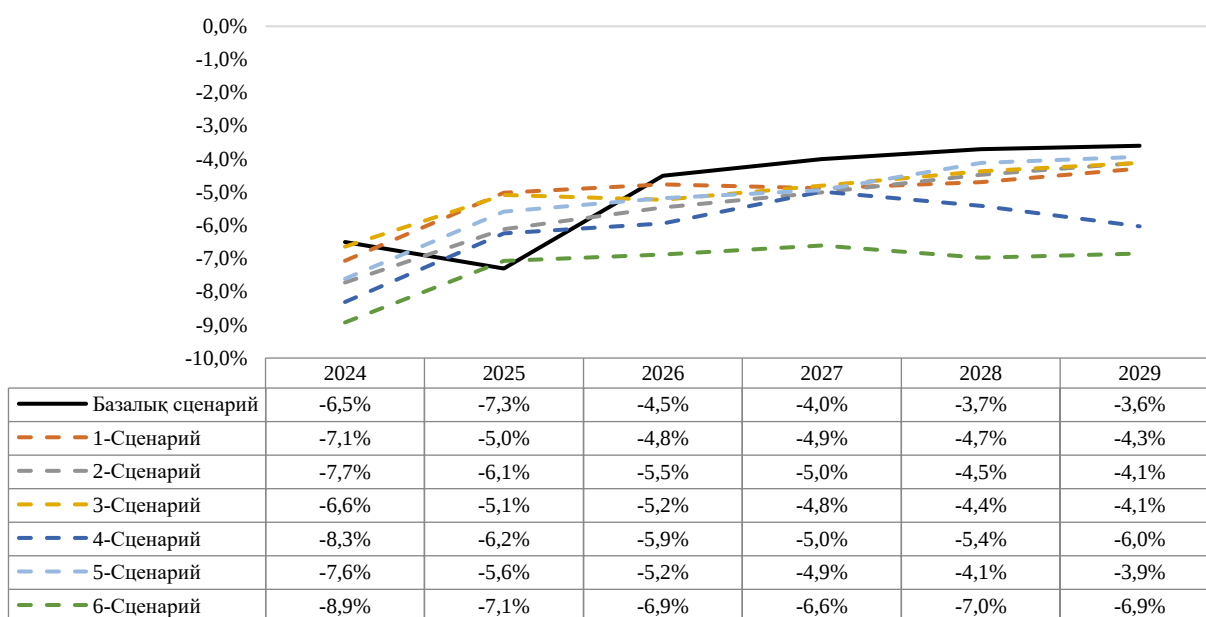
Осылайша, КҚК арқылы мұнай бағасы мен мұнай экспортының төмендеу сценарийлерін іске асыру кезінде республикалық бюджеттің мұнай емес тапшылығы кейінгі кезеңдерде, яғни 2027 және 2028 жылдары жақсарады. Тапшылықтың қысқаруы көбінесе ЭКБ түсімдерінің төмендеуімен байланысты. Мысалы, 2024 жылы 3 және 4-сценарийлерде мұнай емес тапшылық тиісінше ЖІӨ-ден 6,6% және 8,3% құрайды. Алайда, 2026 жылдан кейін жоғарыда аталған сценарийлердегі мұнай тапшылығы базалық көрсеткіштен аз болады. Мысалы, 2029 жылы мұнай емес тапшылық 3 және 4-сценарийлерде ЖІӨ-ден 4,1% және 6,0% құрайды.

Сондай-ақ, теңгенің АҚШ долларына

бағамының әлсіреуі ЭКБ түсімдерінің ұлғаюы арқылы бюджеттің мұнайлы емес тапшылығына теріс әсер ететінін атап өткен жөн. Шикі мұнай АҚШ долларымен сатылатындықтан, теңгелік баламада салық түсімдері ұлғаяды. Алайда теңгенің әлсіреуі қазақстандық мұнайдың бәсекеге қабілеттілігін жоғалтуға алып келеді, бұл, сайып келгенде, басты драйвер болып табылады. Осылайша, ЭКБ-дан түсетін түсімдер азаяды, бұл бюджеттің мұнай емес тапшылығын тікелей арттырады.

Жалпы, қалған сценарийлерде мұнай емес тапшылық айтарлықтай нашарлайды, алайда басты драйвер республикалық бюджеттің жалпы тапшылығының едәуір ұлғаюы болып табылады.

51-сурет – Республикалық бюджеттің мұнайлы емес балансының сценарий талдауы, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Түсімдердің қысқаруы және бюджет шығыстарының ұлғаюы тапшылықтың кеңеюіне әкеледі. Бюджет тапшылығының үнемі жоғары деңгейі бюджеттің тұрақтылығына теріс әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, тапшылық елдің экономикалық дамуына шығындарды арттыруға мүмкіндік бермейді.

Сыртқы макроэкономикалық сценарийлер ұлттық экономикаға теріс әсер етіп, елдің экономикалық және бюджеттік жағдайының әл-ауқаты мен тұрақтылығына қауіп төндіреді. Бұл жағымсыз әсерді азайту үшін бірқатар шаралар мен шаралар қажет.

Президенттің 2022 жылғы 10 қыркүйектегі Жарлығымен бекітілген Мемлекеттік қаржыны басқарудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында мемлекеттік қаржыны басқару саясатының негізгі қағидаттары мен тәсілдері, сондай-ақ оларды дамыту жөніндегі пайымдау қаланды.

Салық-бюджет саясатына, Ұлттық қор қаражатын қалыптастыру және пайдалану саясатына, бюджетаралық қатынастарға, мемлекеттік инвестициялық саясатқа, мемлекеттік мүлік пен активтерді басқару, мемлекеттік қарызды басқару және қарыз алу саясатына тәсілдер айқындалған. Бұл, ең алдымен, мемлекеттік қаржының тиімділігі мен тұрақтылығын ашықтықты, есепке алуды, талдауды және бағалауды қамтамасыз ету.

МҚБТ сәйкес бюджеттік тұрақтылықты қамтамасыз ету бойынша негізгі талап бюджеттік ережелер жүйесін қолдану болып табылады. Бюджеттік қағидалар бір-бірін толықтыруы, икемді болуы және бюджеттік процестің барлық кезеңдерінде сақталуы керек.

Тағы бір маңызды құрамдауыш – бюджеттік тәуекелдерді және мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді орнықтылығын есепке алу және талдау. Борыштың қалыптасуын, тікелей және шартты

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

мемлекеттік міндеттемелерді, сыртқы және ішкі борыштың қалыптасуына түрлі факторлардың әсерін талдау қажет.

Аталған тәсілдерден басқа, мемлекеттік қаржы мен бюджеттеудің әдіснамалық негіздерін жетілдіру талап етіледі. Бюджеттік жоспарлаудың тиімділігін арттыру үшін негізгі шара мемлекеттік органдардың дербестігін, бюджетті басқарудағы икемділікті және мәлімделген шығыстардың нәтижелерін кеңейту болып табылады.

Қазіргі уақытта МҚБТ ережелерін заңнамалық бекіту деңгейінде де, практикада да имплементациялау басталды.

Мемлекеттік қаржыны басқару негіздері, олардың анықтамасы, құрылымы, құралдары, уәкілетті органдар 2022 жылы әзірленген жаңа Бюджет кодексінде қаланды.

Бюджеттік процеске қатысатын құжаттарды міндетті түрде жариялау енгізілді. Қолжетімділік барлық деңгейлерде шешім қабылдауға әсер етеді. Мемлекеттік қаржыны басқарудың маңызды құралдарының бірі ретінде бюджеттік ережелер мен олардың түрлері бойынша нормалар қарастырылған. Айта кету керек, бұрын бюджеттік ережелерді заңнамалық енгізу кезінде бюджеттік заңнамада қандай жағдайларда олардан ауытқуға болатындығы белгіленбеген. Олар дағдарыс құбылыстарының, төтенше жағдайлардың, әскери жағдайдың басталуын ескермейді.

Мысалы, 2020 жылғы пандемия, 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар, "Украина дағдарысы" бюджеттің кірістері мен шығыстарының бағыты мен құрылымына із қалдырды. Бюджеттік ережелерден ауытқуды реттеу қажеттілігі туындады.

Осыған байланысты, ҚКБҚ және Бюджет кодексiнiң жаңа редакциясында бюджеттік қағидалар мен нысаналы бағдарлардан ауытқу жағдайлары (дағдарыстық жағдайларда, төтенше немесе соғыс жағдайында, Ұлттық қордан нысаналы трансферт бөлінген жағдайларда) көзделген.

Бұл ретте бастапқы көрсеткіштерге қайтару келесі үш жыл ішінде жүзеге асырылуы тиіс.

Жалпы, осы бөлімді енгізудің мақсаты мемлекеттің бюджеттік және бюджеттен тыс қызметі туралы мәліметтерді шоғырландыруды кеңейту қажеттілігі болды. Мысалы, қарыз алу бойынша барлық борыштық міндеттемелерді – мемлекеттік борышты, мемлекет кепілдік берген борышты, экспортты қолдау бойынша кепілдіктерді, МЖӘ бойынша міндеттемелерді, кепілгерліктерді және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің борышын шоғырландыру қамтамасыз етілген. Бұл оларды есепке алу және басқару үшін жасалады.

Талдау мақсатында салық шығыстары туралы жаңа есеп енгізілді, бюджеттік тәуекелдер туралы талдамалық есеп нақтыланды.

Ұзақ мерзімді болжауды қамтамасыз ету үшін жаңа құжат – Қазақстан Республикасының 10

жылға арналған ұзақ мерзімді даму болжамы енгізілуде.

Бұл шаралар мемлекеттің нақты қаржылық мүмкіндіктерін бағалауға, болжаудың шынайылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік басқару секторын шоғырландыру бойынша жұмыс басталды.

Бюджеттің тұрақтылығын бағалау үшін бюджеттік коэффициенттер мемлекеттің таза сыртқы активтері және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің борышы сияқты көрсеткіштермен толықтырылды.

Мемлекеттің таза сыртқы активтері Үкіметтің сыртқы борышының, кепілді борышының және квазимемлекеттік сектордың сыртқы борышының Ұлттық қордың валюталық активтеріне қатынасын көрсетеді. Осы көрсеткішке сәйкес таза сыртқы активтер 75%-дан аспайтын деңгейде сақталуы тиіс. Келесі көрсеткішке сәйкес, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің борышы ЖІӨ-ге 21,2%-дан аспауы тиіс.

Бұл көрсеткіштерді қосу қарыз алу үлгісін толығымен көрсетеді және оның деңгейін реттеуге мүмкіндік береді.

Бұдан басқа, бюджеттік тәуекелдерді талдау кезінде квазимемлекеттік сектордың, қаржы секторының, МЖӘ міндеттемелерінің тәуекелдері ескерілді.

Квазимемлекеттік сектор субъектілерінің тәуекелдері қарыз мөлшерінің ықтимал ұлғаюымен және дивидендтік саясатпен байланысты.

Қаржы секторының тәуекелдері екінші деңгейдегі банктердің бюджеті есебінен мемлекеттік қолдаудың прецеденттерімен байланысты.

МЖӘ міндеттемелері саласындағы тәуекелдер – бұл тікелей және шартты міндеттемелердің өсуі. Бұл ретте, егер тікелей міндеттемелер жоспарланса, онда шартты түрде бюджеттің қосымша шығыстарына айналуы мүмкін.

Жалпы, бұл тәуекелдер бюджет шығыстарының құрылымын бұзу есебінен мемлекеттік қаржының тұрақтылығына айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

2024 жылы бюджеттік қағидаларды қолдану үшін 2025-2027 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасын қалыптастыру кезінде кепілдендірілген трансферт жөніндегі қағидалар қолданылды.

Ұлттық қордан кепілдендірілген трансферт кесу бағасы кезінде Ұлттық қорға болжанатын түсімдер көлемінен аспайтын мөлшерде айқындалған.

2024-2026 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасын қалыптастыру кезінде шығыстардың өсу қарқыны инфляция бойынша мақсатқа ұлғайтылған ұзақ мерзімді экономикалық өсу деңгейімен шектеледі.

Бюджет саясаты мыналарға негізделеді:

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

мемлекеттік қаржының тұрақтылығын қамтамасыз ететін белгіленген ковенанттарды сақтауға;

тәуекелдердің туындау ықтималдығын талдау, олардың алдын алу және (немесе) оларды нивелирлеу жөніндегі шаралар, оның ішінде бюджеттік қағидалардан ауытқу мүмкіндігі арқылы;

бюджеттік ережелерден ауытқудың қажеттілігі мен орындылығын бағалауға;

бюджет заңнамасын одан әрі жетілдіруге; белгіленген нысаналы бағдарларға оралу траекториясын іске асыруға.

Түсімдердің қысқаруы және бюджет шығыстарының ұлғаюы тапшылықтың кеңеюіне әкеледі. Бюджет тапшылығының үнемі жоғары деңгейі бюджеттің тұрақтылығына теріс әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, тапшылық елдің экономикалық дамуына шығындарды арттыруға мүмкіндік бермейді.

Сыртқы макроэкономикалық сценарийлердің ұлттық экономикаға теріс әсерін анық байқайды. Бұл ықпал ұлттық экономика мен бюджеттік ұстанымның әл-ауқаты мен тұрақтылығына қауіп төндіреді.

Сыртқы макроэкономикалық күйзелістердің теріс әсеріне қарсы тұру үшін бірқатар шаралар мен шараларды орындау қажет.

Президенттің 2022 жылғы 10 қыркүйектегі Жарлығымен бекітілген Мемлекеттік қаржыны басқарудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында мемлекеттік қаржыны басқару саясатының негізгі қағидаттары мен тәсілдері, сондай-ақ оларды дамыту жөніндегі пайымдау қаланды.

Салық-бюджет саясатына, Ұлттық қор қаражатын қалыптастыру және пайдалану саясатына, бюджетаралық қатынастарға, мемлекеттік инвестициялық саясатқа, мемлекеттік мүлік пен активтерді басқару, мемлекеттік қарызды басқару және қарыз алу саясатына тәсілдер айқындалған.

Бұл, ең алдымен, мемлекеттік қаржының тиімділігі мен тұрақтылығын ашықтықты, есепке алуды, талдауды және бағалауды қамтамасыз ету.

МҚБТ сәйкес бюджеттік тұрақтылықты қамтамасыз ету бойынша негізгі талап бюджеттік ережелер жүйесін қолдану болып табылады. Бюджеттік қағидалар бір-бірін толықтыруы, икемді болуы және бюджеттік процестің барлық кезеңдерінде сақталуы керек.

Тағы бір маңызды құрамдауыш – бюджеттік тәуекелдерді және мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді орнықтылығын есепке алу және талдау. Борыштың қалыптасуын, тікелей және шартты мемлекеттік міндеттемелерді, сыртқы және ішкі борыштың қалыптасуына түрлі факторлардың әсерін талдау қажет.

Аталған тәсілдерден басқа, мемлекеттік қаржы мен бюджеттеудің әдіснамалық негіздерін жетілдіру талап етіледі. Бюджеттік жоспарлаудың

тиімділігін арттыру үшін негізгі шара мемлекеттік органдардың дербестігін, бюджетті басқарудағы икемділікті және мәлімделген шығыстардың нәтижелерін кеңейту болып табылады.

Қазіргі уақытта МҚБТ ережелерін заңнамалық бекіту деңгейінде де, практикада да имплементациялау басталды.

Мемлекеттік қаржыны басқару негіздері, олардың анықтамасы, құрылымы, құралдары, уәкілетті органдар ағымдағы жылы әзірленген жаңа Бюджет кодексінің жобасында қаланды.

Бюджеттік процеске қатысатын құжаттарды міндетті түрде жариялау енгізілді. Қолжетімділік барлық деңгейлерде шешім қабылдауға әсер етеді.

Мемлекеттік қаржыны басқарудың маңызды құралдарының бірі ретінде бюджеттік ережелер мен олардың түрлері бойынша нормалар қарастырылған.

Айта кету керек, бұрын бюджеттік ережелерді заңнамалық енгізу кезінде бюджеттік заңнамада қандай жағдайларда олардан ауытқуға болатындығы белгіленбеген.

Олар дағдарыс құбылыстарының, төтенше жағдайлардың, әскери жағдайдың басталуын ескермейді. Мысалы, 2020 жылғы пандемия, 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар, «Украина дағдарысы» бюджеттің кірістері мен шығыстарының бағыты мен құрылымына із қалдырды. Бюджеттік ережелерден ауытқуды реттеу қажеттілігі туындады.

Осыған байланысты, МҚБТ және Бюджет кодексінің жобасында жаңа редакцияда бюджеттік қағидалар мен нысаналы бағдарлардан ауытқу жағдайлары көзделген (дағдарыстық жағдайларда, төтенше немесе соғыс жағдайында, Ұлттық қордан нысаналы трансферт бөлінген жағдайларда).

Бұл ретте бастапқы көрсеткіштерге қайтару келесі үш жыл ішінде жүзеге асырылуы тиіс.

Жалпы, осы бөлімді енгізудің мақсаты мемлекеттің бюджеттік және бюджеттен тыс қызметі туралы мәліметтерді шоғырландыруды кеңейту қажеттілігі болды. Мысалы, қарыз алу бойынша барлық борыштық міндеттемелерді – мемлекеттік борышты, мемлекет кепілдік берген борышты, экспортты қолдау бойынша кепілдіктерді, МЖӘ бойынша міндеттемелерді, кепілгерліктерді және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің борышын шоғырландыру қамтамасыз етілген. Бұл оларды есепке алу және басқару үшін жасалады.

Талдау мақсатында салық шығыстары туралы жаңа есеп енгізілді, бюджеттік тәуекелдер туралы талдамалық есеп нақтыланды.

Ұзақ мерзімді болжауды қамтамасыз ету үшін жаңа құжат – Қазақстан Республикасының 10 жылға арналған ұзақ мерзімді даму болжамы енгізілуде.

Бұл шаралар мемлекеттің нақты қаржылық мүмкіндіктерін бағалауға, болжаудың шынайылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік басқару секторын

2. Макроэкономикалық сценарийлердің республикалық және мемлекет бюджеттің кірістері мен шығыстарына әсері

шоғырландыру бойынша жұмыс басталды.

Бюджеттің тұрақтылығын бағалау үшін бюджеттік коэффициенттер мемлекеттің таза сыртқы активтері және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің борышы сияқты көрсеткіштермен толықтырылды.

Мемлекеттің таза сыртқы активтері Үкіметтің сыртқы борышының, кепілді борышының және квазимемлекеттік сектордың сыртқы борышының Ұлттық қордың валюталық активтеріне қатынасын көрсетеді. Осы көрсеткішке сәйкес таза сыртқы активтер 75%-дан аспайтын деңгейде сақталуы тиіс.

Келесі көрсеткішке сәйкес, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің борышы ЖІӨ-ге 21,2%-дан аспауы тиіс.

Бұл көрсеткіштерді қосу қарыз алу үлгісін толығымен көрсетеді және оның деңгейін реттеуге мүмкіндік береді.

Бұдан басқа, бюджеттік тәуекелдерді талдау кезінде квазимемлекеттік сектордың, қаржы секторының, МЖӘ міндеттемелерінің тәуекелдері ескерілді.

Квазимемлекеттік сектор субъектілерінің тәуекелдері қарыз мөлшерінің ықтимал ұлғаюымен және дивидендік саясатпен байланысты.

Қаржы секторының тәуекелдері екінші деңгейдегі банктердің бюджеті есебінен мемлекеттік қолдаудың прецеденттерімен байланысты.

МЖӘ міндеттемелері саласындағы тәуекелдер – бұл тікелей және шартты міндеттемелердің өсуі. Бұл ретте, егер тікелей міндеттемелер жоспарланса, онда шартты түрде бюджеттің қосымша шығыстарына айналуы мүмкін.

Жалпы, бұл тәуекелдер бюджет шығыстарының құрылымын бұзу есебінен

мемлекеттік қаржының тұрақтылығына айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

2022 жылы бюджеттік қағидаларды қолдану үшін 2023-2025 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасын қалыптастыру кезінде кепілдік берілген трансферт жөніндегі қағидалар қолданылды.

Ұлттық қордан кепілдендірілген трансферт кесу бағасы кезінде Ұлттық қорға болжанатын түсімдер көлемінен аспайтын мөлшерде айқындалған.

2024-2026 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасын қалыптастыру кезінде шығыстардың өсу қарқыны инфляция бойынша мақсатқа ұлғайтылған ұзақ мерзімді экономикалық өсу деңгейімен шектеледі.

Осылайша, ағымдағы жылдан бастап бюджеттік қағидаларда белгіленген шектеулер мен нысаналы бағдарларды қалпына келтіру траекториясы айқындалды. Жыл сайын нақты көрсеткіштерді МҚБТ белгілеген келісімдерге сәйкестендіру көзделеді.

Бюджет саясаты мыналарға негізделеді:

мемлекеттік қаржының тұрақтылығын қамтамасыз ететін белгіленген ковенанттарды сақтауға;

тәуекелдердің туындау ықтималдығын талдау, олардың алдын алу және (немесе) оларды нивелирлеу жөніндегі шаралар, оның ішінде бюджеттік қағидалардан ауытқу мүмкіндігі арқылы;

бюджеттік ережелерден ауытқудың қажеттілігі мен орындылығын бағалауға;

бюджет заңнамасын одан әрі жетілдіруге;

белгіленген нысаналы бағдарларға оралу траекториясын іске асыруға.

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

7-кесте – Бюджет саясатының тиімділігі мен орнықтылығын бағалау үшін негізгі бюджеттік коэффициенттер тізбесі

Макс атта р// Тәуекелдер	№	Көрсеткіш атауы	Мән/Мақсатты көрсеткіш	Көрсеткіштердің мақсаты
Макроэкономикалық тұрақтылығы	1	Фискалдық тапшылық	Бюджет тапшылығын төмендету: 2024 жыл – ЖІӨ-ге 2,7%; 2025 жыл – ЖІӨ-ге 2,7%; 2026 жыл – ЖІӨ-ге 2,2%; 2027 жылы – ЖІӨ-ге 1,9%.	Көрсеткіш жүргізіліп жатқан бюджеттік саясаттың ағымдағы жай-күйін көрсетеді. Тапшылық деңгейі жоғары бюджетті орындау қарыз жүктемесінің өсуіне әкелуі мүмкін.
	2	Мұнайлы емес тапшылық	Мұнай емес тапшылықтың төмендеуі: 2024 жыл – ЖІӨ-ге 6,5%; 2025 жыл – ЖІӨ-ге 7,3%; 2026 жыл – ЖІӨ-ге 4,5%; 2027 жыл – ЖІӨ-ге 4,0%.	Көрсеткіш бюджет шығыстарының мұнай түсімдеріне тәуелділігінің төмендеуін көрсетеді.
Мемлекеттік қаржының параметрлері	3	Салық түсімдері	ЖІӨ-ге салық түсімдерінің үлесі: 2024 жыл – 11,7%; 2025 жыл – 10,1%; 2026 жыл – 9,6%; 2027 жыл – 9,4%;	Көрсеткіш жалпы кіріске салық түсімдерінің үлесін көрсетеді.
	4	Республикалық бюджет түсімдеріндегі ҚР ҰҚ трансферттерінің үлесі	РБ түсімдерінің жалпы көлемінің үлесі, %: 2024 жыл – 17,6%; 2025 жыл – 24,2%; 2026 жыл – 10,3%; 2027 жыл – 9,6%;	Көрсеткіш республикалық бюджетке түсетін түсімдердің жалпы көлемінің үлесін көрсетеді. Кіріс бөлігінің мұнай түсімдеріне тәуелділігі.
	5	ҚР ҰҚ таза валюта активтері	Таза валюта активтері, млрд АҚШ доллары: 2024 жыл – \$62,4 млрд.; 2025 жыл – \$62,2 млрд.; 2026 жыл – \$69,9 млрд.; 2027 жыл – \$78,7 млрд.	Көрсеткіш ҚР ҰҚ валюталық активтерінің сомасын көрсетеді.
	6	ҚР ҰҚ таза валюта активтері	Таза валюта активтері, млрд АҚШ доллары: 2024 жыл – \$62,4 млрд.; 2025 жыл – \$62,2 млрд.; 2026 жыл – \$69,9 млрд.; 2027 жыл – \$78,7 млрд.	Көрсеткіш ҚР ҰҚ валюталық активтерінің сомасын көрсетеді.
	7	Мемлекеттік қарыз*	Мемлекеттік борышты сақтау ЖІӨ-ге 32,0%-дан аспайды: 2024 жыл – ЖІӨ-ге 21,4 %; 2025 жыл – ЖІӨ-ге 21,8 %; 2026 жыл – ЖІӨ-ге 21,6 %; 2027 жыл – ЖІӨ-ге 21,2%.	Көрсеткіш үкіметтік қарыздың ЖІӨ-ге қатынасын көрсетеді.
	8	Үкіметтік борышқа қызмет көрсетуге арналған республикалық бюджет шығыстарының үлесі	Үлес, % 2024 жыл – 8,4%; 2025 жыл – 8,9 %; 2026 жыл – 10,5 %; 2027 жыл – 9,9 %.	Көрсеткіш қарыз жүктемесінің деңгейін көрсетеді.
	9	Мемлекеттің таза сыртқы активтері	Үкіметтің сыртқы борышын, кепілді борышын және КМС сыртқы борышын сақтау – ҚР ҰҚ валюталық активтерінің 2024 жыл – 68,5 %; 2025 жыл – 73,4 %; 2026 жыл – 68,5 %; 2027 жыл – 58,7 %.	Көрсеткіш ҚР Үкіметінің сыртқы борышының, КМС кепілді борышының және сыртқы борышының ҚР ҰҚ валюталық активтеріне арақатынасын көрсетеді.
	10	КМС қарызы	КМС қарызын сақтау – ЖІӨ-ге 2024 жыл – ЖІӨ-ге 16,5 %; 2025 жыл – ЖІӨ-ге 21,2 %; 2026 жыл – ЖІӨ-ге 20,5 %; 2027 жыл – ЖІӨ-ге 18,7 %.	Көрсеткіш КМС қарызының ЖІӨ-ге қатынасын көрсетеді.
Ескерту: Қазақстан Республикасының 2025-2029 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамына сәйкес (2024 жылғы 27 тамызда Қазақстан Республикасы Үкіметінің отырысында мақұлданған, № 28 хаттама).				

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

3.1. Квазимемлекеттік сектор субъектілерін ретроспективті талдау

3.1.1. Квазимемлекеттік сектордың республикалық бюджетпен, сондай-ақ квазимемлекеттік сектор субъектілері арасындағы өзара қатынастарын талдау

КМС талдауы бірнеше негізгі факторларға байланысты бюджет жүйесі үшін фискалдық тәуекелдерді бағалау процесінің ажырамас бөлігі болып табылады: квазимемлекеттік ұйымдарды мемлекет әртүрлі тетіктер арқылы қаржылай қолдай алады, олардың қаржылық қиындықтары мемлекет тарапынан араласуды талап етуі мүмкін, олар бюджет үшін әлеуетті ауыртпалыққа әкеп соғатын қаржылық міндеттемелерді көтере алады, сондай-ақ ел экономикасына елеулі ықпал ете алады. негізгі секторлар.

КМС жіктелуі.

Бүгінгі күні Қазақстанда КМС-да 6,1 мыңға жуық ұйым бар. ХВҚ сарапшыларының ұсынымдарына сәйкес КМС қызметі бойынша егжей-тегжейлі ақпарат *1-қосымшада* берілген.

Қазіргі уақытта КМС субъектілерінің егжей-тегжейлі жіктелуі ¹осы мәселені шешуді талап ететін даму сатысында тұр.

КМС реформалау жөніндегі талдамалық баяндамаға және оны іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарына (бұдан әрі – талдамалық баяндама) сәйкес КМС субъектілерінің сыныптамасы "экономикалық" және "экономикалық емес" санаттардан тұрады (ҚР Үкіметінің 2022 жылғы 6 қыркүйектегі № 654 қаулысы). Талдамалық баяндамада экономикалық емес мемлекеттік ұйымдарға мыналарды жатқызуды қарауды ұсынады:

1) мемлекет халыққа қызмет көрсететін әлеуметтік қызметтер. Оларға мектептер мен ауруханалар, басқа мәдени және білім беру мекемелері жатады;

2) салаларда мемлекеттік саясатты қалыптастыру және іске асыру мақсатында орталық және ЖАО-ға қызметтер көрсететін көмекші қызметтер. Мысалы, "Азаматтарға арналған үкімет" мемлекеттік корпорациясы" АҚ, "СК-Фармация" ЖШС, "Ұлттық тестілеу орталығы" РМҚК, "Ұлттық геологиялық қызмет" АҚ, QazIndustry, QazTrade, "Экономикалық зерттеулер институты" АҚ;

3) дәстүрлі түрде қаржыландырылмайтын жеке сектордың іргелі ғылыми салаларында ізденістерді жүзеге асыратын, бірақ бұл ретте тікелей әлеуметтік немесе қосалқы міндеттерді атқармайтын ғылыми-зерттеу. Мысалы, "Жану проблемалары институты" ШЖҚ МК, "Математика және математикалық модельдеу институты", "Ядролық физика институты", "Сейсмология институты" ЖШС, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы.

Экономикалық қызметті ұйымдастыруды мыналарға бөлу ұсынылады:

1) инфрақұрылымдық ұйымдар – сыни және қоғамдық маңызы бар инфрақұрылым объектілерінің экономикалық ұйымдары (инфрақұрылымдық ұйымдар). Олардың қатарына коммуналдық кәсіпорындар, тіршілікті қамтамасыз ету объектілері, ҚТЖ инфрақұрылымдық сегменті, КТО, КТГ, KEGOC және т.б. жатады.

2) өндірістік-қаржылық – стратегиялық инвестициялық бағыттағы экономикалық ұйымдар (инвестициялық ұйымдар). Мысалы, "ҚДБ", "Qazaqstan Investment Corporation", "Қазмұнайгаз", "Қазатомөнеркәсіп", "Қазақтелеком" және т.б.

Бүгінгі таңда реформалау шеңберінде 6,1 мың КМС субъектісінің едәуір бөлігі (66 %) әлеуметтік салада (*денсаулық сақтау, білім беру, мәдениет, спорт салалары*) ұсынылған қазыналық кәсіпорындар нысанында жұмыс істейді. Қолданыстағы жіктеуге сәйкес (*экономика секторлары бойынша бірліктер*) қазыналық кәсіпорындар КМС ірі субъектілерімен қатар "қаржылық емес корпорацияларға" жатады.

КМС реформалау шеңберінде қолданыстағы жіктеуіштер мен әдістемелерге түзетулер енгізу жолымен КМС субъектілерін олардың ұйымдық құқықтық нысандарын өзгертпей жіктеуді жүргізу ұсынылады.

Мемлекеттік бірліктердің нарықтық немесе нарықтық емес сипатын айқындау үшін Ұлттық шоттар жүйесінде (*бұдан әрі – ҰШЖ*) сапалық және сандық өлшемдер пайдаланылады.

Сапалық өлшемшарттар бірлік қызметінің ерекше сипатын және оның мемлекетпен байланысын тексеруге қызмет етеді. Бұл ретте

¹ Экономикалық зерттеулер институты 2023 жылы орындаған бюджеттік тәуекелдер және мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығы туралы талдамалық есепте бұл ұсыныс атап өтілді.

нарықтық емес өндірушілер (мемлекеттік басқару секторына жатады) олардың қызметін жүзеге асыру үшін жағдайлар жасау мақсатында мемлекеттік басқару органдарына қызмет көрсететін заңды тұлғалар болып табылады.

Сандық өлшемшарт бойынша институционалдық бірлік нарықтық емес өндіруші болып табылады және егер өндіріс шығындарының 50%-дан азы өнімді сатудан түскен түсім есебінен жабылса, мемлекеттік басқару секторына жатады.

Бұл өлшемшарт қатарынан кемінде үш жыл орындалған жағдайда немесе егер ол осы жылы қолданыста болса және жақын болашақта әрекет етеді деп күтілсе (2008 ж. ҰШЖ және Қазақстан

Республикасы Сауда және интеграция министрлігінің Техникалық реттеу және метрология комитетінің 13.12.2019 жылғы № 465-од бұйрығымен бекітілген экономика секторларының жіктеуішінде 2014 МҚСР ережелеріне сәйкес) қолданылады.

Жоғарыда баяндалған тәсілдерді ескере отырып, "Қазақстан Республикасының экономикасына мемлекеттің қатысуын айқындау жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2017 жылғы 3 тамыздағы № 292 бұйрығына өзгеріс енгізу туралы" ҚР ҰЭМ 2024 жылғы 25 шілдедегі № 192 бұйрығы бекітілді.

Мемлекеттің экономикаға қатысуын төмендету жөніндегі шаралар.

Мемлекеттің экономикаға қатысу үлесін төмендету Жекешелендірудің кешенді жоспарын іске асыру және мемлекеттік меншік субъектілерінің құрылымын оңтайландыру жолымен қамтамасыз етіледі. 2025 жылы мемлекеттің қатысу үлесін 14%-ға дейін қысқарту көрсеткіші Кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі Ұлттық жобада бекітілген.

Мемлекеттің ел экономикасына қатысуын айқындау үшін Ұлттық статистика бюросы жыл сайын (тамыз айында) тиісті қаржы жылындағы мемлекет бақылайтын ұйымдардың және мемлекет жанама бақылайтын ұйымдардың жалпы қосылған құнының ҚР жалпы ішкі өніміне арақатынасы арқылы үлесті есептейді.

2022 жылдың қорытындысы бойынша елдің ЖІӨ-дегі КМС ЖҚҚ үлесі 14,2% құрады (жоспар бойынша 14,8%). 2023 жылдың қорытындысы бойынша елдің ЖІӨ-дегі КМС ЖҚҚ үлесі 13,7% құрады (жоспар бойынша 14,1%).

Бүгінгі таңда Кешенді жоспарға 637 мемлекеттік меншік және квазимемлекеттік сектор объектілері кіреді, оның ішінде 5 республикалық меншік объектілері, 219 коммуналдық меншік объектілері, 265 ұлттық холдингтер мен компаниялар объектілері, 148 ӘКК объектілері.

2024 жылғы 3 қыркүйектегі жағдай бойынша мемлекеттік мүлік тізілімі веб-порталының деректеріне сәйкес Жекешелендірудің 2021-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарының 637 объектісінің ішінен:

- 385 объекті 399,7 млрд теңге сомаға бәсекелес ортаға берілді, соның ішінде: 6,4 млрд теңге сомаға республикалық меншіктегі 3 объекті, 9,5 млрд теңге сомаға коммуналдық меншіктегі 144 объекті, 382,5 млрд теңге сомағына ұлттық холдингтердің және компаниялардың 127 объектісі («КазМұнайГаз» ҰК» АҚ, «Эйр Астана» АҚ және «KEGOC» АҚ-ның IPO/SPO-сын қоса алғанда), 1,3 млрд теңге сомаға ӘКК-нің 111 объектісі;

- 67 объекті қайта ұйымдастыруға/таратуға бағытталды;

- 22 объекті сауда-саттықта;

- 163 объекті сатылымға дейінгі дайындықта.

Іске асыру, қайта ұйымдастыру және тарату бөлігінде Жекешелендірудің 2021-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарын орындау 71% құрайды.

Анықтама үшін: 6,4 млрд теңге сомағына республикалық меншіктің 3 объектісі, 9,5 млрд теңге сомағына коммуналдық меншіктің 144 объектісі, 377,6 млрд теңге сомағына ұлттық холдингтер мен компаниялардың 125 объектісі, 1,3 млрд теңге сомағына 111 ӘКК объектісі сатылды.

ҚР Президентінің Экономиканы ырықтандыру жөніндегі жарлығына сәйкес (2024 жылғы 8 мамырдағы №542) ҚР Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі жанынан (БҚДА) Жекешелендіру жөніндегі ұлттық кеңсе құрылды, бірінші отырыс ағымдағы жылғы 27 маусымда өтті, оның жұмыс нәтижелері бойынша 2024 жылдың соңына дейін келесі жоспарланды:

- жұмыс істеп тұрған мемлекеттік компаниялардың қызметіне бәсекелестік ортаға беру мәніне талдау жүргізу;

- жекешелендіруге жататын мемлекеттік активтердің тізбесін, оның ішінде IPO, SPO, аукциондар және басқаларын өткізуді қоса алғанда, іске асырудың шарттары мен әдістерін айқындай отырып қалыптастыру.

Сондай-ақ, 2024 жылғы 31 желтоқсанға дейін Үкімет БҚДА-мен бірлесіп, мұнай өңдеу зауыттарына мұнай жеткізу нарығындағы квазимемлекеттік сектордың үлесін қысқартуды, мұнайды қайта өңдеу, мұнайды тасымалдау, сондай-ақ әуежайлар аумағында авиаотынды сақтау қызметтеріне мұнайды жеке жеткізушілердің тең және кемсітусіз қолжетімділігін, оның ішінде қолжетімділікті ұсыну рәсімдерін цифрландыру арқылы қамтамасыз ететін болады.

Осы жұмыстың қорытындысы бойынша 2028 жылдың соңына дейін жекешелендіруге жататын мемлекеттік активтердің бекітілген тізбесіне сәйкес мемлекеттік активтерді жаппай жекешелендіру аяқталады.

Сонымен қатар, 2026 жылдың соңына дейін

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

жаңа мемлекеттік компанияларды құруға мораторий енгізілуде.

Преференциялар мен мемлекет субсидиялайтын қызметті талдау

Қаржылық жағдайды жақсартуға мүмкіндік беретін және КМС компанияларының дамуын ынталандыратын преференциялар негізінен РБ-дан бөлінетін субсидиялар мен несиелер түрінде берілді. Бюджеттен трансферттер жарғылық капиталға жарналар түрінде берілді.

Айта кету керек, "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ және оның еншілес компанияларының активтері 2021 жылы КМС қаржылық емес субъектілерінің барлық активтерінен 90,9% құрады. Ал, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ активтері 2021 жылы КМС қаржы субъектілерінің барлық активтерінен 65,7% құрады. Сондықтан бұл компаниялар мемлекет субсидиялайтын қызметке, сондай-ақ КМС субъектілері төлеген дивидендтер мен кредит көлеміне одан әрі талдау жүргізу үшін таңдалды.

Сонымен бірге, есептегі компанияның деректері бір-бірімен салыстырылмайтындығын нақтылау қажет, өйткені қызмет салаларындағы айырмашылықтарға байланысты бұл компаниялар бір-бірімен салыстырылмайды. Дәлірек айтсақ, "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ құрамына негізінен елдің өндірістік компаниялары кіреді, ал "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ құрамында негізінен қаржы компаниялары бар. Сонымен қатар, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ қызметі негізінен ел экономикасын дамытуға, халықты қолдауға және оның әл-ауқатын арттыруға бағытталған.

8-кестеге сәйкес жарғылық жарнаға ең көп қаражат "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-на бөлінді. 2019-2023 жылдары "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ үлесіне орта есеппен 72%; "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ үлесіне - 28%

тиесілі.

2020 жылы "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ жарғылық жарнасына РБ-дан жіберілген 129,3 млрд теңге сомасы қалыптасқан төтенше жағдайда осы бағыттағы мемлекет саясатын іске асырудың тиімділігін арттыру мақсатында Холдинг тобының құралдары арқылы пандемия кезеңінде ел экономикасын қолдау жөніндегі ҚР Үкіметінің шешіміне байланысты бөлінді. 2021 жылы жарғылық капиталға жарналар сомасы 5 млрд теңгеге дейін төмендеді. Жалпы, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ жарғылық жарнасына РБ-дан бөлінген қаражат 2019-2023 жылдары 2019 жылғы 71,0 млрд теңгеден 2023 жылы 155,0 млрд теңгеге дейін (2,2 есе) өсті. Бұл ретте, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ жарғылық жарнасына РБ-дан бөлінген барлық қаражатты компания өзінің еншілес компанияларының жарғылық жарнасына жібереді. "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-ның өз еншілес компанияларына бөлінген қаражаты бойынша деректер мен жүргізілген талдау төменде келтірілген.

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ жарғылық жарнасына РБ-дан бөлінген қаражат 2019 жылғы 95,2 млрд теңгеден 2023 жылы 49,5 млрд теңгеге дейін (2 есеге жуық) өсті. Бұл ретте, өзінің еншілес компанияларының жарғылық жарнасына "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ өз қаражатын РБ қаражатын пайдаланбай жібереді.

8-кесте – 2019-2023 жылдары КМС жекелеген субъектілері бойынша РБ-дан жарғылық жарнаға бөлінген қаражат көлемі, млн. теңге

	2019	2020	2021	2022	2023	Барлығы
"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ	71 000,0	129 286,0	5 000,0	100 000,0	155 000,0	460 286,0
"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ	95 196,0	26 000,0	9 923,1	-	49 478	180 597,1
Барлығы	166 196,0	155 286,0	14 923,1	100 000,0	204 477,0	640 883,1

Дереккөз: "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ, "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ (сұраныс бойынша)

2019-2023 жылдары "АНК" АҚ үшін берілген жаңа кредиттер көлемінің 60 млрд теңгеден 140 млрд теңгеге дейін өсуі байқалды, яғни 2,33 есе (9-кесте).

Республикалық бюджеттен "АНК" АҚ үшін жаңа кредиттер көлемінің өсуі соңғы жылдары егіс және егін жинау компаниясына жіберілетін "Кең Дала" желісі бойынша жүргізілді.

9-кесте – 2019-2023 жылдары КМС субъектілеріне берілген РБ-дан жаңа кредиттердің көлемі, млн. теңге

	2019	2020	2021	2022	2023	Барлығы
Жаңа кредиттер, соның ішінде:	246 546	245 200	284 700	577 299	247 742	1 601 487
"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ	94 546	116 200	112 700	370 999	34 400	728 844,90
"Отбасы банк" АҚ	92 000	59 000	102 000	66 300	73 341,9	392 641,9
"АНК" АҚ	60 000	70 000	70 000	140 000	140 000	480 000,0

Дереккөз: ҚР ҚМ (сұраныс бойынша)

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

КМС субъектілері төлеген дивидендтер мен кредит бойынша көлемдерді талдау

ҚР Үкіметі бюджетке КМС ұйымдарынан дивидендтер, негізгі борыш бойынша төлемдер және пайыздар түрінде түсімдер алады.

10-кестеде 2018-2022 жылдардың қорытындысы бойынша КМС субъектілерінен бюджетке төленген дивидендтер көлемі бойынша ақпарат ұсынылған. 2018-2022 жылдар кезеңіндегі дивидендтер бойынша берілген деректер ағымдағы қаржы жылы үшін алынған дивидендтер мен өзге де төлемдер КМС келесі қаржы жылында РБ-ға төлейтіндігімен түсіндіріледі. Демек, КМС компаниялары алған дивидендтер 2023 жылдың қорытындысы бойынша РБ-да осы зерттеумен

қамтылған кезеңге кірмейтін 2024 жылы төленетін болады.

Нәтижесінде, 2018-2022 жылдардың қорытындысы бойынша РБ-дағы КМС субъектілерінен дивидендтер көлемі 3 783,4 млрд теңгені құрады, 2022 жылдың қорытындысы бойынша жылдық ең жоғары түсім 2 707,7 млрд теңгені құрады.

Дивидендтерді төлеудің негізгі көздері 2018-2022 жылдардың қорытындысы бойынша орташа үлесі 49,8% АҚ болып табылады, бұл ретте "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ және "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ РБ-да дивидендтер төлеген КМС жалпы үлесінде 48,2% құрады (10-кесте).

10-кесте – 2018-2022 жылдары РБ-да КМС субъектілерінен дивидендтер көлемі, млн теңге

келесі жылы РБ-да жыл қорытындысы бойынша	2019 жылғы РБ-да 2018 жылдың қорытындысы бойынша	2020 жылғы РБ-да 2019 жылдың қорытындысы бойынша	2021 жылғы РБ-да 2020 жылдың қорытындысы бойынша	2022 жылғы РБ-да 2021 жылдың қорытындысы бойынша	2023 жылғы РБ-да 2022 жылдың қорытындысы бойынша	Барлығы
РМК және РМҚК ұйымдарынан	4 403,0	1 255,7	1 482,3	3 226,2	23 325,6	33 692,8
оның ішінде АҚ-дан:	67 561	138 481,4	115 410,0	223 521,7	1 337 902,9	1 882 877,0
"Самұрық-Қазына" ҰАҚ*	63 750,1	120 000,0	88 337,3	170 024,2	1268 852,0	1 710 963,6
"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ	537,25	11 198,7	10 368,3	33 042,3	58 616,3	113 762,8
ЖШС-дан	2 843,5	2 978,1	4 630,1	12 642,6	19 030,0	42 124,3
Барлығы	139 094,9	273 913,9	220 228,0	442 457,0	2 707 726,8	3 783 420,55
* - 2022 жылдың қорытындысы бойынша дивидендтер сомасына 2022 жылғы ҚР Ұлттық қорына "Самұрық-Қазына" қоры тобының портфельдік компанияларының акцияларын сату жөніндегі мәмілелерден қосымша дивидендтер сомасы енгізілді						
Дереккөз: ҚР ҚМ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (сұраныс бойынша)						

Жалпы, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ 2018-2022 жылдардың қорытындысы бойынша РБ-ға 113,8 млрд теңге сомасын дивидендтер түрінде төледі, бұл бюджетке КМС барлық дивидендтері төлемдерінен 2,4% құрайды.

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ 2018-2022 жылдардың қорытындысы бойынша 1 710,9 млрд теңге төледі, бұл РБ-дағы барлық дивидендтер төлемінен 45,2% құрайды.

11-кестеге сәйкес "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ және "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ кредиті бойынша төлемдердің жалпы көлемі 2019-2023 жылдардың қорытындысы бойынша 340,6 млрд теңгені құрады. Ең үлкен төлеуші "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ болды, оның жиынтық төлем көлемі 89,8 млрд теңгені құрады.

2019-2023 жылдары сыйақы төлеу сомасы 3,9 млрд теңгені құрады, оның 2,5 млрд теңгесі "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ- на; 582 млн теңгесі – "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ-на тиесілі.

11-кесте – 2019-2023 жылдары РБ-да КМС субъектілерінен түсетін түсімдердің көлемі, млн. теңге

	2019	2020	2021	2022	2023	Барлығы
Пайыздарды төлеу, оның ішінде:	699,2	783,9	896,1	608,72	919,6	3 907,52
"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ	285,9	357,4	451,8	562,72	846,6	2 504,4
"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ	194	158	111	46	73	582
Кредит бойынша төлемдер, оның ішінде:	79 954,1	74 609,8	110 267,3	10 639	65 100,7	340 570,9
"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ	666,7	3 666,7	6 371,8	14 925,37	64 209,7	89 840,3

3. Квзимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ	19 287,4	943,1	33 896	10 639	891	65 656,5
Дереккөз: "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ(сұраныс бойынша); "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ (сұраныс бойынша).						

РБ-да пайыздарды төлемдерден басқа ҚР ҰҚ-да төлемдер де жүзеге асырылды. "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ 2019-2023 жылдардың қорытындысы бойынша пайыздар түрінде ҚР ҰҚ-ға 4,3 млрд теңге төледі (12-кесте).

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ 2019-2023 жылдар кезеңінде ҚР ҰҚ-ға 102,9 млрд теңге төледі.

Бұл ретте, пайыздарды өтеу сомасы көтерілді: 2019 жылғы 21,7 млрд теңгеден 2023 жылы 26,6 млрд теңгеге дейін. Қарызды өтеу сомасы 2019 жылы 53,9 млрд теңгеден 2022 жылы 137,0 млрд теңгеге дейін ұлғайды (13-кесте).

12-кесте – "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-ның 2019-2023 жылдары РБ-ға және ҚР ҰҚ-ға төлеген төлемдерінің көлемі, млн теңге

Қаражат ағынының түрі	Қаражат алушы	2019	2020	2021	2022	2023	Барлығы
Дивидендтер	РБ	537,2	11 198,7	10 368,3	33 042,3	58 616,33	113 762,8
Қарызды өтеу	РБ	666,7	3 666,7	6 371,8	14 925,37	64 209,70	89 840,3
Пайыздарды төлеу	РБ	285,9	357,4	451,8	562,72	846,6	2 504,4
Пайыздарды төлеу	ҚР ҰҚ	843,1	843,1	855*	867,10	867,10	4 275,4
* "ҚазАгро" ҰБХ" АҚ 2021 жылғы 15 наурызда "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-ға қосылды. Кестеге сәйкес "ҚазАгро" ҰБХ" АҚ өтеу жылына 2 рет (ақпан және тамыз) жандануды өтейді. 2021 жылдың ақпан айында "ҚазАгро" ҰБХ" АҚ өз бетінше сыйақы төледі.							
Дереккөз: "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ							

13-кесте – "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ-ның 2019-2023 жылдары РБ-ға және ҚР ҰҚ-ға төлемдерінің көлемі, млн теңге

Қаражат ағынының түрі	Қаражат алушы	2019	2020	2021	2022	2023	Барлығы
Дивидендтер	РБ	63 750,1	120 000,0	88 337,3	170 024,2	1 268 852,0	1 710 963,6
Қарызды өтеу	РБ	19,297	0,943	33,896	10,639	0,891	65,666
Пайыздарды төлеу	РБ	0,194	0,158	0,111	0,46	0,73	1,653
Қарызды өтеу	ҚР ҰҚ	53,9	88,80	0,558	137,00	0,00	280,258
Пайыздарды төлеу	ҚР ҰҚ	21,7	19,8	17,4	17,4	26,6	102,9
Дереккөз: "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ							

Осыған қарамастан, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ атап өткендей, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ алған бюджеттік кредиттер әдетте инвестициялық жобаларды қаржыландыруға арналғандықтан, түпкілікті қарыз алушыларға борыштың негізгі сомасын өтеу үшін жеңілдікті кезең беріледі. Бюджеттік кредиттердің көпшілігінің мерзімі – 20 жыл. "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ 2016 жылдан бастап бюджеттік кредиттерді тарта бастады және осы кредиттер бойынша негізгі борышты өтеу көлемі ұлғаюда. 2022 жылы өтеу көлемі шамамен 14,9 млрд теңгені құрады; 2023 жылы – 64,2 млрд еңге, одан әрі бекітілген өтеу кестелеріне сәйкес жыл сайын ұлғайтылды.

Осылайша, "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ талданған жылдардың қорытындысы бойынша РБ-ға

1 710,9 млрд теңге дивиденд төледі, яғни РБ-дан қаражат алғанынан 9,4 есе көп.

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ 2019-2023 жылдары жарғылық капиталға жарналар түрінде РБ-дан 460,3 млрд теңге алды және 113,8 млрд теңге мөлшерінде дивидендтер төледі, бұл РБ-дан алынған қаражаттың 24,7%-ын құрайды.

Айта кету керек, жоғарыда айтылғандар – салыстыру емес, дивидендтерді Жалғыз акционерге бөлу туралы фактіні анықтау. Себебі, екі компанияның мақсаттары мен жұмыс істеу салалары мүлдем өзгеше: "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ холдингінің құрамына өндірістік компаниялар, ал "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-ға қаржылық компаниялар кіреді.

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ сондай-ақ, бюджеттен компанияға бөлінген қаражат оның аппараты мен қызметін ұстауға пайдаланылмайтынын, бірақ ел экономикасын қолдауды, ШОК-ты дамытуды, экспортты, тұрғын үй құрылысын, инвестициялық ахуалды жақсартуды, халықты қолдауды және оның әл-ауқатын арттыруды қамтитын нысаналы мақсаттарға сәйкес толығымен бағытталатынын атап өтті.

14-кестеге сәйкес, "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ таза пайдасынан дивидендтердің үлесі 2019-2023 жылдары орта есеппен 24,3% құрады. Бұл дегеніміз, компания өзінің таза кірісінің төрттен бір бөлігін дивидендтер төлеуге бағыттайды, бұл – дивидендтер төлеу мен пайданы одан әрі дамыту үшін қайта инвестициялау арасындағы тепе-теңдікті іздейтін компания үшін қалыпты көрсеткіш. Бұл ретте, 2023 жылы компанияның таза пайдасынан дивидендтер сомасы 74,7%-ға дейін ұлғайды. Бұл 2022 жылдың қорытындысы бойынша РБ 2023 жылға жіберілген дивидендтер сомасына 2022 жылы ҚР Ұлттық қорына "Самұрық-Қазына" қоры тобының портфельдік компанияларының акцияларын сату жөніндегі мәмілелерден 1 026 726 млн теңге мөлшерінде қосымша дивидендтер сомасы енгізілгенімен түсіндіріледі².

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ қатысты компания 2013-2017 жж. қорытындысы бойынша дивидендтер төлеуден босатылды – ҚР Үкіметінің 27.08.2014 жылғы № 952 қаулысымен. Әрі қарай компанияның дивидендтік саясаты салалық министрліктердің бұйрықтарымен реттелді. 2018 жылдың қорытындысы бойынша ҚР Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің 05.07.2019 жылғы № 482 бұйрығымен компания таза табыстың 5%-ын дивидендтер төлеуге бағыттауға тиіс болды. 2019 жылдың қорытындысы бойынша ҚР Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің 29.06.20 жылғы № 375 бұйрығымен компания таза кірістен 19,41% төлеуге тиіс болды.

Кейінгі жылдары ҚР Үкіметінің 2020 жылғы 27 наурыздағы №142 қаулысына сәйкес компанияның жыл сайынғы дивидендтерінің мөлшері шоғырландырылған жылдық қаржылық есептілікте көрсетілген таза кіріс сомасының кемінде 70%-ын құрауға тиіс болды.

Алайда дивидендтер төленетін күнге жақын түзетулер енгізіліп, нормативтік аударымдардың көлемі өзгертілді. Мысалы, 2020 жылдың қорытындысы бойынша ҚР Үкіметінің 2022.07.20 жылғы № 509 қаулысымен компания таза табыстың 14,2%-ын төлеуге тиіс болды. 2021 жылдың қорытындысы бойынша ҚР Үкіметінің 2021.08.09 № 543 қаулысымен компания таза табыстың 29,8%-ын төлеуге тиіс болды.

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ таза кірісінен түскен нақты түсімдердің үлесі орта есеппен 2019-2023 жылдары 17,0% құрады. Осыған қарамастан, бұл үлес 2021 жылы 29,8%-ға дейін өсті, бұл сол жылы компанияның бюджетке дивидендтер төлеу бөлігінің айтарлықтай жақсарғанын көрсетеді. 2023 жылы компаниядан бюджетке дивидендтер төлеу үлесі 15%-ға дейін қысқарды.

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ ұсынған ақпарат бойынша дивидендтер мөлшерінің байқалған төмендеуі 2024 жылғы 14 ақпандағы Үкіметтің экономиканың 6% өсуін қамтамасыз ету жөніндегі бірінші кезектегі іс-қимыл жоспарын әзірлеу мәселелері жөніндегі кеңес хаттамасының ("хаттама") 13-тармағының 1) тармақшасына, сондай-ақ Мемлекет басшысының 2024 жылғы 18 наурыздағы "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ тапсырмаларын орындау мәселелері жөніндегі кеңес хаттамасының 12-тармағына 1) тармақшасына сәйкес қабылданды, оған сәйкес Холдингке Холдингтің еншілес ұйымдары арқылы экономика салаларын және басым инвестициялық жобаларды қосымша жеңілдікпен қаржыландыру үшін 350 млрд теңге мөлшерінде ақша қаражатын бөлуді қамтамасыз ету тапсырылды. Бұдан басқа, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ ақпараты бойынша, ерте кезеңдердегі дивидендтер төлемдерін азайтудан жинақталған қаражат және 2023 жылдың қорытындысы бойынша Холдинг құқықтық мирасқоры болып табылатын "ҚазАгро" ҰБХ" АҚ-ның қарыздары бойынша қаржылық міндеттемелерді орындау үшін пайдаланылады. "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ Холдинг төлейтін дивидендтердің көлемі жыл сайын ақшалай түрде өсетінін, дивидендтердің таза табысқа пайыздық арақатынасының төмендеуі бірқатар факторларға, оның ішінде шоғырландырылған табыстың құрамында таза табыстың ақшалай емес құрамдастарының болуына байланысты екенін атап өтті. Бұдан басқа, 2022 жылы Холдинг "Bereke Bank" АҚ сатып алды, оның таза табысы Холдингтің шоғырландырылған табысының құрамында көрініс тапты. Сонымен қатар, "Bereke Bank" АҚ өткізу рәсімін ескере отырып, банк 2023 жылдың қорытындысы бойынша дивидендтер төлемеді.

² "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ деректері бойынша.

14-кесте – "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ және "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ 2019-2023 жылдары РБ-да дивидендтер түсімдерінің таза пайдасы мен нақты көлемі (жыл қорытындысы бойынша), млн. теңге

Атауы/ кезең	"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ			"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ		
	Таза пайда	РБ-ға нақты түсу	Таза пайданың нақты үлесі	Таза пайда	РБ-ға нақты түсу*	Таза пайданың нақты үлесі
Барлығы	7 054 962	1 710 963,6	24,3%	1 023 720	174 272	17,0%
2019 жыл	1 247 971	63 750	5,1%	51 510	11 199	21,7%
2020 жыл	558 192	120 000	21,5%	73 057	10 368	14,2%
2021 жыл	1 629 216	88 337	5,4%	110 880	33 042	29,8%
2022 жыл	1 921 509	170 024	8,8%	380 626	58 616	15,4%
2023 жыл	1 698 074	1 268 852**	74,7%	407 647	61 147	15,0%

* -жыл қорытындысы бойынша дивидендтер;

** - 2022 жылдың қорытындысы бойынша 2023 жылғы РБ-ға жіберілген дивидендтер сомасына 2022 жылғы ҚР Ұлттық қорына "Самұрық-Қазына" қоры тобының портфельдік компанияларының акцияларын сату жөніндегі мәмілелерден қосымша дивидендтер сомасы енгізілді

Дереккөз: "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ шоғырландырылған қаржылық есептілігі, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ шоғырландырылған қаржылық есептілігі

КМС субъектілерінің квазифискалдық қызметі

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ дивидендтік саясатына сәйкес РБ-да дивидендтер төлеудің орнына компания ҚР Президентінің тапсырмасы бойынша іске асыруға жоспарланған жобаларды қаржыландыра алады. Осы жобаларды қаржыландыру "акционерге өзге де үлестірулер" ретінде айқындалады. "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-да "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ-ға ұқсас дивидендтік саясат жоқ.

2019-2023 жылдары "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ-дан басқа бөліністерге төленген қаражат көлемі 131,5 млрд теңгеден 132,9 млрд теңгеге дейін өсіп, 1,03% өсім көрсетті (15-кесте).

Айта кету керек, "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ және "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ қызметтің белгілі бір түрлерін немесе әлеуметтік белсенділікті ынталандыруға бағытталған бюджеттен тыс

ұйымдардың іс-әрекеттері болып табылатын квазифискалдық қызметтің кең спектрін орындайды. Яғни, квазифискалдық қызметке бюджеттен тыс процесте немесе мемлекеттік қаржы саласында орындалатын КМС субъектілерінің операцияларын жатқызуға болады. Қазақстандағы квазифискалдық қызмет көп жағдайда әлеуметтік қамсыздандыруға бағытталған. Мысалы, әлеуметтік нысандарды салу. Демек, квазифискалдық қызмет қаржылық салдарға әкелуі мүмкін және мемлекеттік қаржыға әсер етуі мүмкін, бірақ ол ресми бюджеттік есептерге кірмейді.

"Квазифискалдық қызмет" термині салыстырмалы түрде жаңа, сондықтан оны КМС субъектілері бағалаған жоқ. Осыған байланысты, кейінгі жылдары осы тұжырымдаманы бекіту және осы қызметті реттеуді енгізу ұсынылады.

15-кесте – 2019-2023 жылдары "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ кассалық әдісі бойынша акционерге өзге де бөлулер, млн теңге

	2019	2020	2021	2022	2023
Барлығы	131 518	59 852	67 568	132 204	132 877

Дереккөз: "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ және "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ компаниялары арасындағы ірі транзакциялар

Бюджеттен алынған қаражаттың едәуір үлесін КМС ірі субъектілері еншілес компанияларға жарғылық капиталға кредиттер мен жарналар ретінде жібереді. Бұл компанияларға еншілес компаниялардың қаржылық тұрақтылығын сақтап қана қоймай, олардың дамуы мен өсуіне белсенді әсер етіп, оларға инвестициялар мен кеңейту үшін капиталға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ берілген кредиттер сомасы 2022 жылы 1 355,4 млрд теңгеге

жетті және 2023 жылға қарай 406,4 млрд теңгеге дейін төмендеді³. Кредиттердің ең көп сомасы "Қазақстан темір жолы" ҰК "АҚ (980,1 млрд теңге), "ҚазМұнайГаз" ҰК "АҚ (877,9 млрд теңге), "Самұрық-Қазына Инвест" ЖШС (107,1 млрд теңге), "Qazaq Air" АҚ (45,4 млрд теңге), "Павлодар әуежайы" АҚ берілді (40 млрд теңге). Алайда, "Павлодар әуежайы" АҚ мен "Қазпошта" АҚ талданатын кезең ішінде тек 2019

³ "Самұрық-Қазына" АҚ (сұраныс бойынша)

3. Квazимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәукеддерін талдау

жылы кредит алғанын атап өткен жөн. "Samruk-Kazyna Ondeu" ЖШС, "Самұрық-Қазына Инвест" ЖШС, "Qazaq Air" АҚ, "Samruk-Kazyna Construction" АҚ 2022-2023 жылдары кредит алған жоқ (16-кесте).

2019-2023 жылдары ең көп кредит сомасын "Самұрық-Қазына" ҰӘҚ" АҚ екі компания алды: "ҚазМұнайГаз" ҰК" АҚ және "QazaqGaz" ҰК" АҚ. Бұл ретте, "QazaqGaz" ҰК" АҚ тек 2023 жылы 63,0 млрд теңге сомасына кредит берді.

Уақытша қаржылық көмек туралы шартқа сәйкес "Тау-Кен Самұрық" ҰТК" АҚ "Самұрық-Қазына" ҰӘҚ" АҚ-на бір жыл қайтару мерзімімен 18,4 млрд теңге көлемінде қаржы бөлді. Талданатын кезең ішінде "Самұрық-Қазына" ҰӘҚ" АҚ жыл сайын алынған қаржыландыруды қайтаруды немесе қаржылық көмекті қайтару мерзімін ұзартуды жүзеге асырды. 2023 жылғы желтоқсанда қор бұрынғы кредитті өтеп, "ТауКен Самұрық" АҚ-дан 2024 жылғы 31 желтоқсанға дейін қайтару мерзімімен 18,4 млрд теңге көлемінде қайтадан қаржыландыру алды.

Бес жыл ішінде "Самұрық-Қазына" ҰӘҚ" АҚ "ҚазМұнайГаз" ҰК" АҚ-дан 201,4 млрд теңге (62,9%); "QazaqGaz" ҰК" АҚ-дан 63,0 млрд теңге (19,7%); "Таукен-Самұрық"ҰТК" АҚ-дан 55,3 млрд теңге (17,3%) алды.

Соңғы бес жылда "Самұрық-Қазына" АҚ жарғылық капиталына ақшалай қаражат түріндегі ең көп жарналар келесі компанияларда байқалды: "Samruk-Kazyna Ondeu" ЖШС (236,7 млрд теңге), "Самұрық-Энерго" АҚ (65,2 млрд теңге) және "ҚТЖ" ҰК" АҚ (43,5 млрд теңге). Бұл ретте, "Самұрық-Энерго" АҚ жарғылық капиталына жарна соңғы бес жыл ішінде 2022-2023 жылдары ғана жасалды, оның

мөлшері 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 25,2 есеге ұлғайды.

Айта кету керек, бес жыл ішінде "Samruk-Kazyna Ondeu" ЖШС жарғылық капиталына жарналар 2019 жылғы 40,7 млрд теңгеден 2023 жылы 51,4 млрд теңгеге дейін ұлғайды. Ал "ҚТЖ" ҰК" АҚ-да 2020-2022 жылдары жарналар жасалмады, тек 2023 жылы компанияға жарна 2019 жылмен салыстырғанда 26,4%-ға ұлғайып, 24,3 млрд теңгені құрады.

Айта кету керек, талданған кезеңде жарғылық капиталға ақшалай жарналардың өсу үрдісі байқалады. Жарғылық капиталға ақшалай қаражатпен жарна көлемі 2019 жылғы 61,4 трлн теңгеден 2023 жылы 149,1 трлн теңгеге дейін ұлғайды (өсім 2,4 есе).

"Самұрық-Қазына" ҰӘҚ" АҚ жарғылық капиталына мүлік түріндегі жарналар 2019-2023 жылдары да ұлғайды. 2019 жылы 150 млн. теңгеден 2023 жылы 2,3 млрд теңгеге дейін өсім байқалды (өсім 15,3 есе). Мүлік түріндегі жарғылық капиталға ең көп жарна мөлшері 2020 жылы (17,1 млрд теңге), "Самұрық-Қазына Инвест" ЖШС-не (14,4 млрд теңге) жарнаның үлкен мөлшері есебінен байқалады, оның үлесі сол жылы мүлік түрінде жүзеге асырылған барлық жарналардың 84% құрады.

Жарналар сомасы "Самұрық-Энерго" АҚ (5,0 млрд теңге) және "ҚТЖ" ҰК" АҚ (4,2 млрд теңге) ең көп болды. Бұл ретте, "Самұрық-Қазына Инвест" ЖШС мүлік түріндегі жарналарды тек 2020 жылы алды; "Самұрық-Энерго" АҚ - 2020 және 2023 жылдары; "ҚТЖ" ҰК" АҚ - 2019, 2021 және 2022 жылдары, басқа жылдары жарналар болған жоқ.

16-кесте – "Самұрық-Қазына" ҰӘҚ" АҚ-ның және еншілес компанияларының 2019-2023 жылдары ең ірі транзакциялары, млн. теңге

Қайдан	Қайда	2019	2020	2021	2022	2023
Берілген кредиттер (сатып алынған облигацияларды қоса алғанда)						
"Самұрық-Қазына" ҰӘҚ" АҚ	«Samruk-Kazyna Ondeu» ЖШС*	12 764	1 953	1 161	0	0
	"Самұрық-Қазына Инвест" ЖШС	63 931	28 404	14 730	0	0
	"Qazaq Air" АҚ	40 619	2 243	2 545	0	0
	"ҚТЖ" ҰК" АҚ	40 000	0	0	603 761	336 309
	"Samruk-Kazyna Construction" АҚ	2 280	3 173	11 500	0	0
	"ҚазМұнайГаз" ҰК" АҚ	56 223	0	0	751 631	70 000
	"Қазпошта" АҚ	7 000	0	0	0	0
	"Павлодар әуежайы" АҚ	40	0	0	0	0
Барлығы		222 857	35 773	29 936	1 355 392	406 309
Алынған кредиттер						
"ҚазМұнайГаз" ҰК" АҚ	"Самұрық-Қазына" ҰӘҚ" АҚ	54 720	54 951	43 151	23 605	25 000
"QazaqGaz" ҰК" АҚ		0	0	0	0	63 008
"Таукен Самұрық" ҰТК"		0	18 442	18 442	0	18 442

3. Квзимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәукелдерін талдау

АҚ						
Барлығы		54 720	73 393	61 593	23 605	106 450
Жарғылық капиталға жарналар						
Ақшалай қаражат						
"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ	«Samruk-Kazyna Ondeu» ЖШС*	40 656	51 769	86 469	6 467	51 374
	"Қазпошта" АҚ	0	4 480	239	10 843	5 650
	"Самұрық-Энерго" АҚ	0	0	0	2 486	62 746
	"Қазақстандық атом электр станциялары" АҚ	340	0	94	510	249
	"ҚТЖ" ҰК" АҚ	19 225	0	0	0	24 310
	"Самұрық-Қазына Бизнес Сервис" ЖШС	0	551	0	0	0
	"Самұрық-Қазына Инвест" ЖШС	0	0	0	327	4800
	"МАЭК-Қазатомөнеркәсіп" ЖШС	1 200	0	0	0	0
Барлығы		61 421	56 800	86 802	20 633	149 129
Мүлік**						
"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ	"ҚТЖ" ҰК" АҚ	150	0	3 786	239	0
	"Самұрық-Энерго" АҚ	0,0	2 731	0	0	2 290
	"Самұрық-Қазына Инвест" ЖШС	0	14 397	0	0	0
Барлығы		150	17 128	3 786	239	2 290
* 2019-2021 жылдары "Samruk-Kazyna Ondeu" ЖШС* "Біріккен химиялық компания" ЖШС деп аталды;						
** - "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ компанияларының мүлкі, оның ішінде: "Қазақстан Темір Жолы" ҰК" АҚ, "ҚазМұнайГаз" ҰК" АҚ, "Қазатомөнеркәсіп" ҰАҚ" АҚ, "Самұрық-Қазына Инвест" ЖШС, млн. теңге.						
Дереккөз: "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ						

Жоғарыда айтылғандардан "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ келесі компанияларға жарғылық капиталға ең көп салым салғаны байқалады: "Samruk-Kazyna Ondeu" ЖШС (236,7 млрд теңге), "Самұрық-Энерго" АҚ (65,2 млрд теңге), "Қазақстан Темір Жолы" ҰК" АҚ (43,5 млрд теңге), "Қазпошта" АҚ (21,2 млрд теңге). Алайда, жарғылық капиталға жарналар түріндегі салымдар сомасы 2019-2023 жылдары 61,4 млрд теңгеден 149,1 млрд теңгеге дейін айтарлықтай өскенін атап өткен жөн.

Компаниялардың жарғылық капиталына жарналар түрінде "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ мүлкімен "Самұрық-Қазына Инвест" ЖШС (14,4

млрд.теңге), "Самұрық-Энерго" АҚ (5,0 млрд. теңге), "ҚТЖ" ҰК" АҚ (4,2 млрд. теңге) көп салынды.

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-ның 2019-2023 жылдардағы ірі транзакциялары негізінен компаниялардың жарғылық капиталына кредиттер мен жарналар түрінде болды (17-кесте). 2019-2023 жылдары "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-на 307,3 млрд теңге сомасына "ҚДБ" АҚ кредиттері берілді. Айта кету керек, 2020 жылғы 21 қыркүйекте "ҚДБ" АҚ Директорлар кеңесі "ҚДБ-Лизинг" АҚ фирмалық атауын "ӨДҚ" АҚ-ға ауыстыру туралы шешім қабылдады (№243-2020-14 хаттама).

17-кесте – "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-ның және еншілес компанияларының 2019-2023 жылдардағы ең ірі транзакциялары, млн. теңге

	Қайда	2019	2020	2021	2022	2023	Барлығы
Кредиттер							
"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ	"ҚДБ" АҚ / "ӨДҚ" АҚ	94 546,0	116 200,0	112 700	370 999	34 400	728 845
Барлығы		94 546,0	116 200,0	112 700	370 999	34 400	728 845
Жарғылық капиталға жарналар							
	Қайда	2019	2020	2021	2022	2023	Барлығы
"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ	"Қазақстанның экспорттық-	34 000	29 000	5 000	0	0	68 000

3. Квazимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәукеддерін талдау

	кредиттік агенттігі" АҚ*						
	"ҚДБ" АҚ	37 000	70 286	0	100 000	100 000	307 286
	"ДАМУ" ҚДҚ" АҚ	0	30 000	0,0	0	0	30 000
	"АНК" АҚ	0	0	0	0	20 000	20 000
	"QIC" АҚ	0	0	0	0	35 000	35 000
Барлығы		71 000,0	129 286,0	5 000	100 000	155 000	460 286
*2024 жылғы 08 сәуірде "KazakhExport" ЭСК" АҚ "Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігі" АҚ болып өзгертілді							
Дереккөз: "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ (сұраныс бойынша)							

17-кестенің деректеріне сәйкес еншілес компаниялардың жарғылық капиталына ең көп жарналар көлемі 2023 жылы 155,0 млрд теңге мөлшерінде тіркелді. Еншілес компаниялардың жарғылық капиталына жарналардың ең аз көлемі 2021 жылы байқалады (5 млрд теңге).

Бес жыл ішінде жарғылық капиталға ең көп жарна сомасы "ҚДБ" АҚ (307,3 млрд теңге) және "Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігі" АҚ (68,0 млрд теңге) тиесілі болды.

Осылайша, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ бес жыл ішінде келесі компанияларға берілген кредиттер мен жарналар түрінде ең көп инвестиция салды: "ҚДБ" АҚ ⁴(307,3 млрд теңге) және "Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігі" АҚ (68,0 млрд теңге). Бұл ретте талданатын басқа жылдармен салыстырғанда 2021 жылы берілген кредиттер мен жарғылық капиталға жарналар көлемінің айтарлықтай төмендеуі байқалады.

⁴ Айта кету керек, 2020 жылғы 21 қыркүйекте "ҚДБ" АҚ Директорлар кеңесі "ҚДБ-Лизинг" АҚ фирмалық атауын "ӨДҚ" АҚ-ға ауыстыру туралы шешім қабылдады (№243-2020-14 хаттама).

3.1.2. Үкіметтің квазимемлекеттік сектор субъектілері алдындағы барлық айқын міндеттемелерін талдау, квазимемлекеттік сектордың жиынтық қаржылық жағдайын талдау, шығынды ұйымдар туралы ақпаратты және қаржылық тәуекелдің негізгі көрсеткіштерін қоса алғанда, соңғы қаржылық нәтижелер, мемлекетпен мәмілелерді және квазимемлекеттік қызметті талдау

Үкіметтің КМС субъектілері алдындағы міндеттемелерін талдау

Бұл бөлімде 2019-2023 жылдардағы соңғы қаржылық нәтижелерді, сондай-ақ қаржылық тәуекелдің негізгі көрсеткіштерін қоса алғанда, КМС компанияларының жиынтық қаржылық көрсеткіштеріне талдау жүргізілді.

2019-2023 жылдардағы соңғы қаржылық нәтижелерді қоса алғанда, КМС жиынтық қаржылық жағдайын талдау

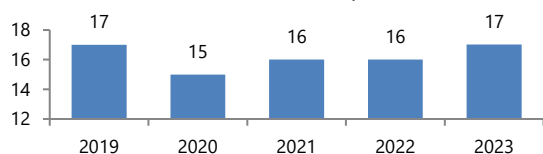
Талдау ҚР Қаржы министрінің 2017 жылғы 28 маусымдағы № 404 бұйрығымен бекітілген қаржылық есептілік нысаны бойынша ҚР ҚМ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті ұсынған 2019-2023 жылдардағы деректер негізінде жүргізілді.

ҚР ҚМ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті мемлекет қатысатын 750 коммерциялық және коммерциялық емес КМС субъектілерінің деректерін ұсынды; 2023 жылға тек 241 компания бойынша деректер ұсынылды, өйткені ҚР ҚМ ММЖК берген ақпаратқа сәйкес есептерді тапсыру мерзімі ағымдағы жылдың 31 тамызына келеді.

КМС қаржылық емес субъектілерінің ЖІӨ-ге кірісі 2019 жылдан бастап 2023 жылға дейін өзгерген жоқ және орташа есеппен 16% құрады (52-сурет).

52-сурет – КМС қаржылық емес субъектілерінің ЖІӨ-ге кірісінің үлесі

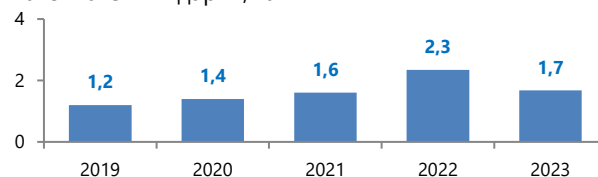
2019-2023 жылдары⁵, %

Дереккөз: Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

КМС қаржы субъектілерінің ЖІӨ-ге кірісі 2019 жылғы 1,2%-дан 2023 жылы 1,7%-ға дейін өсті және орташа есеппен 1,6% құрады (53-сурет).

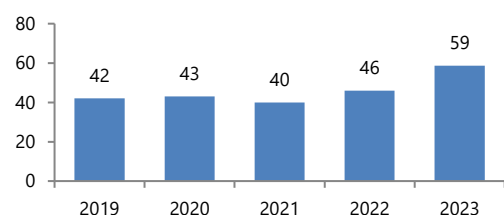
53-сурет – КМС қаржылық субъектілерінің ЖІӨ-ге кірісінің үлесі 2019-2023 жылдары⁶, %

Дереккөз: Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

ЖІӨ-ге КМС қаржылық емес субъектілерінің активтері 2019 жылғы 42%-дан 2023 жылы 59%-ға дейін өсті және орташа есеппен 46% құрады (54-сурет).

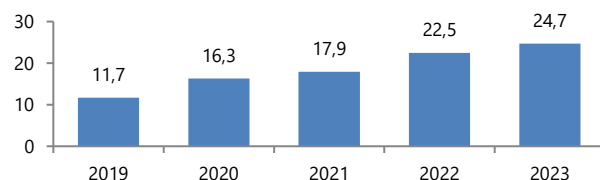
54-сурет – КГС қаржылық емес активтерінің ЖІӨ-ге кірісінің үлесі 2019-2023 жылдары, %

Дереккөз: Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

ЖІӨ-ге КМС қаржылық субъектілерінің активтері 2019 жылғы 11,7%-дан 2023 жылы 24,7%-ға дейін ұлғайды және орташа есеппен 18,6% құрады (55-сурет).

55-сурет – КМС қаржылық активтерінің ЖІӨ-ге кірісінің үлесі 2019-2023 жылдары⁷, %

Дереккөз: Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

⁶ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

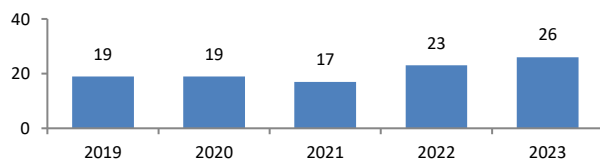
⁷ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ (сайттан ашық қолжетімділікте)

⁵ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

КМС қаржылық емес субъектілерінің ЖІӨ-ге қатысты міндеттемелері 2019 жылғы 19%-дан 2023 жылы 26%-ға дейін өсті және орташа есеппен 20,8% құрады (56-сурет).

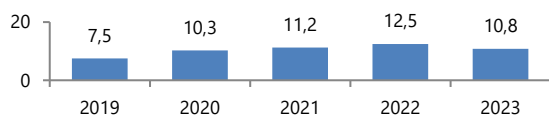
56-сурет – КМС қаржылық емес субъектілерінің ЖІӨ-ге міндеттемелерінің үлесі 2019-2023 жылдары⁸, %

Дереккөз: Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

КМС қаржылық субъектілерінің ЖІӨ-ге қатысты міндеттемелері 2019 жылғы 7,5%-дан 2023 жылы 10,8%-ға дейін ұлғайды және орта есеппен 10,5% құрады (57-сурет).

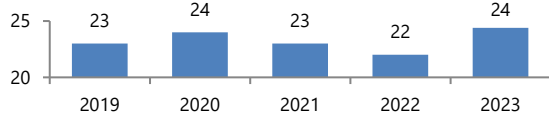
57-сурет – КМС қаржылық субъектілерінің ЖІӨ-ге міндеттемелерінің үлесі 2019-2023 жылдары⁹, %

Дереккөз: Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

Осылайша, 2019-2023 жылдары таза активтер әдісімен **КМС қаржылық емес субъектілерін капиталдандыру көлемі** 23 трлн. 24 трлн теңгеге дейін ұлғайды. 2019-2023 жылдары ЖІӨ-ге шаққандағы меншікті капиталдың үлесі орта есеппен 23,2% құрады (58-сурет).

58-сурет – 2019-2023 жылдары ЖІӨ-ге КМС қаржылық емес субъектілерінің меншікті капиталының үлесі¹⁰, %

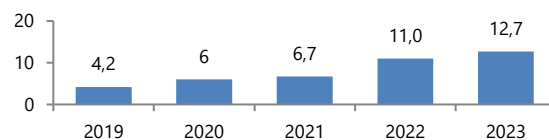

Дереккөз: Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

КМС қаржы субъектілерін капиталдандыру көлемі 2019-2023 жылдары 4,2 трлн. теңгеден 1 276 трлн. теңгеге дейін, яғни 3 есе өсті. 2019-2023

жылдары ЖІӨ-ге қатысты КМС қаржы субъектілерінің меншікті капиталының үлесі 4,2%-дан 12,7%-ға дейін ұлғайды және орта есеппен 8,1% құрады (59-сурет).

59-сурет – ЖІӨ-ге КМС қаржы субъектілерінің меншікті капиталының үлесі 2019-2023 жылдары¹¹, %

Дереккөз: Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

2019-2023 жылдары мемлекеттік бюджет кірістеріне қатысты КМС қаржылық емес субъектілерінің кірістері орта есеппен 84% (2023 жылы 97,6%), РБ кірістеріне – орта есеппен 100% (2023 жылы 141%), жергілікті бюджет кірістеріне – орта есеппен 187% (2023 жылы 131%) құрады¹².

2019-2023 жылдары мемлекеттік бюджет кірістеріне қатысты КМС қаржылық субъектілерінің кірістері орта есеппен 98% (2023 жылы 96%), РБ кірістеріне – орта есеппен 88% - % (2023 жылы 139%), жергілікті бюджет кірістеріне – орта есеппен 147% (2023 жылы 103%) құрады¹³.

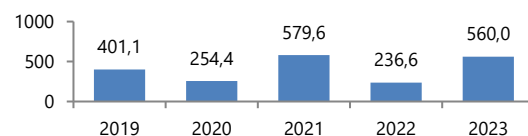
2019-2023 жылдары табыс салығы бойынша

КМС қаржылық емес субъектілерінің

аударымдар көлемі 401,1 млрд теңгеден 560,0

млрд теңгеге дейін ұлғайды (60-сурет). Осылайша, талданатын кезеңдегі аударымдар көлемі 1,4 есе өсті.

60-сурет – 2019-2023 жылдары КМС қаржылық емес субъектілерінің табыс салығы бойынша шығыстар көлемі, млрд теңге

Дереккөз: Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

2019-2023 жылдары табыс салығы бойынша КМС қаржы субъектілерінің аударымдар көлемі 30,3 млрд теңгеден 25,1 млрд теңгеге дейін азайды (61-сурет). Осылайша, талданатын кезеңдегі аударымдар көлемі 17,2%-ға азайды.

⁸ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ (сайттан ашық қолжетімділікте)

⁹ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

¹⁰ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

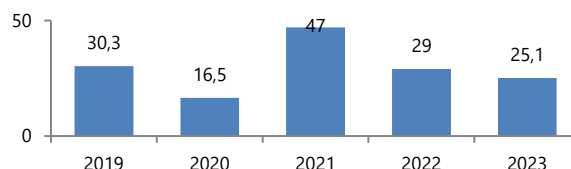
¹¹ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

¹² Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

¹³ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

61-сурет – 2019-2023 жылдары КМС қаржы субъектілерінің табыс салығы бойынша шығыстар көлемі, млрд теңге

Дереккөз: Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (ҚР ҚМ-не сұраныс бойынша) және ҚР СЖРА ҰСБ

КМС субъектілерінің кірістілігі

КМС субъектілерінің қаржылық тұрақтылығын анықтау үшін 18-кестеде және 19-кестеде көрсетілген тиімділік, өтімділік және төлем қабілеттілігі көрсеткіштері пайдаланылды. Қаржылық тұрақтылық көрсеткіштері ұйымның қаржылық жағдайы мен тұрақтылығын бағалау құралы болып табылады. Олар компанияның ұзақ мерзімді перспективада қаржылық міндеттемелерін қанағаттандыру қабілеті туралы ақпарат береді. Қаржылық тұрақтылықты талдау үшін №404 қаржылық есептілік нысаны бойынша ұсынылған 241 КМС коммерциялық және коммерциялық емес субъектінің деректері де пайдаланылды.

18-кестеде және 19-кестеде сәйкесінше КМС қаржылық емес және қаржылық субъектілерін талдау нәтижелері келтірілген. Айта кету керек, қаржылық және қаржылық емес компаниялардың бизнес-модельдері бір-бірінен ерекшеленеді, сондықтан компаниялардың екі түрі үшін қаржылық тұрақтылық көрсеткіштерінің нормативтік мәндері де әр түрлі.

Таза пайда нормасы. 2019-2023 жылдар аралығында КМС қаржылық емес субъектілерінің таза пайдасының нормасы 11,9%-дан 23,8%-ға дейін өсті¹⁴. 2020 жылы бұл ең төменгі көрсеткіш болды және 10,5% құрады. Орташа алғанда, бес жыл ішінде таза пайда деңгейі 19,5% құрады, бұл – жоғары мән.

Осыған қарамастан, сол жылдардағы операциялық пайда деңгейі төмен болды және орташа есеппен 16,2% құрады. Бұл компаниялардың операциялық қызметіне жатпайтын басқа кірістердің жоғары үлесін көрсетеді. Басқа кірістерге инвестициялардан түскен кірістер, басқа компаниялардағы үлесті сатудан түскен кірістер, жылжымайтын мүліктен немесе жылжымайтын мүліктен түскен кірістер, активтерді сатудан түскен кірістер, айыппұлдар мен өтемақылар жатады. 2019-2023 жылдары операциялық пайда нормасы 12,6%-дан 11,0%-ға дейін төмендеді.

КМС қаржы субъектілерінің таза пайда нормасы 2019-2023 жылдар аралығында 7,2%-дан 23,2%-ға дейін ұлғайды¹⁵. 2022 жылы бұл көрсеткіш ең аз болды және 3,3% құрады. Орташа алғанда, бес жыл ішінде таза пайда деңгейі 12,5% құрады, бұл – жоғары мән.

Шығындарды өтеу. КМС қаржылық емес субъектілерінің шығындарын өтеу көрсеткіші 2019-

2023 жылдары 114%-дан 94%-ға дейін төмендеді және орташа есеппен 113,0% құрады. Бұл КМС қаржылық емес компанияларының операциялық шығындарын қосымша қаржыландырусыз жабу қабілетінің біршама нашарлауын көрсетеді.

Активтердің тиімділігі. КМС қаржылық емес субъектілері активтерінің тиімділігі орта есеппен бес жыл ішінде 5,9% құрады, бұл орташа мән болып табылады және КМС қаржылық емес компаниялары активтердің бірлігіне орташа есеппен жеткілікті пайда алатынын көрсетеді. Айта кету керек, "Самұрық-Қазына" ҰАҚ және оның еншілес компанияларының активтері 2023 жылы КМС қаржылық емес субъектілерінің барлық активтерінің 90,9% құрады. КМС қаржылық емес компанияларының меншікті капиталының тиімділігі 2019-2023 жылдары 9,0%-дан 7,1%-ға дейін төмендеді және орташа есеппен 10,3% құрады, бұл меншікті капиталды пайдалану тиімділігінің төмендегенін көрсетеді. Демек, КМС қаржылық емес компаниялары меншікті капиталдың әрбір бірлігі үшін жеткілікті кіріс деңгейін ала алмайды.

КМС қаржы субъектілері активтерінің тиімділігі бес жыл ішінде 0,7%-дан 5,4%-ға дейін өсті және орташа есеппен 2,7% құрады, бұл қаржы компаниялары үшін төмен мән болып табылады. Айта кету керек, мұндай құндылықтардың себептері төмен пайыздық мөлшерлемелер, жоғары шығындар, сондай-ақ мемлекет тарапынан қызметті қатаң реттеу болуы мүмкін. КМС қаржылық компанияларының меншікті капиталының тиімділігі 2019-2023 жылдары 2,0%-дан 7,0%-ға дейін ұлғайды және орта есеппен 4,4% құрады, бұл да орташа деңгейден төмен көрсеткіш болып табылады. Демек, КМС қаржылық компаниялары меншікті капиталдың әрбір бірлігі үшін табыстың төмен деңгейін алады.

Ағымдағы өтімділік. КМС қаржылық емес субъектілерінің ағымдағы өтімділік коэффициенті орта есеппен бес жыл ішінде 179,4% деңгейінде болды, бұл өте жоғары мән. Жылдамдық коэффициенті де жоғары деңгейде болды және орташа есеппен 155,2% құрады. Ағымдағы және жылдам өтімділік коэффициенттерінің жоғары деңгейі КМС компаниялары орташа есеппен шоктарды тиімді жеңе алатынын және өздерінің ағымдағы міндеттемелерін орындай алатынын білдіреді. 2019-2023 жылдары екі көрсеткіш те сәйкесінше 160% және 171% және 132% және 163% өсуді көрсетті.

КМС қаржы субъектілерінің ағымдағы өтімділік коэффициенті орта есеппен бес жыл ішінде 476,8% деңгейінде болды, бұл жоғары мән болып

¹⁴ ҚР ҚМ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (сұраныс бойынша)

¹⁵ ҚР ҚМ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (сұраныс бойынша)

3. Квazимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәукелдерін талдау

табылады. Жылдамдық коэффициенті де жоғары деңгейде болды және орташа есеппен 473,8% құрады. 2019-2023 жылдардағы екі көрсеткіш те сәйкесінше 2,62 және 2,62 есе өсуді көрсетті. Бұл КМС қаржы компанияларының өтімділігінің өсу үрдісін көрсетеді.

Дебиторлық берешектің айналымы. Қаржылық емес компаниялардың дебиторлық берешегінің айналым кезеңі орта есеппен 38,9 күнді құрады. Ал кредиторлық берешек айналымы – 42,7 күн. Бұл дегеніміз, КМС қаржылық емес компаниялары орта есеппен сатып алушылардан

берешекті өндіріп алуға жеткізушілермен төлегеннен гөрі аз уақыт алады. Осылайша, қаржылық емес компаниялардың дебиторлық және кредиторлық берешектерінің айналым кезеңінің көрсеткіштері өте жақсы деңгейде.

Қаржылық компаниялардың дебиторлық берешегінің айналым кезеңі орта есеппен 39,5 күнді құрады. Ал кредиторлық берешек айналымы – 47,2 күн. Демек, КМС қаржы субъектілерінің берешек айналымы кезеңінің көрсеткіштері де жақсы деңгейде.

18-кесте – КМС қаржылық емес субъектілерінің жиынтық қаржылық көрсеткіштері (егер өзгеше көрсетілмесе %-бен)

	2019	2020	2021	2022	2023
<i>КМС субъектілерінің саны</i>	197	207	226	280	254
Тиімділік					
Таза пайда нормасы	11,9	10,5	16,0	35,3	23,8
Операциялық пайда нормасы	12,6	8,6	13,8	35,0	11,0
Шығындарды өтеу	114	109	116	132	94
Активтердің тиімділігі	4,9	3,6	6,5	9,2	5,5
Меншікті капиталдың тиімділігі	9,0	6,4	11,4	17,4	7,1
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	160	169	195	202	171
Жылдам өтімділік коэффициенті	132	142	169	170	163
Дебиторлық берешектің айналым кезеңі, күндермен	25,6	27,6	26,9	82,3	32,3
Кредиторлық берешектің айналым кезеңі, күндермен	46,1	48,1	41,4	58,1	19,9
Төлем қабілеттілігі					
Барлық міндеттемелердің активтерге қатынасы	45	44	43	47	74
Барлық міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы	83	79	75	90	155
Барлық міндеттемелердің ПСТАШП-ға қатынасы	871	1492	763	1023	1195
Пайыздарды жабу коэффициенті	218	139	320	192	341
Қарызды жабу коэффициенті	15	8	16	11	10
<i>Дереккөз: ҚР ҚМ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (сұраныс бойынша)</i>					

19-кесте – КМС қаржылық субъектілерінің жиынтық қаржылық көрсеткіштері (егер өзгеше көрсетілмесе %-бен)

	2019	2020	2021	2022	2023
<i>КМС субъектілерінің саны</i>	11	11	11	18	8
Тиімділік					
Таза пайда нормасы	7,2	4,5	24,4	3,3	23,2
Активтердің тиімділігі	0,7	0,4	2,2	4,8	5,4
Меншікті капиталдың тиімділігі	2,0	1,0	5,8	6,3	7,0
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	320	496	231	500	837
Жылдам өтімділік коэффициенті	318	496	230	491	834
Дебиторлық берешектің айналым кезеңі, күндермен	2,9	78,1	57,5	41,1	17,9
Кредиторлық берешектің айналым кезеңі, күндермен	44,2	21,0	25,4	101,4	43,9
Төлем қабілеттілігі					
Барлық міндеттемелердің активтерге қатынасы	64	63	63	24	23

3. Квзимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

Барлық міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы	178	173	169	310	304
Дереккөз: ҚР ҚМ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті (сұраныс бойынша)					

Барлық міндеттемелердің активтерге қатынасы. КМС қаржылық емес субъектілері үшін 2019-2023 жылдардағы көрсеткіш 45%-дан 74%-ға дейін өсті және орташа есеппен 50,6%-ға тең болды, бұл – орташа мән. Барлық міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы көрсетілген кезеңде 83%-дан 155%-ға дейін өсті және орташа есеппен 96,4% құрады, бұл да жеткілікті деңгей. Бұл КМС қаржылық емес компанияларының өз активтері мен меншікті капиталына қатысты міндеттемелерінің үлесі төмен екенін білдіреді. Ерекшелік – 2023 жыл. Дегенмен, бес жылдың орташа мәні бойынша КМС секторындағы компаниялар өз қызметін өз көздерінен қаржыландыратыны анық.

КМС қаржы субъектілері үшін барлық міндеттемелердің активтерге қатынасы көрсеткіші 2019-2023 жылдары 64%-дан 23%-ға дейін (2,8 есе) қысқарды. Дегенмен, орташа көрсеткіш 47,4% болды, бұл орташа мән, өйткені қаржы компаниялары өз қызметіне байланысты айтарлықтай міндеттемелерге ие. Барлық міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы көрсетілген кезеңде 178%-дан 304%-ға дейін өсті және орташа есеппен 226,8 құрады. Осылайша, талданған кезеңде компаниялар тартылған қаражатқа көбірек сене бастады.

Барлық міндеттемелердің ПСТАШП-ға қатынасы. КМС қаржылық емес компаниялары үшін 2019-2023 жылдардағы көрсеткіш 871%-дан 1195%-ға дейін өсті және орташа есеппен 1068,8% құрады. Бұл мән орташа болып табылады және компаниялардың операциялық пайда арқылы өз міндеттемелерін жабуға қабілетті екенін көрсетеді.

2019-2023 жылдары "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ ПСТАШП-ға қарыздың коэффициенті 2,55-тен 1,75-ке дейін төмендеді. 2023 жылғы ПСТАШП-ға қарыздың коэффициенті 1,75 құрайды, бұл ПСТАШП-ның ағымдағы деңгейін сақтай отырып, екі жылдан аз уақыт ішінде қарызды толық өтеу мүмкіндігін көрсетеді (20-кесте).

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ ПСТАШП-ға қарыздың коэффициенті 2019 жылы 19,76-дан 2023 жылы 11,68-ге дейін төмендеу үрдісіне қарамастан, соған қарамастан жоғары болып қалуда. Бұл компанияның жоғары қарыз жүктемесі бар екенін көрсетеді. Компанияның негізгі қызметі ел экономикасын қолдауға, ШОК, экспорт, тұрғын үй құрылысын дамытуға, инвестициялық ахуалды жақсартуға, халықты қолдауға және оның әл-ауқатын арттыруға бағытталғандығына байланысты көрсеткіш жоғары деңгейде болуы ықтимал (20-кесте).

20-кесте – 2019-2023 жылдары "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ және "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ ПСТАШП-ға борыш коэффициенті

Коэффициент атауы	2019	2020	2021	2022	2023
"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ					
Қарыз/ ПСТАШП	2,55	3,58	2,32	1,73	1,75
"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ					
Қарыз/ ПСТАШП	19,76	19,53	16,59	10,7	11,68
Дереккөз: "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ (сұраныс бойынша); "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ (сұраныс бойынша).					

Пайыздарды жабу коэффициенті. КМС қаржылық емес компаниялары үшін 2019-2023 жылдардағы көрсеткіш 218%-дан 341%-ға дейін ұлғайды және орташа есеппен 242% құрады,¹⁶ бұл осы көрсеткіш үшін орташа мән болып табылады. Бұл КМС компанияларының табысы орташа есеппен олардың пайыздық міндеттемелерінен небәрі 2,4 есе асатынын көрсетеді.

Қарызды жабу коэффициенті. КМС қаржылық емес компаниялары үшін 2019-2023 жылдардағы көрсеткіш 15%-дан 10%-ға дейін төмендеді¹⁷, бұл КМС қаржылық емес компаниялары үшін олардың күйзелістерге төтеп беру және борыштық міндеттемелерін орындау қабілетіне қатысты тәуекелдер төмендегенін білдіреді.

¹⁶ Есеп мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті ұсынған деректер бойынша (сұрау салу бойынша) жүргізілді

¹⁷ Есеп мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті ұсынған деректер бойынша (сұрау салу бойынша) жүргізілді

КМС борышының параметрлері негізінде КМС қаржылық тұрақтылығын талдау

Қаржылық левередж коэффициенті ұйымның қаржылық тәуекел деңгейімен тікелей байланысты және компанияның меншікті капиталына қарыздық міндеттемелердің үлесін көрсетеді. Бұл көрсеткіш компанияның қарыз қаражатына тәуелділік дәрежесін көрсетеді.

21-кестеге сәйкес, "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ қаржылық левередж коэффициенті 2019-2023 жылдары 0,58-ден 0,36-ға дейін төмендеді. Бұл компанияның қарыз қаражатына аз тәуелді болғанын көрсетеді.

Сонымен бірге, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-ның қаржылық левередж коэффициенті бес жыл ішінде 3,2-ден 4,1-ге дейін ұлғайды, бұл компанияның қарыз қаражатына неғұрлым тәуелді болғанын және қарыздарға қызмет көрсетуде қиындықтар туындауының ықтимал қаупі бар екенін көрсетеді.

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

Осыған қарамастан, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ саясатына сәйкес қаржылық левередж орташа мәнді көрсетеді және "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ Директорлар кеңесінің 23.11.2023 жылғы № 08/23 шешімімен белгіленген "7-ден аспайтын" көрсеткіштің шекті деңгейін сақтайды. Сондай-ақ, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-ның қаржы ұйымы ретіндегі қызметінің ерекшелігін ескере

отырып, қарыз алуды тарту басым секторларда мемлекеттік саясатты іске асыру және экономиканы қолдау көлемін ұлғайту жөніндегі негізгі қызметті қаржыландыру үшін қажеттілік және база болып табылады

21-кесте – "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ және "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ қаржылық левередж коэффициенті

Коэффициент атауы	2019	2020	2021	2022	2023
"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ					
Қаржылық левередж коэффициенті	0,58	0,59	0,54	0,41	0,36
"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ					
Қаржылық левередж коэффициенті	3,2	3,8	4,9	4,8	4,1
<i>Дереккөз: ҚР ҰЭМ деректері бойынша "Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ-дан; "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-дан сұрау салуы бойынша.</i>					

Қаржылық тәуекелдің негізгі көрсеткіштері. КМС компанияларының қаржылық тұрақтылығының барлық дерлік көрсеткіштері мыналарды қоспағанда, жеткілікті деңгейде: меншікті капиталдың тиімділігі, шығындарды өтеу, сондай-ақ КМС қаржылық емес субъектілерінің борышын жабу коэффициенттері.

Меншікті капиталдың төмен рентабельділігі және шығындарды өтеу КМС қаржылық емес компаниялары өз ресурстарын пайда табу үшін әрдайым тиімді пайдаланбайтындығын көрсетуі мүмкін. Бұл, өз кезегінде, КМС қаржылық емес компанияларының қаржылық тұрақтылығына, сондай-ақ мемлекеттік бюджет кірістеріне әсер етуі мүмкін. Бірақ КМС тарифтері мен қызметі көбінесе мемлекет тарапынан қатаң реттелетіндіктен немесе реттелетіндіктен, КМС пайда табу үшін өз ресурстарын тиімдірек пайдалану мүмкіндігімен шектеледі. Сондай-ақ, даму институттары жағдайында пайда табу олардың қызметінің негізгі мақсаты болып табылмайды.

Қарызды жабудың төмен мәндері КМС қаржылық емес компанияларының орташа операциялық кірісі ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді қарыздардың шамалы үлесін жабатынын білдіреді. Бұл құбылыстың ықтимал себебі-қарызды қаржыландыру өте жоғары пайыздық мөлшерлемен алынған немесе несиелердің едәуір бөлігі шетел валютасымен алынған, ал компанияның негізгі кіріс көзі ұлттық валютада көрсетілген. Бұл жағдайда өтімділік пен кредит портфелін тиімсіз басқару мүмкін мәселе болуы мүмкін.

Мемлекетпен мәмілелерді талдау, атап айтқанда ҚР ҰҚ, Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры және басқа да көздер есебінен борыштық бағалы қағаздарды сатып алу

КМС компанияларынан туындайтын мемлекеттің шартты міндеттемелері

Шартты міндеттемелер – бұл болашақта белгілі бір оқиғаның басталуына байланысты төлем міндеттемелері. Бұл дегеніміз, мұндай міндеттеменің көлемі, мерзімі және тіпті пайда болу фактісі болуы керек шартпен анықталады.

Мысалы, КМС компаниясы шарт жасасуы мүмкін, ол бойынша мемлекет кепіл болады және КМС компаниясы тарапынан белгілі бір шарттар орындалмаған жағдайда міндеттемелерді төлеу немесе орындауды қамтамасыз ету үшін жауапты болады.

КМС компанияларынан мемлекеттің шартты міндеттемелері елдің мемлекеттік бюджеті мен қаржылық тұрақтылығына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Сондықтан мемлекеттің шартты міндеттемелермен байланысты тәуекелдерді мұқият талдау және бағалауы маңызды.

22-кестеде көрсетілгендей, 2019-2023 жылдардағы шартты міндеттемелердің көлемі жыл сайын ұлғайды. Егер 2019 жылы шартты міндеттемелер көлемі 799,1 млрд теңгені құраса, 2023 жылға қарай бұл сома 1,5 трлн теңгеге дейін өсті.

22-кесте – Мемлекет кепілдік берген борыштар және мемлекет кепілгерлігі бойынша борыштар бойынша шартты міндеттемелер, млрд теңге

Атауы	2019	2020	2021	2022	2023
Кепілдендірілген қарыз	768,5	877,2	1 172,6	1 303,8	1 461,9
Мемлекет кепілгерлігі бойынша борыш	30,6	28,6	26,6	24,6	22,6
Барлығы	799,1	905,8	1 199,2	1 328,4	1 484,5
<i>Дереккөз: ҚР ҚМ (сұраныс бойынша)</i>					

Шартты міндеттемелердің негізгі үлесі кепілдік берілген қарызға тиесілі, оның үлесі 2019 жылғы 96%-дан 2023 жылы 98%-ға дейін ұлғайды. Мемлекет кепілгерлігі бойынша борыштың үлесі тиісінше 3,8%-дан 1,5%-ға дейін төмендеді. Осылайша, 2019-2023 жылдары үкіметтің шартты міндеттемелері 1,9 есе өсті.

3.2. Квазимемлекеттік сектордағы бюджеттік тәуекелдердің сипаттамасы

3.2.1 Барлық тәуекелдерді сандық бағалау және Үкіметтің оларды басқару және азайту саясатының қысқаша мазмұны

КМС негізгі компанияларының қаржылық көрсеткіштері

Бұл бөлімде «Самұрық-Қазына» ҰАҚ АҚ және оның он еншілес компаниясы: «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ, «KEGOC» АҚ, «Қазпошта» АҚ, «Самұрық-Энерго» АҚ, «Qazaq Gaz» ҰК» АҚ, «Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ, «Қазатомөнеркәсіп» ҰАҚ» АҚ, «Тау-кен Самұрық» ұлттық тау-кен компаниясы» АҚ, «Қазақтелеком» АҚ, «Samruk-Kazyna OJSC» ЖШС қаржылық көрсеткіштері бағаланды.

Бұл компанияларды таңдаудың себебі – «Самұрық-Қазына» ҰАҚ» АҚ мен оның еншілес ұйымдарының активтері мен жалпы жиынтық кірісі 2022 жылы ¹⁸тиісінше КМС барлық активтері мен пайдасынан 90,9% және 95,2% құрады; сондай-ақ модель тек өндірістік компаниялар үшін пайдаланылады.

«Бәйтерек» ҰБХ» АҚ осы талдауға енгізілген жоқ, себебі модельде пайдаланылатын параметрлерді тек өндірістік компанияларға қатысты ғана пайдалануға болады. «Самұрық-Қазына» ҰАҚ» АҚ-ның талдауы бойынша Холдингтің өзі ғана емес, оның басым бөлігі өндірістік болып табылатын барлық еншілес компаниялары да мегзеледі.

«Самұрық-Қазына» ҰАҚ» АҚ және оның он еншілес компаниясының қаржылық индикаторларын бағалау үшін компаниялардың 2019-2023 жылдардағы аудиттелген шоғырландырылған қаржылық есептіліктерінен алынған деректер, сондай-ақ ХВҚ «Health check» моделі пайдаланылды¹⁹.

Қаржылық индикаторларды есептеу формулалары 2-қосымшада көрсетілген.

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ

Көрсетілген жылдары шартты міндеттемелер жүзеге асырылған жоқ. Мұның себебі мемлекеттің КМС субъектілеріне субсидиялар беруі болып табылады, олар кейіннен кредиттер мен пайыздар бойынша шығыстарды жабу үшін пайдаланылады.

2019 жылғы ПСТАДП-ға қарыздың көрсеткіші 5,65, 2020 жылы – 8,01, 2021 жылы – 4,97, 2022 жылы – 4,51; 2023 жылы – 4,61-ге тең. Яғни, ақша қаражаттарының ағымдағы деңгейінде қарызды толығымен өтеу үшін компанияға 4,61 жыл қажет болады. ХВҚ әдіснамасының параметрлеріне сәйкес, бұл компанияның қарыз жүктемесінің жоғары деңгейі бар екенін көрсетеді.

Анықтама үшін: ХВҚ «Health check» моделінің құрадар әдістемесіне сәйкес, ПСТАДП-ға қарыздың көрсеткіші компанияның барлық міндеттемелерінің ПСТАДП-ға қатынасымен анықталады. «Самұрық-Қазына» ҰАҚ» АҚ-ның есептеулеріне сәйкес қарыздың ПСТАДП-ға көрсеткіші қаржылық борыштың ПСТАДП-ға арақатынасын айқындайды.

Ақшалай сыйақыны жабу коэффициенті 2019 жылғы 3,34-тен 2020 жылы 2,53-ке дейін біртіндеп өзгерді, бұл компанияның қарызға қызмет көрсету бөлігіндегі қаржылық икемділігінің төмендеуін көрсетеді. Алайда, содан кейін бұл көрсеткіш 4,64-ке дейін төмендеді, бұл кәсіпорын өзінің қаржылық шығындарын жабуға қабілетті екенін көрсетеді, өйткені оның қолма-қол ақшасы жеткілікті.

Қарызды жабу коэффициенті 2019 жылдан 2020 жылға дейін 0,27-ден 0,18-ге дейін төмендеді, бірақ 2021 жылдан бастап 2023 жылы 0,43-ке дейін өсті. Бұл ақша қаражаттарын өндіру қабілетіне қатысты қарыз жүктемесінің мөлшері басында өсіп, содан кейін төмендей бастағанын көрсетеді. Компания жинақталған қарызға қызмет көрсетудің қиындықтарын жеңді.

2020 жылы пайыздарды жабу коэффициенті 0,87 құрады, бірақ 2022 жылға дейін компания оны 3,00-ге дейін көтере алды, яғни компания өзінің қаржылық шығындарын әрең жаба алды, бірақ 2022-2023 жылдары оны жақсы жолмен түзете алды.

¹⁸ ҚР ҚМ Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитетінің деректері негізінде

¹⁹ <https://www.imf.org/en/Topics/fiscal-policies/Fiscal-Risks/Fiscal-Risks-Toolkit/Fiscal-Risks-Toolkit-SOE-HCT>

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

50% тест бақыланатын кезең ішінде шамамен 0,96 құрайды. Жалпы табысқа мемлекеттік трансферттер барлық 5 жылда 0-ге жақын.

Пайдалылық және өтімділік санаттары 2019-2023 жылдар аралығында жақсы нәтиже көрсетті,

бұл компанияның осы тармақтар бойынша тәуекелге ұшырамағанын көрсетеді.

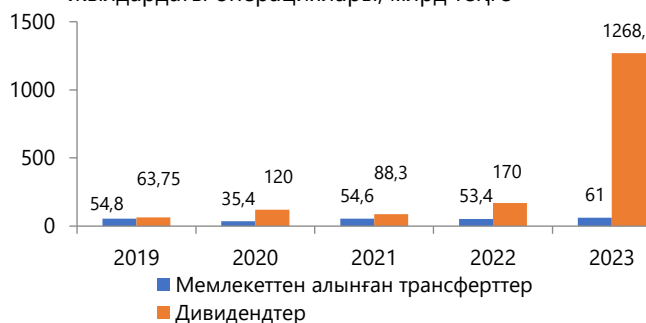
62-сурет – 2019-2023 жылдардағы «Самұрық-Қазына» ҰАҚ» АҚ қаржы индикаторлары

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	0,05	0,04	0,06	0,07	0,06
Меншікті капиталға пайда нормасы	0,10	0,07	0,11	0,12	0,10
Шығындар тиімділігі	1,12	1,06	1,16	1,16	1,15
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	1,63	1,67	1,96	1,73	1,70
Жылдам өтімділік коэффициенті	1,41	1,45	1,74	1,55	1,53
Дебиторлық берешектің айналымы	33,0	41,8	38,9	34,8	44,2
Кредиторлық берешек айналымы	55,0	51,1	46,4	36,4	49,5
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,46	0,45	0,43	0,41	0,41
Меншікті капиталға қарыз	0,84	0,81	0,76	0,70	0,70
ПСТАШП-ға қарыз	5,65	8,01	4,97	4,51	4,61
Пайыздарды жабу коэффициенті	1,90	0,87	3,00	3,14	3,00
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	3,34	2,53	4,76	4,70	4,64
Қарызды жабу коэффициенті	0,27	0,18	0,29	0,38	0,43
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
50% тест	0,98	1,03	0,92	0,93	0,94
Z-бағалау	2,78	2,64	3,85	4,07	4,04

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мемлекеттік трансферттер бойынша деректері бар 63-суретке сәйкес, «Самұрық-Қазына» ҰАҚ әрқашан мемлекеттен қолдау алып отырғаны және алынған трансферттерді дивидендтермен көбірек мөлшерде қайтарғаны, әсіресе 2023 жылы компания мемлекеттік түсімдерді 20 еселенген мөлшерде (1268,9 млрд.теңге) қайтарғаны, оның басым бөлігі 2021 жылғы бөлінбеген пайданы құрайтыны анық.

63-сурет – «Самұрық-Қазына» ҰАҚ» АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен 2019-2023 жылдардағы операциялары, млрд теңге²⁰

²⁰ «Самұрық-Қазына» ҰАҚ» АҚ. Шоғырландырылған қаржылық есептілік бойынша аудиторлық есеп. 2019–2023 // <https://kase.kz/ru/issuers/SKKZ/#g3y2023>

«ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ

Талдау нәтижелері бойынша «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ еншілес компаниялар мен «Самұрық-Қазына» ҰАҚ» АҚ арасында екінші үздік нәтиже көрсетті.

Компанияның төлем қабілеттілігінің индикаторлары аралас нәтижелерді көрсетеді. Активтерге қарыз 0,42-ден 0,39-ға дейін төмендеді, бұл – оң белгі. Алайда, пайыздарды жабу және ақшалай төлемдер коэффициенттері айтарлықтай төмендеді, бұл компанияның қарыздық міндеттемелерін орындау қабілетінің төмендеуін көрсетуі мүмкін.

Сондай-ақ, компанияның кірістері ағымдағы қызмет шығындарының аз бөлігін жабады және компания кірісінің едәуір бөлігі қарыз бойынша төлемдерге (пайыздар мен негізгі қарызға) кетеді, бұл оның қаржылық икемділігі мен дамуға инвестициялау мүмкіндігін шектейді.

64-сурет – 2019-2023 жылдардағы «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ-ның қаржы индикаторлары

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	0,08	0,04	0,08	0,08	0,05
Меншікті капиталға пайда нормасы	0,14	0,07	0,13	0,13	0,09
Шығындар тиімділігі	1,45	1,37	1,12	1,13	1,08
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	1,83	1,82	2,42	1,95	2,24
Жылдам өтімділік коэффициенті	1,63	1,65	2,21	1,76	1,99
Дебиторлық берешектің айналымы	28,9	52,1	55,8	26,9	30,1
Кредиторлық берешек айналымы	52,6	76,6	56,5	41,6	52,4
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,42	0,41	0,37	0,41	0,39
Меншікті капиталға қарыз	0,72	0,70	0,58	0,69	0,63
ПСТАШП-ға қарыз	2,15	4,36	4,53	4,59	5,48
Пайыздарды жабу коэффициенті	7,57	4,01	2,67	3,16	1,84
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	8,63	5,20	4,90	4,80	3,71
Қарызды жабу коэффициенті	0,71	0,33	0,34	0,35	0,31
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
50% тест	0,76	0,82	1,05	1,05	1,07
Z-бағалау	4,43	3,74	4,06	3,46	3,69

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

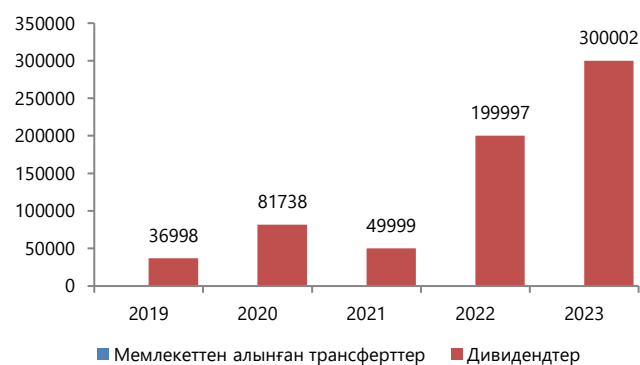
«ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ сәйкес, аталған қаржылық индикаторлар ХВҚ қолданатын есеп айырысу әдістемесіне байланысты қалыптасты, мұнда қарыздың өзі емес, компанияның барлық міндеттемелері ПСТАДП-ға қарызды есептеу ретінде алынады. Бұдан басқа, «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ сәйкес деректер ақша қаражатының мөлшерін есепке алмай есептелген. Ақша қаражатының мөлшерін ескере отырып, борыштық жүктеме (таза қарыз) көрсеткіштерінің жақсарғаны байқалады, бұл тәуекелдердің төмендегенін көрсетеді. Осы орайда, «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ есептеулері бойынша ПСТАДП-ға қарыздың көрсеткіштері 2019 жылы – 1,2, 2020 жылы – 3,14, 2021 жылы – 0,97, 2022 жылы – 0,85, 2023 жылы – 0,83 құрады. «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ кредиттік рейтингінің жақсаруы 2024 жылғы 9 айдағы жағдай бойынша Moody's (Baa1), S&P (BB+), Fitch (BBB) халықаралық рейтингтік агенттіктерінің компанияның кредиттік рейтингтерінің жоғарылауымен расталады²¹.

«ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ сәйкес дебиторлық берешек айналымының көрсеткіші тұтастай алғанда Қор тобының саласы үшін нормативке сәйкес келеді (айналым кезеңі – 30 күн). Сонымен қатар, «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ деректеріне сәйкес, 2020 жылы айналым көрсеткішінің шамалы нашарлауы орын алды, бұл COVID-19 пандемиясынан туындаған шектеулер аясында «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ түсімінің уақытша төмендеуінің салдары болды. Бұл төмендеу өтімділік және/немесе төлемдерді жинау жағдайына теріс әсер еткен жоқ, өйткені компанияда кассалық алшақтықтар болған жоқ. Нәтижесінде, «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ есептеулері бойынша дебиторлық берешек айналымының көрсеткіші 2019

жылы – 23,7, 2020 жылы – 41,3, 2021 жылы – 26,3 құрады²².

65-суретке сәйкес компанияның 2019-2023 жылдардағы дивидендтері 8,1 есеге – 2019 жылғы 36 998 млн. теңгеден 2023 жылы 300 002 млн. теңгеге дейін өсті. Бұл ретте компания мемлекеттен трансферттер алған жоқ.

65-сурет – "ҚазМұнайГаз" ҰК" АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен 2019-2023 жылдардағы операциялары, млн. теңге²³

"KEGOC" АҚ

2019-2023 жылдар кезеңінде дебиторлық берешек көрсеткішінің «KEGOC» АҚ кірісіне қатынасы рұқсат етілген шектерде және төмен болып табылады, 2019 жылы – 8,32%, 2020 жылы – 8,16%, 2021 жылы – 6,97%, 2022 жылы – 9,79%, 2023 жылы – 13,60% құрады²⁴. «KEGOC» АҚ сәйкес көрсеткіштер бір деңгей шегінде өзгеріп отырады, ауытқулар «Реттеліп көрсетілетін қызметтерді ұсынудың үлгілік шарттарын бекіту туралы»

²² «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ деректері бойынша.

²³ «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ. ХҚЕС стандарттары бойынша қаржылық есептілік. 2019-2023 // <https://www.kmg.kz/ru/investors/reporting/>

²⁴ «KEGOC» АҚ деректері бойынша.

²¹ «ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ деректері бойынша.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2019 жылғы 24 маусымдағы №58 бұйрығына өзгеріс енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2021 жылғы 31 наурыздағы №35 бұйрығына сәйкес электр энергиясын беру бойынша нақты көрсетілген қызметтерге алдын ала төленген үлгілік шарттарға өзгерістер енгізу нәтижесінде пайда болды.

Бұл ретте, «KEGOC» АҚ сәйкес, «KEGOC» АҚ өтімділік көрсеткіштері бойынша 2019 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде айтарлықтай күрделі шығындар мен дивидендтердің ірі төлемдерін жабу үшін бос ақша қаражатының жеткілікті қалдығын қолдай отырып, жақсы серпінді сақтайды.

«KEGOC» АҚ-ның хабарлауынша, компания жинақтайтын қомақты ақшалай резервтер, оның ішінде нарықтық бағалы қағаздар түрінде де өтімділікті қолдайды, бұл Moody's халықаралық рейтингтік агенттігінің 2024 жылғы қыркүйекте жарияланған кредиттік қорытындысында атап өтілген. Moody's халықаралық рейтингтік агенттігін қоспағанда, қаржылық тұрақтылық, оның ішінде өтімділік коэффициенті Standard&Poor's (S&P) және Fitch Ratings халықаралық рейтингтік агенттіктерімен расталады.

«KEGOC» АҚ сәйкес, компанияның қаржылық тұрақтылығы операциялық ағынның оң динамикасы нәтижесінде «Қарыз/ПСТАДП» қаржылық тұрақтылық коэффициентін атап көрсетеді. 2019 жылы ПСТАДП-ға қарыз көрсеткіші 1,70, 2020 жылы – 1,49, 2021 жылы – 1,82, 2022 жылы – 1,52, 2023 жылы – 1,51 құрады²⁵.

Бұл ретте, «KEGOC» АҚ сәйкес халықаралық қаржы институттары мен мажоритарлық акционер «Қарыз/ ПСТАДП» қаржылық тұрақтылық коэффициентін 3,8-ден аспайтын етіп белгіледі.

²⁵ «KEGOC» АҚ деректері бойынша.

66-сурет – «KEGOC» АҚ-ның 2019-2023 жылдардағы қаржылық индикаторлары

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	0,05	0,07	0,05	0,03	0,04
Меншікті капиталға пайда нормасы	0,08	0,11	0,07	0,04	0,06
Шығындар тиімділігі	1,26	1,63	1,35	1,21	1,30
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	2,21	1,68	1,61	1,89	3,12
Жылдам өтімділік коэффициенті	2,16	1,64	1,55	1,84	3,04
Дебиторлық берешектің айналымы	31,7	60,4	27,0	35,6	52,3
Кредиторлық берешек айналымы	42,6	146,4	56,0	47,6	39,7
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,36	0,38	0,33	0,34	0,32
Меншікті капиталға қарыз	0,57	0,62	0,48	0,51	0,46
ПСТАШП-ға қарыз	3,12	3,00	4,15	3,36	2,87
Пайыздарды жабу коэффициенті	5,84	6,16	4,19	2,86	4,28
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	9,57	9,20	7,35	7,46	8,03
Қарызды жабу коэффициенті	13,54	4,67	4,30	10,25	33,26
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
50% тест	0,85	0,71	0,83	0,91	0,85
Z-бағалау	2,97	2,92	2,76	2,80	3,36

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

67-суретке сәйкес соңғы бес жылда "KEGOC" АҚ дивидендтерінің көлемі 2019 жылғы 31,6 млрд теңгеден 50,4 млрд теңгеге дейін өсті (өсім 1,6 есе). 2019-2023 жылдары "KEGOC" АҚ мемлекеттен трансферттер алған жоқ.

ықтималдығын арттыратын ресурстардың жеткіліксіз пайдалылығы мен тиімділігіне әкеледі.

67-сурет – "KEGOC" АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен 2019-2023 жылдардағы операциялары, млн. теңге²⁶

"Қазпошта" АҚ

Қаржылық көрсеткіштерді талдау нәтижелері бойынша «Қазпошта» АҚ еншілес компаниялар мен «Самұрық-Қазына» ҰАҚ» АҚ арасында ең нашар нәтиже көрсетті.

68-суретте көрсетілген көрсеткіштер бойынша талдау компанияның жоғары борыштық жүктемесінің болуын және қарызға қызмет көрсету қабілетінің төмендігін көрсетеді, демек, компанияның қаржылық тұрақсыздығының

²⁶ "KEGOC" АҚ. Шоғырландырылған қаржылық есептілік бойынша аудиторлық есеп. 2019-2023 // <https://kase.kz/ru/issuers/KEGC/#g3y2024>

68-сурет – 2019-2023 жылдары «Қазпошта» АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен операциялары, млн. теңге

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	0,00	-0,05	-0,07	-0,04	0,01
Меншікті капиталға пайда нормасы	0,00	-0,13	-0,21	-0,39	0,06
Шығындар тиімділігі	0,91	0,78	0,78	0,73	0,72
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	1,07	1,09	0,88	0,94	0,96
Жылдам өтімділік коэффициенті	1,03	1,06	0,85	0,93	0,95
Дебиторлық берешектің айналымы	100,4	109,1	70,5	72,2	52,3
Кредиторлық берешек айналымы	23,4	23,3	21,5	19,2	17,9
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,63	0,62	0,69	0,90	0,88
Меншікті капиталға қарыз	1,74	1,66	2,28	8,84	7,20
ПСТАШП-ға қарыз	31,08	-10,87	-11,72	-28,19	-18,85
Пайыздарды жабу коэффициенті	-0,80	-4,25	-7,03	-2,71	-3,15
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	1,77	-2,70	-4,36	-1,68	-2,49
Қарызды жабу коэффициенті	0,27	-0,80	-0,73	-1,04	-1,71
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,08	0,07	0,05	0,05	0,04
50% тест	1,17	1,47	1,38	1,67	1,99
Z-бағалау	0,85	0,27	-0,96	-0,81	-0,70

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Бірақ компанияның егжей-тегжейінің салалық ерекшелігін ескере отырып, «Қазпошта» АҚ-ның уәкілетті органы – Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі (ҚНРДА) ұлттық пошта операторы ретінде «Қазпошта» АҚ үшін ²⁷классикалық қаржы институттары сияқты кредиттік белсенділігі жоқ және өз қызметін «Пошта туралы» ҚР Заңына сәйкес жүзеге асыратын компания үшін жеке пруденциалдық нормативтер әзірледі²⁸. 2023 жылғы мамырда ҚНРДА Басқармасының шешімімен «Қазпошта» АҚ пруденциалдық нормативтеріне өзгерістер енгізілді, оған сәйкес қаржы құралдары тәуекелдер деңгейі бойынша бөлінді²⁹.

ХВҚ белгілеген SOENCT (State-Owned Enterprise Health Check) моделінің қаржы көрсеткіштерінің шекті деңгейлеріне сәйкес, біз осы талдау жүргізген «Қазпошта» АҚ ағымдағы өтімділік коэффициентінің шекті деңгейі 1,0 құрайды. Бұл ретте, 2019 жылы компанияда ағымдағы өтімділік коэффициенті 1,07; 2020 жылы – 1,09; 2021 жылы – 0,88; 2022 жылы – 0,94; 2023 жылы – 0,96 құрады. Бес

жылдағы орташа көрсеткіш – 0,98. Алайда, «Қазпошта» АҚ үшін ҚНРДА бекіткен пруденциалдық нормативтерге сәйкес ағымдағы өтімділік коэффициенті кемінде 0,3 болуы тиіс. Яғни, ҚНРДА «Қазпошта» АҚ үшін бекіткен нормативтеріне сәйкес компанияның ағымдағы өтімділік коэффициенті белгіленген деңгейге сәйкес келеді.

Активтерге қарыздың көрсеткіші бес жыл ішінде орта есеппен 74% құрады (2019 жылы – 63%; 2020 жылы – 62%; 2021 жылы – 69%; 2022 жылы – 90%; 2023 жылы – 88%). Бұл ретте, «Қазпошта» АҚ үшін пруденциалдық нормативтерге сәйкес борыштың активтерге қатынасының жалпы қабылданған деңгейі 0,4-тен 0,6-ға дейін (яғни, 40-60%) құрайды. Нәтижесінде, борыштың активтерге қатынасы көрсеткіші бойынша компания «Қазпошта» АҚ үшін белгіленген пруденциалдық нормативтен асып түсетіні байқалады. Яғни, компанияда өтімділік проблемалары бар, өйткені компанияда өз міндеттемелерін өтеу үшін активтер жеткіліксіз болуы мүмкін.

Дегенмен, «Қазпошта» АҚ ақпаратына сәйкес, осы көрсеткішті бағалау кезінде компания ЕДБ ретінде әрекет ететін компанияның салалық қызметінің ерекшелігі ескерілмеген, <2.5 және <0.9 нормаларымен қаржылық тұрақтылық пен қаржылық левередж коэффициенттерін есептеу кезінде талап етілгенге дейінгі міндеттемелер ескерілмейді. Басқаша айтқанда, «Қазпошта» АҚ компаниясы негізгі қаржылық коэффициенттерді есептеу кезінде талап етілгенге дейінгі қысқа мерзімді міндеттемелерді алып тастайды. Бұл ұзақ мерзімді қаржылық тұрақтылықты және левереджді пайдалану дәрежесін (левередж) дәлірек бағалау үшін жасалады. Бұл нормалар (<2.5 және <0.9) компанияның тұрақты қаржылық жағдайын сақтау үшін осы көрсеткіштерге рұқсат етілген шектерді

²⁷ «Қазпошта» АҚ «Самұрық-Қазына» ҰӘҚ» АҚ еншілес компаниясы болып табылады, ол банк операцияларының жекелеген түрлеріне лицензиясы бар, бағалы қағаздар нарығында брокер-дилер, елдің қор, валюта және ақша нарықтарына, сондай-ақ қарсы әріптестер арқылы халықаралық қаржы нарығына тікелей шығуы бар. Қаржы нарығының қатысушысы ретінде «Қазпошта» АҚ пруденциалдық нормативтерді есептейді және уәкілетті органға – ҚНРДА-ға есептер ұсынады.

²⁸ «Пошта туралы» Қазақстан Республикасының 19.06.2024 жылғы №94-VIII Заңы. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34933247&pos=143;-24#pos=143;-24

²⁹ Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі Басқармасының 2023 жылғы 5 мамырдағы № 22 қаулысы. Қазақстан Республикасы Ұлттық банкі Басқармасының 2016 жылғы 26 желтоқсандағы № 307 қаулысына өзгеріс пен толықтыру енгізу туралы. «Ұлттық пошта операторы үшін пруденциалдық нормативтерді белгілеу туралы».

белгілейді. Бұл ретте, «Қазпошта» АҚ-ның ақпаратына сәйкес, компанияның қаржылық орнықтылығы бойынша талаптар ҚНРДА пруденциалдық талаптарына сәйкес екі коэффициентті орындауға негізделеді: ағымдағы өтімділік пен меншікті капиталдың жеткіліктілігі және компания бұл талаптарды орындайды. Бұл ретте компанияның Fitch рейтингіне сәйкес «BBB-» рейтингі берілді, болжам «Тұрақты»³⁰.

Бұған қоса, біздің талдау барысында анықталған қанағаттанарлықсыз нәтижелерді «Қазпошта» АҚ «Клиенттердің шоттары және клиенттердің депозиттері» баптары бойынша міндеттемелердің үлкен сомасының болуымен түсіндіреді, бұл, өз кезегінде, бұл ақшаның ең сенімді қаржы құралдарына (мысалы, мемлекеттік бағалы қағаздар) және Орталық контрагентпен кері РЕПО ең өтімді қысқа операцияларына орналастырылуымен қамтамасыз етіледі (Орталық контрагенттің болуы екінші тараптың дефолтына байланысты мәміле кезінде ақша жоғалту қаупін жояды). Реттеушіні жіктеу бойынша мұндай мәмілелер тәуекел дәрежесі төмен құралдарға жатқызылады және нөлдік мөлшерлеме бойынша меншікті қаражаттың жеткіліктілігінің пруденциалдық нормативін есептеу кезінде ескеріледі. «Қазпошта» АҚ ақпаратына сәйкес клиенттер алдындағы міндеттемелерді өтеу компанияның консервативті инвестициялық саясатымен қамтамасыз етілген.

69-суретке сәйкес соңғы бес жылда «Қазпошта» АҚ дивидендтерін 2019-2020 жылдары төлеген. 2019-2023 жылдары «Қазпошта» АҚ мемлекеттен трансферттер алған жоқ.

Бұл ретте, «Қазпошта» АҚ ұсынған ақпаратқа сәйкес, Жалғыз акционерге – «Самұрық-Қазына» АҚ-ға 2023 жылға 1 549,3 млн теңге мөлшерінде дивидендтер төлеу туралы шешімді «Самұрық-Қазына» ҰАҚ» АҚ Басқармасы 2024 жылғы 02 мамырда №23/24 (Астана қ.) қабылдады. Ресми деректер көздерінде жарияланған 2023 жылғы шоғырландырылған қаржылық есептілік бойынша аудиторлық есепте (https://kase.kz/ru/membership/POST_/) 2023 жылғы дивидендтер туралы бұл деректер енгізілмеген; «Қазпошта» АҚ ұсынған ақпаратқа сәйкес бұл деректер 2023 жылғы қайта есептеумен 2024 жылғы қаржылық есептілікке енгізіледі.

69-сурет – «Қазпошта» АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен 2019-2023 жылдардағы операциялары, млн. теңге³¹

"Самұрық-Энерго" АҚ

Дебиторлық берешектің ағымдағы коэффициенті мен айналымы көрсеткіштері компанияның қаржылық тұрақтылығына айтарлықтай әсер етеді. Ағымдағы коэффициент 2022 жылға дейін 0,53-0,75 деңгейінде болды, ал 2023 жылы ол 1,04-ке дейін өсті, бұл компанияның қысқа мерзімді міндеттемелерін жабу қабілетінің жақсарғанын көрсетеді.

Дебиторлық берешектің айналымы 2019 жылы 59,8 күнді, 2020 жылы 61,3 күнді құрады, содан кейін 2021 жылы 37,2 күнге дейін төмендеді, 2022 жылы 41,7 күнге дейін өсті және 2023 жылы 56,2 күнге оралды. Дебиторлық берешек айналымы көрсеткішінің жоғары мәндері компанияның өз клиенттерінен төлем алуда қиындықтары бар екенін көрсетеді, бұл оның өтімділігі мен ақша ағынына теріс әсер етеді.

Пайдалалылық пен төлем қабілеттілігінің көрсеткіштері тұрақты мәндерді көрсетеді, бұл компанияның қаржылық қызметіндегі оң серпінді көрсетеді. 2022-2023 жылдардағы қарызды жабу коэффициенті 0,55-тен 0,60-қа дейін өсті, бұл компанияның қарыз міндеттемелерін орындау қабілетінің жақсарғанын көрсетеді. Бұл оның қаржылық тұрақтылығының оң белгісі, өйткені компания пайда тауып, қаржылық міндеттемелерін сәтті басқара алады.

Барлық жылдар бойы 0,00 деңгейінде қалатын жалпы табыстарға берілетін мемлекеттік трансферттер көрсеткіші бойынша компания мемлекеттік субсидиялар мен трансферттерге ең аз тәуелділікті көрсетеді. Бұл компания өз кірістерінің көп бөлігін өз бетінше өндіретінін көрсетеді, бұл оның қаржылық жағдайын нығайтады.

Өтімділік көрсеткіштерінің арасында 2023 жылы жылдамдық коэффициенті 2022 жылы 0,49-дан 0,87-ге дейін өсті, бұл қысқа мерзімді міндеттемелерді жабу үшін өтімді активтердің жеткілікті деңгейінің болуын көрсетеді. Кассалық алшақтық ықтималдығының бұл төмендеуі компанияның өз міндеттемелерін уақтылы өтеу және қаржылық тұрақтылықты сақтау қабілетін арттыруға ықпал етеді.

³⁰ <https://www.fitchratings.com/research/international-public-finance/fitch-rates-kazpost-jsc-bbb-outlook-stable-15-02-2024>

³¹ "Қазпошта" АҚ. Шоғырландырылған қаржылық есептілік бойынша аудиторлық есеп. 2019-2023 // https://kase.kz/ru/membership/POST_/

3. Квazимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәукеддерін талдау

Осыған қарамастан, компанияға өтімді активтер мен дебиторлық берешекті басқару өте қиын.

70-сурет – «Самұрық-Энерго» АҚ қаржылық индикаторлары қаржы индикаторлары

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	0,01	0,01	0,02	0,03	0,04
Меншікті капиталға пайда нормасы	0,01	0,02	0,03	0,06	0,07
Шығындар тиімділігі	1,13	1,14	1,21	1,26	1,28
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	0,70	0,75	0,53	0,57	1,04
Жылдам өтімділік коэффициенті	0,59	0,63	0,44	0,49	0,87
Дебиторлық берешектің айналымы	59,8	61,3	37,2	41,7	56,2
Кредиторлық берешек айналымы	72,2	58,0	71,8	72,6	81,0
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,45	0,45	0,47	0,45	0,41
Меншікті капиталға қарыз	0,83	0,81	0,87	0,81	0,70
ПСТАШП-ға қарыз	4,81	4,25	3,83	2,95	2,75
Пайыздарды жабу коэффициенті	0,89	1,09	1,92	2,12	2,39
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	2,60	2,94	3,78	3,71	4,00
Қарызды жабу коэффициенті	0,31	0,35	0,38	0,55	0,60
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
50% тест	1,03	1,00	0,93	0,90	0,89
Z-бағалау	1,19	1,34	1,14	1,41	2,34

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

71-суретке сәйкес соңғы бес жылда «Самұрық-Энерго» АҚ дивидендтерінің көлемі сол мөлшерде қалып, 2 041 млн теңгені құрады. Дивидендтер көлемі 2019 жылмен салыстырғанда 2021 жылы 58,8%-ға өсті. 2022 және 2023 жылдары дивидендтер көлемі өзгеріссіз қалды. 2019-2023 жылдары» Самұрық-Энерго « АҚ мемлекеттен трансферттер алған жоқ.

2023 жылы шығындар тиімділігі 0,99 болды, бұл компанияның шығындары кірістерге қарағанда тез өсетіндігін және компания өзінің ағымдағы шығындарынан жеткілікті пайда таба алмайтындығын көрсетеді.

71-сурет – "Самұрық-Энерго" АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен 2019-2023 жылдардағы операциялары, млн. теңге³²

"QazaqGaz" ҰК" АҚ

2023 жылы дебиторлық берешек пен кредиторлық берешек айналымының көрсеткіштері сәйкесінше 97,0 және 126,2 құрады, ал пайыздарды жабу коэффициенті -0,13 құрады. Бұл мәндер операциялық пайда есебінен олардың пайыздық шығындарын жабудағы қиындықтарды көрсетеді.

Талданатын кезеңдегі «50% тест» көрсеткіші 0,89-дан 1,10-ға дейін өзгерді.

³² "Самұрық-Энерго" АҚ. Аудиттелген шоғырландырылған жылдық қаржылық есептілік. 2019-2023 // <https://www.samruk-energy.kz/ru/shareholders-and-investors/annual-financial-statements>

72-сурет – 2019-2023 жылдардағы «QazaqGaz» ҰК» АҚ-ның қаржы индикаторлары

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	0,16	0,12	0,15	0,12	0,09
Меншікті капиталға пайда нормасы	0,29	0,19	0,22	0,18	0,13
Шығындар тиімділігі	1,19	1,08	1,20	1,12	0,99
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	1,36	1,86	2,41	2,67	1,53
Жылдам өтімділік коэффициенті	1,21	1,74	2,28	2,56	1,39
Дебиторлық берешектің айналымы	65,2	58,3	77,6	65,4	97,0
Кредиторлық берешек айналымы	105,8	89,4	93,8	55,0	126,2
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,46	0,40	0,35	0,31	0,29
Меншікті капиталға қарыз	0,84	0,66	0,53	0,45	0,42
ПСТАШП-ға қарыз	2,19	2,49	1,97	2,15	2,69
Пайыздарды жабу коэффициенті	4,12	2,17	3,93	1,66	-0,13
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	10,03	10,04	11,38	7,31	6,37
Қарызды жабу коэффициенті	0,86	0,74	0,93	0,75	0,83
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
50% тест	0,89	0,98	0,89	0,99	1,10
Z-бағалау	3,29	3,86	4,95	5,53	4,84

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

73-суретке сәйкес 2023 жылы «Qazaq Gaz» ҰК» АҚ дивидендтерінің көлемі 27 065 млн теңгені (2020 жылы 3,1 млн теңге) құрады. 2019, 2021, 2022 жылдары дивидендтер төленбеді. 2019-2023 жылдары «Qazaq Gaz» ҰК» АҚ мемлекеттен трансферттер алған жоқ.

73-сурет – "Qazaq Gaz" ҰК" АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен 2019-2023 жылдардағы операциялары, млн. теңге

33

Қазақстан темір жолы" ҰК" АҚ

Соңғы бес жылда компанияның төлем қабілеттілігі жақсарды, пайыздарды жабу коэффициенті 2019 жылы 0,17-ден 2023 жылы 1,58-ге дейін өсті, ал қарызды жабу коэффициенті 0,08-ден 0,23-ке дейін өсті. Бұл компанияның қарызды басқару және міндеттемелерді орындау қабілетінің артқанын көрсетеді.

Ең нашар нәтижелер ағымдағы өтімділік коэффициенті (2019 жылы 0,59, 2023 жылы 0,53), ПСТАДП міндеттемелері (2019 жылы 15,66 және 2023 жылы 6,55), 50% тест (2019 жылы 1,47, 2023 жылы 0,95), меншікті капитал қарызы (2019 жылы 1,11 және

2023 жылы 1,81), пайыздық ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті (2019 жылы 0,65 және 2023 жылы 2,33) және Z-бағалау (2019 жылы 1,29, 2023 жылы 0,93) бойынша тіркелді.

Дебиторлық берешек айналымының көрсеткіштері 2019 жылы 7,7 және 2023 жылы 12,4 құрады, ал кредиторлық берешек айналымы 2019 жылы 52,5-тен 2023 жылы 48,9-ға дейін өзгерді.

Сондай-ақ, «Қазақстан Темір Жолы» ҰК» АҚ талдаған барлық компаниялардың ішінен «Қазпошта» АҚ мен «Samruk-Kazyna Ondeu» ЖШС-нен кейін қаржылық тұрақтылықтың үшінші нашар нәтижесін көрсеткенін атап өткен жөн.

³³ «Qazaq Gaz» ҰК" АҚ. Шоғырландырылған қаржылық есептілік бойынша аудиторлық есеп. 2019-2023 // <https://kase.kz/ru/issuers/KZTG/#g3y2024>

74-сурет – 2019-2023 жылдардағы «Қазақстан Темір Жолы» ҰК» АҚ-ның қаржы индикаторлары

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	-0,03	0,00	0,03	0,01	0,03
Меншікті капиталға пайда нормасы	-0,06	0,01	0,09	0,03	0,08
Шығындар тиімділігі	1,07	1,21	1,24	1,14	1,20
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	0,59	0,78	0,64	0,81	0,53
Жылдам өтімділік коэффициенті	0,59	0,78	0,64	0,81	0,53
Дебиторлық берешектің айналымы	7,7	25,0	15,8	13,0	12,4
Кредиторлық берешек айналымы	52,5	35,1	43,4	35,5	48,9
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,53	0,66	0,65	0,63	0,64
Меншікті капиталға қарыз	1,11	1,96	1,83	1,73	1,81
ПСТАШП-ға қарыз	15,66	6,58	5,86	7,67	6,55
Пайыздарды жабу коэффициенті	0,17	1,21	2,03	1,27	1,58
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	0,65	2,02	3,15	2,28	2,33
Қарызды жабу коэффициенті	0,08	0,22	0,25	0,20	0,23
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
50% тест	1,47	1,01	0,92	1,01	0,95
Z-бағалау	1,29	0,84	0,89	1,01	0,93

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

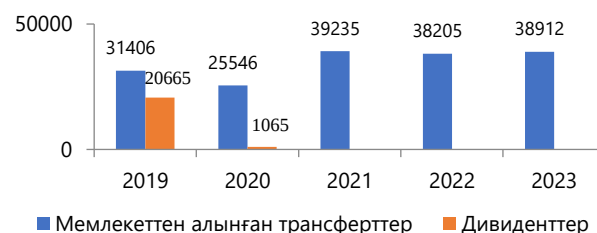
75-суретке сәйкес мемлекеттен алынған трансферттер «ҚТЖ» ҰК» АҚ-да 2019-2023 жылдары 23,9%-ға – 2019 жылғы 31 406 млн теңгеден 2023 жылы 38 912 млн теңгеге дейін өсті.

Бұл ретте, 2019 жылы «ҚТЖ» ҰК» АҚ 2013 және 2014 жылдардың нәтижелері бойынша жарияланған дивидендтерді 16 425 млн теңге сомасына төледі. Бұған қоса, 2018 жылдың желтоқсанында Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Жалғыз акционер компанияға Түркістан қаласында Оқушылар сарайының құрылысын қаржыландыруды қамтамасыз етуді тапсырды. Нәтижесінде, «ҚТЖ» ҰК» АҚ құрылысты қаржыландыру бойынша жойылмайтын міндеттеме қабылдады және нәтижесінде 2018 жылы акционерге 5 300 млн. теңге мөлшерінде бағаланған шығындар мөлшерінде бөлуді мойындады. 2020 жылғы маусымда құрылыс құнының өсуіне байланысты «ҚТЖ» ҰК» АҚ қосымша 5 млн. теңге сомасына міндеттемені мойындады. Осылайша, 2019-2020 жылдары «ҚТЖ» ҰК» АҚ бұл құрылысты 5 305 млн теңге (2019 ж. – 4 240 млн теңге, 2020 ж. – 1 065 млн теңге) мөлшерінде қаржыландырды, олар «Өзге бөлулер» ретінде көрсетілді.

Бұл ретте, 2019 жылы «ҚТЖ» ҰК» АҚ акционерге қатысты (-70,2) млрд теңге мөлшерінде таза шығын алды, соған қарамастан Түркістан қаласында Оқушылар сарайын салу бойынша жоғарыда аталған әлеуметтік міндеттемелерді жүзеге асырып, осылайша өз қызметін әлеуметтік игіліктерді іске асыруға және жергілікті қоғамдастықты қолдауға бағыттады.

2020-2023 жылдары акционерге қатысты таза пайда алғанына қарамастан, 2020 жылы 16,2 млрд теңге, 2021 жылы 119,1 млрд теңге, 2022 жылы 34,9 млрд теңге, 2023 жылы 133,5 млрд теңге мөлшерінде дивидендтер төленбеді.

75-сурет – "Қазақстан Темір Жолы" ҰК" АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен 2019-2023 жылдардағы операциялары, млн теңге³⁴

2019-2023 жылдар кезеңінде «ҚТЖ» ҰК» АҚ акционерге қатысты 233,5 млрд. теңге мөлшерінде таза пайда алды. Бөлінбеген пайданың қалған өсімі негізінен басқа салымдар ретінде көрсетілетін әділ құнға дейін алынған қарыздарды түзетумен байланысты.

Осылайша, «ҚТЖ» ҰК» АҚ деректері бойынша 2023 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша инвесторлар алдындағы «ҚТЖ» ҰК» АҚ қарыздары мен жалдау бойынша міндеттемелерінің баланстық құны 2 189 053 млн теңгені құрады, бұл 2019 жылдың соңындағы деңгеймен салыстырғанда 45%-ға ұлғайды (1 512 669 млн теңге). Қарыз қаражаты алдыңғы жылдар ішінде қауіпсіз тасымалдауды қамтамасыз ету, жылжымалы құрамды, магистральдық желіні және тозу деңгейі жоғары жол техникасын жаңарту мақсатында инвестициялық жобаларды қаржыландыруға тартылды. Бұдан басқа, «ҚТЖ» ҰК» АҚ Қазақстан Республикасының транзиттік әлеуетін дамыту жөніндегі бағдарламаны орындау шеңберінде

³⁴ "ҚТЖ" ҰК" АҚ. "ҚТЖ" ҰК" АҚ шоғырландырылған қаржылық есептілігі. 2019-2023 // <https://kase.kz/ru/issues/TMJL/#g3y2024>

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

теміржол учаскелері мен инфрақұрылымды жаңғырту бойынша бірқатар ірі инвестициялық жобаларды іске асыруда. 2023 жылдың қорытындысы бойынша инвестициялық портфельді қаржыландыру көлемі шамамен 1 трлн теңгені (ҚҚС-сыз) құрады, бұл 2019 жылғы деңгейден 5,5 есе жоғары.

"Қазатомөнеркәсіп" ҰАҚ" АҚ 2019-2023 жылдар аралығында «Қазатомөнеркәсіп» ҰАҚ» АҚ үшін есептелген қаржылық көрсеткіштер (76-сурет) компанияның негізгі тәуекелдерін басқарудағы тұрақтылық туралы айтады.

Алайда, соңғы жылдары индикаторлардың жекелеген санаттарында кейбір өзгерістер байқалғанын атап өткен жөн. Атап айтқанда, дебиторлық берешек айналымының көрсеткіші 2019 жылғы 100,5-тен 2023 жылы 149,2-ге дейін өсті.

Кредиторлық берешек айналымы сол кезеңде 69,5-тен 95,6-ға дейін өсті. Тесттің 50% көрсеткіші 0,69-дан 0,56-ға дейін болды, бірақ 2023 жылы 0,61 болды.

Дегенмен, кірістілік және төлем қабілеттілігі санаттарында көрсеткіштер жақсы нәтиже көрсетті. Бұл 2023 жылы сәйкесінше 0,22 және 0,29 болған активтер мен меншікті капиталдың кірістілік нормаларының жақсы мәндерімен, сондай-ақ компанияның қаржылық тұрақтылығын көрсететін 0,23 және меншікті капитал қарызының 0,29 деңгейіндегі активтерге тұрақты қатынасымен расталады.

Мемлекеттік трансферттер жалпы табысқа қатты әсер етпейді және 0,00 деңгейінде қалады, яғни компания өз бетінше жұмыс істейді және мемлекеттен түсетін түсімдерге тәуелді емес.

76-сурет – 2019-2023 жылдардағы «Қазатомөнеркәсіп» ҰАҚ» АҚ-ның қаржы индикаторлары

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	0,13	0,13	0,11	0,21	0,22
Меншікті капиталға пайда нормасы	0,17	0,17	0,14	0,28	0,29
Шығындар тиімділігі	1,39	1,57	1,46	1,80	1,78
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	2,59	4,85	4,85	3,49	3,00
Жылдам өтімділік коэффициенті	1,41	2,75	3,11	2,04	2,01
Дебиторлық берешектің айналымы	100,5	105,1	142,6	125,7	149,2
Кредиторлық берешек айналымы	69,5	50,2	59,8	75,9	95,6
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,26	0,21	0,21	0,24	0,23
Меншікті капиталға қарыз	0,35	0,26	0,27	0,31	0,29
ПСТАШП-ға қарыз	1,52	1,13	1,38	0,93	0,85
Пайыздарды жабу коэффициенті	18,55	32,26	34,22	57,65	62,37
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	23,73	40,33	44,59	67,31	72,29
Қарызды жабу коэффициенті	1,76	3,17	3,36	4,10	8,04
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
50% тест	0,65	0,62	0,69	0,56	0,61
Z-бағалау	6,90	8,66	8,66	8,71	9,15

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

2019-2023 жылдар кезеңінде компанияның дивидендтері 2,5 есеге, 2019 жылғы 80 млрд теңгеден 2023 жылы 201 млрд теңгеге дейін өсті. Компания мемлекеттен трансферттер алған жоқ (77-сурет).

77-сурет – "Қазатомөнеркәсіп" ҰАҚ" АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен 2019-2023 жылдардағы операциялары, млрд теңге³⁵

"Қазатомөнеркәсіп" ҰАҚ" АҚ. Шоғырландырылған қаржылық есептілік бойынша аудиторлық есеп. 2019-2023 // <https://kase.kz/ru/issuers/KZAP/#g3y2024>

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

"Тау-Кен Самұрық" ұлттық тау-кен компаниясы" АҚ

Қаржылық көрсеткіштер (78-сурет) компанияның қаржылық тұрақтылығын көрсетеді, бірақ 2023 жылы тұрақтылық аздап төмендеді.

Компанияның кірістілік көрсеткіштері әр түрлі болды, активтердің кірістілік коэффициенті ерекше назар аударды, ол 2021 жылы 0,09-дан 2022 жылы -0,02-ге дейін өзгерді, содан кейін 2023 жылы -0,07-ге дейін төмендеді. Бұл кірістің төмендеуін және таза кірістің активтерге қатынасының төмендеуін көрсетеді. Ұқсас жағдай меншікті капиталдың кірістілік мөлшерлемесімен де байқалады, мұнда арақатынас 2021 жылы 0,10-дан 2022 жылы -0,03-ке және 2023 жылы -0,08-ге өзгерді. Шығындар кірістілігінің рейтингі бүкіл кезең ішінде шамамен 1,00 деңгейінде қалды, бұл компания операциялық шығындарды өз кірістерімен дәйекті түрде жабатынын көрсетеді.

ПСТАДП-ға қарыз және пайыздарды жабу коэффициенті 2019-2023 жылдар аралығындағы ауытқуларды көрсетті. 2019 жылы көрсеткіштер ПСТАДП-ға қарыз бойынша 3,89 және пайыздарды жабу коэффициенті бойынша -0,57 деңгейінде болды. 2020 жылы олар сәйкесінше 1,70 және 11,96-ға дейін жақсарды. Содан кейін 2021 жылы ПСТАДП-ға қарыз көрсеткіші 5,31-ге дейін өсті, ал пайыздарды жабу коэффициенті 2022 жылы -2,63-ке дейін төмендеді, содан кейін 2023 жылы сәйкесінше 6,81 және -1,16 болды. Бұл компанияның ақша ағындарының динамикасының өзгеруін және оның қарызға қызмет көрсету қабілетін көрсетеді.

50% тест бүкіл кезең ішінде 1,00 деңгейінде қалды, бұл компанияның кірісі ағымдағы шығындарды өтемейтіндігін көрсетеді.

Өтімділік рейтингтері тұрақты түрде жақсы нәтиже көрсетті, яғни компанияның қысқа мерзімді несиелерді жабу үшін өтімді активтерінің жеткілікті деңгейі бар.

78-сурет – 2019-2023 жылдары «Тау-Кен Самұрық» ұлттық тау-кен компаниясы» АҚ-ның қаржылық индикаторлары

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	0,06	0,10	0,09	-0,02	-0,07
Меншікті капиталға пайда нормасы	0,07	0,10	0,10	-0,03	-0,08
Шығындар тиімділігі	1,00	1,01	1,00	1,00	1,00
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	3,65	6,40	2,33	2,02	1,45
Жылдам өтімділік коэффициенті	1,10	2,89	1,87	1,59	1,12
Дебиторлық берешектің айналымы	0,0	0,0	3,3	3,8	6,3
Кредиторлық берешек айналымы	3,2	4,0	5,8	3,5	8,6
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,05	0,04	0,07	0,11	0,15
Меншікті капиталға қарыз	0,05	0,04	0,08	0,13	0,18
ПСТАДП-ға қарыз	3,89	1,70	5,31	4,97	6,81
Пайыздарды жабу коэффициенті	-0,57	11,96	-2,63	1,83	-1,16
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	14,59	31,16	14,63	22,68	13,20
Қарызды жабу коэффициенті	3,55	8,75	0,49	0,32	0,24
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
50% тест	1,00	0,99	1,01	1,01	1,01
Z-бағалау	22,89	27,34	14,78	8,79	5,91

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

79-суретке сәйкес, компания төлеген дивидендтер 2 есеге өсті – 2019 жылғы 44 086 млн теңгеден 2022 жылы 88 819 млн теңгеге дейін. Алайда 2023 жылы дивидендтер төленбеді. Компания мемлекеттен трансферттер алған жоқ.

79-сурет – "Тау-Кен Самұрық" ұлттық тау-кен компаниясы" АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен 2019-2023 жылдардағы операциялары, млрд теңге ³⁶

"Қазақтелеком" АҚ

Ағымдағы өтімділік коэффициенті 2023 жылы 0,75 құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда айтарлықтай өзгеріске әкелді. Бұл компанияның қысқа мерзімді қарыздарын өтеу мүмкіндігінің айтарлықтай төмендегенін көрсетеді.

Пайдалылық пен төлем қабілеттілігінің көрсеткіштері негізінен жақсы нәтиже көрсетеді. 2023 жылы активтерге шаққандағы пайда мөлшері 0,07, ал меншікті капиталға шаққандағы пайда мөлшері 0,13 құрады, бұл компанияның пайда табатындығын және қарыздарды уақтылы өтеуге мүмкіндігі бар екенін көрсетеді.

50% тест 0,87 мәнін көрсетеді, бұл компанияның қаржылық менеджменті мен қаржылық жоспарлауын жақсарту қажеттілігін көрсетеді, әсіресе ағымдағы қызмет шығындарын жабу үшін. Жалпы табысқа берілетін мемлекеттік трансферттердің көрсеткіші 0,03 құрайды, бұл компанияның мемлекеттен тәуелсіздігін растайды. Дегенмен, компания 81-суретте көрсетілгендей мемлекеттен трансферттер алуды жалғастырды. Бұл ретте «Самұрық-Қазына» ҰӘҚ» АҚ тұлғасында мемлекетке төленетін дивидендтер алынған трансферттерден асып түседі.

³⁶ "Тау-Кен Самұрық" ҰТК" АҚ. Қызмет туралы есеп. 2019–2022 // <https://tkz.kz/ru/otchet-y-i-rezultaty/>

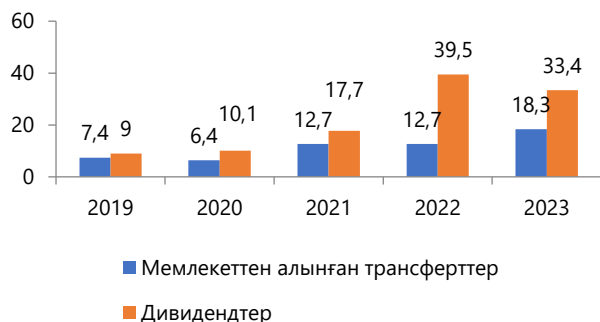
80-сурет – “2019-2023 жылдардағы «Қазақтелеком» АҚ-ның қаржы индикаторлары

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	0,06	0,06	0,08	0,10	0,07
Меншікті капиталға пайда нормасы	0,13	0,13	0,15	0,18	0,13
Шығындар тиімділігі	1,20	1,29	1,32	1,32	1,26
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	1,01	1,10	1,64	1,57	0,75
Жылдам өтімділік коэффициенті	0,94	1,01	1,58	1,51	0,70
Дебиторлық берешектің айналымы	42,8	30,5	32,6	32,6	35,6
Кредиторлық берешек айналымы	73,1	59,4	74,5	95,9	86,6
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,57	0,54	0,48	0,43	0,46
Меншікті капиталға қарыз	1,34	1,15	0,92	0,76	0,85
ПСТАШП-ға қарыз	3,41	2,49	2,07	1,86	2,28
Пайыздарды жабу коэффициенті	2,35	2,53	3,64	4,51	4,14
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	4,95	4,68	6,20	7,47	7,66
Қарызды жабу коэффициенті	0,41	0,57	0,78	1,04	0,76
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,02	0,01	0,02	0,02	0,03
50% тест	0,91	0,87	0,83	0,82	0,87
Z-бағалау	2,59	3,18	4,19	4,59	3,20

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мемлекеттен трансферттер байқалған кезеңде 2,5 есеге ұлғайды – 2019 жылғы 7 420 млн теңгеден 2023 жылы 18 313 млн теңгеге дейін. Сондай-ақ, жарияланған дивидендтер 5 жылда 3,7 есе өсті.

81-сурет – “Қазақтелеком” АҚ-ның мемлекеттік басқару органдарымен 2019-2023 жылдардағы операциялары, млрд теңге ³⁷

"Samruk-Kazyna Ondeu" ЖШС

Қаржылық көрсеткіштерге сәйкес (82-сурет38) компания 2019-2021 жылдары қанағаттанарлықсыз нәтижелер көрсетті, бірақ 2022 жылы қаржылық жағдайын жақсартта алды. 2023 жылғы деректер жоқ.

Компания келесі тармақтар бойынша 2022 жылға қарай қаржылық көрсеткіштерін жақсартта алды: шығындар кірістілігі 2021 жылғы 1,05-тен 1,11-ге дейін өсті, ағымдағы коэффициент 2021 жылғы 0,04-тен 2,83-ке дейін өсті, ал жылдамдық

коэффициенті 0,04-тен 2,41-ге дейін өсті. Активтерге қарыз 2021 жылы 0,78-ден 2022 жылы 0,28-ге дейін төмендеді, ал меншікті капиталға қарыз сол кезеңде 3,62-ден 0,40-қа дейін төмендеді. ПСТАДП-ға қарыз да төмендеді, 2021 жылы 10,17-ден 2022 жылы 0,63-ке дейін төмендеді.

Келесі көрсеткіштер назар аударуды қажет ететін деңгейде қалды: активтерге пайда нормасы - 0,56, меншікті капиталға пайда нормасы -0,78, дебиторлық берешек айналымы 2021 жылғы 78,1-ден 2022 жылы 80,3-ке дейін төмендеді.

Сонымен қатар, компания дебиторлық берешек айналымының 80,3 жоғары мәндерін көрсетеді, бұл сатып алушылардан қарыздарды өндіріп алудың қиындығын көрсетеді. Бұл сондай-ақ 2022 жылы 0,61 пайызды жабу коэффициентінен көрінеді, бұл қаржылық шығындарды өз кірістерімен жабудағы қиындықтарды көрсетеді.

³⁷“Қазақтелеком” АҚ. Шоғырландырылған қаржылық есептілік бойынша аудиторлық есеп. 2019–2023 // <https://kase.kz/ru/issuers/KZTK/#g3y2023>

³⁸ «Samruk-Kazyna Ondeu» ЖШС. Шоғырландырылған қаржылық есептілік. 2019-2022. // <https://o-sk.kz/for-investors/reporting/>

82-сурет – 2019-2023 жылдардағы «Samruk-Kazyna Ondeu» ЖШС-нің қаржы индикаторлары

	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдалылық					
Активтерге пайда нормасы	-0,07	-0,06	-0,03	-0,56	--
Меншікті капиталға пайда нормасы	-0,20	-0,27	-0,16	-0,78	--
Шығындар тиімділігі	0,79	0,81	1,05	1,11	--
Өтімділік					
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	0,77	0,05	0,04	2,83	--
Жылдам өтімділік коэффициенті	0,70	0,04	0,04	2,41	--
Дебиторлық берешектің айналымы	255,8	104,5	78,1	80,3	--
Кредиторлық берешек айналымы	3 076,5	282,0	46,9	40,7	--
Төлем қабілеттілігі					
Активтерге қарыз	0,66	0,76	0,78	0,28	--
Меншікті капиталға қарыз	1,95	3,12	3,62	0,40	--
ПСТАШП-ға қарыз	5,28	8,37	10,17	0,63	--
Пайыздарды жабу коэффициенті	-0,31	-0,84	0,29	0,61	--
Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар	15,58	12,33	14,42	19,43	--
Қарызды жабу коэффициенті	0,22	1,04	1,20	1,74	--
Мемлекетпен қарым-қатынас					
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	0,00	0,00	0,00	0,00	--
50% тест	2,20	1,56	1,17	1,12	--
Z-бағалау	-0,44	-4,73	-4,93	0,54	

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Соңғы 5 жылда дивидендтерді бөлу болған жоқ, компания мемлекеттен трансферттер алған жоқ³⁹.

3.3. Квазимемлекеттік сектор борышын талдау және болжау

2018 жылдан 2023 жылға дейін КМС қарыздық міндеттемелерінің көлемі.

2024 жылғы 1 қаңтарға КМС қарызының көлемі "Самұрық-Қазына" ҰАҚ, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ және КМС басқа да субъектілерінің борыштарын қамтитын 20 249 млрд.теңгені құрады (83-сурет).

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ көрсеткішінің едәуір ұлғаюына байланысты (2018 жылдан 2023 жылға дейін+4 746 млрд.теңге) қаралып отырған кезеңде КМС жалпы қарызы 5 195 млрд. теңгеге өсті.

КМС қарызының шамамен 90%-ы "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ және "Самұрық-Қазына" ҰАҚ"АҚ басқаратын екі холдингке тиесілі.

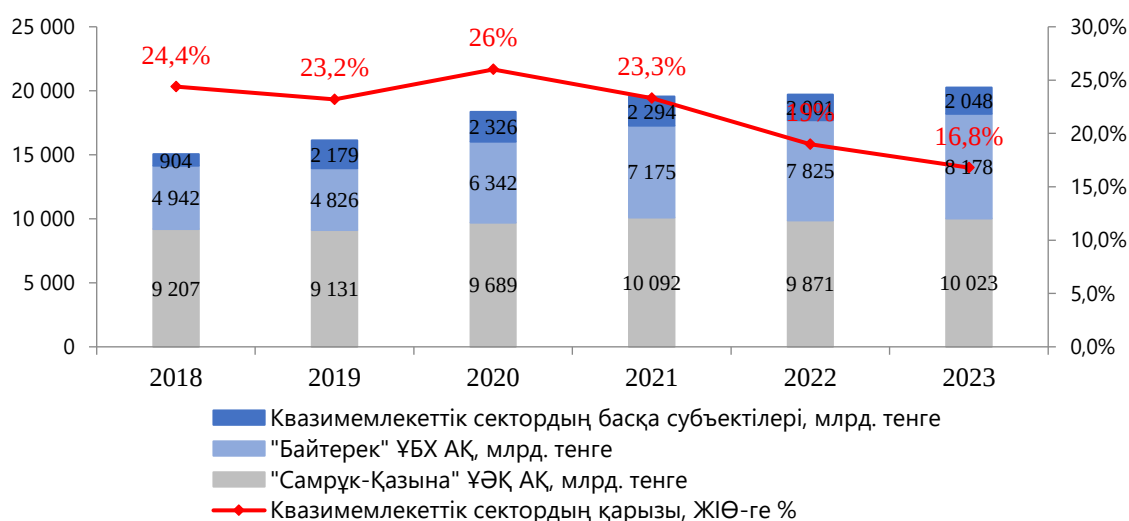
Қарыздың қалған елеусіз бөлігін КМС коммуналдық және республикалық субъектілері құрайды.

Төменде КМС субъектілерінің қарызы бөлінісіндегі график келтірілген (83-сурет).

"Samruk-Kazyna Ondeu" ЖШС. Шоғырландырылған қаржылық есептілік. 2019–2023 // <https://o-sk.kz/for-investors/reporting/>

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуелдерін талдау

83-сурет - КМС субъектілер тобы бөлінісінде борыш

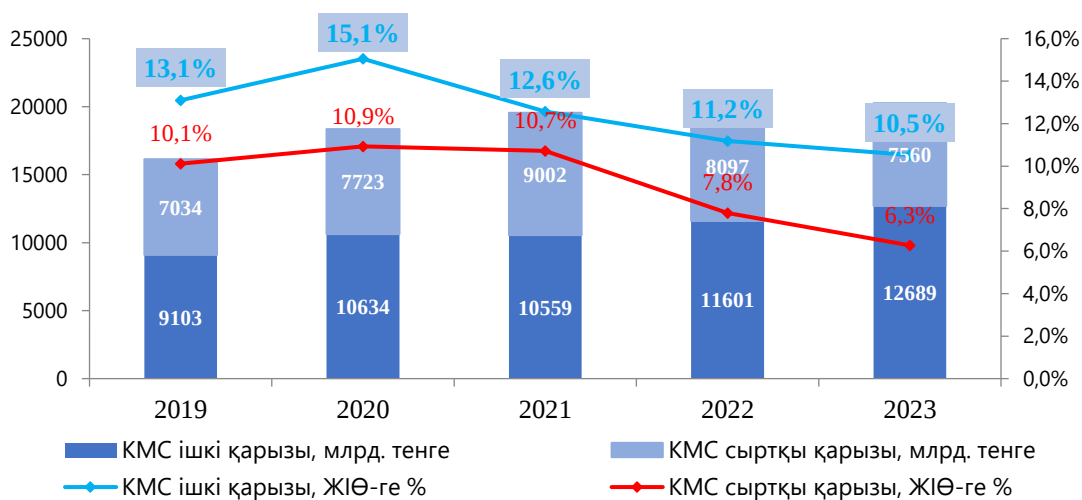

Дереккөз: ҚР ҚМ

2024 жылғы 01 қаңтардағы жағдай бойынша КМС сыртқы қарызы 7 560,4 млрд теңгені немесе КМС қарызының жалпы көлемінің 6,3% - % құрады. Сыртқы қарыздың ЖІӨ-ге өсуінің шыңы 2020 жылы болды, содан кейін ЖІӨ-ге қарыздың үлесі 2023 жылы 6,3% - ға немесе 4,6 п. п. дейін біртіндеп төмендейді. 2024 жылғы 01 қаңтардағы жағдай бойынша КМС ішкі қарызы 12 688,9 млрд теңгені

немесе КМС қарызының жалпы көлемінің 10,5% - % құрады. Ішкі қарыздың ЖІӨ-ге өсуінің шыңы да 2020 жылға келеді, содан кейін ол 2023 жылы 10,5% - ға немесе 4,6 п.п. - ға дейін қысқарды (84-сурет). Бұл ретте, 2020 жылдан бастап КМС ішкі қарызы номиналды мәнде сыртқы қарызынан орта есеппен 1,4 есе асады.

84-сурет-Капитал бөлінісінде КМС субъектілерінің қарызы

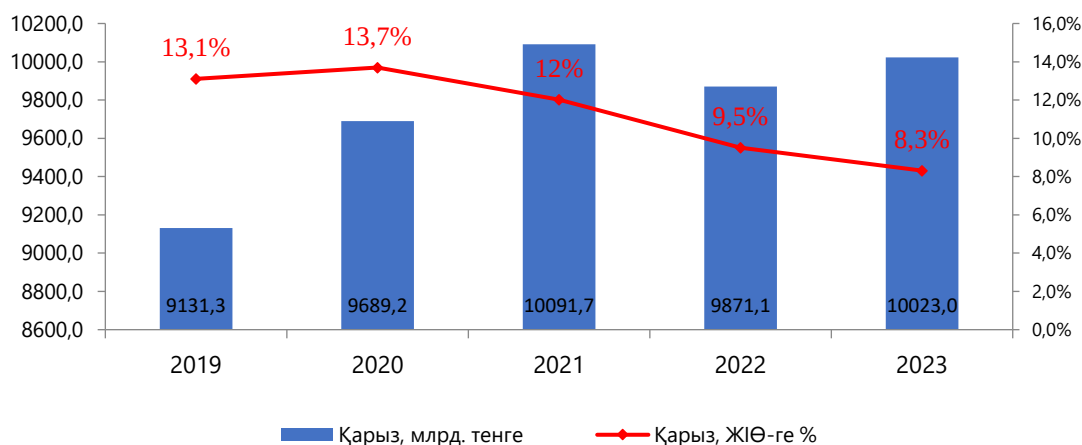
Дереккөз: ҚР ҚМ

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ "АҚ
"Самұрық-Қазына" ҰАҚ "АҚ қаржы емес сектордағы ірі субъект болып табылады және шикізат экономикасы, мұнай-газ және өнеркәсіп салаларында ұсынылған. 2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша "Самұрық-Қазына" ҰАҚ "АҚ қарыздық міндеттемелерінің көлемі 10 023,0 млрд теңгені (22,0

млрд АҚШ доллары) немесе ЖІӨ-ге 8,3% - құрады (85-сурет). Бұл ретте, "Самұрық-Қазына" ҰАҚ "АҚ номиналды қарызының 9,8% өсуі аясында бес жыл ішінде ЖІӨ-ге қатысты борыштың 4,8 п.т. төмендеуі байқалады (2019 жылғы 13,1% - дан 2023 жылы 8,3% - ға дейін).

3. Квazимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуелдерін талдау

85-сурет - "Самұрық-Қазына" ҰАҚ " АҚ жалпы қарызы, млрд теңге / ЖІӨ-ге%

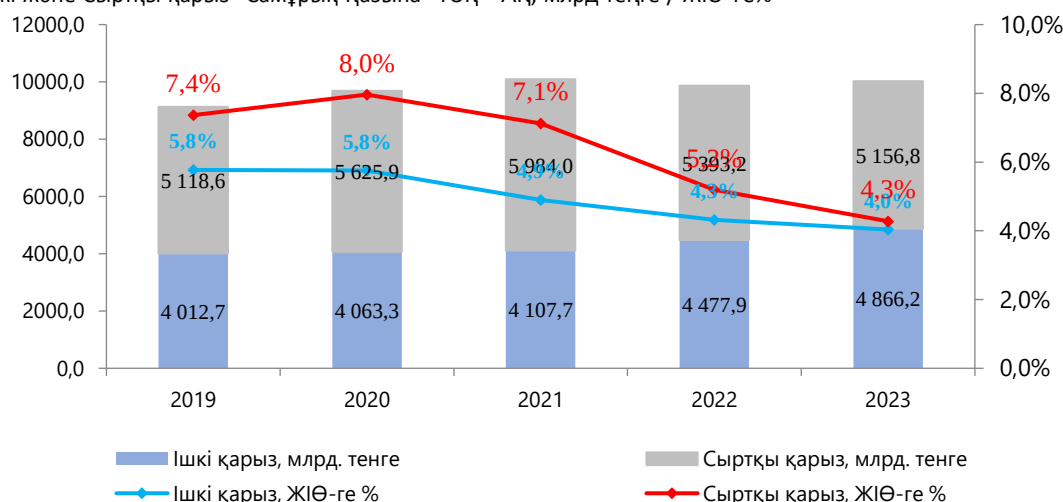

Дереккөз: ҚР ҚМ

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ " АҚ Ішкі қарызы 2023 жылы 4 866,2 млрд теңгені немесе ЖІӨ-ге 4,0% - пять құрап, бес жыл ішінде 1,8 п.т. - ға қысқарды. "Самұрық-Қазына" ҰАҚ " АҚ-ның сыртқы қарызы 5 156,8 млрд теңгені немесе ЖІӨ-ге 4,3% - құрап, бес жыл ішінде 3,1 п. т. - ға қысқарды (86-сурет). Бұл ретте, сыртқы борыш 2019 жылдан бастап номиналды

мәндегі ішкі борыштан 1,3 есе асады. Бірақ 2023 жылға қарай ЖІӨ-ге сыртқы қарыздың үлесі бес жыл ішінде 3,1 п. п. төмендеді; ішкі-1,8 п. п. "Самұрық-Қазына" ҰАҚ " АҚ салалық қызметі мұнай-газ секторына, электр энергетикасына, металлургияға, химияға, мұнай химиясына, инфрақұрылымға тиесілі.

86 - сурет-ішкі және Сыртқы қарыз "Самұрық-Қазына" ҰАҚ " АҚ, млрд теңге / ЖІӨ-ге%

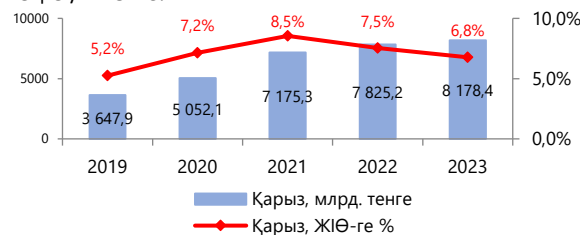
Дереккөз: ҚР ҚМ

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ "АҚ еншілес компаниялары: "Қазмұнайгиз" ҰК " АҚ, "Қазатомөнеркәсіп" ҰАҚ " АҚ, "Қазпошта" АҚ, "Самұрық-Энерго" АҚ, "KEGOC" АҚ, "Qazaq Gaz" ҰК " АҚ, "ҚТЖ" ҰК " АҚ, "Ұлттық Компания" АҚ "Тау-Кен Самұрық" тау-кен компаниясы, "Қазақтелеком" АҚ, "Samruk-Kazyna Odeu" ЖШС. "Самұрық-Қазына" ҰАҚ " АҚ қарыз алуының негізгі мақсаттары: Атырау облысында интеграцияланған газ-химия кешенінің құрылысын қаржыландыру, Қашаған ҚМГ үлесін сатып алуға синдикатты қайта қаржыландыру, "Мойнақ гидроэлектростанциясын беру схемасы" жобасын (87-сурет).

қаржыландыру, жүк және жолаушылар локомотивтерін сатып алу, вагондарды жаңарту, электр станциясын салу, гидроэлектростанция, инвестициялық жобаларды қаржыландыру. "Бәйтерек" ҰБХ " АҚ "Бәйтерек" ҰБХ " АҚ ірі даму институты болып табылады қаржы-экономикалық сала. Жағдай бойынша "Бәйтерек" ҰБХ " АҚ қарыздық міндеттемелерінің көлемі Ағымдағы жылдың 1 қаңтарында 8 178 ,4 млрд теңге (18,0 млрд АҚШ доллары) немесе ЖІӨ-ге 6,8% құрады. "Бәйтерек" ҰБХ "АҚ номиналды қарызының бес жылда 2,2 есе өсуі аясында ЖІӨ-дегі борыштың 1,3 есе өсуі байқалады

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

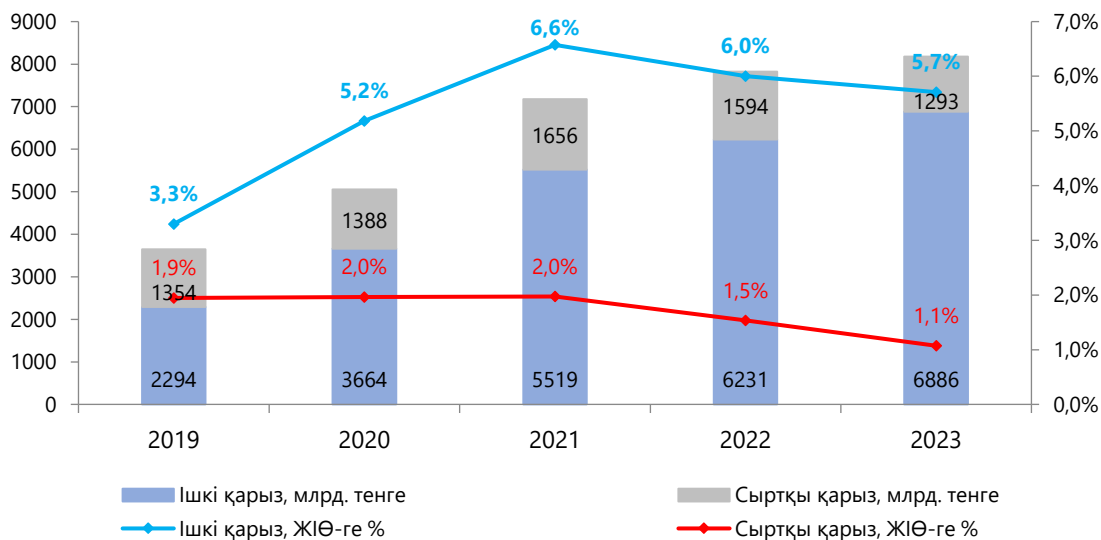
87-сурет - "Бәйтерек" ҰБХ " АҚ жалпы қарызы, млрд теңге / ЖІӨ-ге%

Дереккөз: ҚР ҚМ

"Бәйтерек" ҰБХ " АҚ Ішкі қарызы 2023 жылы 6 885,7 млрд теңгені (15,1 млрд АҚШ доллары) құрады. АҚШ) немесе ЖІӨ-ге 5,7%. Сыртқы борыш 2023 жылы - 1 292,7 млрд теңгені (2,8 млрд доллар) құрады. Немесе ЖІӨ-ге 1,1%. Бұл ретте, компанияның ішкі қарызының сыртқы борышқа едәуір артуы байқалады, номиналды мәнде бес жыл ішінде орташа есеппен - 3,8 есе (88-сурет).

88 - сурет-ішкі және Сыртқы қарыз "Бәйтерек" ҰБХ " АҚ, млрд теңге / ЖІӨ-ге %

Дереккөз: ҚР ҚМ

"Бәйтерек "ҰБХ" АҚ-ның негізгі қызметі кәсіпкерлікті дамыту, шикізаттық емес өнім экспортын қолдау, экономиканың шикізаттық емес секторларын дамыту, өнімділікті арттыру арқылы Қазақстан Республикасының Тұрақты экономикалық дамуына жәрдемдесу болып табылады. "Бәйтерек "ҰБХ" АҚ еншілес компаниялары: "ҚДБ" АҚ, "ДАМУ "ҚДҚ" АҚ, "АКК" АҚ, "QIC" АҚ, "ҚЖК" ақ, "Отбасы банк" ТҚЖБ АҚ, "ЭКАК"АҚ. "Бәйтерек "ҰБХ" АҚ қарыз алуының негізгі мақсаттары: ИИДМБ жобаларын қаржыландыру, ЭКСПО құрылысын қаржыландыру, АӨК қаржыландыру, кәсіпкерлік субъектілерін қаржыландыру, тұрғын үй құрылысын қаржыландыру, тұрғын үйге кредит беруді қаржыландыру.

КМС қарызын талдау.

2022 жылы мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасы (ҚМФ) қабылданғанға дейін 2030 жылға дейін КМС қарызын басқару саясаты 2023 жылға дейін ЖІӨ-ге 60% мөлшерінде КМС жиынтық Мемлекеттік борыш және борыш лимиті шегінде жүзеге асырылды. 2022 жылы мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасының 2030 жылға дейін қабылдануымен КМС қарызды басқару саясаты келесі негізгі шектеулер шеңберінде жүзеге асырыла бастады: 1) КМС жиынтық Мемлекеттік борыш пен

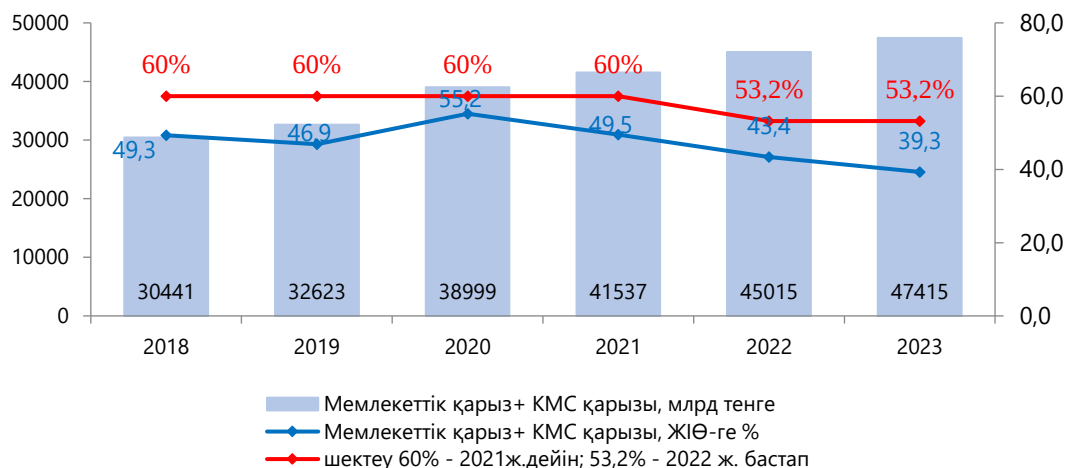
борыш лимиті қайта қаралды және ЖІӨ-ге ≤ 53,2% - % құрайды. Қарастырылып отырған 6 жылдық кезеңде мемлекеттік қарыз және КМС қарызы 2018 жылғы 49,3%-дан 2020 жылы ЖІӨ-ге 55,2% - ға дейін өсті, содан кейін келесі жылдары одан әрі төмендеумен 2021 жылы 49,5% - ға дейін қысқарды. 2023 жылға дейін ЖІӨ - ге 60% мөлшерінде КМС жиынтық мемлекеттік қарызы мен қарызының белгіленген лимитіне сәйкес, бұдан әрі-2022 жылдан бастап 2030 жылға дейін мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасын (КҚҚБ) қабылдаумен 53,2%, көрсеткіштер белгіленген келісімдерге сәйкес келеді (89-сурет).

Анықтама:

2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша КМС қарыздық міндеттемелерінің жалпы көлемі 20 249,3 млрд теңгені немесе ЖІӨ-ге 16,8% -. құрады. КМС қарызының ұлғаюы негізінен ұлттық валюта бағамының өзгеруіне байланысты (1 АҚШ доллары үшін 339,47 теңгеден 2015 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша 2023 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша 1 АҚШ доллары үшін 454,54 теңгеге дейін) және қолданыстағы қарыздарды жоспарлы игеру.

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

89- сурет- мемлекеттің және КМС жиынтық қарызы

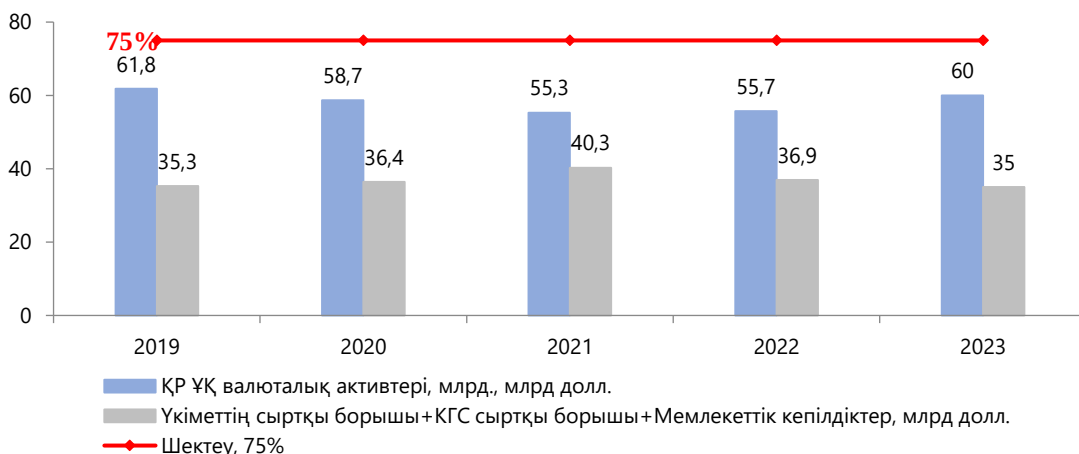

Дереккөз: ҚР ҚМ

2) Үкіметтің сыртқы қарызы (мемлекет кепілдік берген сыртқы борышты ескере отырып) және КМС субъектілерінің сыртқы қарызы $\leq 75\%$ ҚР ҰҚ валюталық активтері. 2019 жылдан бастап қаралып

отырған кезеңде Үкіметтің жиынтық сыртқы қарызы (мемлекет кепілдік берген сыртқы борышты ескере отырып) және КМС субъектілерінің сыртқы қарызы ҚР ҰҚ валюталық активтерінің 75% - % аспады (90-сурет).

90-сурет-ҚР Үкіметінің сыртқы қарызы, МКК және ҚР ҰҚ валюталық активтеріне мемлекеттік кепілдіктер, млрд.тенге

Дереккөз: ҚР ҚМ

КМС қарызының болжамды параметрлері.

2022 жылы ҚР Үкіметі 2030 жылға дейін ҚР ҚМФ әзірледі және 2022 жылғы 10 қыркүйекте ҚМФ ҚР Президентінің № 1005 Жарлығымен бекітілді.

Өз кезегінде, ҚКФ салық-бюджет саясатын, сондай-ақ мемлекеттің міндеттемелерін басқару саясатын көздейтін құжат болып табылады.

Бекітілген бизнес-жоспарлар мен корпоративтік құжаттарға сәйкес КГҚ субъектілерінің қарыздарының (оның ішінде капитал нарықтары бөлінісінде) ұсынылған болжамды мәндерінің негізінде КГҚ-ның орта мерзімді кезеңге арналған қарызына қатысты КГҚ-ның ковенанттарын сақтау мәніне ретроспективті талдау жүргізілді.

Мәселен, ҚМФ-ға сәйкес қарызды басқару саясаты келесі қаржылық шектеулер мен ережелер шегінде жүзеге асырылады:

1) қарыздық орнықтылықты қолдау мақсатында мемлекеттік борыш пен КМС қарызы жиынтығында 2030 жылға қарай ЖІӨ-ге $53,2\%$ - дан

аспауға тиіс;

2) Үкіметтің сыртқы қарызы (мемлекет кепілдік берген сыртқы борышты ескере отырып) және КМС субъектілерінің сыртқы қарызы ҚР ҰҚ валюталық активтерінің 75% - % аспауға тиіс.

3) квазимемлекеттік сектордың қарызы- $21,2\%$ - дан аспайды.

КМС сыртқы қарыздарының көлемін айқындауды 2018 жылы ҚР Үкіметімен келісім бойынша КМС сыртқы қарызының шекті көлемін айқындау мәселелері жөніндегі комиссия құрған жүзеге асырады.

Комиссия сондай-ақ КМС сыртқы қарыздары бойынша валюталық тәуекелдерді хеджирлеу бойынша ұсынымдар әзірлейді және жыл сайынғы негізде КМС субъектілері үшін сыртқы борыш көлемдерін келіседі. КМС негізгі субъектілерінің қарыздық міндеттемелерінің болжамды деректеріне сүйене отырып-КМС қаржылық емес субъектілерінің барлық активтерінің 90% - дан

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

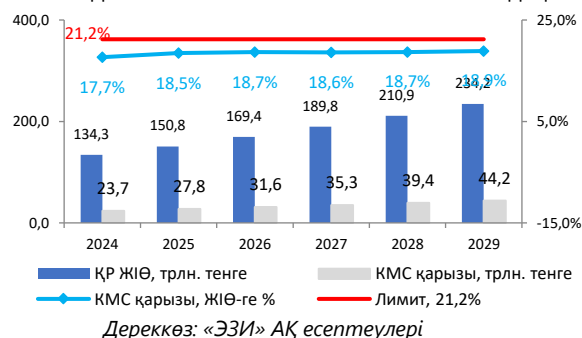
астамын құрайтын "Самұрық-Қазына" ҰАҚ " АҚ және КМС қаржы субъектілерінің барлық активтерінің 65% - дан астамын құрайтын "Бәйтерек" ҰБХ " АҚ Орта мерзімді кезеңге ЖІӨ-ге КМС болжамды қарызын есептеу жүргізілді (сурет 91).

Жүргізілген есептеулер бойынша болжамды кезең ішінде КМС қарызының ЖІӨ-ге қатынасы динамикасы 2024 жылғы 17,7%-дан 2029 жылы 18,9%-ға дейін ұлғаяды (91-сурет), бірақ соған қарамастан белгіленген 21,2% лимиттен төмен болып қалады.

Бұл үрдіс КМС қарызының номиналды көлемінің өсуі аясында (2024 жылмен салыстырғанда 2029 жылы 1,9 есе) оның экономикадағы үлесі (ЖІӨ-ге қатысты) номиналды ЖІӨ өсімі аясында да өсіп, 2029 жылы 18,9%-ға жететінін, бірақ белгіленген 21,2%-дан төмен болып қалатынын көрсетеді, бұл КМС-дың экономикалық өсуге қатысты борыштық жүктемесінің ағымдағы тұрақтылығын көрсетеді.

Қарыздың номиналды деңгейін және оның құрылымын мұқият бақылауды жалғастыру маңызды. ЖІӨ-дегі КМС қарызының тұрақты өсуімен номиналды қарыздың айтарлықтай өсуі оның тұрақтылығын қамтамасыз ету және болашақта ықтимал тәуекелдерді болдырмау үшін қосымша бақылау мен басқару шараларын қажет етуі мүмкін.

91-сурет-2029 жылға дейінгі КМС қарызының болжамды деңгейі

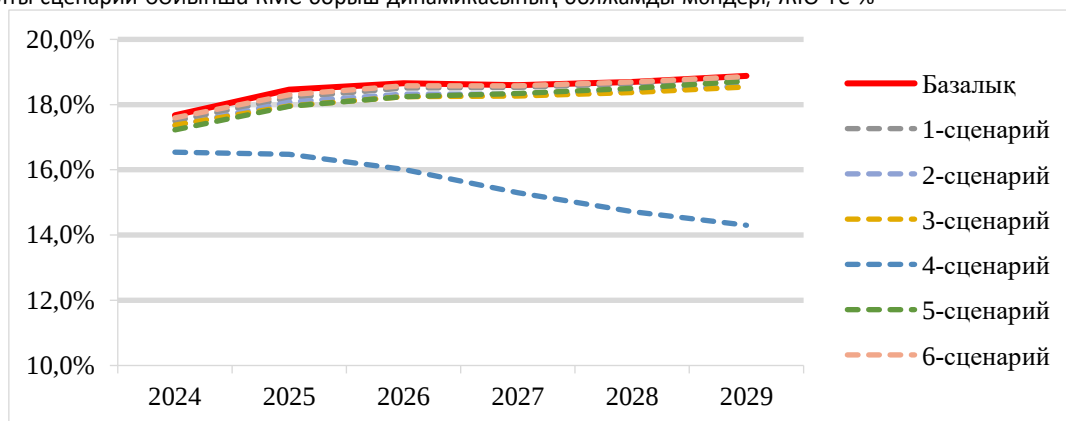

Алты сценарий бойынша КМС-тің ЖІӨ-ге қарызын орта мерзімді модельдеу 2029 жылға қарай келесі нәтижелерді көрсетті:

Барлық сценарийлер бойынша болжам 92-суретте және 23-кестеде келтірілген.

1-міндетте ұсынылған кепілге қойылған сценарийлерге сәйкес (1-сценарий: Brent маркалы мұнай бағасының 40% - ға төмендеуі; 2-сценарий: АҚШ долларына қатысты теңге бағамының 20% - ға әлсіреуі; 3-сценарий: КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай экспортының 10% - ға қысқаруы; 4-сценарий: соңына қарай ТБИ-нің 15% - ға дейін көтерілуі 2024 жыл және одан кейінгі жыл сайын 1 тармаққа төмендеу; 5-сценарий: Қазақстанның негізгі сауда әріптес елдерінің экономикалық өсуінің баяулауы; 6-сценарий: экзогендік көрсеткіштерді ретроспективті талдауға негізделген аралас шок), ең қолайлы сценарий 2024 жылдың нәтижелері бойынша 4-сценарий болжанады: 2024 жылдың соңына қарай ТБИ-нің 15% - ға дейін көтерілуі және кейіннен жыл сайын 1 п. т. төмендеуі (номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі 11,8% - ға және бюджет тапшылығы орта есеппен 2,0% - ға ЖІӨ-ге%). Болжамды деректер бойынша КМС қарызы ЖІӨ-ге 17,6% - ға құрайды. 2029 жылдың соңында ең қолайлы сценарий 4 сценарий болып қалады, онда ЖІӨ-ге қарызы 13,4% құрайды.

92 - сурет-алты сценарий бойынша КМС борыш динамикасының болжамды мәндері, ЖІӨ-ге %

23-кесте-алты сценарий бойынша КМС борыш динамикасының болжамды мәндері, ЖІӨ-ге %

	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Базалық	17,7%	18,5%	18,7%	18,6%	18,7%	18,9%

3. Квазимемлекеттік сектордың міндеттемелері мен тәуекелдерін талдау

1-сценарий	17,5%	18,2%	18,5%	18,5%	18,6%	18,8%
2-сценарий	17,3%	18,1%	18,3%	18,3%	18,4%	18,6%
3-сценарий	17,4%	18,0%	18,2%	18,3%	18,4%	18,5%
4-сценарий	16,5%	16,5%	16,0%	15,3%	14,7%	14,3%
5-сценарий	17,2%	18,0%	18,2%	18,3%	18,5%	18,7%
6-сценарий	17,6%	18,3%	18,6%	18,6%	18,7%	18,9%

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасына сәйкес 2030 жылға дейін КМС берешегі ЖІӨ-ге 21,2%-дан аспауы тиіс. Жүргізілген модельдеу шеңберінде барлық сценарийлер бойынша нәтижелер рұқсат етілген мәндер шегінде болады. Сценарийлерге сәйкес, квазимемлекеттік берешек әртүрлі экономикалық күйзелістерге төзімділікті көрсетеді, соның ішінде мұнай бағасының төмендеуі, теңге бағамының әлсіреуі, КҚК арқылы мұнай экспортының қысқаруы, инфляцияның артуы және Қазақстанның негізгі сауда серіктес елдерінде экономикалық дамудың бәсеңдеуі. Бұл КМС субъектілері өз қарыздарын рұқсат етілген мәндер шеңберінде басқаратынын білдіреді, бұл қарызды дұрыс басқару мен қаржылық тұрақтылықты көрсетеді.

Дегенмен, мұнай бағасының төмендеуі, мұнай экспортының қысқаруы, теңге бағамының едәуір әлсіреуі және экономикалық дамудың баяулауы жағдайында нысаналы деңгейдің асып кетуіне әкеп соғуы мүмкін, бұл тәуекелдерді белсенді басқару және квазимемлекеттік сектордың берешегіне теріс ықпалды барынша азайту үшін тиісті шаралар жүргізу қажеттігін көрсетеді.

КГС субъектілері өз қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып, өзге де макроэкономикалық тәуекелдерге (валюталық, кредиттік және т.б.) ұшырайды, бұл КГС субъектілерінің ерекшеліктерін ескере отырып, оларды бағалау үшін тәуекелдерді дамытудың өзге сценарийлерін әзірлеуді талап етеді. Бұл осы тәуекелдердің КГС қаржылық тұрақтылығына әсерін талдауды білдіреді, бұл өз кезегінде олардың борыштық міндеттемелеріне, соның ішінде перспективаға әсер етуі мүмкін.

Мұндай талдау жүргізу квазимемлекеттік компаниялардың орта мерзімді перспективаға болжамды қаржылық тұрақтылығын стресс-тестілеу құралдарын қолдану қажеттілігіне негізделеді, бұл квазимемлекеттік сектордың тұрақтылығы мен тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін маңызды қадам болып табылады. Алынған модельдеу нәтижелері, өз кезегінде, КГС субъектілерінің қарызын басқару бойынша ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді.

Квазимемлекеттік субъектілердің тәуекелдерін және салалық ерекшеліктерін дамытудың әртүрлі сценарийлерін ескере отырып, КГС субъектілерінің болжамды қаржылық тұрақтылығын модельдеу Экономикалық зерттеулер институтының сарапшылары алдағы кезеңде игеретін ХВҚ әдістемесіне негізделеді. Бұл жұмысты жүргізу және модельдеу нәтижелерін алу 2025 жылдың көктемінде жоспарланған ХВҚ миссиясы аясында жоспарлануда. Алынған нәтижелер 2025 жылғы бюджеттік тәуекелдер бойынша талдамалық есепке енгізілетін болады.

4. Қаржы секторындағы міндеттемелер мен тәуекелдерді талдау

4.1. Әлемдік дағдарыстардың қаржы секторы субъектілерінің көрсеткіштеріне әсері бөлігінде қаржы секторын ретроспективті талдау

4.1.1. Үкіметтің қаржы секторы алдындағы барлық айқын міндеттемелерін талдау, қаржы секторының мөлшері

Қаржы секторы экономикада маңызды рөл атқарады, жүйенің барлық қатысушыларының капиталын тиімді бөлуге және жинақтауға мүмкіндік береді. Бұл экономиканың тұрақтылығы мен тұрақты өсуін қамтамасыз етеді.

Айта кету керек, Қазақстанның қаржы жүйесі банк орталықтандырылған үлгісімен сипатталады. Банк секторы бүкіл қаржы жүйесі активтерінен шамамен 80% құрайды. Ол нақты секторды кредиттеу арқылы экономиканы дамытуға және құрылымдық трансформациялауға қатысатын қаржы секторының негізгі элементі болып табылады.

Алайда, әр түрлі сыртқы және ішкі күйзелістерге ұшырайтын – дәл осы банк секторы. Өз кезегінде, талықсытпалардың әсері қаржылық дағдарыстың пайда болуына ықпал етеді. Дағдарыстың пайда болуын болжау қиын, сонымен бірге тәуекелдерді зерттеу ескерту факторы және нарықтың үнемі өзгеріп отыратын жағдайында объективті қажеттілік болып табылады.

Жалпы, үкімет ЕДБ қызметінің үздіксіздігіне немесе олардың кредиторлар алдындағы міндеттемелеріне кепілдік беруге міндетті емес. Бірақ банктік дағдарыстардың тарихы олардың тікелей және жанама әлеуметтік шығындарының соншалықты жоғары екенін көрсетті, сондықтан мемлекет қоғамға қажетті банктік қызметтердің үздіксіздігін қамтамасыз ету үшін ЕДБ-ге қаржылық көмек көрсетуге мәжбүр болды. Бұл бірнеше ЕДБ бір уақытта қиындықтарға тап болған жағдайларға қатысты, бұл бүкіл қаржы жүйесінің жұмысына қауіп

төндірді. Мұндай жағдайларды Үкіметтің міндеттемелерін іске асыру деп атауға болады.

Қаржы секторының мөлшері оның активтерінің құрылымымен анықталады:

2024 жылғы 1 қаңтарға жиынтық активтер:

- **банк секторы** (21 ЕДБ, оның ішінде шетелдік қатысуы бар 11 банк, оның ішінде 8 еншілес банк) 51 441 млрд теңгені құрады, оның ішінде өтімділігі жоғары активтер 15 071 млрд теңгеге тең (29,3%). Өтімділіктің жеткілікті қорының болуы ЕДБ-ге өз міндеттемелерін толық көлемде орындауға мүмкіндік береді;

- **сақтандыру секторы** (25 сақтандыру ұйымы, оның ішінде 9 өмірді сақтандыру ұйымы) 2 495 млрд теңгені құрады, онда ең көп үлесті бағалы қағаздар алады – 1 752 млрд теңге (70,2%).

2023 жылғы жиынтық активтер:

- **ҚР ҰБ** 23 538 млрд. теңге құрады. ең көп үлесті алтын алатын теңге – 8 974 млрд. теңге (38,1%);

- **БЖЗҚ** 282 млрд. теңге құрады, онда ең көп үлесті амортизацияланған құны бойынша есепке алынатын қаржы активтері алады – 206 млрд. теңге (73,1%).

Осылайша, банк секторы қаржы секторының негізгі элементі болып табылады. Сонымен қатар, дәл осы банк секторы бюджетке қауіп төндіруі мүмкін дағдарыстардың әсеріне барынша ұшырайды, өйткені бюджет қаражатын, атап айтқанда, банк депозиттеріне мемлекеттік кепілдіктерді қамтамасыз ету мақсатында бөлу талап етілуі мүмкін.

4.1.2. Тәуелсіз аудиттелген есептілікті ескере отырып, қаржы секторының орнықтылығын қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік қолдауды талдау

Қаржы секторының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін ҚР Үкіметі, ҚР ҰБ және ҚР ҚНРДА түрлі дағдарыс уақытында тиісті қолдау, оның ішінде бюджет қаражаты есебінен қаржылық көмек көрсетілді.

Осылаша, **2007-2009 жылдардағы әлемдік қаржы дағдарысы** кезінде экономикаға берілген кредиттер 2007 жылғы ЖІӨ-ге 56,5%-дан 2009 жылы ЖІӨ-ге 44,9%-ға дейін төмендеді. Сонымен қатар, ЕДБ-дегі халықтың салымдарының деңгейі іс жүзінде өзгерген жоқ: 2007 жылы ЖІӨ-ге 11,3% және 2009 жылы ЖІӨ-ге 11,4%. Айта кету керек, осы кезеңде ЕДБ кірістілігінің төмендеуі байқалды: активтерге пайда нормасы 2007 жылғы 2,2%-дан 2009 жылы - 7,0%-ға дейін, ал меншікті капиталға пайда нормасы 2007 жылғы 18,2%-дан 2009 жылы -92,4%-ға дейін төмендеді. Тұрғын үй бағасының төмендеуі 2008 жылы 11,1% және 2009 жылы 7,5% құрады.

2014-2016 жылдардағы санкциялық дағдарыс кезінде экономикаға берілген несиелер 2015 жылғы ЖІӨ-ге 31,0%-дан 2016 жылы ЖІӨ-ге 27,1%-ға дейін төмендеді. Бұл ретте ЕДБ-дегі халықтың салымдары 2014 жылғы ЖІӨ-ге 11,2%-дан 2016 жылы ЖІӨ-ге 16,8%-ға дейін ұлғайды. ЕДБ кірістілік көрсеткіштері төмендегенін атап өткен жөн. Осылайша, активтерге пайда нормасы 2014 жылғы 2,9%-дан 2016 жылы 1,9%-ға дейін төмендеді. Меншікті капиталға шаққандағы пайда нормасы 2014 жылғы 23,0%-дан 2015 жылы 13,4%-ға дейін төмендеді, бұл ретте 2016 жылы 17,9%-ға дейін қалпына келді. Экономикалық белсенділіктің баяулауына байланысты тұрғын үй бағасының өсу қарқыны айтарлықтай баяулады: 2014 жылы бағалар 15,3%-ға өсті, ал 2016 жылы өсу қарқыны 1,5% құрады.

2017-2018 жылдардағы банктік дағдарыс кезінде ЕДБ экономикасына кредит беру төмендеді. Мысалы, экономикаға берілген кредиттер көлемі 2017 жылы ЖІӨ-ге 23,4%-дан 2018 жылы ЖІӨ-ге 21,2%-ға дейін төмендеді. Банктердегі халықтың салымдары да 2017 жылғы ЖІӨ-ге 15,1%-дан 2018 жылы ЖІӨ-ге 14,2%-ға дейін төмендеді. Айта кету керек, 2018 жылы банктердің қаржылық тұрақтылығы айтарлықтай жақсарды, активтерге шаққандағы пайда нормасы 0,1%-дан 3,2%-ға дейін, ал меншікті капиталға шаққандағы пайда нормасы 1,3%-дан 25,6%-ға дейін өсті. Бұл өсім банктердің таза кірісінің өсуіне байланысты болды. Дағдарыстан кейін экономиканың қалпына келуі құрылыс секторындағы белсенділікпен және тұрғын үйге

деген сұраныспен де байланысты, бұл тұрғын үй бағасының жеделдетілген өсуіне әкелді: 2018 жылы өсу қарқыны 2,5% құрады.

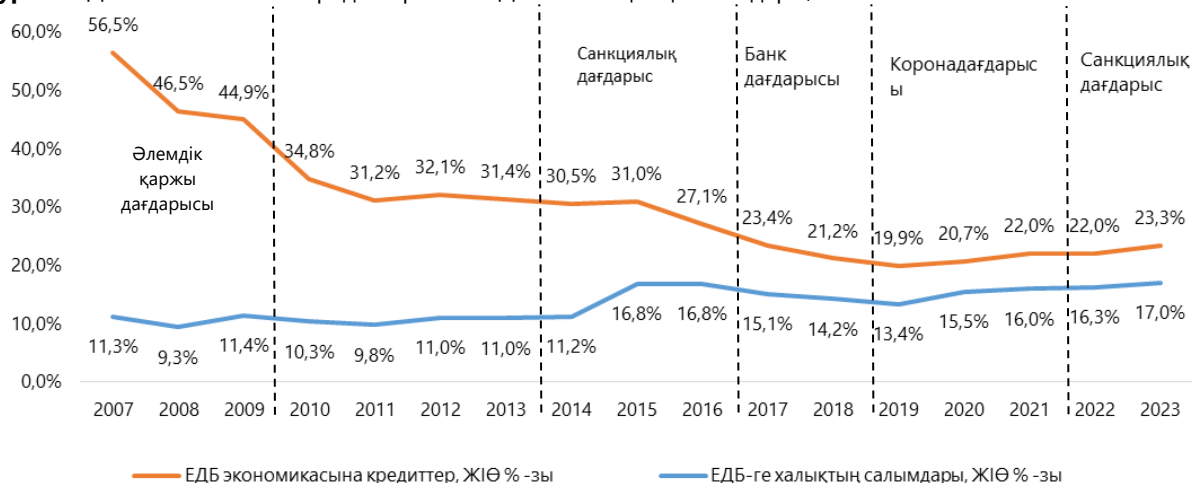
2019-2021 жылдардағы дағдарыстың тәжі кезінде Қазақстанның қаржы секторы жоғары тұрақтылықты көрсетті. Осылайша, экономикаға берілген несиелер бүкіл кезең ішінде өсті: 2019 жылғы ЖІӨ-ге 19,9%-дан 2022 жылы ЖІӨ-ге 22,0%-ға дейін. Сондай-ақ, банктердегі халық салымдарының өсуі байқалады: 2019 жылғы ЖІӨ-ге 13,4%-дан 2022 жылы ЖІӨ-ге 16,0%-ға дейін. Сонымен қатар, Қазақстан банктерінің тиімділігі 2020 жылы аздап төмендеді. Активтерге пайда нормасы 0,7 п.т. төмендеді және 2,9% құрады, меншікті капиталдың табыстылығы – 23,2%-ға дейін төмендеді, бұл 2019 жылғы көрсеткіштен 3,0 п.т. аз болды. 2021 жылы банктердің табыстылық көрсеткіштері өсті, бұл Қазақстандағы ЕДБ табыстылығының сақталуы мен ұлғаюын көрсетеді.

Сондай-ақ, 2021 жылы бастапқы және қайталама нарықтарда тұрғын үй бағасының айтарлықтай өсуі байқалды. Айына сатып алу-сату мәмілелерінің саны 2020 жылмен салыстырғанда екі есе өсті. Халықтың тұрғын үй жағдайларын жақсарту жөніндегі мемлекеттік бастамалар мәмілелер санын ұлғайтуға айтарлықтай ықпал етті. ҚР Үкіметі іске асыратын әлеуметтік бағытталған бағдарламалар тұрғын үйге деген сұранысты белсенді түрде ынталандырды. Мысалы, 2021 жылы тұрғын үй жылжымайтын мүлік бағасының жылдық өсу қарқыны айтарлықтай өсіп, 21,6% құрады. Айта кету керек, 2021 жылы тұрғын үй құнының өсуінің маңызды себептерінің бірі зейнетақы жинақтарының бір бөлігін тұрғын үй жағдайларын жақсартуға алу мүмкіндігі болды.

2022-2023 жылдардағы санкциялық дағдарыс кезінде Қазақстанның банк жүйесі тұрақты болып қалды. Экономикаға берілген кредиттер 2022 жылғы 22,0%-дан 2023 жылы 23,2%-ға дейін өсті. Банктердегі халықтың салымдары 2022 жылғы ЖІӨ-нің 16,3%-дан 2023 жылы ЖІӨ-нің 16,9%-на дейін ұлғайып, шамалы оң динамиканы көрсетті. Айта кету керек, банктердің кірістілік көрсеткіштері тұрақты болып қалды. Мысалы, активтерге пайда нормасы 2022 жылғы 3,9%-дан 2023 жылы 4,9%-ға дейін, меншікті капиталға пайда нормасы-2022 жылғы 33,0%-дан 2023 жылы 36,5%-ға дейін ұлғайды. 2023 жылы тұрғын үй бағалары 2022 жылмен салыстырғанда 7,6%-ға төмендеді.

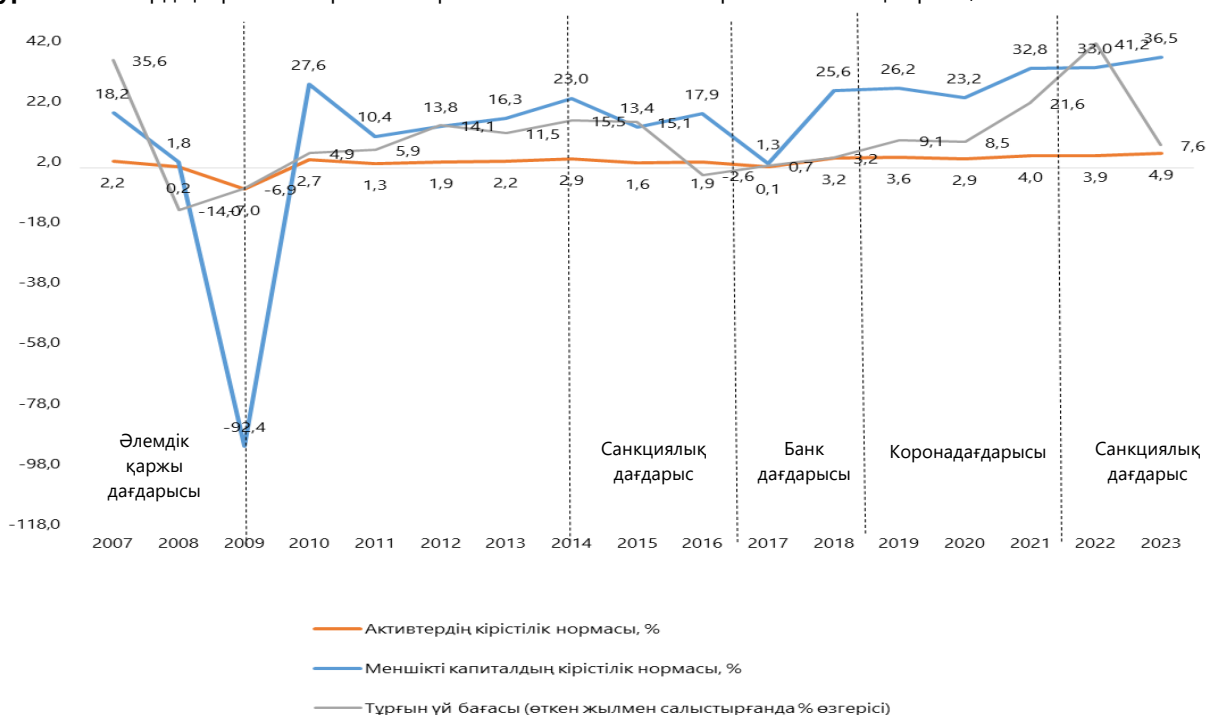
4. Қаржы секторындағы міндеттемелер мен тәуекелдерді талдау

93-сурет – ЕДБ экономикасына кредиттер және ЕДБ-ге халықтың салымдары, %

Дереккөз: Сарапшылар ҚР ҰБ // <https://nationalbank.kz/ru/news/kredity-bankovskogo-sektora-ekonomike>, <https://nationalbank.kz/ru/depositpopulation/vklady-naseleniya-v-bankah-kazahstana> және ҚР СЖРА ҰСБ // <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> деректері бойынша жасады

94-сурет – Банктердің кірістілік көрсеткіштері және жылжымайтын мүлік бағасының серпіні, %

Дереккөз: Сарапшылар ҚР ҰБ // <https://nationalbank.kz/ru/news/banks-performance/rubrics/2186> және ҚР СЖРА ҰСБ // <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/prices/dynamic-tables/> деректері бойынша жасады

*Активтерге пайда нормасы және меншікті капиталға пайда нормасы 2007-2023 жылдардағы баланстық және баланстан тыс шоттардағы қалдықтар бойынша мәліметтер негізінде есептелген.

Жүргізілген талдау негізінде 2007-2009 жылдардағы әлемдік қаржы дағдарысы және 2022-2023 жылдардағы санкциялық дағдарыс елдің қаржы секторына ең үлкен теріс әсер еткенін атап өткен жөн. Дағдарыстардың жағымсыз салдарын жою үшін, оның ішінде мемлекет тарапынан ЕДБ айтарлықтай қаржылық көмек көрсетілді:

- **2007-2009 жылдардағы әлемдік қаржы дағдарысы** кезінде ҚР Үкіметінің, ҚР ҰБ

және ҚР ҚҚА-ның 2009-2010 жылдарға арналған бірлескен іс-қимыл жоспары шеңберінде төрт ЕДБ-ға 476 млрд теңге (БТА банкке – 212 млрд теңге, Қазкоммерцбанкке және Халық банкке – 120 млрд теңгеден, Альянс Банкке – 24 млрд теңге) мөлшерінде бюджет қаражаты бөлінді. 2009-2012 жылдары ҚР Үкіметі, ҚР ҰБ және "Самұрық-Қазына" АҚ БТА Банкке қосымша 10,26 млрд теңге көлемінде көмек көрсетті;

- **2022-2023 жылдардағы станциялық дағдарыс** кезінде теңгелік депозиттерді қорғау бағдарламасы шеңберінде 2023 жылғы наурызда ЕДБ мемлекеті тарапынан салымшыларға өтемақы төлеу үшін 306,65 млрд теңге аударылды.

Бұдан басқа, банк жүйесінің тұрақтылығын және бүкіл қаржы секторының тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында ҚР, ҚР ҰБ және ҚНРДА әр түрлі дағдарыс кезеңдерінде дағдарысқа қарсы, пруденциалдық және заңнамалық шаралар уақтылы қабылданды.

Қаржы секторы тарапынан тәуекелдерді анықтау, сондай-ақ оның тұрақтылығы мен сенімділігін бағалау үшін 2023 жылғы наурыз-сәуір айларында және 2023 жылғы шілде-тамызда Қазақстанда ХВҚ мен ДБ-нің Қазақстанның қаржы секторын бағалау бағдарламасының (FSAP) күндізгі миссиясы өткенін атап өткен жөн.

FSAP тобы *жүйелік және климаттық тәуекелдерге* талдау жасады.

Жүйелік тәуекелдерді талдау негізгі және қолайсыз сценарийге негізделген. Негізгі сценарий ХВҚ-ның 2023 жылға арналған "Әлемдік экономиканың болашағы" сәуір болжамына сәйкес келеді. Қолайсыз сценарий бүкіл әлемдегі қаржылық жағдайлардың күрт қатаюынан және кейіннен экономикалық өсудің баяулауынан туындаған сыртқы тәуекелдердің жиынтығын қарастырады, одан кейін шикізат бағасының күрт түзетілуі және тәуекел сыйлықақыларының жоғарылауы және экономикалық санкциялар мен энергия мен азық-түлік жеткізу тізбегінің бұзылуына әкелетін аймақтық қақтығыстардың жанама әсерлерінің күшеюімен одан әрі күшейе түседі.

Сценарийлерге негізделген жүйелік тәуекелдерді талдау жалпы қаржы жүйесінің тұрақтылығын көрсетеді, кейбір осалдықтар назар аударуға тұрарлық. Капитал жеткіліктілігінің жиынтық көрсеткіштері кейбір шағын банктердің төлем қабілеттілігі үшін жоғары тәуекелдері бар қолайсыз сценарийде тұрақты болып қалады. Кейбір ЕДБ-дегі ірі депозиттердің шоғырлануы депозиттердің кетуіне байланысты өтімділік тәуекелдерін күшейтуі мүмкін.

Климаттық тәуекелдерді талдау (климаттың өзгеруі) ішкі және жаһандық саясаттағы өзгерістерді ескеретін сценарийлерге негізделген. "Микро" және "макро" тәсілдер үшін көміртекті бейтараптыққа көшудің әр түрлі сценарийлері қолданылды.

Климаттық тәуекелдерді талдау Қазақстанның ішкі және, ең бастысы, жаһандық климаттық саясатпен байланысты өтпелі кезеңнің елеулі тәуекелдеріне ұшырайтынын көрсетеді. Қазақстанның көмірсутек секторына жоғары тәуелділігін ескере отырып, қаржы жүйесіне жаһандық климаттық тәуекелдерді төмендету жөніндегі саясаттың ішкі салдары әсер етуі мүмкін.

Өтпелі кезеңдегі тәуекелдер көміртекті көп қажет ететін секторларда, әсіресе электр энергиясын өндіруде, қазба отындарын, кокс пен мұнайды өндіруде шоғырланған.

Жалпы, Қазақстанның қаржы жүйесі елеулі макроқаржы сілкіністеріне төзімді. Капитал жеткіліктілігінің көрсеткіштері қолайсыз сценарийде тұрақты болып қалады. Өтімділік тәуекелдері кейбір ЕДБ-дегі ірі депозиттердің шоғырлануына байланысты күшеюі мүмкін. Тұтынушылық несиелендірудің айтарлықтай өсуі жаңа тәуекел болып табылады, ол дұрыс сандық бағалау мен бақылауға кедергі келтіретін деректер олқылықтарымен күшейеді.

FSAP нәтижелері бойынша ХВҚ мен ДБ анықталған кемшіліктерді жою және Қазақстанның қаржы секторын одан әрі дамыту үшін ұсыныстар берді. банктердің дәріменсіздігін, оның ішінде мемлекеттік (бюджеттік) қаражатты пайдалана отырып реттеу тәжірибесінің халықаралық ұсынымдары мен қағидаттарына сәйкес келтіру, мемлекеттік қолдау көрсету қажет болған жағдайда ҚНРДА, Үкімет және ҚР ҰБ рөлін қоса алғанда, қаржылық қауіпсіздік желісінің барлық қатысушыларының рөлдерін нақтылау қажеттігі атап өтілді. Атап айтқанда, ХВҚ Үкіметтің реттеу процесіне қатысуын күшейту қажет деп санайды. Сондай-ақ, ұсынымдар шеңберінде банктердің дәріменсіздігін реттеу практикасын, оның ішінде проблемалық банк акционерлері шығындарды толық мойындағаннан кейін ғана мемлекеттік (бюджеттік) қаражатты пайдалану бөлігінде халықаралық қағидаттарға сәйкес келтіру қажеттігі атап өтілді.

Сонымен қатар, FSAP командасы Қазақстан билігіне деректердегі олқылықтарды жоя отырып, стресс-тестілеуді жетілдіруді жалғастыруды, маңызды шетел валюталарында өтімділікті жабу коэффициентін қадағалауды және активтер мен депозиттердің шоғырлануын қадағалауды күшейтуді ұсынады. Тұтынушылық кредиттеудің өсу қарқыны ықтимал тәуекелдің көзі болып қалатындығына байланысты, олар сондай-ақ тұтынушылық кредиттеуді неғұрлым мұқият қадағалауды жүзеге асыруы, оның ішінде тұтынушылық кредиттердің нысаналы пайдаланылуын бақылауды жүзеге асырмайтын банктерге шаралар қолдануы, сондай-ақ тұтынушылық қарыздың ең жоғары сомасын заң жүзінде шектеуі тиіс.

Қаржы секторын қадағалау проблемалық активтерге қатысты пруденциалдық базаны және резервтеуді халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру және шоғырландырылған қадағалауды жүзеге асыру және қаржы активтеріне бақылауды күшейту жолымен одан әрі күшейтілуі тиіс.

FSAP командасы тәуекелдерді басқару талаптарын шоғырландырылған деңгейде күшейту, өтімділік пен капитал бойынша пруденциалдық нормативтерді жеке және шоғырландырылған

деңгейде қолдану қажеттілігі бойынша ұсыныстар берді. Сондай-ақ, нарықтық тәуекелдерді төмендету мақсатында FSAP командасы оларды төмендету жөніндегі талапты, оның ішінде ICAAP-ты толық енгізу, күйзеліс-тестілеу нәтижелерін ескере отырып, капиталға жоғары талаптарды енгізу жолымен енгізуді жалғастыруды ұсынды.

Айта кету керек, қазіргі уақытта Қазақстанда FSAP ұсынған ұсыныстарды іске асыру бойынша Жол картасы әзірленген.

Базель стандарттарына сәйкес капиталға қойылатын талаптарды арттыру үшін 2023 жылдың желтоқсанында ҚНРДА қадағалау, активтердің

сапасын тексеру және қадағалау стресс-тестілеу тәртібімен қарау процесінің нәтижелері негізінде қосымша капиталға нормативтік талаптарды енгізді және жүйелік емес банктер үшін капиталды сақтау резервіне қойылатын талаптарды 2,5%-ға дейін арттырды. Сондай-ақ, ҚНРДА негізгі пруденциалдық стандарттар, тәуекелдерді басқару және корпоративтік басқару жүйелері бойынша нормативтік құқықтық актілерді шоғырландырылған деңгейде әзірледі. Бұл талаптар 2024 жылдың соңына дейін қолданысқа енгізіледі.

4.2. Қаржы мекемелерінің қиын жағдайлары кезеңінде мемлекеттік көмекке байланысты қаржы секторы тарапынан бюджеттік тәуекелдерді сипаттамасы

4.2.1. Қаржы секторындағы тәуекелдерді талдау және бағалау. Қаржылық тұрақтылықты талдау негізінде қаржы жүйесінің сенімділігін бағалау

Қаржылық тұрақтылық – бұл қаржы жүйесінің күйзеліске төзімділігі, оның үздіксіз және тиімді жұмыс істеуі.

Қаржы секторының тұрақтылығын анықтау үшін тәуекелдерді уақтылы анықтау қажет.

Банк секторында тәуекелдерді анықтау үшін **ҚТИ** пайдаланылады.

ҚТИ – бұл депозитарлық мекемелердің (ЕДБ) және тұтастай алғанда елдің қаржы жүйесінің қаржылық тұрақтылық деңгейін бағалайтын көрсеткіштер жүйесі. ҚТИ негізінде депозитарлық мекемелердің (ЕДБ) қаржылық тұрақтылығы және елдің қаржы жүйесі ықтимал дағдарыстарды жеңе алатындығы туралы қорытынды жасауға болады.

ҚТИ есептеуді ҚР ҰБ 2008 жылдан бастап ХВҚ басылымында баяндалған ұсынымдарға сәйкес әдістеме бойынша жүзеге асырады.

Осы есеп шеңберінде Қазақстанның қаржы секторының жай күйін бағалау мақсатында мынадай ҚТИ талданды:

- *Реттеуші меншікті капиталдың тәуекел дәрежесі бойынша өлшенген активтерге қатынасы.* Бұл көрсеткіш, егер оның жұмыс істеу тұрақтылығын сақтау үшін ықтимал шығындарды жабу қажет болса, ЕДБ капиталының жеткіліктілігін өлшейді.

- *Бірінші деңгейдегі реттеуші капиталдың тәуекел дәрежесі бойынша өлшенген активтерге қатынасы.* Бұл көрсеткіш капитал жеткіліктілігінің негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады, ол ЕДБ қызметін тоқтатудың қажеттілігінсіз ықтимал шығындарды жабу қабілетін өлшейді.

- *Өтімді активтердің жиынтық активтерге қатынасы.* Бұл көрсеткіш ақша қаражаттарының көлемін және ЕДБ-нің жалпы активтеріне тез ақша қаражаттарына айырбасталатын активтердің көлемін өлшейді және күтілетін немесе ықтимал ақша ағындарын жабу үшін қол жетімді өтімділік деңгейін бағалайды.

- *Өтімді активтердің қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы.* Бұл көрсеткіш банктің өзінің мерзімді қаржылық міндеттемелерін қанағаттандыру үшін жеткілікті өтімділік қорына ие екендігін анықтауға мүмкіндік береді.

- *Бірінші деңгейдегі реттеуші капиталдың жиынтық активтерге қатынасы.* Бұл көрсеткіш банк капиталының жеткіліктілігін және оның қаржылық левередж деңгейін бағалай отырып, банк активтерінің өз қаражаты есебінен қаншалықты қаржыландырылатынын көрсетеді.

24-кесте – Депозитарлық мекемелерде ҚТИ (ЕДБ), %

Депозитарлық мекемелердің ҚТИ (ЕДБ)*	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Реттеуші меншікті капиталдың тәуекел дәрежесі бойынша өлшенген активтерге қатынасы	21,9	24,2	27,0	23,4	21,7	21,5
Бірінші деңгейдегі реттеуші капиталдың тәуекел дәрежесі бойынша өлшенген активтерге қатынасы	16,8	19,1	21,3	19,3	18,6	19,2
Өтімді активтердің жиынтық активтерге қатынасы	34,4	33,0	39,3	30,3	29,5	28,7

4. Қаржы секторындағы міндеттемелер мен тәуекелдерді талдау

Өтімді активтердің қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы	90,8	95,9	103,6	75,5	73,2	74,2
Бірінші деңгейдегі реттеуші капиталдың жиынтық активтерге қатынасы	-	-	-	-	11,1	12,8
Дереккөз: ҚР Ұлттық банкі // https://nationalbank.kz/ru/page/indikatory-finansovoy-ustoychivosti *Деректер 2024 жылғы 1-тоқсандағы жағдай бойынша берілген						

Реттеуші меншікті капиталдың тәуекел дәрежесі бойынша өлшенген активтерге қатынасы 2018 жылғы 21,9%-дан 2023 жылы 21,5%-ға дейін төмендеді. Дегенмен, бұл көрсеткіштің деңгейі Базель III ұсынған төменгі шекарадан жоғары (10,5%).

Бірінші деңгейдегі реттеуші капиталдың 223 жылы тәуекел дәрежесі бойынша мөлшерленген активтерге қатынасы 19,2% құрады, бұл 2018 жылғы көрсеткіштен 2,4 п.т. жоғары. Бұл көрсеткіш Базель III ұсынған минимумнан едәуір жоғары (6%).

Өтімді активтердің жиынтық активтерге қатынасы 2018 жылғы 34,4%-дан 2023 жылы 28,7%-ға дейін төмендеді. Бұл көрсеткіш үшін Базель III минималды шек ұсынбайды. Сонымен қатар, осы көрсеткішке қойылатын ең төменгі талапты 2008 жылдан бастап 25,0% құраған орташа тарихи мәнге сүйене отырып белгілеуге болады. Мәселен, 2023 жылы 28,7% көрсеткіш орташа тарихи көрсеткіштен (25,0%) жоғары.

Өтімді активтердің қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы 2018 жылғы 90,8%-дан 2023 жылы 74,2%-ға дейін төмендеді. Бұл көрсеткіш үшін Базель III минималды мән ұсынбайды. Бұл ретте, осы көрсеткішке қойылатын ең төменгі талапты 2008 жылдан бастап 73,6%-ға тең орташа тарихи мәнге сүйене отырып белгілеуге болады. Мәселен, 2023 жылы 74,2% көрсеткіш орташа тарихи көрсеткіштен (73,6%) жоғары.

Бірінші деңгейдегі реттеуші капиталдың 2023 жылы жиынтық активтерге қатынасы 12,8% құрады, бұл 2022 жылғы көрсеткіштен 1,7 п.т. жоғары. Бұл көрсеткіш үшін Базель III минималды шек ұсынбайды.

Жалпы, талданып отырған ҚТИ-ға сәйкес Қазақстанның ЕДБ қаржылық жағынан тұрақты, ал елдің қаржы секторы шокқа төзімді.

4.2.2. Банктер тап болатын бюджеттік тәуекелдердің сипаттамасы. Қаржы мекемелерінің қиын жағдайлары кезеңінде өтімділікті қамтамасыз ете отырып, банктік депозиттердің мемлекеттік кепілдіктерімен (айқын тәуекел) байланысты тәуекелдерді сипаттау (жасырын тәуекел)

Жалғыз акционері ҚР Үкіметі болып табылатын жекелеген қаржы мекемелерінің қаржылық көрсеткіштерін (рентабельділігін, өтімділігін, төлем қабілеттілігін) тұрақты бағалауды жүргізу маңызды болып табылады.

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ қаржылық қолдау көрсету, тиімді шарттарда қаржы ресурстарына қол жеткізу, сондай-ақ қарыздар бойынша кепілдіктер беру арқылы экономика салаларын орнықты дамыту жөніндегі міндеттерді іске асыруға бағытталған ҚР Үкіметінің негізгі қаржы институты болып табылады.

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ тиімділік көрсеткіштері 2018-2022 жылдардағы табыстылықтың өсуін көрсетеді. Алайда, 2023 жылы тиімділік көрсеткіштері аздап төмендеді: активтердің тиімділігі – 3,15%-ға дейін, меншікті капиталдың тиімділігі – 17,12%-ға дейін.

Сонымен қатар, 2018-2021 жылдары ағымдағы өтімділік коэффициентінің 2018 жылғы 11,06%-дан 2023 жылы 1,82%-ға дейін төмендеуі

байқалады, бұл міндеттемелердің ұлғаюына байланысты, әсіресе 2021 жылы "ҚазАгро" АҚ-ның қосылуы нәтижесінде оның төлем қабілеттілігінің нашарлауын көрсетуі мүмкін. Алайда, міндеттемелер арқылы қаржыландырудың үлкен көлемін тарту "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-ға жататын ірі қаржы ұйымдары үшін кең таралған тәжірибе болып табылатынын атап өту қажет.

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ төлем қабілеттілігінің көрсеткіштері "ҚазАгро" АҚ-ның қосылуына байланысты 2021 жылы міндеттемелердің ұлғаюын қоспағанда, өз міндеттемелерін орындаудың орнықтылығын куәландырады.

Барлық міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасының артуы қарыздарды белсенді тарту немесе өз қызметін қаржыландыру үшін облигациялар шығару туралы айтады. Сонымен қатар, қарыздарды тез тарту кезінде қаржылық жағдайдың нашарлау қаупі туындауы мүмкін.

25-кесте – "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ қаржылық көрсеткіштері, есепті кезеңнің соңында, %

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Тиімділік						
Активтердің тиімділігі	0,76	1,04	1,21	1,33	3,44	3,15

4. Қаржы секторындағы міндеттемелер мен тәуекелдерді талдау

Меншікті капиталдың тиімділігі	3,29	4,50	5,50	7,15	20,21	17,12
Өтімділік						
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	11,06	4,06	3,87	3,26	3,69	1,82
Төлем қабілеттілігі						
Барлық міндеттемелердің активтерге қатынасы	0,78	0,76	0,79	0,83	0,83	0,80
Барлық міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы	3,45	3,25	3,76	4,91	4,83	4,11
Барлық міндеттемелердің EBITDA-ға қатынасы	16,70	19,77	19,53	16,59	10,70	11,68
Пайыздарды жабу коэффициенті	1,32	1,47	1,46	1,41	1,84	2,07
<i>Дереккөз: "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ (сұраныс бойынша)</i>						

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ Қазақстанның банк жүйесін дамыту мен жаңғыртуда маңызды рөл атқарады.

"Бәйтерек" ҰБХ" АҚ еншілес ұйымдарының құрамына "Отбасы банк" АҚ кіреді, оның қызметі салымшылардың ақшасын тұрғын үй құрылыс депозиттеріне тарту және оларға тұрғын үй қарыздарын беру арқылы халықтың тұрғын үй жағдайларын жақсартуға бағытталған.

Айта кету керек, 2024 жылғы 8 қазанға дейін "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ еншілес ұйымдарының құрамына бөлшек клиенттерге де, корпоративтік бизнеске де банктік қызмет көрсететін әмбебап қаржы институты болып табылатын "Bereke Bank" АҚ (бұрынғы "Сбербанк" АҚ ЕБ) кірді. 2024 жылғы 8 қазанда "Bereke Bank" АҚ-ның 100% акциясы Катардың Leshabank LLC (Public) компаниясына сатылды.

"Отбасы банк" АҚ тиімділік көрсеткіштері 2023 жылы 2018 жылғы деңгеймен салыстырғанда: активтердің тиімділігі – 31,9%-ға, меншікті капиталдың тиімділігі – 85,9%-ға ұлғайды. Табыстылықтың артуы тұрғын үй бағасының өсуіне

және мемлекет тарапынан тұрғын үй құрылысын ынталандыруға байланысты болуы мүмкін.

"Отбасы банк" АҚ ағымдағы өтімділік коэффициенті 2018 жылғы 3,15%-дан 2023 жылы 1,77%-ға дейін төмендеді. Бұл банктің депозиттер арқылы қаржыландырудың едәуір көлемін тартуына байланысты, ол міндеттемелердің өсуіне әкелді.

Сонымен қатар, "Отбасы банк" АҚ төлем қабілеттілігінің көрсеткіштері 2018 жылдан бастап 2022 жылға дейін ұлғайды, 2023 жылдан бастап олардың төмендеуі байқалады. Айта кету керек, "Отбасы банк" АҚ қызметінің негізгі түрі ипотекалық кредит беру болып табылады. Халықтың депозиттерін тарту банк қызметін қаржыландырудың негізгі нысаны болып табылады. Осыған байланысты, халықтың сенімі банктің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады.

Жалпы, "Отбасы банк" АҚ-ның қаржылық көрсеткіштерін талдау банктің қаржылық тұрақтылығы мен орнықтылығын көрсетеді.

26-кесте – "Отбасы банк" АҚ-ның есепті кезеңнің соңындағы қаржылық көрсеткіштері, %

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Тиімділік						
Активтердің тиімділігі	3,01	2,35	2,08	2,91	3,08	3,97
Меншікті капиталдың тиімділігі	15,01	12,44	12,05	19,81	22,77	27,90
Өтімділік						
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	3,15	1,32	1,66	1,44	1,72	1,77
Төлем қабілеттілігі						
Барлық міндеттемелердің активтерге қатынасы	0,80	0,82	0,83	0,86	0,87	0,85
Барлық міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы	4,00	4,53	5,04	6,36	6,44	5,71
Барлық міндеттемелердің EBITDA-ға қатынасы	19,48	19,63	21,04	19,07	15,67	12,54
Пайыздарды жабу коэффициенті	3,22	2,12	2,03	2,57	2,41	2,75
<i>Дереккөз: "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ (сұраныс бойынша)</i>						

"Bereke Bank" АҚ 2022 жылдың қыркүйегінде "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ-на қосылды.

2021 жылдың соңына дейін банк жоғары рентабельділік көрсеткіштерін көрсетті. Осылайша, активтер мен меншікті капиталдың кірістілігі 2020 жылдан басқа тұрақты түрде өсті. 2022 жылы банк шығынға ұшырады, 2023 жылы – кіріс.

Коэффициент 0,89%-ға дейін төмендеген 2021 жылды қоспағанда, банктің ағымдағы өтімділігі тұтастай алғанда тұрақты. Сонымен қатар, банктің жылдам өтімділігі айтарлықтай нашарлады:

коэффициент 2018 жылғы 8,00%-дан 2022 жылы 3,03%-ға дейін төмендеді, алайда 2023 жылы 9,30%-ға дейін төмендеді.

Сонымен қатар, "Bereke Bank" АҚ міндеттемелер арақатынасының айтарлықтай жоғары көрсеткіштеріне ие. Осылайша, 2018-2023 жылдары барлық міндеттемелердің активтерге қатынасы 90%-дан жоғары, барлық міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы 900%-дан астам болды.

27-кесте – "Bereke Bank" АҚ-ның есепті кезеңнің соңындағы қаржылық көрсеткіштері, %

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Тиімділік						
Активтердің тиімділігі	2	3	2	4	-4	2
Меншікті капиталдың тиімділігі	24	33	23	38	-49	20
Өтімділік						
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	1,04	1,21	1,67	0,89	1,63	3,88
Жылдам өтімділік коэффициенті	8,00	8,72	8,58	2,18	3,03	9,30
Төлем қабілеттілігі						
Барлық міндеттемелердің активтерге қатынасы	91	89	90	91	92	92
Барлық міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы	974	826	952	1 007	1 165	1 164
<i>Дереккөз: "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ (сұраныс бойынша)</i>						

Жалпы, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ және мемлекеттік банктер ("Отбасы банк" АҚ, "Bereke Bank" АҚ) қызметінің көрсеткіштерін талдау олардың қаржылық тұрақтылығын айғақтайды, бұл бюджет үшін аз тәуекел береді.

4.2.3. Проблемалық кредиттер туралы, банктердің мерзімі өткен кредиттерінің мөлшері, өтелмеген сомалар, кредитті қайта құрылымдау тарихы туралы ақпаратты ашуды қоса алғанда, жұмыс істемейтін активтерді іске активтерді асырудың мүмкін еместігіне байланысты және тиісінше Үкіметтің банктерді қаржылық қолдауға арналған қосымша шығыстарымен байланысты Проблемалық кредиттер қорының екіншідеңгейдегі банктердің кредиттік портфельдерін жақсарту жөніндегі міндеттермелерді орындамауына байланысты тәуекелдерді сипаттау

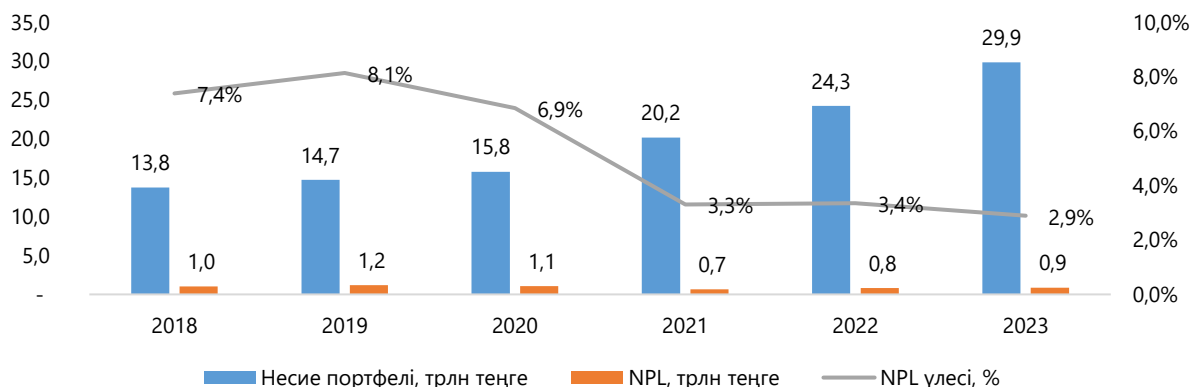
ПКҚ қаржы жүйесі мен экономиканың тұрақтылығын қамтамасыз ететін қаржы ұйымы болып табылады. ПКҚ жалғыз акционері ҚР Үкіметі болып табылады.

Айта кету керек, ПКҚ қызметі ЕДБ кредиттік портфельдерінің сапасын жұмыс істемейтін активтерді сатып алу жолымен жақсартуға және оларды сауықтыру (қайта құрылымдау, инвесторларды тарту, сотқа дейінгі/сот арқылы өткізу, банкроттық) және сату арқылы осы жұмыс

істемейтін активтерді экономикалық айналымға тартуға бағытталған.

2023 жылдың соңына қарай ЕДБ-нің жұмыс істемейтін активтері – мерзімі өткен берешегі 90 күннен асатын қарыздар (NPL) 863,8 млрд теңгені немесе жалпы кредит портфелінен 2,9% құрады. 2019 жылдан бастап NPL үлесінің жыл сайынғы төмендеуі байқалады. 4 жыл ішінде кредит портфеліндегі NPL үлесі 5,3 п.т. төмендеді, бұл ЕДБ кредит портфелінің сапасының артқанын көрсетеді.

95-сурет – ҚР банк секторындағы жұмыс істемейтін қарыздардың деңгейі, %

Дереккөз: ҚР ҰБ деректері бойынша сарапшылар жасады// <https://nationalbank.kz/ru/news/banks-performance/rubrics/2186>

Айта кету керек, NPL үлесінің жыл сайынғы төмендеуі әр түрлі факторларға байланысты, оның ішінде ЕДБ-нің проблемалық берешекті реттеу жөніндегі ағымдағы жұмысы (қарыздарды қайта құрылымдау, мерзімі өткен негізгі борыш пен сыйақыны толық не ішінара кешіру, сондай-ақ кредит бойынша міндеттемелердің мөлшерін

азайтуға бағытталған өзге де шаралар), ЕДБ-ны 2020 жылдан бастап стресстік қарыздарды кезең-кезеңімен қысқарту жөніндегі жоспарларды іске асыру 2026 жылға дейінгі активтерді, тұтынушылық кредиттеу тәуекелдерін шектеу жөніндегі реттеушінің заңнамалық және реттеушілік шараларын, сондай-ақ осы бағыттағы ПҚҚ қызметін қамтиды.

4.2.4. Банктердің баланстары әлсіреген жағдайда Үкіметтің қаржылық қолдауға (құтқаруға) қосымша шығыстарына байланысты тәуекелдерді сипаттау

Банк секторындағы дағдарыстар ел экономикасына ұзақ мерзімді әсер етуі мүмкін. Салымшылар мен инвесторлардың сенімінің төмендеуі инвестициялардың қысқаруына және банк жүйесінің өсуінің баяулауына әкелуі мүмкін.

Капитал шығынына тап болған банктер баланстарының әлсіреуіне ұшырайды және несие беру мен қаржылық қызмет көрсетуде қиындықтар туындауы мүмкін. Мұндай жағдайда ЕДБ-ні қаржылық қолдауды қамтамасыз ету үшін Үкіметтің қосымша шығыстарын бөлу тәуекелдері туындауы мүмкін. Осыған байланысты дағдарыстардың ықтимал теріс салдарын азайту үшін тәуекелдерді уақтылы басқару мақсатында қаржы жүйесіне тұрақты мониторинг жүргізу маңызды.

2007-2009 жылдардағы әлемдік қаржы дағдарысынан кейін көптеген шет елдер банктік

реттеу мен қадағалаудың неғұрлым жетілдірілген тәжірибесін, сондай-ақ проблемалы банктердің қызметін реттеу, жүйелік тәуекелдерді басқару және оларды нивелирлеу үшін неғұрлым тиімді тетіктерді енгізді.

Тәуекелдерді басқару тәжірибесінің кейбір мысалдары:

А. Салымдарды сақтандыру

Көптеген елдердегі депозиттерді сақтандыру шығындарды жабуға болатындай етіп құрылымдалған:

- 1) банктердің меншікті резервтері;
- 2) кепілді қорлардың қаражаты;
- 3) мемлекет қаражаты.

Мысалы, Финляндияда, егер банк санацияға жатпаса, қаржылық тұрақтылық басқармасы (FFSA) оны тарату туралы немесе оның банкроттығы туралы сотқа арыз беру туралы шешім қабылдауы керек. Мұндай жағдайларда депозиттерге кепілдік беру схемасы іске қосылады. FFSA басқаратын депозиттерге кепілдік беру қорының көлемі шамамен 780 миллион еуроны құрайды, ал қажет болған жағдайда FFSA қол жеткізе алатын бұрынғы депозиттерге кепілдік беру қорының (VTS Fund) мөлшері 2020 жылдың аяғында шамамен 620 миллион еуроны құрады. Демек, салымшыларға өтемақы төлеу үшін қол жетімді қаражаттың жалпы сомасы шамамен 1,4 миллиард еуроны құрайды. 2020 жылдың соңында үй шаруашылықтары мен кәсіпорындардың депозиттерінің жалпы сомасынан кепілдендірілген депозиттерге шамамен 145 млрд. еуро тиесілі болды. Депозиттерге кепілдік беру қоры кепілдендірілген депозиттер сомасының шамамен 1% қамтыды, бұл депозиттерге кепілдік беру жүйесі туралы директивада белгіленген 0,8%-дан асады. Егер депозиттерге кепілдік беру қоры бұрын тартқан активтер өтемақы төлеу үшін жеткіліксіз болса, FFSA банктерге жыл сайынғы қосымша жарна төлеуді бұйыруы мүмкін.

Айта кету керек, 2020 жылдың көктемінде Финляндия парламенті үкіметке FFSA басқаратын қаржылық тұрақтылық қоры үшін 2 миллиард еуро кредит лимитіне алдын ала рұқсат берді. Лимитке сәйкес, үкімет іс жүзінде депозиттерге кепілдік беру қорынан тұратын қаржылық тұрақтылық қорына белгілі бір шарттармен кредит бере алады.

Жалпы, активтер, төтенше жарналар, банктердің несиелері және орталық үкімет ұсынған кредиттік лимит 1-2 орташа банктің жабылған депозиттері бойынша өтемақы төлемдерін олар төлем қабілетсіз болған жағдайда жабу үшін жеткілікті. Сонымен қатар, Nordea ірі банкіне және OP Group тобына кіретін банктерге қатысты салымдарға кепілдік беру схемасын іске қосу қажеттілігі жоқ жалпы реттеу рәсімдері қолданылады.

Австралияда депозиттерді сақтандыру жүйесі де бар. Осылайша, сақтандырылған депозиттерге ел үкіметі кепілдік береді. Банк банкроттықтың "өте екіталай" жағдайында кез келген төлемдер дәрменсіз мекемені тарату арқылы өтелетінін атап өткен жөн. Тарату нәтижесінде өтелген сома жетіспеген жағдайда банк секторына оны өтеу үшін алым жариялануы мүмкін.

АҚШ-та депозиттерге кепілдік берудің 2 федералды жүйесі бар: Депозиттерге кепілдік берудің федералды корпорациясы (FDIC) және Ұлттық кредиттік одақтар әкімшілігі (NCUA) шеңберінде жұмыс істейтін Ұлттық кредиттік одақтар депозиттерін сақтандыру қоры (NCUSIF).

FDIC ағымдағы және жинақ шоттарын, депозиттік шоттарды, сондай-ақ депозиттік сертификаттарды сақтандыруды жүзеге асырады. Сақтандыру сомасы 250 мың АҚШ долларын құрайды, ол жеке тұлғалардың да, корпоративтік клиенттердің де шоттарының әр санаты үшін бөлек есептеледі. 2022 қаржы жылының соңында сақтандырылған "проблемалы" банктердің саны (ең жоғары тәуекел рейтингі бар) 42 құрады, бұл қаржы дағдарысы кезінде банктердің банкроттығы үшін ең нашар жыл болған 2010 қаржы жылының соңындағы ең жоғары көрсеткішпен салыстырғанда 95%-ға аз.

NCUA NCUSIF арқылы федералды тіркелген барлық несиелік серіктестіктерді және мемлекеттік тіркелген несиелік серіктестіктердің көпшілігін сақтандырады. NCUSIF-тегі сақтандыру өтемінің ең жоғары сомасы 250 мың АҚШ долларын құрайды.

Австралия үкіметі Австралия үкіметінің капиталын, резервтерін және депозиттерін қоспағанда, банктің жалпы міндеттемелері ретінде өлшенетін резервтік банктің (Орталық банктің) міндеттемелеріне кепілдік береді. Банк міндеттемелерінің негізгі құрамдас бөлігі есеп айырысу қалдықтары болып табылады (негізінен банкаралық есеп айырысулар үшін пайдаланылатын коммерциялық банктердің резервтері). 2022 жылдың 31 тамызындағы жағдай бойынша есептік қалдықтар 448,5 млрд АҚШ долларын, ал кепілдіктің жалпы сомасы 565,4 млрд АҚШ долларын құрады.

Австралия үкіметі сонымен қатар Ұлттық тұрғын үйді қаржыландыру және инвестициялар корпорациясына (NHFIC) төленетін ақшалай қаражаттың уақтылы төленуіне кепілдік береді. Бұл ретте NHFIC жалпы кепілдендірілген міндеттемелерді және NHFIC үкіметтен алған кез келген өтелмеген соманы, егер Үкімет мақұлдаса, 5,5 млрд АҚШ долларынан асатын мәмілелер жасамауы керек. Айта кету керек, "Алғашқы үй", "Жаңа үй", "Отбасылық үй" және "Аймақтық отбасылық үй" бағдарламалары бойынша Австралия үкіметі міндеттемелерге кепілдік береді. Міндеттемелер кредит берушінің шығындары кепілдікпен жабылған кезде пайда болады. Содан кейін кредит беруші талап қояды және NHFIC оны қабылдайды. Міндеттемелер тұрақты қаражат есебінен жабылатындықтан, NHFIC-тен осы бағдарламаларға қатысты міндеттемелерді жабу үшін капитал мен резервтерді сақтау талап етілмейді.

Ұлыбританияда фискалдық тәуекелдерді басқару мақсатында нормативтік-құқықтық базаға өзгерістер енгізілді, мінез-құлықтың Қаржы кодексі әзірленді, сондай-ақ банктердің пруденциалдық реттеу органы құрылды. Сонымен қатар, елде тәуекелдерді басқару жүйесі енгізілді. Қарызды басқарудың мемлекеттік стратегиясының тәуекелдерін, сондай-ақ банк резервтерін құру есебінен қаржыландырылған 435 млрд. фунт стерлинг мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алған Орталық банктің активтерін сатып алу тетігімен байланысты тәуекелдерді бағалауға ерекше назар аударылады. Бұл сатып алулар мемлекеттік сектордың қарыз сомасын бір жылдан аз өтеу мерзімімен 20%-дан 40%-ға дейін арттырды, бұл пайыздық тәуекелді ұлғайтты.

В. Мемлекеттік мекемелерге және/немесе жеке банктерге берілетін кепілдіктерге шектеулер

Жалпы, банк секторындағы дағдарыстарды болжау өте қиын, әсіресе олардың теріс әсері болған

жағдайда қажетті қаржылық көмектің мөлшерін бағалау. Сонымен қатар, олардың алдын алу үшін жүйелі шаралар қабылдау ұсынылады:

- *FSAP ұсынымдарын іске асыру;*
- *ЕДБ капиталына және міндетті резервтеріне қойылатын талаптарды қатаңдату.* ЕДБ бюджет қаражаты есебінен қаржы жүйесінің құтқарылуы мен істен шығуын болдырмау үшін шығындарды сіңіре алуы керек;

- *ЕДБ лицензиясын қайтарып алу, оның қызметі дағдарыстың алғышарттарын тудыруы мүмкін;*

- *Аяқта мықтап тұрған құрылыммен біріктіру.* Тек сау банктің әлсіз, бірақ екі әлсіз ЕДБ-мен бірігуіне жол беріледі;

- *стрестік даму сценарийлерін қолдана отырып, болашақ шығындарды бағалау*

- *төтенше жағдайларды шешу үшін Банктер қабылдаған тетіктердің банктердің балансын күшейту/әлсірету мәніне әсерін талдау.* 2022 жылғы қаңтардағы қайғылы оқиғаларға және ЕДБ су тасқынына байланысты кредиттер бойынша төлемдерді кейінге қалдыру, төлемдерді кешіктіргені үшін айыппұл мен өсімпұлды есептемеу, азаматтардың жекелеген санаттарына қарыздарды есептен шығару және т. б. түрінде зардап шеккен азаматтар мен бизнеске көмек көрсету жөнінде шаралар қабылданды. Бұл күтпеген оқиғалар ЕДБ-нің қаржылық тұрақтылығына теріс әсер етуі мүмкін.

Қазіргі уақытта Қазақстанда Қаржылық тұрақтылық жөніндегі кеңестің (Financial Stability Board) ұсынымдарын талдау және қолдану бойынша ҚНРДА және ҚР ҰБ тұрақты жұмыстары жүргізілуде. Оларда дағдарыстардың теріс әсері болған жағдайда

банктерді реттеудің негізгі принциптері көрсетілген.

Айта кету керек, Қазақстан ЕДБ ҚТИ-ға сәйкес тұрақты. Осылайша, реттеуші меншікті капиталдың тәуекел дәрежесі бойынша мөлшерленген активтерге қатынасы және бірінші деңгейдегі реттеуші капиталдың тәуекел дәрежесі бойынша ұсынылатын ең төменгі мәннен жоғары мөлшерленген активтерге қатынасы Базель III (2023 жылы 21,5% 10,5%-дан жоғары, 2023 жылы 19,2% тиісінше 6%-дан жоғары). Бұл ретте өтімді активтердің жиынтық активтерге қатынасы және өтімді активтердің қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы орташа тарихи көрсеткіштен жоғары (2023 жылы 28,7%-ы 25,0%-дан жоғары, 2023 жылы 74,2%-ы 73,6%-дан жоғары).

Дағдарыстар теріс әсер еткен жағдайда ЕДБ-ні қаржылық қолдауды қамтамасыз етуге бюджет қаражатын ұтымсыз бөлу тәуекелін болдырмау үшін қосымша түрде ұсынылады:

- *ЕДБ төлем қабілетсіздігін анықтаған кезде оның шығындары бірінші кезекте өз меншікті капиталы, банк акционерлерінің және олармен байланысты тұлғалар мен кредиторлардың қаражаты есебінен жабылуы тиіс;*

- *аса қажет болған жағдайда, төлемге қабілетсіз ЕДБ-ны мәжбүрлеп тарату қаржы жүйесінің жүйелік тәуекелдерін көтерген кезде бюджет қаражатын тартуға болады. Бұл ретте мемлекеттік қаражатты өміршең жүйелік маңызы бар ЕДБ-ге ғана және акционерлер шығындарды толық иемденгеннен кейін ғана беру керек.*

5. МЖӘ саласындағы міндеттемелер мен тәуекелдерді талдау және бағалау

5.1. МЖӘ жобаларын іске асыру барысында туындайтын мемлекеттің тікелей міндеттемелерін сипаттау және талдау

МЖӘ жобалары бойынша жалпы ақпарат

2024 жылғы 10 мамырдағы жағдай бойынша Қазақстандық МЖӘ орталығының жобалар базасына 1366 жоба кіреді. Бұл ретте деректер қорына аяқталған немесе бұзылған, конкурстық сауда-саттық өтпеген, жоспарланған жобалар, сервистік келісімшарттар, лизинг, жалдау және т.б. жобалар кіреді. Бюджеттік тәуекелдерді талдау мақсатында қазіргі уақытта іске асырылып жатқан жобаларды

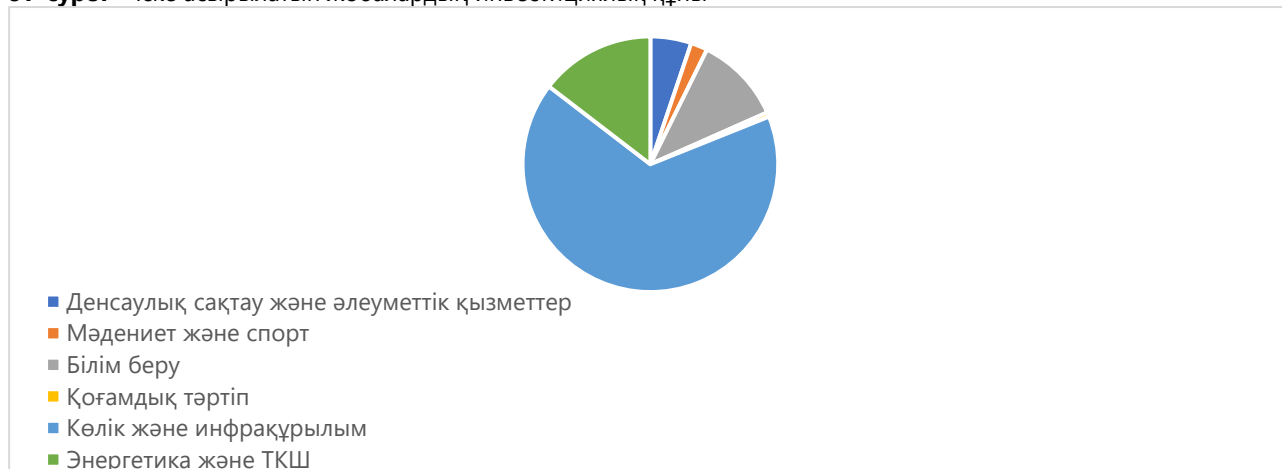
таңдау және мемлекеттік мүлікті сенімгерлік басқаруға, лизингке немесе жалға алуға арналған келісімшарттарды мен сервистік келісімшарттар алып тастау қажет. Соңғы жобаларда айқын емес міндеттемелер бар және шартты міндеттемелер жоқ. Нәтижесінде талдау үшін көрсетілген базадан 139 МЖӘ жобасы іріктелді.

96-сурет – Іске асырылатын жобалар саны

Дереккөз: Қазақ МЖӘ Орталығы

97-сурет – Іске асырылатын жобалардың инвестициялық құны

Дереккөз: Қазақ МЖӘ Орталығы

МЖӘ салалық құрылымын талдау әлеуметтік салада іске асырылатын жобалардың салыстырмалы түрде жоғары санына қарамастан, оларға тартылған

инвестициялардың көлемі Көлік және инфрақұрылым және энергетика салаларынан едәуір төмен екенін көрсетті. Бұл факт көлік және

5. МЖӘ саласындағы міндеттемелер мен тәуекелдерді талдау және бағалау

инженерлік инфрақұрылымда жобаларды іске асырудың жоғары құнын көрсетеді. Демек, осы салалардағы жобалар бойынша мемлекеттік міндеттемелер көбірек болады. Мысалы, көлік пен

инфрақұрылымға 66,5% инвестициялық шығындардың 14,6%-ы энергетика мен ТКШ-ға тиесілі.

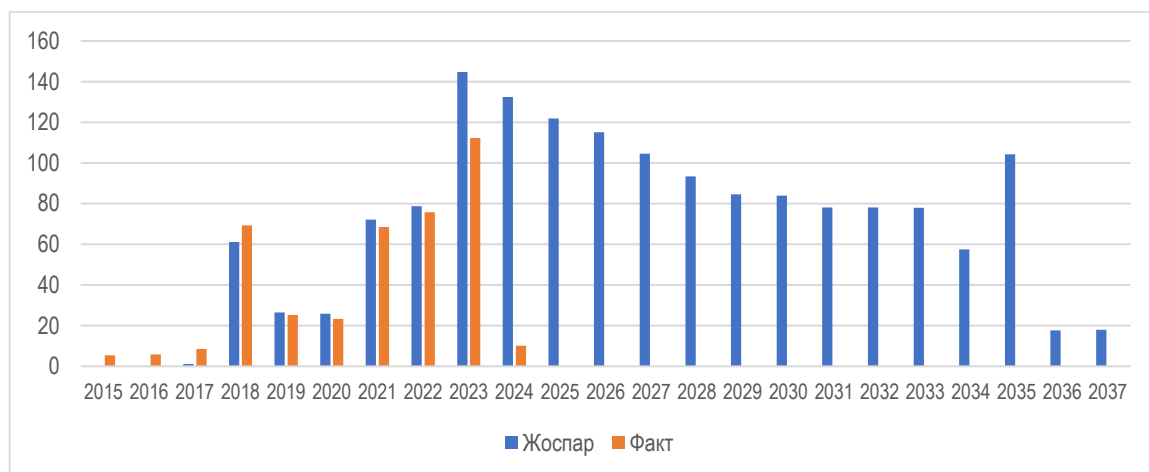
МЖӘ жобалары шеңберіндегі тікелей міндеттемелер

Мемлекеттің МЖӘ жобалары шеңберіндегі тікелей міндеттемелері заңнамада айқындалады немесе келісімде тіркеледі және жеке тарап келісімде көрсетілген объектіні құру және пайдалану жөніндегі өзінің келісімшарттық міндеттемелерін тиісінше орындаған жағдайда, басқа жағдайларға байланысты болмайды. Мұндай міндеттемелердің мысалы ретінде МЖӘ жобасы бойынша инвестициялық және операциялық шығындарды өтеу, сондай-ақ қолжетімділік ақысы болып табылады.

Қазақстандық МЖӘ орталығы жобаларының дерекқорында мемлекеттің тікелей міндеттемелеріне жататын шығындарды өтеудің мынадай көздері бөлінді:

- ИШӨ;
- ОШӨ;
- БҮС/ОБҮС;
- ПЗД;
- жалдау ақысы;
- мемлекеттік тапсырыс/ТМККК және бюджеттен төленетін басқа да төлемдер;
- субсидиялар.

98-сурет – МЖӘ жобалары бойынша мемлекеттің тікелей міндеттемелері

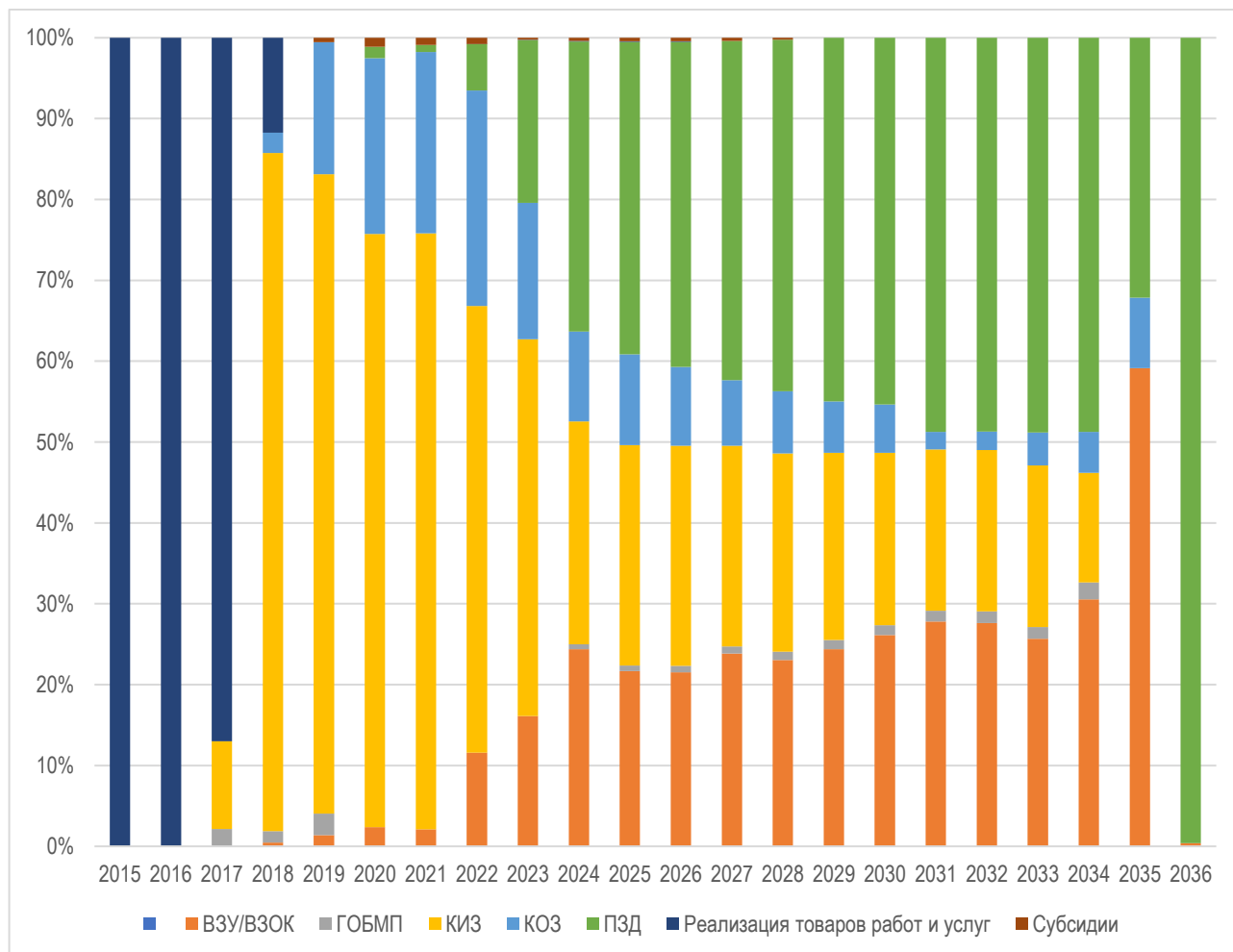
Дереккөз: Қазақ МЖӘ Орталығы

Қазақстандық МЖӘ орталығының деректері бойынша жоспар бойынша 139 жоба шеңберінде тікелей міндеттемелердің шыңы 2023 жылға келді,

олардың сомасы 145 млрд теңгені құрады. Іс жүзінде 112 млрд теңге немесе 77,6% төленді.

5. МЖӘ саласындағы міндеттемелер мен тәуекелдерді талдау және бағалау

99-сурет – МЖӘ жобалары бойынша жоспарланған тікелей міндеттемелердің құрылымы

Дереккөз: Қазақ МЖӘ Орталығы

Суретте көріп отырғанымыздай, тікелей міндеттемелердің негізгі үлесі 2024-2037 жылдары

үлесі тиісінше орта есеппен 52%, 24% және 17% құрайтын ПЗД, ВЗУ/ВЗОК және ИШӨ-ке тиесілі.

5.2. Мемлекеттің шартты міндеттемелерінің туындауына байланысты МЖӘ келісімшарттары бойынша бюджеттік тәуекелдерді сипаттау

Жеке капиталды тарту және жеке әріптеспен тәуекелдерді бөлу жолымен инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру көбінесе белгілі бір тәуекелдерді іске асыру кезінде мемлекеттің бюджеттік тұрақтылығына теріс әсер етуі мүмкін шартты міндеттемелердің өсуі есебінен жүзеге асырылады. 1990-2014 жылдар аралығындағы 80 дамыған және дамушы елдерді қамтитын ХВҚ зерттеуіне сәйкес, МЖӘ саласындағы шартты міндеттемелерді іске асырудың орташа құны ЖІӨ-ден 1,2% құрайды, жекелеген жағдайларда ЖІӨ-ден 2,0%-ға жетеді⁴⁰. Сонымен қатар, зерттеу авторлары соңғы жылдары жобалар саны жаһандық ауқымда айтарлықтай өсе бастағанын және болашақта тиісті бюджет шығындары күрт артуы мүмкін екенін атап өтті. Сонымен қатар, осы зерттеудің нәтижелері шартты міндеттемелерді іске асыру көп жағдайда дағдарыс кезеңдеріне сәйкес келетіндігін көрсетті, нәтижесінде бюджеттік тұрақтылық жағдайын одан әріубықтырды.

Көптеген зерттеулер осы мәселені зерттеуге арналған, олардың ішінде А. Чеботаридің еңбегін атап өткен жөн⁴¹. Бұл жұмыстың авторы шартты міндеттемелерге келесі анықтама береді. *Шартты міндеттемелер* – бұл үкіметтің бақылауынан тыс қандай да бір белгісіз болашақ оқиғаға байланысты болатын міндеттемелер.

Өз кезегінде, шартты міндеттемелер *айқын* және *жасырын* болып бөлінеді. *Айқын* шартты міндеттемелер – бұл келісімшарттармен, келісімдермен немесе елдің нормативтік-құқықтық базасының ережелерімен анықталған міндеттемелер. Оларға мыналар жатады:

- ең аз кепілдендірілген кіріс сияқты кірістілік пен сұраныс кепілдіктері;
- валюталық және инфляциялық тәуекелдерден қорғау;
- борыштық қаржыландыру бойынша мемлекет тарапынан кепілдіктер мен кепілгерліктер;
- ынтымақтастықты мерзімінен бұрын тоқтатқан жағдайда жеке серіктес үшін өтемақы;
- саяси және реттеуші тәуекелдерден қорғану кепілдіктері, мысалы, жобаға әсер етуі мүмкін заңнаманы өзгерту кезінде өтемақы.
- мемлекет беретін келісімде көрсетілген өзге де кепілдіктер, өтемақылар және шарттар.

Жасырын шартты міндеттемелер бейресми болып табылады және нақты анықталмаған, бірақ олар жобаның қоғамдық маңыздылығына және жеке серіктес дефолтқа ұшыраған жағдайда оны тоқтатудың мүмкін еместігіне байланысты мемлекеттің қоғам алдындағы жауапкершілігінен туындайды. Мысалы, осы міндеттемелерге дефолт болған жағдайда, мемлекет кепілдік бермеген жеке серіктестің борышын өтеу жатқызылуы мүмкін⁴².

⁴⁰ Bova, Elva, Marta Ruiz-Arranz, Frederik Toscani and H. Elif Ture (2016): "The Fiscal Costs of Contingent Liabilities: A New Dataset," IMF Working Paper No. 16/14

⁴¹ Cebotari, A (2008). Contingent liabilities: Issues and practice. IMF Working Paper, No. 08/245, International Monetary Fund, Washington, DC.

⁴² Андрияков Александр Дмитриевич. "МЖӘ жобаларының шартты бюджеттік міндеттемелері: халықаралық тәжірибе және ресейлік тәжірибе", Қаржы журналы, no. 6 (46), 2018, pp. 59-70.

5.3. МЖӘ жобалары бойынша мемлекеттің шартты міндеттемелерінің туындауына байланысты бюджеттік тәуекелдерді талдау және бағалау

Мемлекеттің МЖӘ жобалары бойынша шартты міндеттемелерінің туындауына байланысты бюджеттік тәуекелдерді талдау және бағалау мақсатында инвестициялық құны 50 млрд теңгеден немесе ~100 млн АҚШ долларынан асатын жобалар іріктелді. Осы жобалар бойынша негізгі ақпарат келесі кестеде келтірілген.

28-кесте – Инвестициялық құны 50 млрд теңгеден асатын МЖӘ ҮЗДІК-10 жобасы.

Жобаның атауы	Инвестициялық шығындар		Тәуекел деңгейі	Негізгі тәуекелдердің сипаттамасы
	млрд. теңге	АҚШ доллары		
Үлкен Алматы айналма жолы 66 км	176,7	400,1449	жоғары	Бағамдық айырмашылықты түзету қазірдің өзінде орын алуда. Есептеулер бойынша келісімшартты іске асырудың бүкіл мерзімі үшін бағамдық айырманың өтемақысы шамамен 208 млрд теңгені құрауы мүмкін (инвестициялардың жалпы көлемінен жоғары). 2024 жылға арналған МЖӘ заңнамасына сәйкес есептелген келісімшартты мерзімінен бұрын бұзуға байланысты шығындар 163,7 млрд теңгені құрады. Бұл соманы ең төменгі төлем деп санауға болады. Көлік ағынының қарқындылығының төмендеу қаупі болуы мүмкін, бұл жол ақысы көлемінің төмендеуіне және сәйкесінше бюджеттен жоғары субсидияларға әкеледі. Бірақ бұл тәуекел төмен деп саналады.
Түркістан қаласындағы халықаралық әуежай	73,1	165,5382	төмен	Құрылыс кесте бойынша аяқталды және инвестицияларды үкімет мемлекеттік бюджеттен толығымен қайтарды. Валюталық тәуекелді жеке серіктес көтереді. Жеке операторды таңдау бойынша тендер өткізіледі
"Нұр Жолы" көлік-логистикалық орталығы	69,7	157,8387	төмен	Құрылысқа байланысты барлық тәуекелдерді және басқа тәуекелдерді жеке серіктес көтереді. Инвестициялар қайтарылды
Шар-Өскемен станциясының теміржол учаскесі	55,2	125,0028	төмен	Жолаушылар мен жүк ағынының жоғары сұранысы. Инвестиция қайтарылды. Облигациялар толығымен өтелгенімен, мемлекеттің кепілгерлігі әлі де күшінде.

Төменде ірі жобалардың егжей-тегжейлі сипаттамалары келтірілген.

Үлкен Алматы айналма жолы (ҰАААЖ)

ҰАААЖ – жолдардағы кептелістерді азайту және Алматы маңындағы көлік қатынасын жақсарту үшін 66 шақырымдық айналма жол салуға бағытталған Қазақстандағы ірі инфрақұрылымдық бастама. ҰАААЖ негізгі мақсаты – Қорғас – Алматы – Бішкек – Тараз – Шымкент – Ташкент ("Жібек жолы") және Алматы – Қарағанды – Астана – Петропавл жолдары сияқты екі халықаралық автомагистральдің түйіскен жерінде айналма жол құру. Инвестициялық кезеңге 2018 жылы төрт жылдық инвестициялық кезеңмен қол қойылды, ол 2023 жылдың сәуірінде

аяқталды. Операциялық кезең 2040 жылға дейін жалғасады. Жобаның жалпы құны үш құрамдасқа бөлінеді: инвестициялық шығындар (176 млрд теңге), басқару ақысы (307 млрд теңге) және пайдалану шығындары (28 млрд теңге).

Осы жоба аясында үш негізгі фискалдық тәуекел анықталды:

- Валюталық тәуекелдер: бағамдық өтемақы келісімшарттың бүкіл қолданылу кезеңінде шамамен 208 млрд теңгені құрауы мүмкін, бұл инвестициялардың жалпы көлемінен асып түседі.

- Субсидияларды талап ететін табыс тапшылығы: пайдаланушылардан алынатын ағымдағы алымдар жеңіл автомобильдер мен автобустар үшін пайдалану сағатына 258,44 теңгеден 590,72 теңгеге дейін және жүк автомобильдері үшін 295,36 теңгеден 812,24 теңгеге дейін ауытқиды. Жол қозғалысының әр түрлі сценарийлері жол ақысынан түсетін кірістің төмендеуіне әкелуі мүмкін, бұл Үкімет төлейтін субсидиялардың көбеюіне әкелуі мүмкін. Қазіргі уақытта көлік ағыны шамамен 46000 көлікті құрайды (кейбір күндері 50 000-нан астам). Ағын күткеннен жоғары болды. ҰАААЖ бойынша жүретін көлік құралдарының 88%-ы – жеңіл, 12%-ы – жүк. Егер жоба қарызға қызмет көрсетуге немесе шетел валютасында техникалық қызмет көрсету үшін төлеуге мәжбүр болса, теңгенің құнсыздануы кірістер мен шығыстар арасындағы сәйкессіздікке әкелуі мүмкін, бұл жобаның қаржылық өміршеңдігіне әсер етеді.

- Мерзімінен бұрын бұзу: 2024 жылға арналған МЖӘ туралы заңнамаға сәйкес есептелген шартты мерзімінен бұрын бұзуға байланысты шығындар 163,7 млрд теңгені құрады. Бұл соманы ең төменгі төлем деп санауға болады.

Түркістан халықаралық әуежайы

2020 жылы ашылған Түркістан халықаралық әуежайы жеке сектордың 100% капиталымен МЖӘ моделі бойынша салынды және рекордтық мерзімде

– 11 айда аяқталды. Жобаның инвестициялық құны 73,1 млрд теңгені құрады. Құрылыс уақытында аяқталды, инвестицияларды үкімет мемлекеттік бюджеттен толығымен өтеді. Валюталық тәуекелді жеке серіктес көтереді. Жеке операторды таңдау бойынша тендер өткізіледі. Жалпы тәуекел төмен деп саналады.

"Нұр Жолы" көлік-логистикалық орталығы

2018 жылы қол қойылған, инвестициялық құны 69,7 млрд теңге (157,8 млн АҚШ доллары) болатын бұл жоба сауданың тиімділігін арттыру үшін ірі логистикалық хаб құруға бағытталған. Құрылысқа байланысты барлық тәуекелдерді және басқа тәуекелдерді жеке серіктес көтереді. Инвестициялар мемлекеттік бюджеттен өтеледі. Жалпы тәуекел төмен деп саналады.

Шар-Өскемен темір жол учаскесі

Инвестициялық құны 55,2 млрд теңге (123,2 млн АҚШ доллары) болатын Шар-Өскемен темір жолы учаскесінің жобасы көлік инфрақұрылымын жақсарту үшін темір жолдың аса маңызды учаскесін дамытуға бағытталған. Құрылысқа байланысты барлық тәуекелдерді және басқа тәуекелдерді жеке серіктес көтереді. Инвестициялар мемлекеттік бюджеттен өтеледі. Жалпы тәуекел төмен деп саналады.

5.4. МЖӘ жобаларын іске асыру барысында бюджеттік тәуекелдерді төмендету жөніндегі шаралар

Жүргізілген талдау шартты міндеттемелердің пайда болуымен байланысты кейбір фискалдық тәуекелдердің болуын анықтады. Талдау көрсеткендей, айтарлықтай тәуекел бар жалғыз жоба – бұл УАААЖ.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, шартты міндеттемелердің туындауына байланысты бюджеттік тәуекелдерді төмендету мақсатында мынадай шараларды қабылдау қажет.

ҚР Үкіметі МЖӘ-нің бюджеттік тәуекелдерін есепке алу және мониторинг жүргізу үшін институционалдық жауапкершілікті нақты белгілеуі керек. Қазіргі уақытта бұл тәжірибе көптеген елдерде қолданылады.

Колумбияның Қаржы министрлігі шартты міндеттемелердің қаржылық және экономикалық салдарын бағалауға өзінің көзқарасын анықтады: шартты міндеттемелердің фискалдық салдарын есепке алу, бюджеттеу және бағалау, шартты міндеттемелерді анықтау, жіктеу, сандық бағалау және басқару.

Чилиде Қаржы министрлігі МЖӘ үшін кірістердің минималды кепілдіктері мен айырбас бағамын бағалаудың күрделі моделін жасады. Бұл бағалау барлық МЖӘ жобалары үшін тұрақты негізде жаңартылады және жыл сайынғы шартты

міндеттемелер туралы есепте хабарланады. Есеп Чилиде МЖӘ жобаларына берілген кепілдіктерді талдау және бағалау үшін қолданылатын әдістердің қысқаша сипаттамасын қамтиды.

Шартты міндеттемелердің құнын бағалай отырып, Үкімет олардың фискалдық шектеулерді ескере отырып қолжетімді екендігін бағалай алады.

Айта кету керек, қазіргі уақытта осы әдістеме шеңберінде МЖӘ жобалары бойынша шартты мемлекеттік міндеттемелерді есепке алу әдістемесінің жобасы әзірленді, есепке алу және мониторинг функциялары ҚР ҚМ-ге, оның ішінде халықаралық практикаға сәйкес жүктелді. Осылайша, бюджетке ықтимал тәуекелдерді азайту мақсатында оны одан әрі ілгерілету және бекіту қажет.

Сонымен қатар, МЖӘ тәуекелдерін басқару үшін институционалдық және кадрлық базаны дамыту маңызды қадам болып табылады. Фискалдық тәуекелдерді бағалаумен және басқарумен айналысатын мамандарды тұрақты оқыту мен олардың біліктілігін арттыруды қамтамасыз ету қажет. Осы үдеріс шеңберінде халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық және МЖӘ тәуекелдерін басқару саласындағы үздік тәжірибелерге арналған халықаралық семинарлар мен конференцияларға қатысу ұсынылады.

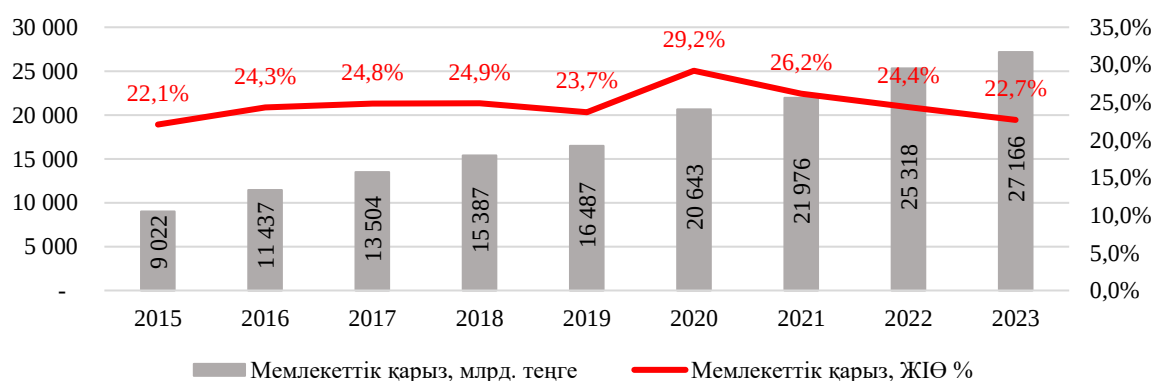
6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуекелдерін талдау және бағалау

Мемлекеттік қарыз

ҚР ҚМ деректері бойынша 2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша мемлекеттік қарыз 27 166 млрд. теңгені (ЖІӨ-нің 22,7%) құрады, оның ішінде мемлекеттік қарыз – 24 915 млрд. теңге, ҚР ҰБ

қарызы - 1 200 млрд. теңге, және ҚР ЖАО қарызы басқа кредиторлар алдында – 1 051 млрд. теңге (100-сурет).

100-сурет – Мемлекеттік қарыз серпіні

Дереккөз: ҚР ҚМ

2015 жылдан 2023 жылға дейін мемлекеттік қарыз 18 144 миллиард теңгеге өсті, бұл негізінен Үкіметтің қарызының ұлғаюына байланысты, оның үлесі 2024 жылғы 1 қаңтардағы жалпы мемлекеттік қарыздың 91,7% құрайды. Мемлекеттік борыштың ұлғаюының негізгі себебі бюджет тапшылығын қаржыландыру болып табылады (2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 3 121 млрд. теңге). Сонымен қатар, осы кезеңде автомобиль жолдарын қайта құру мен салуды қаржыландыру үшін халықаралық қаржы ұйымдарынан қарыздар тартылды, сондай-ақ жұмыспен қамтуды қолдау бағдарламаларын қаржыландыру үшін ішкі нарықта жергілікті атқарушы органдардың мемлекеттік бағалы қағаздарын шығару, тұрғын үй саласындағы іс-шаралар тиісті бағдарламалар шеңберінде.

2018-2019 жылдары ЖІӨ-нің жоғары номиналды өсімі пайыздық төлемдердің ұлғаюын және теңгенің мерзімді әлсіреуін өтегендіктен мемлекеттік қарыздың траекториясы тұрақты болып қалды. 2020 жылдан кейін, пандемиядан кейінгі кезең, экономика капиталдың кетуіне тап

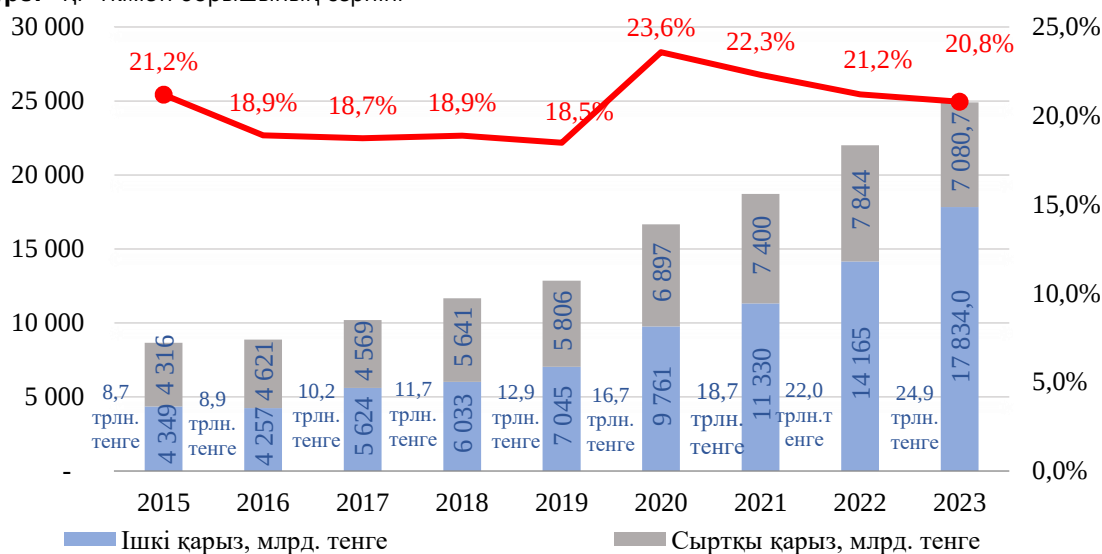
болды және экономиканың қарқынын арттыру үшін қарыз алуды ұлғайтуды талап етті.

ҚР Үкіметінің борышы

2015 жылдан 2023 жылға дейін Үкіметтің қарызы 16 249 млрд.теңгеге өсті (101-сурет). 2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша үкіметтік борыш 24 915,7 млрд. теңгені құрады. 2019 жылға дейін ішкі және Сыртқы қарыз арасындағы бөлу біркелкі болды. Бастап 2020 Үкіметтің қарызы көбінесе қарыздың ішкі бөлігінің өсуіне байланысты артады. 2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша үкіметтік борыштың құрылымы келесідей: - Ішкі қарыз – 17 834,0 млрд. теңге (жалпы үкіметтік борыштың 72%); - Сыртқы борыш - 7 080,7 млрд. теңге (жалпы үкіметтік борыштың 28%). Жыл сайын үкіметтік борыш бағамдық айырманы (шетел валюталарының кросс бағамдарының ауытқуы және теңгенің АҚШ долларына бағамы) ескере отырып, қарыз алу есебінен тапшылықты қаржыландыру сомасына ұлғаяды.

6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуелдерін талдау және бағалау

101-сурет– ҚР Үкіметі борышының серпіні

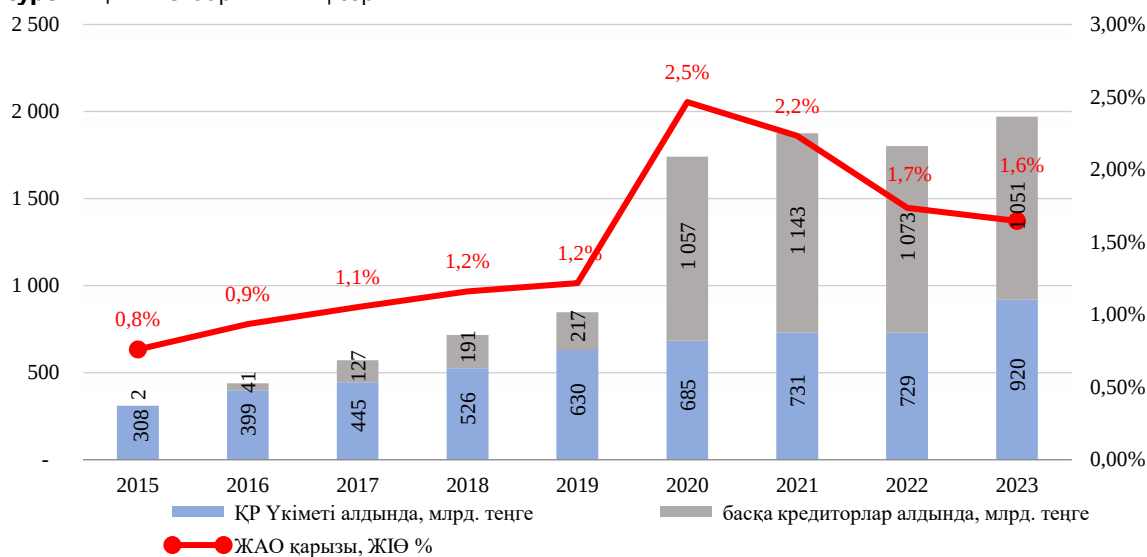
Дереккөз: ҚР ҚМ

ҚР ЖАО борышы

2023 жылдың соңында ҚР ЖАО борышы 1 971 млрд. теңгені құрайды (102-сурет). 2015-2023 жылдар аралығында МБҚ ұстаушылары болып табылатын басқа кредиторлар алдындағы

борыштың күрт ұлғаюы есебінен борыш 1 660 млрд. теңгеге ұлғайды. Бұл бағалы қағаздар Жұмыспен қамту және тұрғын үй құрылысының жол картасы бағдарламаларын қаржыландыру мақсатында шығарылды.

102-сурет – ҚР ЖАО борышының серпіні

Дереккөз: ҚР ҚМ

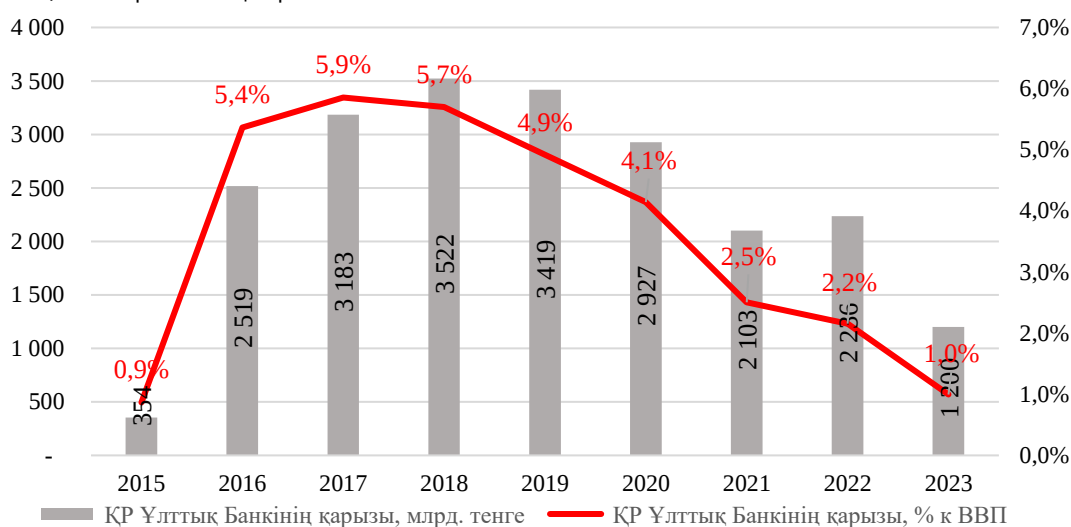
ҚР ҰБ борышы

Мемлекеттік борыштың құрамына кіретін ҚР ҰБ борышы толығымен ішкі борыштан тұрады. 2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша ҚР ҰБ борышы 1 200 млрд.теңгені (ЖІӨ-ге 1%) құрады, бұл өткен жылғы мәннен 46% - ға төмен (103-

сурет). 2015 жылдан 2018 жылға дейін қарыздың өсуі байқалды. Бұл көрсеткіш 2018 жылы 3 522 млрд. теңгені құрады. Кейінгі жылдары қарыздың мөлшері абсолютті мәнде де, ЖІӨ-ге % - бен де төмендеу үрдісін көрсетті.

6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуелдерін талдау және бағалау

103-сурет - ҚР ҰБ борышының серпіні

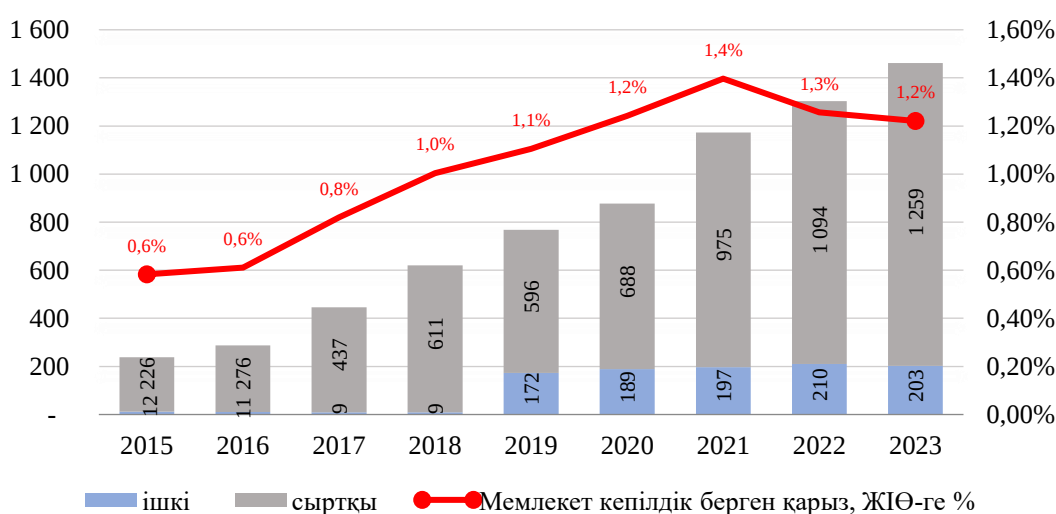
Дереккөз: ҚР ҚМ

Мемлекет кепілдік берген борыш және экспортты қолдау бойынша мемлекет кепілдік берген борыш

2024 жылғы 1 қаңтарға мемлекет кепілдік берген борыш өткен жылмен салыстырғанда 12,12% - ға өсіп, 1 461,9 млрд. теңгені құрады (104-

сурет). Мемлекет кепілдік берген борыштың құрылымы келесідей қалыптасты: - Ішкі қарыз - 202,8 млрд. теңге; - сыртқы борыш - 1 259 млрд.теңге (мемлекет кепілдік берген жалпы борыштың 86,12%).

104-сурет - Мемлекет кепілдік берген борыштың серпіні

Дереккөз: ҚР ҚМ

Мемлекет кепілдік берген борыштың серпіні өрлемелі үрдіске ие және экономика үшін әлеуетті тәуекелдердің индикаторы болып табылады. Борышқа қызмет көрсету мүмкін болмаған жағдайда борышкердің ауыртпалығы мемлекетке түседі, өйткені мұндай борышқа мемлекет кепілдік береді. Қарыздардың үлкен санына кепілдік беру кезінде мемлекет үшін күтпеген шығындар қаупі артады, бұл бюджет тапшылығының артуына әкеледі. Қазақстан Республикасы Бюджет кодексінің 225-2 – бабының 2-тармағына сәйкес экспортты қолдау жөніндегі

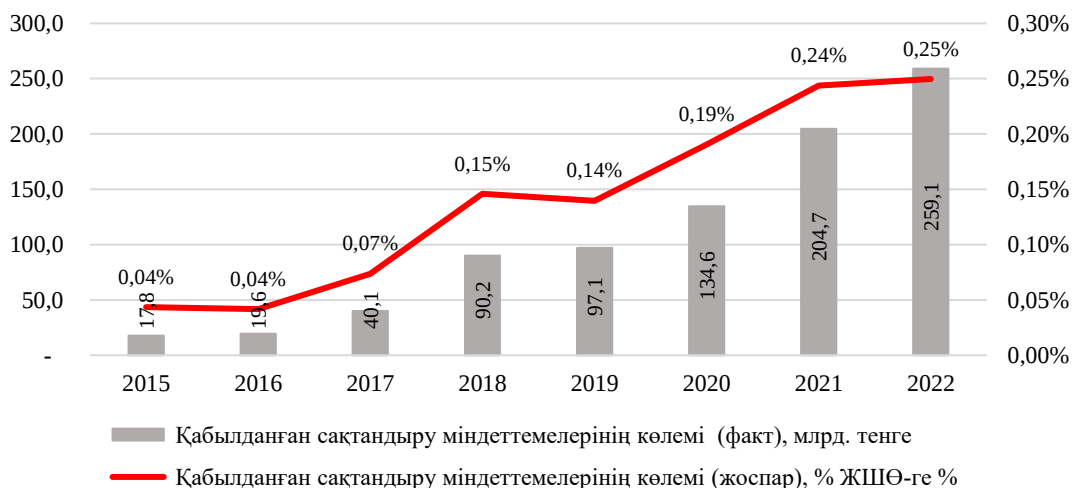
Қазақстан Республикасының мемлекеттік кепілдігі-экспортты қолдау жөніндегі Кепілдік шартының талаптарына сәйкес Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігі алдындағы сақтандыру және кепілдік төлемдері бойынша берешегін толық немесе ішінара өтеу міндеттемесі. 2022 жылдың соңында Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігі 259,1 млрд. теңге сомасына немесе ЖІӨ-нің 0,25% сомасына экспортты қолдау бойынша сақтандыру міндеттемелерін қабылдады (105-сурет). Бұл индикатор экспортты қолдау тетігін жетілдірудегі

6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуелдерін талдау және бағалау

қызметтің негізгі көрсеткіші болып табылады. 2015 жылдан 2023 жылға дейін қабылданған міндеттемелер көлемі 241,3 млрд.теңгеге өсті. Сонымен қатар, бұл көрсеткіштің нақты мәндері

жоспарланған мәндерден асып түседі. 43-кестеде 2019 жылдан 2022 жылға дейінгі нәтижелер жөнделді. Ерекшелік-корона дағдарысымен түсіндірілетін 2020 жыл.

105-сурет - Экспортты қолдау бойынша қабылданған сақтандыру міндеттемелері көлемінің серпіні

Дереккөз: Қазақстанның Экспорттық-кредиттік Агенттігі

43-кесте – Көлемнің жоспарлы және нақты мәндері экспортты қолдау бойынша қабылданған сақтандыру міндеттемелері

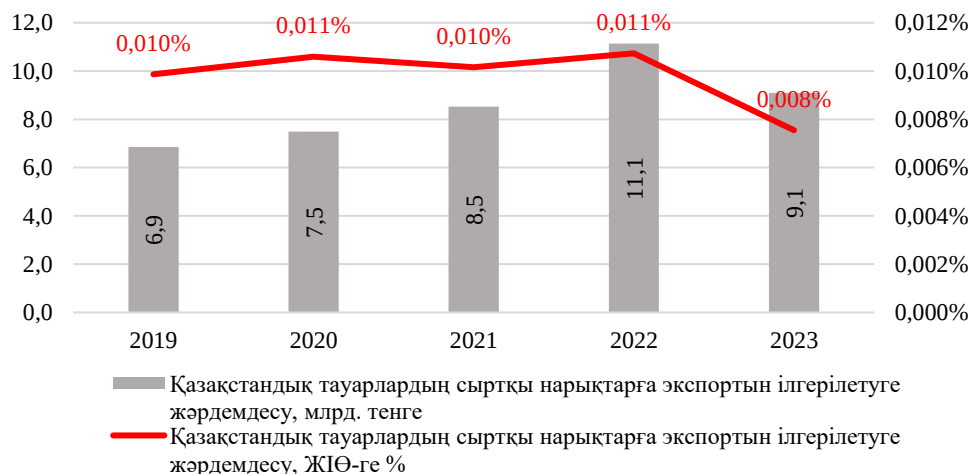
	Жоспар, млрд. теңге	Нақты, млрд. теңге
2019	95	97,1
2020	150	134,6
2021	200	204,7
2022	250	259,1

Дереккөз: Қазақстанның Экспорттық-кредиттік Агенттігі

Сауда және интеграция министрлігінің деректері бойынша қазақстандық тауарлардың сыртқы нарықтарға экспортына жәрдемдесуге жұмсалған шығыстар 2023 жылдың соңына 9,1 млрд. теңгені құрады (106-сурет). Өткен жылмен

салыстырғанда шығындар 2 млрд. теңгеге қысқарды. Экспортты қолдаудың төмендеуі оның қысқаруына әкелуі мүмкін, осылайша салық түсімдері және сәйкесінше мемлекеттік бюджеттің кірістері қысқарады.

106-сурет - Қазақстандық тауарлардың сыртқы нарықтарға экспортына жәрдемдесу серпіні

Дереккөз: ҚР СИМ

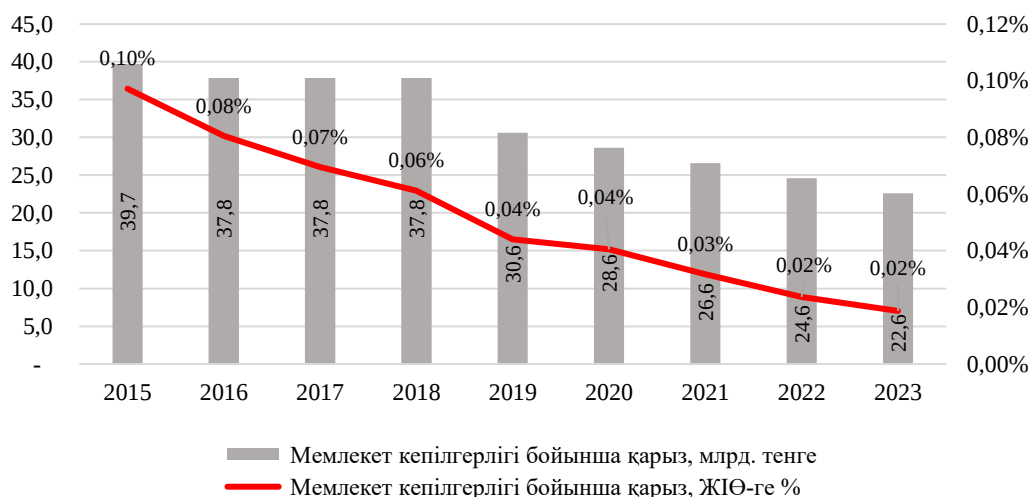
6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуелдерін талдау және бағалау

Мемлекет кепілгерліктері бойынша борыш

2015-2023 жылдары Мемлекет кепілгерлігі бойынша борыш көлемі 39,7 млрд. теңгеден 22,6 млрд. теңгеге дейін төмендеді (107-сурет). Осылайша, қарыздың жалпы көлемі 43,1% - ға азайды. Мемлекет кепілгерлігі бойынша борышты төмендету мемлекеттік бюджетке түсетін жүктемені

азайтады және кепілгерліктер бойынша борыштарды жабуға күтпеген шығыстардың ықтималдығын азайтады. Бұл бюджеттің сыртқы және ішкі күйзелістерге төзімділігін арттырады. Алайда, бұл көрсеткіштің төмендеуі бюджетке айтарлықтай әсер етпейді, өйткені мемлекеттің кепілгерлігі бойынша борыш Қазақстандағы басқа міндеттемелерге қатысты төмен үлесті алады.

107-сурет - Мемлекет кепілгерліктері бойынша борыштың серпіні

Дереккөз: ҚР ҚМ

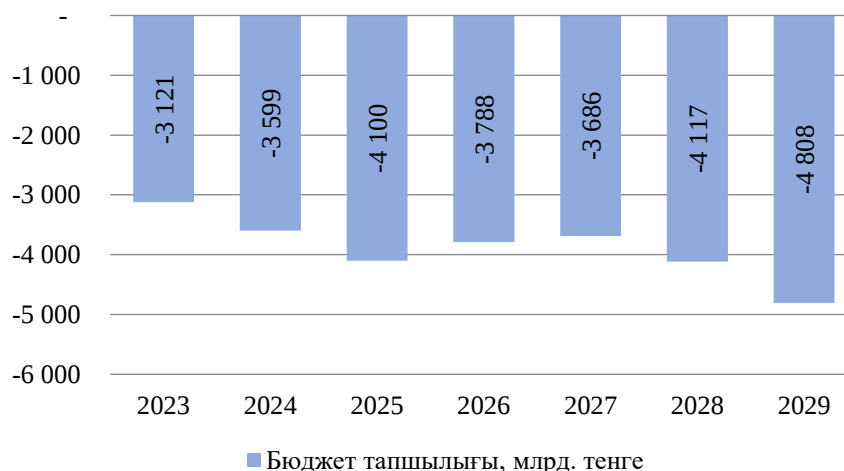
Мемлекеттік міндеттемелердің өсу себептері

ҚР Үкіметінің борышы

Үкіметтік борыштың өсуінің себебі республикалық бюджет тапшылығын қаржыландыру болып табылады. 2024 жылдың 1 қаңтарына тапшылық 3 121 млрд. теңгені құрады

(108-сурет). 2023 жылдың соңында қарызды өтеуге арналған шығыстар 2 069,6 млрд.теңгені (өткен жылмен салыстырғанда+31,45%), ал қызмет көрсетуге 1 808,1 млрд. теңгені (өткен жылмен салыстырғанда+39,36%) құрады. Осыған байланысты Үкіметтің қарызына қызмет көрсету және өтеу шығындары артады.

108-сурет – Бюджет тапшылығының болжамы

Дереккөз: 2025-2029 жылдарға ЭЭДБ, «ЭЗИ» АҚ есептеулері

6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуелдерін талдау және бағалау

Сонымен қатар, Үкімет қарызының өсуі валюта бағамының ауытқуымен байланысты. 44-кестеде Үкіметтің 2024 жылғы 1 қаңтардағы Сыртқы

қарыз кредиторлары көрсетілген. Қарыз валюталарына АҚШ доллары, еуро, Ресей рублі, Жапон йенасы, Қытай юаны жатады.

44- кесте – ҚР Үкіметінің сыртқы қарызының кредиторлары

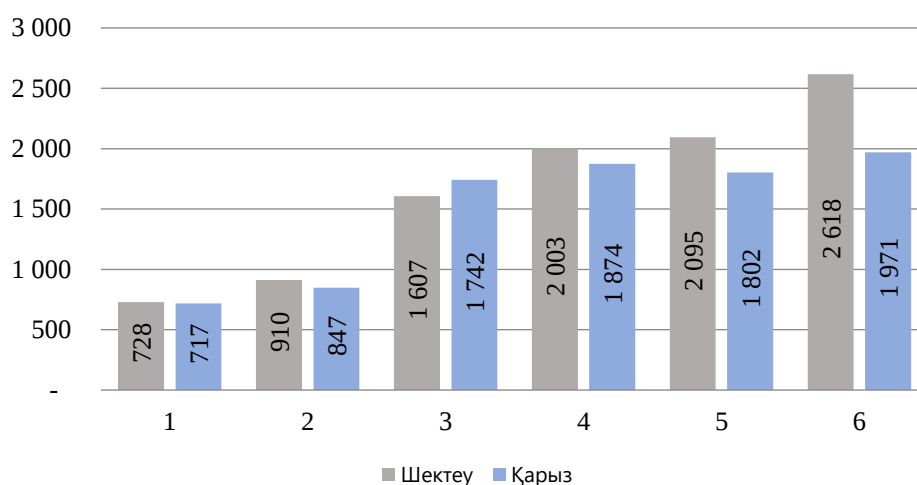
Несие беруші	Қарыз, мың теңге
Халықаралық қайта құру және даму Банкі	1 530 820 333
Азия Даму Банкі	801 313 522
Еуропалық қайта құру және даму Банкі	45 290 580
Ислам Даму Банкі	32 371 833
Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі	308 650 326
Кувейттің Араб экономикалық даму қоры	498 436
Жапонияның халықаралық ынтымақтастық агенттігі	92 547 408
Германия үкіметінің несиелік агенттігі	2 863 736
Қытай Халық Республикасының экспорттық-импорттық банкі	75 947 524
Шетелдік коммерциялық банктер	90 912 000
Еурооблигациялар	3 795 892 000
Ресей нарығында орналастырылған мемлекеттік бағалы қағаздар	303 600 000
Дереккөз: ҚР ҚМ	

ҚР ЖАО борышы

ҚР ЖАО борышының өсуінің негізгі себебі Жұмыспен қамтудың жол картасы бағдарламаларын, тұрғын үй құрылысы саласындағы іс-шараларды қаржыландыру үшін ішкі нарықта ЖАО-ның мемлекеттік бағалы қағаздарын шығару болып табылады. Бұдан басқа, 2020 жылы коронавирус пандемиясына

байланысты шығыстардың өсуіне байланысты Қазақстанның барлық өңірлерінде ҚР ЖАО борышының белгіленген лимитінің 135 млрд.теңгеге (лимит-1 607 млрд. теңге, борыш – 1 742 млрд. теңге) асып кетуі байқалады (109-сурет). Төрт облыс ерекшелік болып табылады: Ақтөбе, Алматы, Қарағанды және Қостанай.

109-сурет – ҚР ЖАО борышының серпіні мен қарыз лимиттері, млрд. теңге

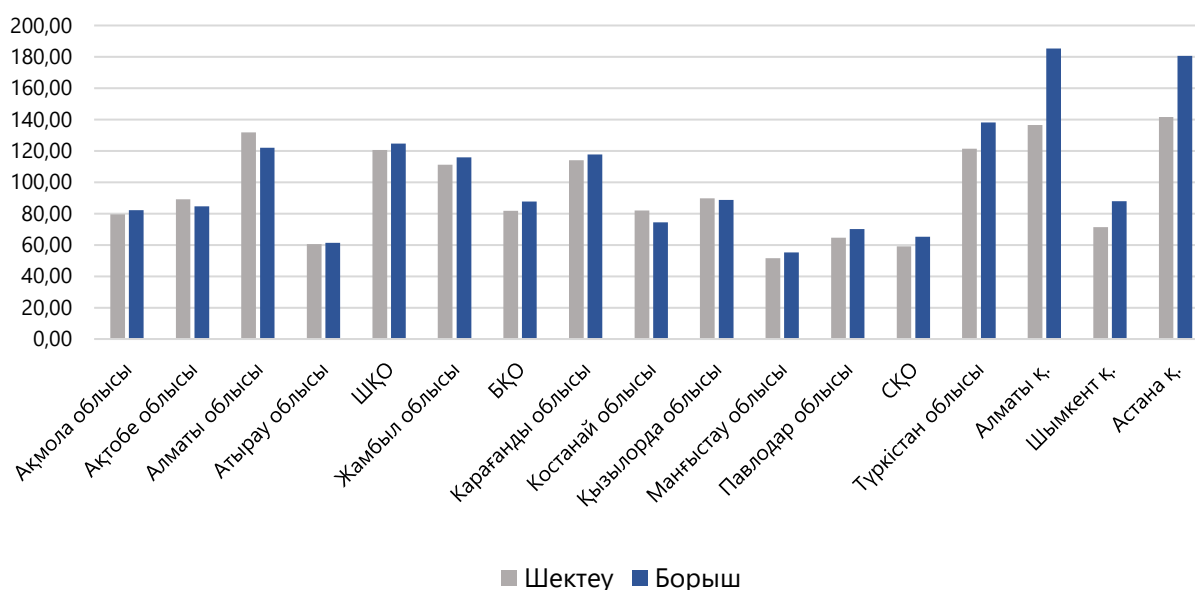

Дереккөз: ҚР ҚМ

6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуелдерін талдау және бағалау

2020 жылы лимиттің ең көп асып кетуі Алматы қаласы мен Астана қаласына тиесілі – тиісінше 48,9 және 39,1 млрд. теңге (110 сурет).

110-сурет – ҚР ЖАО-ның 2020 жылғы аймақтар бойынша қарызы мен қарыз лимиттері, млрд. Теңге

Дереккөз: ҚР ҚМ

2020 жылдың аяғында Алматы қаласының қарызы 185,4 млрд. теңгені, шекті мәні 136,5 млрд. теңгені құрады. Республикалық бюджет алдындағы міндеттемелердің басым бөлігі:

- 2014 жылға арналған Қолжетімді тұрғын үй 2020 бағдарламасы шеңберінде тұрғын үй салу және сатып алу-5,6 млрд. теңге.

- 2015 жылға арналған жылу, сумен жабдықтау және су бұру жүйелерін қайта жаңарту және салу - 5,7 млрд. теңге;

- 2016 жылға арналған жылумен, сумен жабдықтау және су бұру жүйелерін қайта жаңарту және салу-6,7 млрд. теңге;

- 2017 жылға арналған жылумен, сумен жабдықтау және су бұру жүйелерін қайта жаңарту және салу-9,3 млрд. теңге;

Банктер және басқа кредиторлар алдындағы міндеттемелер 142,5 млрд. теңгені құрайды.

2020 жылдың аяғында Астана қаласының борышы 180,7 млрд. теңгені, шекті мәні 141,6 млрд. теңгені құрады. Республикалық бюджет алдындағы міндеттемелердің басым бөлігі:

- 2015 жылға арналған жылумен, сумен жабдықтау және су бұру жүйелерін қайта жаңарту және салу-22,6 млрд. теңге;

- 2016 жылға арналған жылумен, сумен жабдықтау және су бұру жүйелерін қайта жаңарту және салу-22,9 млрд. теңге;

- 2019 жылумен, сумен жабдықтау және су бұру жүйелерін қайта құру және салу. - 8,5 млрд. теңге;

Банктер және басқа кредиторлар алдындағы міндеттемелер 103,6 млрд. теңгені

құрайды. 2018 жылдан 2023 жылға дейінгі лимиттердің асып кетуін қарастыра отырып, Түркістан облысы көшбасшы болып табылады. Облыс 2018, 2019, 2020 және 2021 жылдардағы қарыз шектерінен асып түсті. Осы төрт жыл ішінде қарыздың асып кету сомасы 52,5 млрд. теңгені құрады. Лимиттерден шығудың себебі жаңа облыс орталығын жедел салуға жұмсалатын шығыстардың ұлғаюы болып табылады. Егер бұрын Республикалық маңызы бар Алматы және Астана қалалары үшін ең жоғары лимиттер белгіленген болса, 2023 жылы Түркістан облысы үшін ең үлкен шек – 274,4 млрд.теңге белгіленді.

2023 жылдың қорытындысы бойынша Түркістан облысының республикалық бюджет алдындағы ең үлкен міндеттемелері келесідей:

- "Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған бағдарламасы" шеңберінде 2019 жылға арналған бизнес-жобаларға микрокредит беруге арналған Кредит-7,0 млрд. теңге;

- 2021 жылға Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытуға арналған облыстық бюджеттерге кредит беру-6,6 млрд. теңге;

- 2022 жылға арналған ауылдық елді мекендерде және шағын қалаларда шағын несиелендіру үшін облыстық бюджеттерге кредит беру-6,5 млрд. теңге;

- 2023 жылға арналған ауыл халқының табысын арттыру жөніндегі жобаны масштабтау үшін ауыл халқына микрокредиттер беруге

6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуелдерін талдау және бағалау

арналған облыстық бюджеттерге кредит беру-19,8 млрд. теңге;

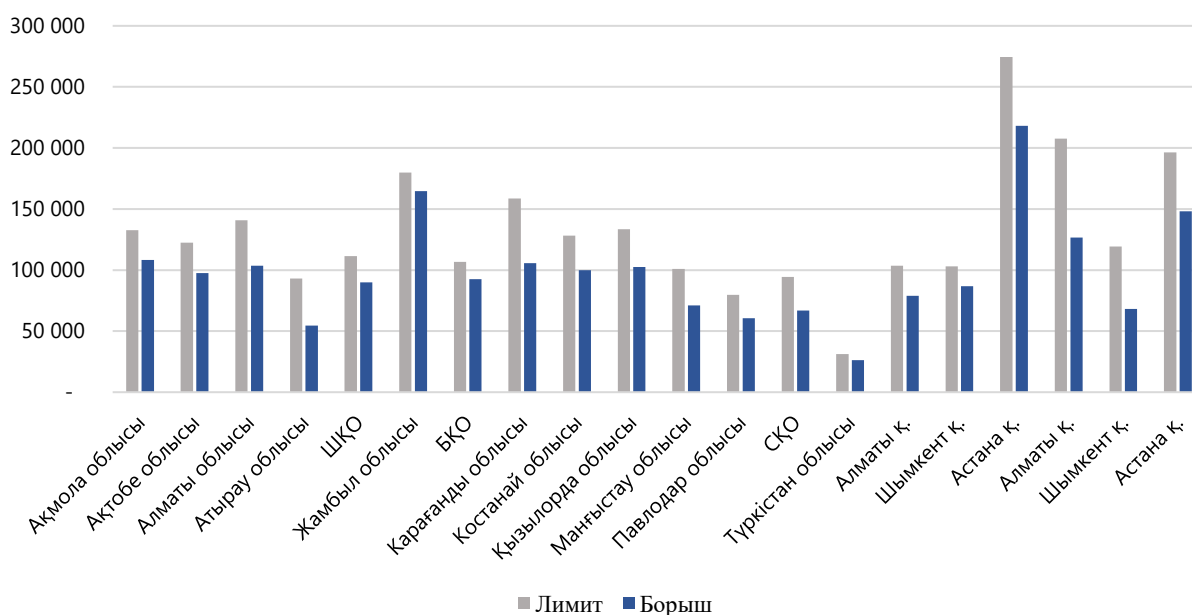
– 2023 жылға арналған Агроөнеркәсіптік кешендегі инвестициялық жобаларға Облыстық бюджеттерге, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың бюджеттеріне кредит беру-6,0 млрд.теңге.

2023 жылы республикалық бюджет алдындағы борыштың жалпы сомасы 85,0 млрд.теңгені, ал екінші деңгейдегі банктер мен басқа да кредиторлар алдында – 133,2 млрд. теңгені құрайды. Осылайша, Түркістан облысының

218,2 млрд. теңге сомасындағы борышы белгіленген лимиттен аспады. 2023 жылдың аяғында ЖАО-ның қарыз лимиттері елдің барлық аймақтарында асып кетпесе де, қарыз бен лимиттердің өсу тенденциясы сақталуда.

Қорытынды лимиттің шекті мәнінің өсуі 2022 жылмен салыстырғанда 24,9% - құрады. 111 суретте аймақтар бойынша белгіленген лимиттер мен 2023 жылғы қорытынды қарыз көрсетілген. Барлық өңірлер үшін жиынтық лимит 2 617,8 млрд.теңгені, ал нақты қарыз – 1 970,6 млрд. теңгені құрады.

111-сурет – ҚР ЖАО-ның 2023 жылғы өңірлер бойынша борышы мен борыш лимиттері, млрд. теңге

Дереккөз: ҚР ҚМ

ҚР Бюджет кодексінің 209-бабына сәйкес ЖАО-ны қарыз алу Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу объектілерінде құрылысты/сатып алуды, тұрғын үйді/пәтерді сатып алуды қаржыландыру мақсатында, сондай-ақ мемлекеттік бағдарламаларды, саланы дамыту тұжырымдамаларын, ұлттық жобаларды іске асыру шеңберінде кәріз тазарту құрылыстарын салу мен реконструкциялауды қаржыландыру үшін, жәрдемдесу жөніндегі жекелеген іс-шараларды белгіленген тәртіппен қаржыландыру үшін жүзеге асырылады тұрақты даму мақсаттарын іске асыру шеңберінде "жасыл" жобаларды қаржыландыру үшін жұмыспен қамту, сондай-ақ қарыз алу. Сонымен қатар, форс-мажорлық жағдайлар туындаған жағдайда (су тасқыны, өрт, COVID-19 және т.б.) бюджетке күтпеген жүктеме туындауы мүмкін. Осыған байланысты салық түсімдерін

ұлғайту жолымен бюджеттің кіріс бөлігін ұлғайту

қажет.

ҚР ҰБ борышы

ҚР ҰБ валюталық интервенциялары оның ішкі қарызына әсер етеді.

Девальвация жағдайында ҚР ҰБ өзінің шетел валютасының резервтерін (мысалы, АҚШ доллары) ұлттық валютаға айырбастау үшін ішкі валюта нарығында сатады. Бұл шетел валютасының ұсынысын арттырады және Ұлттық ұсынысты азайтады, бұл соңғысының бағамын нығайтуға көмектеседі.

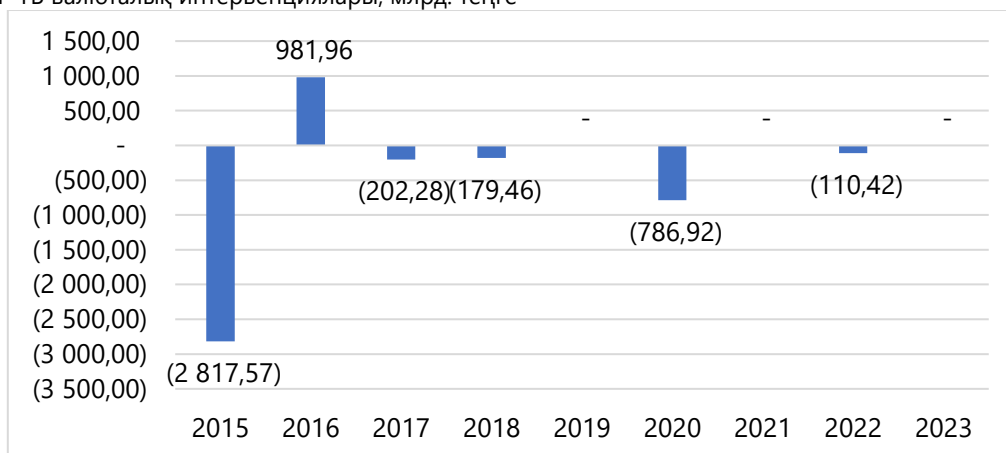
Нығайтылған жағдайда ҚР ҰБ ұлттық валютаны айналымға шығару арқылы ішкі нарықта шетел валютасын сатып алады. Бұл ұлттық валютаның ұсынысын арттырады және оның бағамын төмендетеді. ҚР ҰБ қарызының динамикасын қарастыра отырып, 2018 жылдан 2023 жылға дейін банктің ішкі қарызының төмендеуі байқалады (109-сурет). Осы кезеңде ҚР ҰБ ішкі қарызға әсер ететін валюталық сату интервенцияларын жүргізді (112-сурет). ҚР ҰБ

6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуекелдерін талдау және бағалау

валюталық интервенциялар жүргізгенде (шетел валютасын сатып алса немесе сатса), бұл оның валюталық резервтеріне тікелей әсер етеді. Егер банк шетел валютасын сатса, бұл оның

резервтерінің төмендеуіне және, тиісінше, несиелер немесе ішкі қарыздар пайдаланылса, ішкі қарыздың төмендеуіне әкелуі мүмкін.

112-сурет – ҚР ҰБ валюталық интервенциялары, млрд. теңге

Дереккөз: ҚР ҚМ

Мемлекет кепілдік берген борыш және экспортты қолдау бойынша

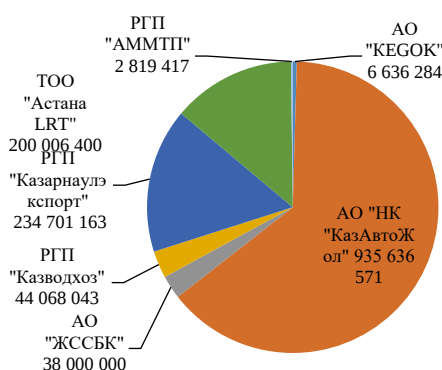
Мемлекет кепілгерлігі бойынша борыш

Мемлекет кепілдік берген борыштың сыртқы борышы ішкі борыштан едәуір үлкен болғанына қарамастан, 2019 жылы ішкі борыштың күрт өсуі байқалды – 9 млрд.теңгеден 172 млрд. теңгеге дейін. Бұл "Астана LRT" ЖШС-нің Қытайдың Мемлекеттік Даму Банкі алдындағы міндеттемелеріне байланысты (міндеттемелерді сыртқы борыштан ішкі борышқа ауыстыру жүзеге асырылды). Қарыздың өсуінің тағы бір себебі-

доллар бағамының өсуі. Егер 2016 жылғы 1 қаңтарда ол 353,70 теңгені құраса, 2024 жылғы 1 қаңтарда ол 454,56 теңгені құрады.

113-суретте 2023 жылдың аяғындағы қарыз алушылар бөлінісіндегі қарыздар сомасы көрсетілген. Ең ірі қарыз алушылар "ҚазАвтоЖол" АҚ (жолдарды реконструкциялау), "Қазсушар" РМК (Су шаруашылығы және гидромелиоративтік жүйелерді реконструкциялау және ирригация мен дренажды қалпына келтіру) және "Астана LRT" ЖШС (Астана қаласының жаңа көлік жүйесі) болып табылады. LRT (1-транш)).

113-сурет – Қарыз алушылар бөлінісіндегі борыш, мың теңге

Дереккөз: ҚР ҚМ

Қарыз алушы тарапынан міндеттемелер орындалмаған жағдайда, мемлекетке олардың орындалуы бойынша жауапкершілік жүктеледі. Пайыздық мөлшерлемелер мен валюта бағамдарына байланысты тәуекелдер бар. Қазіргі уақытта несиелердің көп бөлігі АҚШ долларымен және Ресей рублімен берілген.

Валюта бағамы өзгерген жағдайда тәуекелдердің алдын алу және азайту үшін Қытай юані мен жапон йенасындағы қарыздарды қоса алғанда, несиелер валютасын әртараптандыру қажет. Сонымен қатар, валюталық форвардтар мен опциондар сияқты валюталық тәуекелдерді хеджирлеу әдістері бар (егер компанияның несиесі шетел валютасында ұсынылса, валюталық

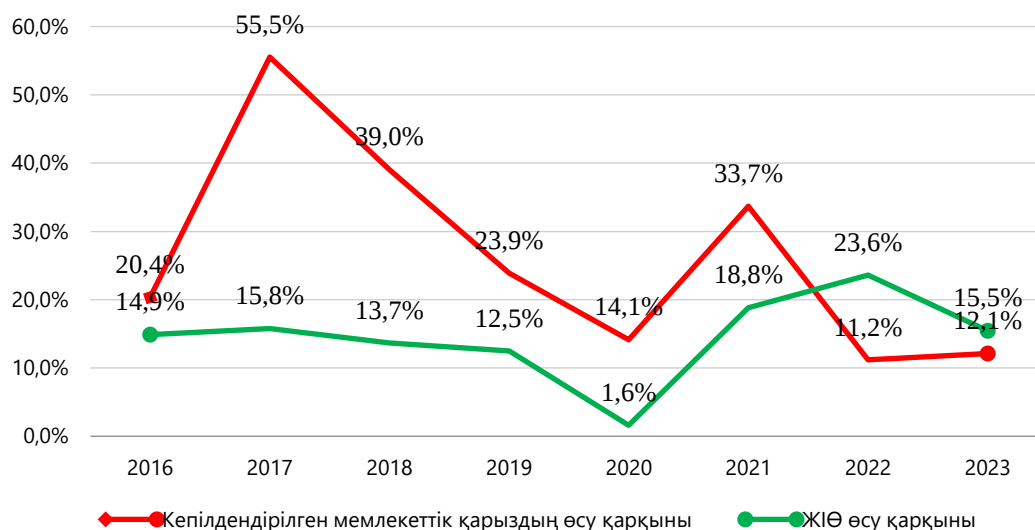
6. Мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерінің тәуекелдерін талдау және бағалау

форвардтар мен опциондар бағамды бекітуге және валюталық тәуекелдерді азайтуға көмектеседі. Бұл, әсіресе, егер компания теңгемен, ал несие доллармен жүргізсе) және валюталық своптар (компанияға шетел валютасында номинацияланған міндеттемелерді ұлттық валютадағы міндеттемелерге айырбастауға мүмкіндік береді, бұл валюталық тәуекелдерді азайтады). Пайыздық тәуекелдерді хеджирлеу пайыздық ставкалардың өсуінен қорғау үшін пайыздық своптар арқылы мүмкін болады (егер компания өзгермелі мөлшерлемемен несие алса, ол қарызға қызмет көрсету құнының өсуінен қорғану арқылы белгіленген мөлшерлемеге ауысу үшін своп жасай алады) және пайыздық ставкалардың шекті мәндерін белгілеу үшін пайыздық опциондар (Cap, floor) (cap ставканың максималды деңгейін

шектейді, ал floor Floor — минималды, несиеге қызмет көрсету шығындарының тұрақтылығын қамтамасыз етеді.)

Егер мемлекет кепілдік берген борыштың өсу қарқыны мен ЖІӨ-нің өсу қарқынын салыстыратын болсақ, онда елдің борыштық жағдайының тұрақтылығын бағалауға болады. 2021 жылға дейін мемлекет кепілдік берген қарыздың өсу қарқыны ЖІӨ-нің өсу қарқынынан асып түсті (114-сурет). Бұл жағдай өсіп келе жатқан қарыз ауыртпалығын білдіреді. 2022 жылы жағдай жақсарып, ЖІӨ өсімі қарыздың өсуінен 12,4% - ға асып түсті. Алайда, 2023 жылдың нәтижелері бойынша осы көрсеткіштер арасында конвергенция байқалады.

114-сурет - Мемлекет кепілдік берген борыштың және ЖІӨ-нің өсу қарқыны

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептелеулері

Қазақстан Республикасы Бюджет кодексінің 225-2 – бабының 2-тармағына сәйкес экспортты қолдау жөніндегі Қазақстан Республикасының мемлекеттік кепілдігі-экспортты қолдау жөніндегі Кепілдік шартының талаптарына сәйкес Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігі алдындағы сақтандыру және кепілдік төлемдері бойынша берешегін толық немесе ішінара өтеу міндеттемесі.

Мемлекеттік жоспарлау жөніндегі орталық уәкілетті орган мынадай формуланың сақталуын ескере отырып тиісті қаржы жылына экспортты қолдау жөніндегі мемлекеттік кепілдік беру лимитін айқындау үшін соманы белгілейді және тиісті қаржы жылына экспортты қолдау жөніндегі мемлекеттік кепілдік беру лимитінің сомасы бойынша тиісті ұсынысты Республикалық бюджет комиссиясының қарауына енгізеді:

$L_{gov} \leq (ExGB * 0,15) - B1-B2$, мұндағы L_{gov} -тиісті қаржы жылына экспортты қолдау бойынша Мемлекеттік кепілдік беру лимиті; $ExGB$ -жоспарланған қаржы жылына арналған республикалық бюджет шығыстарының көлемі; $B1$ -жоспарланған қаржы жылына үкіметтік борышқа қызмет көрсетуге арналған шығындар көлемі; $B2$ -жоспарланған қаржы жылына арналған мемлекеттік кепілдіктер мен мемлекет

31-кесте-Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігінің меншікті капиталы

	Меншікті капитал, млрд. теңге
2015	12,9
2016	26,0
2017	42,2
2018	43,3
2019	79,2
2020	109,4
2021	112,3
2022	113,6
2023	117,5
Дереккөз: Қазақстанның Экспорттық-кредиттік Агенттігі	

Осылайша, Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігінің меншікті капиталының сақтандыру және кепілдік жағдайларын біржолғы сатудан асырған кезде мемлекет күтпеген тәуекелдерге ұшырайды, бұл бюджетке теріс әсер етуі мүмкін.

Бұл бөлімде орта мерзімді борыштық тұрақтылықты бағалау үшін мемлекеттік борыштың ЖІӨ-ге қатысты мәндері модельденген, алты макроэкономикалық сценарийге қатысты борыштың

кепілгерліктері бойынша міндеттемелерді орындауға байланысты шығындар көлемі.

225-6-бапқа сәйкес экспортты қолдау жөніндегі мемлекеттік кепілдікті орындау экспортты қолдау жөніндегі мемлекеттік кепілдік Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігінің меншікті капиталынан асатын сақтандыру және кепілдік жағдайларын біржолғы іске асыру асып кеткен кезде, сенім білдірілген өкілдің (агенттің), Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігінің қорытындылары, Екінші деңгейдегі банктер берген оның шоттарынан үзінді көшірмелер, сондай-ақ аудиттелген қаржылық экспортты қолдау жөніндегі мемлекеттік кепілдіктің орындалуына өтініш берудің алдындағы қаржы жылы үшін есептілік, және экспортты қолдау жөніндегі мемлекеттік кепілдікті орындау үшін жүгінген сәттегі қаржылық есептілік. Экспортты қолдау жөніндегі мемлекеттік кепілдік Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігінің меншікті капиталын шегергендегі сақтандыру және кепілдік төлемдерінің жабылмаған сомасының бір бөлігіне ғана орындалады.

Қазақстанның экспорттық-кредиттік агенттігінің меншікті капиталының мөлшері 31-кестеде көрсетілген.

тұрақтылығына макрофискалдық стресс-тестілеу жүргізілген:

- 1-сценарий. Brent маркалы мұнай бағасының 40%-ға төмендеуі;
- 2-сценарий. теңге бағамының АҚШ долларына қатысты 20%-ға әлсіреуі;
- 3-сценарий. КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай экспортының 10%-ға қысқаруы;
- 4-сценарий. 2023 жылдың соңына қарай ТБИ 15%-ға дейін көтерілуі және одан кейін жыл сайын 1 п.т. төмендеуі;

- 5-сценарий. Қазақстан НСС елдерінің экономикалық өсуінің баяулауы;

- 6-сценарий. Аралас талықсытпа.

Талдау ХВҚ фискалдық мәселелер департаменті дайындаған "Мемлекеттік қарыз серпіні, фискалдық тұрақтылық және бюджеттік агрегаттарды циклдік түзету бойынша практикалық нұсқаулық" талдамалық құжатында ұсынылған тәсілдерге негізделген.

Практикалық нұсқаулыққа сәйкес, қарыздың салыстырмалы көрсеткіштерінің траекториясы көбінесе бюджет балансының өзгеруімен және номиналды ЖІӨ өсуімен анықталады.

Орта мерзімді перспективада мемлекеттік қарыз деңгейін модельдеу үшін ЖІӨ-ге %-бен қарыздың серпінін сипаттайтын келесі теңдеу қолданылды:

$$d_t = \frac{1}{1+\gamma_t} d_{t-1} - b_t,$$

мұнда:

- *Базалық сценарий: номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі **21,8%** және бюджет тапшылығы кезінде ЖІӨ-ге **11,8%** орташа ЖІӨ-ге **2,3%** деңгейінде;*

32-кесте – Мемлекеттік қарыз серпінін модельдеу нәтижелері (базалық сценарий, 2029 жылға қарай 2,1% тапшылық)

	ЖІӨ өсуінің номиналды қарқыны (γ)	Бюджеттің жалпы балансы, (-) тапшылық (b)	Мемлекеттік қарыз, млрд теңге	Кезең соңындағы мемлекеттік қарыз, ЖІӨ-ге (d)
2024	12,1%	-2,7%	30 555,6	22,8%
2025	12,3%	-2,7%	34 655,6	23,0%
2026	12,4%	-2,2%	38 443,5	22,7%
2027	12,0%	-1,9%	42 129,6	22,2%
2028	11,1%	-2,0%	46 246,1	21,9%
2029	11,1%	-2,1%	51 053,6	21,8%
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері				

- *1-сценарий. Brent маркалы мұнай бағасының 40% - ға төмендеуі: номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі **11,9%** - ға және бюджет тапшылығы орта есеппен ЖІӨ-ге **2,9%** деңгейінде ЖІӨ-ге **25%** - ға;*

33-кесте – Мемлекеттік қарыз серпінін модельдеу нәтижелері (1-сценарий. Brent маркалы мұнай бағасының 40%-ға төмендеуі, 2029 жылға қарай 1,8% тапшылық)

	ЖІӨ өсуінің номиналды қарқыны (γ)	Бюджеттің жалпы балансы, (-) тапшылық (b)	Мемлекеттік қарыз, млрд теңге	Кезең соңындағы мемлекеттік қарыз, ЖІӨ-ге (d)
2024	13,2%	-3,2%	31 359,7	23,1%

2025	12,7%	-3,0%	35 938,3	23,5%
2026	11,8%	-3,0%	41 057,7	24,0%
2027	11,6%	-3,3%	47 374,4	24,9%
2028	10,9%	-3,3%	54 395,5	25,7%
2029	11,1%	-1,8%	58 663,1	25,0%
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері				

- 2-сценарий. Теңге бағамының АҚШ долларына қатысты 20%-ға әлсіреуі: номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі **12,1%-ға** және бюджет тапшылығы орта есеппен ЖІӨ-ге **3,0%** деңгейінде ЖІӨ-ге **25%-ға**;

34-кесте – Мемлекеттік қарыз серпінін модельдеу нәтижелері (2-сценарий. Теңге бағамының АҚШ долларына қатысты 20%-ға әлсіреуі, 2029 жылға қарай тапшылық 2,5%-ға)

	ЖІӨ-нің номиналды өсу қарқыны (γ)	Бюджеттің жалпы балансы, (-) тапшылық (b)	Мемлекеттік борыш, млрд. теңге	Кезеңнің соңындағы мемлекеттік қарыз, ЖІӨ-ге (d)
2024	14,2%	-3,4%	31 539,5	23,1%
2025	12,6%	-3,4%	36 801,1	23,9%
2026	12,0%	-3,1%	42 184,9	24,5%
2027	11,7%	-2,9%	47 829,7	24,8%
2028	11,0%	-2,6%	53 491,1	25,0%
2029	11,3%	-2,5%	59 479,8	25,0%
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері				

- 3-сценарий. КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай экспортының 10%-ға қысқаруы: номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі **12,2%-ға** және бюджет тапшылығы ЖІӨ-ге орта есеппен **2,9%** деңгейінде ЖІӨ-ге **24,9%-ға**;

35-кесте – Мемлекеттік қарыз серпінін модельдеу нәтижелері (3-сценарий. КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай экспортын 10%-ға қысқарту, 2029 жылға қарай тапшылық 2,8%-ға)

	ЖІӨ-нің номиналды өсу қарқыны (γ)	Бюджеттің жалпы балансы, (-) тапшылық (b)	Мемлекеттік борыш, млрд. теңге	Кезеңнің соңындағы мемлекеттік қарыз, ЖІӨ-ге (d)
2024	14,0%	-2,7%	30 616,2	22,4%
2025	13,5%	-2,9%	35 043,2	22,6%
2026	11,8%	-3,3%	40 717,3	23,5%
2027	11,5%	-3,1%	46 671,8	24,1%
2028	11,0%	-2,8%	52 772,0	24,6%
2029	11,2%	-2,8%	59 398,6	24,9%
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері				

- 4-сценарий. және кейіннен жыл сайын 1 п.т. төмендету» (номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі **17,1%** және бюджет тапшылығы кезінде ЖІӨ-ге **22,7%** орта есеппен ЖІӨ-ге **3,3%** деңгейінде) кезінде 2029 жылдың аяғындағы рұқсат етілген мән шегінде борыш деңгейін көрсетті.

36-кесте – Мемлекеттік қарыз серпінін модельдеу нәтижелері (4-сценарий. 2023 жылдың соңына қарай ТБИ-нің 15%-ға дейін көтерілуі және одан кейін жыл сайын 1 п.т. төмендеуі, 2029 жылға қарай 3,6% тапшылық)

	ЖІӨ-нің номиналды өсу қарқыны (γ)	Бюджеттің жалпы балансы, (-) тапшылық (b)	Мемлекеттік борыш, млрд. теңге	Кезеңнің соңындағы мемлекеттік қарыз, ЖІӨ-ге (d)
2024	19,7%	-3,9%	32 585,9	22,7%
2025	17,8%	-3,5%	38 447,3	22,8%
2026	16,9%	-3,3%	45 051,9	22,8%
2027	16,9%	-2,6%	51 045,2	22,1%
2028	16,0%	-3,0%	59 147,6	22,1%
2029	15,5%	-3,6%	70 206,6	22,7%
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері				

- 5-сценарий. Қазақстан НСС елдерінің экономикалық өсуінің баяулауы: номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі **12,0%** және бюджет тапшылығы кезінде ЖІӨ-ге шаққанда **28,8%** орта есеппен ЖІӨ-ге шаққанда **3,7%** деңгейінде;

37-кесте – Мемлекеттік қарыз серпінін модельдеу нәтижелері (5-сценарий. Қазақстан НСС елдерінің экономикалық өсуінің баяулауы, 2029 жылға қарай тапшылық 3,7%)

	ЖІӨ-нің номиналды өсу қарқыны (γ)	Бюджеттің жалпы балансы, (-) тапшылық (b)	Мемлекеттік борыш, млрд. теңге	Кезеңнің соңындағы мемлекеттік қарыз, ЖІӨ-ге (d)
2024	15,0%	-3,8%	32 166,9	23,4%
2025	12,5%	-3,6%	37 809,5	24,4%
2026	11,8%	-3,8%	44 308,7	25,6%
2027	11,1%	-4,0%	52 018,3	27,0%
2028	10,7%	-3,5%	59 449,2	27,9%
2029	10,9%	-3,7%	68 099,1	28,8%
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері				

- 6-сценарий. Аралас талықсытпа: ЖІӨ-ге шаққанда **36,4%**, номиналды ЖІӨ-нің орташа жылдық өсімі **11,8%** және бюджет тапшылығы орта есеппен ЖІӨ-ге шаққанда **5,3%** құрайды.

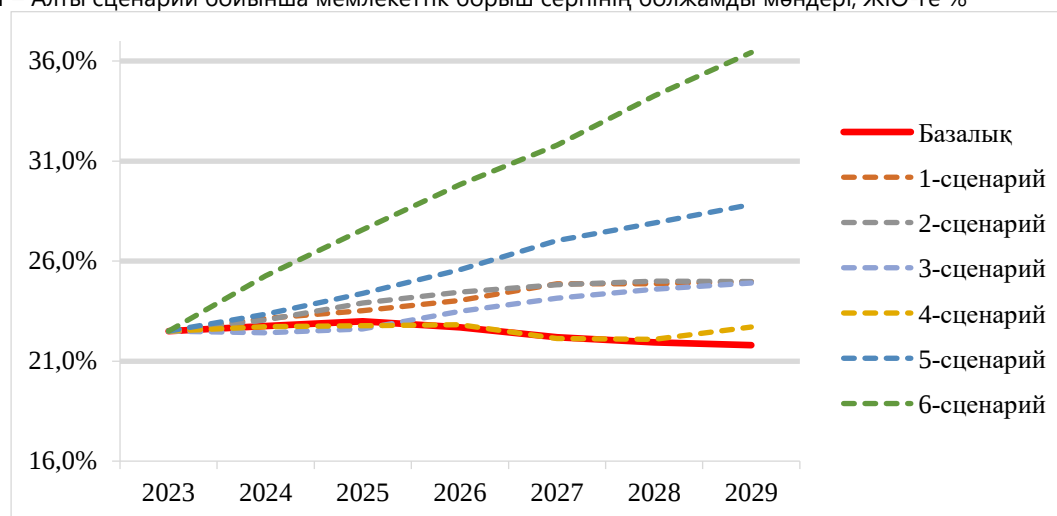
38-кесте – Мемлекеттік қарыз серпінін модельдеу нәтижелері (6-сценарий. Аралас талықсытпа, 2029 жылға қарай 5,6% тапшылық)

	ЖІӨ-нің номиналды өсу қарқыны (γ)	Бюджеттің жалпы балансы, (-) тапшылық (b)	Мемлекеттік борыш, млрд. теңге	Кезеңнің соңындағы мемлекеттік қарыз, ЖІӨ-ге (d)
--	---	--	--------------------------------------	--

2024	12,6%	-5,3%	34 075,5	25,3%
2025	12,7%	-5,2%	41 920,8	27,6%
2026	11,9%	-5,2%	50 748,6	29,8%
2027	11,7%	-5,1%	60 396,3	31,8%
2028	11,0%	-5,6%	72 228,2	34,3%
2029	11,2%	-5,6%	85 408,8	36,4%
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері				

Барлық сценарийлер бойынша болжам 115-суретте келтірілген.

115-сурет – Алты сценарий бойынша мемлекеттік борыш серпінің болжамды мәндері, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасына сәйкес 2030 жылға дейін мемлекеттік борыштың өсуі ЖІӨ-нен 32% аспауы тиіс. Жүргізілген модельдеу шеңберінде, «6-сценарий. Аралас шок» басқа, барлық сценарийлер 2029 жылға қарай рұқсат етілген мән шегінде мемлекеттік борыш деңгейін көрсетті. Соңғы сценарийдің нәтижесі болжамды кезең ішінде бюджет тапшылығының жоғары мәндеріне байланысты. Егер қалған сценарийлер үшін бюджеттің орташа тапшылығы 2,3% - дан 3,7% - ға дейін болса, 6-сценарий үшін бұл көрсеткіш 5,3% құрайды.

Базалық сценарийге сәйкес, орташа экономикалық өсу және бақыланатын бюджет тапшылығы кезінде (ЖІӨ-нің орта есеппен 2,3%), мемлекеттік қарыз 2029 жылға қарай ЖІӨ-ге 21,8% құрайды, бұл 32% мақсатты деңгейден едәуір төмен. Бұл ағымдағы макроэкономикалық жағдайларда борыштық жүктеменің қолайлы деңгейін көрсетеді. **1-сценарий: Мұнай бағасының 40%-ға төмендеуі,** **2-сценарий: Теңге бағамының 20%-ға әлсіреуі** және **3-сценарий: КҚК арқылы мұнай экспортын 10%-ға қысқарту** алғашқы екі жағдайда қарыздың ЖІӨ-нен 25%-ға дейін және 3-сценарийде 24,9%-ға

дейін өсуіне әкеледі. Нәтижелер негізгі сценарийден жоғары болды, бірақ қарыз әлі де мақсатты деңгейде қалады. **4-сценарий: Инфляцияның 15%-ке дейін артуы** қарыз жүктемесін ЖІӨ-нен 22,7%-ға дейін арттырады, бұл да қолайлы шеңберге сәйкес келеді. **5-сценарий: Қазақстан НСС елдеріндегі экономикалық өсудің баяулауы** мемлекеттік қарыз ЖІӨ-нен 28,8%-ға дейін өсетін аса күрделі қатерді білдіреді. Бұл деңгей белгіленген мақсатқа жақындайды, бұл сыртқы экономикалық жағдай нашарлаған жағдайда, экономиканы қолдаудың ықтимал шараларына назар аударуды талап етеді. **6-сценарий: Аралас шок** ең алаңдатарлық нәтижені — қарыздың ЖІӨ-ге 36,4%-ға дейін өсуін көрсетеді, бұл мақсатты деңгейден асады. Бұл Қазақстан экономикасының жиынтық сыртқы және ішкі күйзелістерге жоғары осалдығын көрсетеді және осындай тәуекелдерді азайту жөніндегі шараларды әзірлеу қажеттігін көрсетеді:

- **Бюджеттің кіріс көздерін әртараптандыру:** шикізаттық емес салаларды дамыту және олардан түсетін салық түсімдерінің үлесін ұлғайту жолымен бюджеттің мұнай кірістеріне тәуелділігін төмендету.

- **Экспорттық маршруттарды әртараптандыру:** теміржол және теңіз көлігінің мүмкіндіктерін кеңейтуді қоса алғанда, мұнайды тасымалдаудың баламалы маршруттарын әзірлеу.

- **Серіктестіктер мен келісімдерді дамыту:** экспорттық жеткізілімдердің тұрақтылығын қамтамасыз ету және Санкциялар немесе үзілістер қаупін азайту үшін басқа серіктес елдермен ынтымақтастықты нығайту.

- **Ақша-несие саясаты арқылы инфляцияны тежеу:** Орталық банк пайыздық мөлшерлемелерді көтеруді және ақша массасын реттеуді қоса алғанда, қатаң ақша-несие саясатын қолдана алады.

- **Сауда және инвестициялық серіктестерді кеңейту:** НСС елдерінен тыс жаңа сауда серіктестерін іздеу және дамыту.

- **Ішкі нарықты қолдау:** шағын және орта бизнесті қолдау арқылы ішкі сұранысты нығайту, сондай-ақ тұтынушылық белсенділікті ынталандыру.

- **Фискалдық шоғырландыру:** негізгі мемлекеттік шығыстарды қысқартуды және бюджеттік бағдарламаларды оңтайландыруды қоса алғанда, бюджет тапшылығын барынша азайту мақсатында қатаң фискалдық саясат жүргізу.

Бұдан әрі Үкімет қарызының болжамды мәндері келтірілген. Күйзеліс-тестілеу мемлекеттік қарызды болжау үшін бұрын қолданылған формула

арқылы жүргізілді (ЖІӨ-ге % қарыздың динамикасын сипаттайтын теңдеу). Жалпы бюджет балансына негізделген борыштық теңдеуді пайдалана отырып алынған базалық сценарий үшін мәндер бастапқы бюджет балансына негізделген теңдеумен сәйкестігі үшін тексеріледі:

$$d_t = (1 + \lambda_t)d_{t-1} - p_t,$$

бұнда:

d_t – ЖІӨ-ге % - бен көрсетілген t кезеңінің соңындағы Үкіметтің қарызы;

d_{t-1} – $t-1$ -нің алдыңғы кезеңінің соңындағы Үкіметтің қарызы ЖІӨ-ге % - бен көрсетілген;

p_t , – ЖІӨ-ге %-бен t кезеңіне жоспарланған бюджеттің бастапқы балансы (қарызға қызмет көрсету шығындарын есепке алмағанда бюджеттің жалпы балансы).

λ_t – формула бойынша анықталатын коэффициент:

$$\lambda_t = \frac{i_t - \gamma_t}{1 + \gamma_t} d_{t-1},$$

бұнда:

i_t – t кезеңіндегі өтелмеген міндеттемелер бойынша номиналды пайыздық мөлшерлеме, %;

γ_t – t кезеңіндегі номиналды ЖІӨ өсу қарқыны, %.

39-кесте - Үкіметтік қарыз динамикасын модельдеу нәтижелері (негізгі сценарий)

	ЖІӨ өсуінің номиналды қарқыны (g)	Номинал ды % мөлшерле ме (i)	Кoeffи циент λ	Бюджетті ң, (-) дефицит (b) жалпы балансы	Үкіметтік қарызға қызмет көрсету	Бастап қы баланс (p)	Кезеңнің соңындағы Үкіметтің қарызы, ЖІӨ-ге (d)
2024	12,1%	8,1%	-0,0351	-2,7%	2 022,6	-1,17%	21,2%
2025	12,3%	9,7%	-0,0231	-2,7%	2 765,0	-0,89%	21,6%
2026	12,4%	10,1%	-0,0208	-2,2%	3 279,0	-0,30%	21,5%
2027	12,0%	10,4%	-0,0146	-1,9%	3 786,1	0,05%	21,1%
2028	11,1%	10,7%	-0,0038	-2,0%	4 274,9	0,08%	21,0%
2029	11,1%	11,0%	-0,0011	-2,1%	4 843,8	0,02%	20,9%

Источник: ПСЭР РК на 2025-2029 годы, расчеты АО «ИЭИ»

Төменде 39 (а) кестеде және 116-суретте алты сценарий бойынша үкіметтік қарызды модельдеу нәтижелері келтірілген. 2024 жылдың нәтижелері бойынша ең қолайлы сценарий 3-сценарий: КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай экспортын 10%-ға қысқарту болды (номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі 12,2%-ға және бюджет тапшылығы орта есеппен ЖІӨ-ге 2,9% деңгейінде болған кезде). Болжамды деректер

бойынша Үкіметтің борышы ЖІӨ-ге 20,9% құрайды. Ең нашар **6-сценарий: Аралас шок** болды (номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі 11,8% және бюджет тапшылығы кезінде ЖІӨ-ге орташа есеппен 5,3% деңгейінде). Оған сәйкес Үкіметтің қарызы 2029 жылы ЖІӨ-ге 35,6% дейін жетеді, бұл мемлекеттік борыштың шекті мәнінің ЖІӨ-ге 32%-дан асуына әкеп соғады. 2029 жылдың соңында ең қолайлы сценарий базалық болып

табылады (номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі 11,8% және бюджет тапшылығы орташа

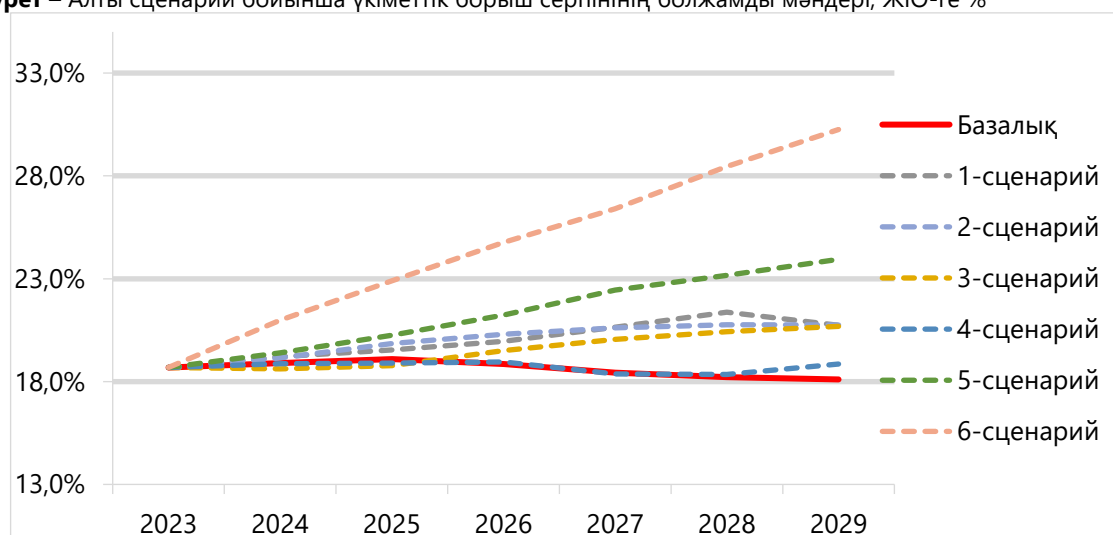
есеппен ЖІӨ-ге 2,3% деңгейінде). Үкіметтің ЖІӨ-ге қарызы 20,9% құрайды.

39 (а) кесте – Алты сценарий бойынша үкіметтік қарыз серпінін модельдеу нәтижелері

Кезең соңындағы борыш, ЖІӨ-ге %	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Базалық	18,7%	18,9%	19,1%	18,8%	18,4%	18,2%	18,1%
1-сценарий	18,7%	19,2%	19,5%	20,0%	20,6%	21,4%	20,7%
2-сценарий	18,7%	19,2%	19,9%	20,3%	20,6%	20,8%	20,7%
3-сценарий	18,7%	18,6%	18,8%	19,5%	20,1%	20,4%	20,7%
4-сценарий	18,7%	18,9%	18,9%	19,0%	18,4%	18,3%	18,9%
5-сценарий	18,7%	19,4%	20,3%	21,2%	22,5%	23,2%	23,9%
6-сценарий	18,7%	21,0%	22,9%	24,8%	26,4%	28,4%	30,3%

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

116-сурет – Алты сценарий бойынша үкіметтік борыш серпінінің болжамды мәндері, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

7. Ерекше тәуекелдер.

Нақты тәуекелдер (мысалы, экологиялық тәуекелдер, табиғи апаттар және пандемия) қазіргі қоғам мен ел экономикасына айтарлықтай қауіп төндіреді. Субъектілердің кең ауқымына әсер етуі мүмкін жалпы тәуекелдерден айырмашылығы, ерекше тәуекелдер тар бағытта болады және көбінесе белгілі бір салалармен, аймақтармен немесе қызмет түрлерімен байланысты.

Бұл бөлімде табиғи апаттар мен пандемиямен байланысты экологиялық тәуекелдерді қоса алғанда, нақты тәуекелдердің ең өзекті түрлері қарастырылған. Осы тәуекелдерді талдау олардың табиғатын, ықтимал салдарлардың ауқымын тереңірек түсінуге және олардың алдын алу және азайту үшін тиімді шараларды әзірлеуге мүмкіндік береді. Жаһандық климаттың өзгеруі жағдайында барған сайын айқындала түсетін табиғи апаттарға ерекше назар аударылатын болады. Су тасқыны, жер сілкінісі және құрғақшылық сияқты табиғи апаттар көптеген елдердің экономикасы мен инфрақұрылымына айтарлықтай зиян келтіреді. COVID-19 пандемиясы жаһанданған әлемнің жаңа жұқпалы ауруларға осалдығын және осындай қауіптерге кешенді ден қою шараларын әзірлеу қажеттілігін көрсетті.

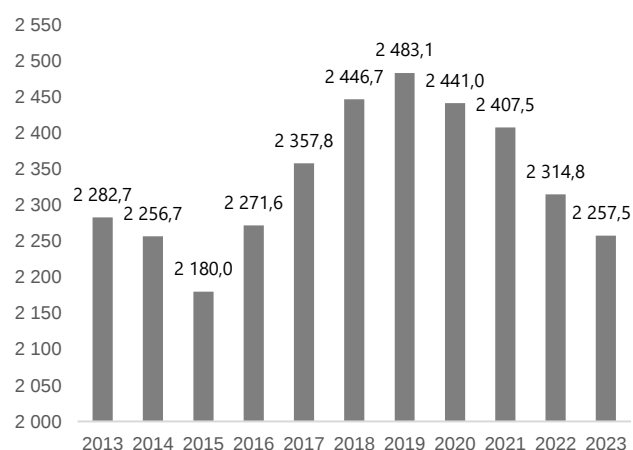
Қазақстан аумағы кең және табиғи жағдайлары алуан түрлі ел ретінде тәуекелдердің кең спектрінің ықпалына ұшырайды. Ең маңыздыларының қатарына қоршаған ортаға антропогендік әсермен байланысты экологиялық қауіптер, сондай-ақ елдің әр түрлі аймақтарын мезгіл-мезгіл сілкіндіретін табиғи апаттар жатады. COVID-19 пандемиясы сияқты жаһандық сын-қатерлер Денсаулық сақтау жүйесінің жаңа осалдықтарын және басқа да жүйелік проблемаларды анықтай отырып, Қазақстанның экономикасы мен әлеуметтік саласына айтарлықтай әсер етті.

Қазақстандағы экологиялық ахуал қабылданып жатқан шараларға қарамастан шиеленісті күйінде қалып отыр. Қазақстан үшін негізгі экологиялық тәуекелдер атмосфераға ластанушы заттардың шығарындылары, жердің тозуы, су ресурстарының ластануы және климаттың өзгеруінің салдары болып табылады. Елдегі ең ірі өнеркәсіптік орталықтар өнеркәсіптік кәсіпорындар мен автокөліктердің шығарындыларынан туындаған ауаның ластануына байланысты күрделі проблемаларды бастан кешіруде. Ластанудың жоғары деңгейі халықтың денсаулығына теріс әсер ететін Алматы және Астана сияқты мегаполистер ерекше алаңдаушылық туғызады.

Атмосфералық ауаның ластануы Қазақстанның ең өткір экологиялық проблемаларының бірі болып қала береді.

Қабылданып жатқан шараларға қарамастан, елдің бірқатар өңірлерінде атмосфераға зиянды заттар шығарындыларының деңгейі жоғары болып қалуда. Ластанудың негізгі көздері өнеркәсіптік кәсіпорындар, жылу электр станциялары және автокөлік болып табылады.

117-сурет – Атмосфераға мың тонна стационарлық көздерден шығатын ластанушы заттардың шығарындылары

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

2013-2015 жылдар аралығында ластанушы заттар шығарындыларының көлемі төмендеді. Алайда, 2015 жылдан бастап шығарындылар деңгейі белсенді түрде өсіп, 2019 жылы шыңына жетті (2 483,1 мың тонна). Бұған ластанушы заттар шығарындыларының рұқсат етілген шекті деңгейінің артуы ықпал етті. Соңғы 4 жылда шығарындылар азая бастады. 2020 жылы басталған шығарындылардың төмендеуінің себептерінің бірі экономикалық белсенділік төмендеген Covid-19 пандемиясы болды. 2023 жылы ластанушы заттар шығарындыларының деңгейі 2015 жылдан бастап ең төменгі мәнге жетіп, жылдық мәнінде 2,5%-ға қысқарды.

Атмосфералық ауаға шығарылатын ластанушы заттардың құрылымында 80,7% – газ тәрізді және сұйық заттар, ал 19,3% – қатты заттар.

Қарағанды, Теміртау, Атырау, Павлодар сияқты Қазақстанның ірі өнеркәсіптік орталықтары ауаның ластануымен елеулі проблемаларды бастан кешіруде. Зиянды заттардың, соның ішінде күкірт газының, азот оксидтерінің және бөлшектердің шығарындылары халықтың денсаулығы мен қоршаған ортаға теріс әсер ететін рұқсат етілген нормалардан асып түседі.

Автокөлік сонымен қатар ауаның ластануына айтарлықтай үлес қосады, әсіресе ірі қалаларда.

Құрамында азот тотықтары, көмірқышқыл газы және басқа да зиянды заттар бар шығарындылар ауаның сапасын нашарлатады және түтіннің пайда болуына ықпал етеді.

Қазақстанның су ресурстарына қауіп төніп тұр. Өнеркәсіптік кәсіпорындар, ауыл шаруашылығы және тұрмыстық ағынды сулар өзендерді, көлдерді және жерасты суларын ластайды. Ауыр металдардың, мұнай өнімдерінің және басқа да улы заттардың ластануы ерекше алаңдаушылық тудырады. Ластанудан басқа, климаттың өзгеруі су ресурстарының азаюына әкеледі. Жыл сайын ел орта есеппен 24 текше шақырым суды пайдаланады. Ауыл шаруашылығы секторы суды ең көп пайдаланады (62%-дан астам), одан кейін өнеркәсіп (22%-дан астам) және үй шаруашылықтары (шамамен 4-5%).⁴³ ЭБДҰ-ның ауылшаруашылық саясатын бақылау және бағалау туралы есебіне сәйкес, ескі су инфрақұрылымы мен су қызметтерінің төмен құнына байланысты тасымалдау кезеңінде судың шамамен 10-15% жоғалады.⁴⁴

Болжамдар ауа температурасының жоғарылауы мұздықтардың еруіне әкелетінін және ғасырдың аяғында мұздықтар іс жүзінде таусылып, тау өзендерінің ағынының төмендеуіне әкеледі деп күтілуде. Балқаш-Алакөл бассейнін қоспағанда, жоғары булануға байланысты жазық су шаруашылығы бассейндері үшін де осындай ағынның азаюы күтілуде. 2030 жылға қарай орташа температураның жоғарылауы және суармалы жерлер аумағының 60%-дан астамға ұлғаюы нәтижесінде суды тұтынудың артуы күтілуде.⁴⁵

Жердің деградациясы мәселесі, әсіресе құрғақ аймақтарда өзекті болып қала береді. Топырақтың шөлейттенуі және тұздану процестері маңызды проблема болып табылады. Бұл құнарлы жерлер аймағының қысқаруына, ауылшаруашылық өндірісінің төмендеуіне, биоалуантүрліліктің төмендеуіне және халықтың өмір сүру жағдайының нашарлауына әкеледі. Климаттың өзгеруі температураның жоғарылауынан, жауын-шашын режимінің өзгеруінен және ауа-райының күрт өзгеруінен көрінеді.

Қазақстан, көптеген басқа елдер сияқты, **климаттың өзгеруінің** салдарын бастан кешуде. Құрғақшылық, су тасқыны және жылу сияқты экстремалды ауа райы оқиғаларының жиілігі мен қарқындылығының артуы ауыл шаруашылығына, экожүйелерге және инфрақұрылымға үлкен қауіп төндіреді. Климаттың өзгеруі қазірдің өзінде

экономикаға, экожүйеге және адамдарға көптеген жағымсыз салдарлар әкеліп отыр және Қазақстан үшін елеулі проблема болып табылады. Орташа ауа температурасының өзгеруімен экстремалды ауа райы құбылыстарының (ЭАРҚ) жиілігі мен қарқындылығы да артады. Жер сілкінісі, құрғақшылық, көшкін, сел және су тасқыны Қазақстандағы ең жиі және жойқын табиғи апаттар болып табылады.

Қазақстанның экстремалды ауа райы құбылыстары мен дүлей зілзалаларға сезімталдығын ескере отырып, дүлей зілзалалар тәуекелдерін тиімді төмендету және оларды басқару маңызды мәнге ие. Жаһандық жылыну салдарының күшеюіне байланысты Қазақстан құрғақшылық пен тұрақты емес жауын-шашын сияқты қосымша табиғи апаттарға жиі ұшырауда. Елде жазда әдеттен тыс жылу, ал қыста қатты суық ауа райы жиі кездеседі. 1990-2021 жылдар аралығында 6000-нан астам эпітіркелді, негізінен қатты жел, қатты жауын-шашын және боран. Қатты жауын-шашын 2006-2021 жылдар аралығында 1990-2005 жылдармен салыстырғанда екі есеге жуық өсті, ал қалың қар 4 есе өсті.

⁴³ Сергізінші ұлттық хабарлама және БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясының бесінші екі жылдық баяндамасы

⁴⁴ Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2020, https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2020_d3c7bdcf-en

⁴⁵ Сергізінші ұлттық хабарлама және БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясының бесінші екі жылдық баяндамасы

40-кесте – Әр түрлі кезеңдердегі Қазақстандағы ЭАРҚ жағдайларының орташа жылдық саны

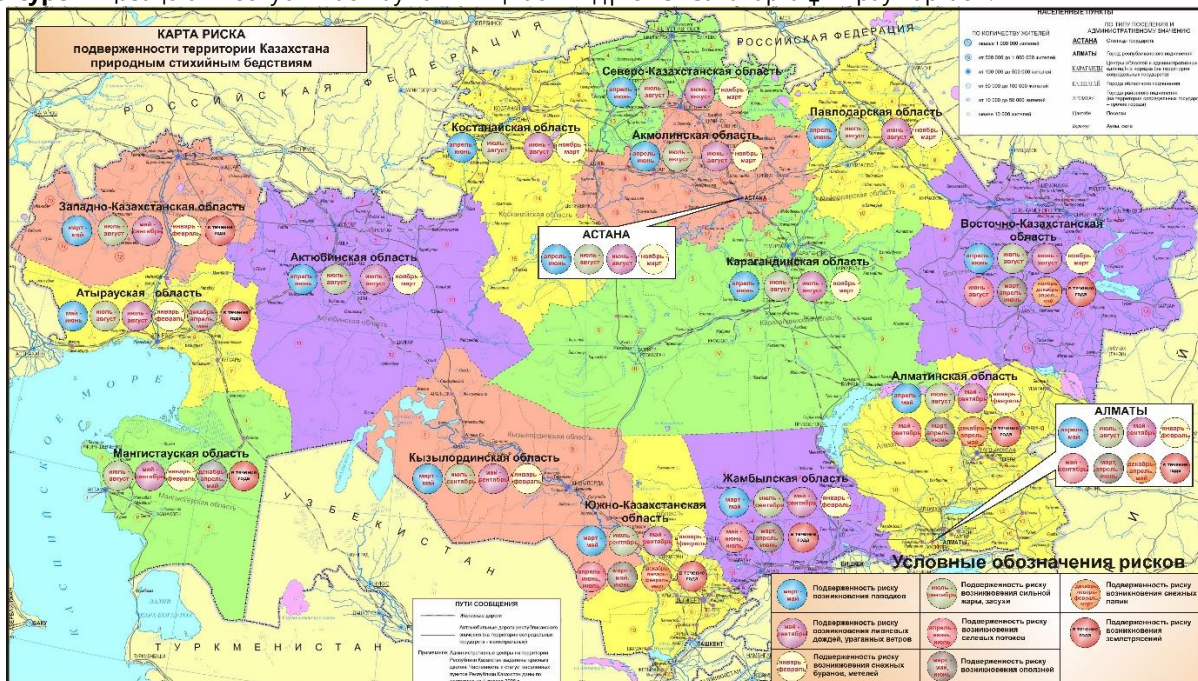
ЭАРҚ	ЭАРҚ саны	
	1990-2005	2006-2021
Қатты жел	57,0	59,9
Нөсер	25,1	48,6
Қатты боран	40,6	30,8
Қалың қар	6,0	24,7
Қатты тұман	18,9	7,5
Қатты шаңды дауыл	1,4	1,0
Дереккөз: "Қазгидромет" РМК		

Қазгидрометтің мәліметінше, Қазақстанда ЭАРҚ саны 2019 жылдан бастап, негізінен 2021 жылы жиілеп кеткен қатты желдер мен шаңды дауылдар есебінен артып келеді. Керісінше, 2021 жылы қатты жауын-шашын мөлшері (10) 2017 жылмен салыстырғанда айтарлықтай аз болды (32).⁴⁶

41-кесте - 2017-2021 жылдар кезеңіндегі ЭАРҚ жағдайларының саны

ЭПЯ	2017	2018	2019	2020	2021
Күшті жел	49	50	32	48	96
Көсер	32	22	30	22	10
Күшті боран	39	10	14	32	26
Қалың қар жауу	10	11	8	2	11
Күшті тұман	4	1	6	3	3
Бұршақ	1	0	0	3	4
Күшті шаңды жел	0	0	0	0	5
Ылғалды қар тұнбасы мен көктайғақ	3	1	1	0	1
Жалпы	138	95	91	110	156
Дереккөз: "Қазгидромет" РМК					

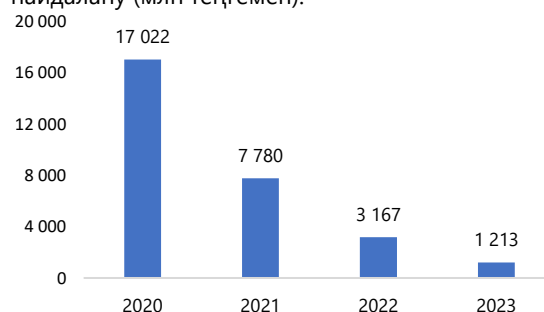
⁴⁶ Сегізінші ұлттық хабарлама және БҰҰ ның Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясының бесінші екі жылдық баяндамасы

118-сурет - Қазақстан Республикасы аумағының табиғи дүлей зілзалаларға ұшырау картасы.

Дереккөз: ҚР Экология және табиғи ресурстар министрлігі

Қазақстан Республикасы аумағының табиғи дүлей зілзалаларға ұшырау тәуекелдерінің картасына сәйкес Оңтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Алматы облыстары және Алматы қаласының өзі неғұрлым көп тәуекелдерге ұшырайды. Еліміздің орталық және солтүстік өңірлері, сондай-ақ Ақтөбе және Қызылорда облыстары ең аз тәуекелге ұшырайды. Бұл аймақтарда су тасқыны, қатты ыстық пен құрғақшылық, нөсер жаңбыр, дауылды жел, қарлы боран және боран қаупі бар.

Табиғи апаттар мен экологиялық проблемалар айтарлықтай экономикалық шығындарға, соның ішінде инфрақұрылымға зиян келтіруге, ауылшаруашылық өндірісінің төмендеуіне, халықтың денсаулығының нашарлауына және жою шығындарының өсуіне әкелуі мүмкін. Бұл тәуекелдер халықтың жаппай қозғалысына, өмір сүру жағдайының нашарлауына, әлеуметтік шиеленістер мен қақтығыстардың өсуіне әкелуі мүмкін. Қоршаған орта сапасының нашарлауы, биоалуантүрліліктің жоғалуы және экожүйелердің деградациясы табиғат пен адамға ұзақ мерзімді теріс әсер етуі мүмкін.

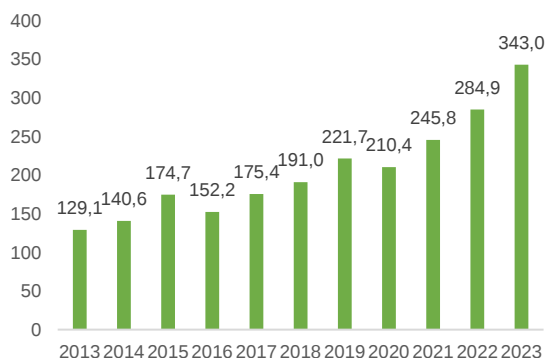
119-сурет - Төтенше жағдайлардың және олардың зардаптарының алдын алу, жою үшін ҚР Үкіметінің резервінен (төтенше резервтен) қаражатты пайдалану (млн теңгемен).

Дереккөз: ҚР ТЖМ

ҚР Төтенше жағдайлар министрлігінің деректері бойынша соңғы 4 жылда төтенше жағдайлардың алдын алу, жою және олардың зардаптары үшін ҚР Үкіметінің пайдаланылған қаражаты мен төтенше резервінің көлемі айтарлықтай төмендеді. Егер 2020 жылы пайдаланылған қаражат сомасы 17 млрд. теңгені құраса, 2023 жылы 93%-ға қысқарып, небәрі 1,2 млрд теңгені құрады. Қаражат үш бағыт бойынша бөлінді: ҚР Үкіметінің төтенше резерві есебінен іс-шаралар өткізу (39,1%), Мемлекеттік басқарудың басқа деңгейлеріне ҚР Үкіметінің төтенше резерві есебінен іс-шаралар өткізуге трансферттер (4,4%) және ҚР Үкіметінің шұғыл шығындарға резерві есебінен ағымдағы іс-шаралар өткізу (56,5%).

Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша төтенше жағдайларды және олардың салдарын жоюға арналған шығындар дүлей зілзалалар үшін 2010 жылғы 1 млрд теңгеден 2020 жылы 7,3 млрд теңгеге дейін ұлғайды, ал техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар үшін 2010 жылғы 8 млрд теңгеден 2020 жылы 2 млрд теңгеге дейін төмендеді.

120-сурет - 2013-2023 жылдар кезеңінде қоршаған ортаны қорғауға арналған ағымдағы шығындардың көлемі млн теңгеге.

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

Ағымдағы шығындар көлемі бойынша деректер 2020 жылдан бастап шығындардың үздіксіз өскенін және 2023 жылы рекордтық 343 млрд теңгеге жеткенін көрсетеді. Айта кету керек, қоршаған ортаны қорғау шығындарының өсуі 2016 және пандемиялық 2020 жылдардағы құлдырауды қоспағанда, барлық 10 жыл бойы байқалды. Осылайша, соңғы 10 жылда шығындар 2,6 есе өсті, ал 2023 жылы өсім 20,4% құрады. Соңғы 5 жылда ағымдағы шығындардың орташа өсу қарқыны 12,2% құрады.

2023 жылғы деректер бойынша қоршаған ортаны қорғауға арналған ағымдағы шығындардың негізгі үлесін қоршаған ортаны қорғау қызметтерін көрсеткені үшін өзге кәсіпорындарға төлемдер (41%) және қоршаған ортаны қорғауға арналған материалдық шығындар (38%) алады. Қоршаған ортаны қорғау шығындарының құрылымында жаңартылатын энергия көздері саласындағы қызмет (33,2%), қалдықтармен жұмыс істеу (21,6%) және атмосфералық ауаны қорғау және климаттың өзгеруі мәселелері (20%) үлкен үлеске ие.

Жалпы, Қазақстандағы экологиялық тәуекелдер кешенді сипатқа ие және оларды шешуге кешенді көзқарасты талап етеді. Экологиялық таза технологияларға одан әрі инвестициялар, қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманы жетілдіру, халықтың экологиялық хабардарлығын арттыру және халықаралық ынтымақтастық қажет.

Әр түрлі экологиялық тәуекелдер мен табиғи апаттардың әсерінен бюджеттің негізгі

тәуекелдері инфрақұрылымның зақымдануы мен бұзылуынан, ауыл шаруашылығы мен тау-кен өнеркәсібіндегі шығындардан тікелей экономикалық шығындар болып табылады, бұл тауарлар өндірісі мен экспортының төмендеуіне әкеледі. Тікелей шығындардан басқа жанама шығындар да бар, атап айтқанда әлеуметтік шығындардың өсуі, инвестициялық тартымдылықтың төмендеуі және туристік кірістердің жоғалуы.

Экологиялық тәуекелдер мен табиғи апаттардың салдары ұзақ мерзімді болып табылады. Атап айтқанда, климаттың өзгеруі ауа-райының жиі және қарқынды экстремалды құбылыстарына әкелуі мүмкін, бұл бейімделуге тұрақты инвестицияларды қажет етеді. Жердің деградациясы, су ресурстарының ластануы өз кезегінде биоәртүрліліктің төмендеуіне және жалпы экологиялық жағдайдың нашарлауына әкелуі мүмкін.

Экологиялық тәуекелдер мен табиғи апаттар Қазақстан бюджетіне елеулі қауіп төндіреді. Бұл тәуекелдерді азайту үшін мемлекеттік және жеке инвестицияларды, сондай-ақ халықаралық ынтымақтастықты қамтитын кешенді шешім қажет.

Covid-19 пандемиясы. COVID-19 пандемиясы әлемдік экономикаға елеулі соққы берді, ал Қазақстан да ерекшелік болған жоқ. Вирус адам шығынына және денсаулық сақтау жүйесінің шамадан тыс жүктелуіне әкеліп қана қоймай, сонымен қатар мемлекеттік бюджетке әсер еткен ауыр экономикалық салдарға әкелді.

Денсаулық сақтау шығындары айтарлықтай өсті. Медициналық жабдықтарды, дәрілік препараттарды сатып алуға, сондай-ақ медициналық персоналдың еңбегіне ақы төлеуге және карантиндік іс-шараларды ұйымдастыруға қомақты қаражат жұмсалды. Сонымен қатар, мемлекет жұмысынан айырылған немесе басқа экономикалық қиындықтарға тап болған халыққа қаржылық қолдау көрсетуге мәжбүр болды. Осы кезеңде 4,6 млн қазақстандық табыс жоғалту бойынша төлем алды.

Экономикалық белсенділікті қолдау үшін бизнесті субсидиялаудың әр түрлі бағдарламалары іске асырылды, бұл қосымша бюджет қаражатын қажет етті. Салықтық ынталандыру шаралары қабылданды, бюджеттік ынталандыру арттырылды, нәтижесінде 700 мың кәсіпкер салықтық жеңілдіктерге ие болды, 40 мың кәсіпкер жобасы арзандатылған мөлшерлеме бойынша қаржыландырылды, зардап шеккен салалардың қарыз алушыларының 80%-ы кредиттер бойынша кейінге қалдырылды. Осылайша, пандемия мемлекеттік бюджетке салық түсімдерінің 7,1%-ға (2019 жылғы 9,2 трлн теңгеден 2020 жылы 8,5 трлн теңгеге дейін) төмендеуіне, ЖІӨ-ге мемлекеттік қарыздың 2019 жылғы 24,4%-дан 2020 жылы 29,6%-ға дейін ұлғаюына әкелді. Пандемия белгісіздік тудырды және инвесторлар үшін тәуекелдерді арттырды, бұл шетелдік инвестициялардың

төмендеуіне әкелді және жаңа капиталды тартуды қиындатты.⁴⁷

2020 жылдың қорытындысы бойынша мемлекеттік бюджеттің шығындары 2019 жылға қарағанда 23,6%-ға өсті, ал кірістер тек 13,8%-ға өсті, бұл 2,8 трлн теңге мөлшерінде бюджет тапшылығына әкелді, бұл 2019 жылға қарағанда 1,5 трлн-ға артық. Осылайша, ЖІӨ тапшылығы 1,9%-дан 4,0%-ға дейін өсті. Денсаулық сақтау саласына (51,4%-ға) және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылыққа (53,9%-ға) шығындар айтарлықтай өсті. Пандемия кезеңінде трансферттер түсімінің рекордтық көлемі 4,8 трлн теңгені құрайды, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 55,4%-ға артық.⁴⁸

Пандемиялық 2020 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан экономикасы 2,5%-ға қысқарды. COVID-19 пандемиясы Қазақстан бюджеті мен экономикасы үшін елеулі сынақ болды. Мұндай дағдарыстардың жағымсыз салдарын азайту үшін экономиканы әртараптандыруға, қаржы жүйесін нығайтуға және сыртқы күйзелістерге төзімділікті арттыруға бағытталған құрылымдық реформалар жүргізу қажет. Сонымен қатар, денсаулық сақтау жүйесін дамытуға және халықты әлеуметтік қорғауға көбірек көңіл бөлу маңызды.

⁴⁷ <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/ekonomika-kazahstana-v-period-pandemii-vosstanovitelnye-mery-popravki-v-zakony-i-vnedrenie-cifrovizacii-o-chem-govoril-a-irgaliev-na-otchetnoy-vstreche-1155857>

⁴⁸ ҚР Қаржы министрлігінің Статистикалық бюллетені

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді орнықтылығын бағалау.

Мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді орнықтылығы мемлекеттің саяси немесе экономикалық түзетулер, қарызды қайта қаржыландыру немесе дефолт жариялау болсын, ағымдағы саясатқа елеулі өзгерістер енгізбестен ұзақ уақыт бойы несие берушілер алдындағы қарызына қызмет ету қабілетін білдіреді.

Мемлекеттік қаржының тұрақтылығын балама түсіндіру мемлекеттің өз бюджетін тиімді басқару, борыштық жүктемені бақылау және әлеуметтік қорғау, денсаулық сақтау және білім беру сияқты салаларда қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету қабілетімен байланысты.

Бұл екі тәсіл тұрақтылықты әр түрлі тұрғыдан сипаттағанымен, сайып келгенде, олар бюджет тапшылығын мемлекетке өзінің әлеуметтік міндеттемелерін орындауға және мемлекеттік қарызды тұрақты деңгейде ұстауға мүмкіндік беретін деңгейде ұстау қажеттілігіне жақындайды.

Мұндағы маңызды факторлар елдегі демографиялық жағдай және мемлекеттік қарыз тұрақты болып қалатын тапшылықты сақтауға бағытталған бюджеттік саясат болып табылады.

Номиналды және нақты ЖІӨ-ні болжау үшін өндіріс функциясы әдісінің жеңілдетілген нұсқасы болып табылатын ЗР әдісі қолданылады. Бұл әдісте ЖІӨ болжамы халықтың өсуі, экономикалық белсенді халық үлесінің өзгеруі және еңбек өнімділігінің өсуі болжамдарына негізделген. Соңғы фактор негізгі құралдардың өсуі мен жиынтық факторлық өнімділіктің әсерін қамтиды.

Макроэкономикалық көрсеткіштердің проекцияларын толықтыру үшін CGE-KAZ моделі де қолданылады. Бұл Қазақстан экономикасының деректеріне негізделген жалпы тепе-теңдіктің (Computable General Equilibrium) есептік моделі. Ол әр түрлі өндіріс секторлары мен үй шаруашылықтары мен Үкімет сияқты экономикалық агенттер арасындағы өзара әрекеттесуді ескере отырып, ел экономикасы саясаттағы, технологиядағы және басқа да сыртқы факторлардағы өзгерістерге қалай жауап бере алатынын бағалайды.

ЗР әдісі мен CGE-KAZ моделін біріктіріп қолдану мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын теориялық талдаудың негізі болып табылады. Есепте келесі сценарийлер үшін макроэкономикалық көрсеткіштер қарастырылады:

- базалық сценарий;
- көміртегі бейтараптығы сценарийі;
- еңбек өнімділігінің өсу сценарийі.

Сонымен қатар, ағымдағы жылғы есепте модельдер, оның ішінде ұзақ мерзімді демографиялық болжам жаңартылды және өзектендірілді. Жаңартылған демографиялық болжамды ескере отырып, «Ұлттық қор - балаларға» бағдарламасының қолданылуын ескере отырып, БЖЗҚ-ға, ҚР ҰҚ тұрақтылығына қатысты тәуекелдерді бағалау жүргізілді. МӘСҚ және ӘМСҚ тұрақтылығын бағалау және осы қорларды ескере отырып, шоғырландырылған бюджетті бағалау жүргізілді.

8.1. 2056 жылға дейінгі демографиялық болжамдар

2056 жылға дейінгі демографиялық болжам үшін 2022 жылғы халықтың орташа жылдық санын, өлім-жітім мен туу коэффициенттерін, сондай-ақ көші-қон сальдосын қоса алғанда, ҚР СЖРА ҰСБ деректері пайдаланылды. Болжам әр жасты (0-ден 100+ жасқа дейін), қалалық және ауылдық жерлерге бөлінуді және жынысты ескере отырып орындалды.

Болжамның негізінде жалпы популяцияны ғана емес, оның жыныстық-жас құрылымын да болжауға мүмкіндік беретін когорттық-компоненттік әдіс жатыр. Әдістің мәні өлім мен эмиграция есебінен санның азаюын және туу мен иммиграция есебінен толықтыруды ескере отырып, белгілі бір жастағы халық санын болашаққа "жылжыту" болып табылады.

Болжам халықтың саны мен құрылымына, сондай-ақ болжамды кезеңдегі халықтың көбею

және көші-қон үрдістері туралы болжамдарға негізделген. 2023 жылғы негізгі көрсеткіштер келесідей болды:

- жалпы туу коэффициенті бір әйелге 2,96 баланы құрады;
- өлім коэффициенті 1000 адамға 6,57 болды;
- көші-қонның жалпы сальдосы 9293 адамды құрады.

Көші-қонның теріс сальдосы 2012 жылдан бері байқалады және 2023 жылы алғаш рет оң мән көрсетті. Бұл геосаяси жағдайға байланысты, бұл келген мигранттар санының артуына (2022 жылға қарай +45,7%) және эмигранттар санының азаюына (2022 жылға қарай -33,3%) әкелді. Ұзақ мерзімді болжамда көші-қон серпіні 2023 жылғы деңгейде қалады деп болжануда, ерлердің 6993 адамға көші-

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

қонының жыл сайынғы сальдосы және әйелдердің 2293 адамға кетуі.

Болжау ерлер мен әйелдер үшін бөлек жүргізілді. 2030 жылға қарай халық саны 21,7 млн адамды құрайды деп күтілуде, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 8,8%-ға өсті. Оның ішінде: ерлер – 10,6 млн, әйелдер – 11,1 млн.

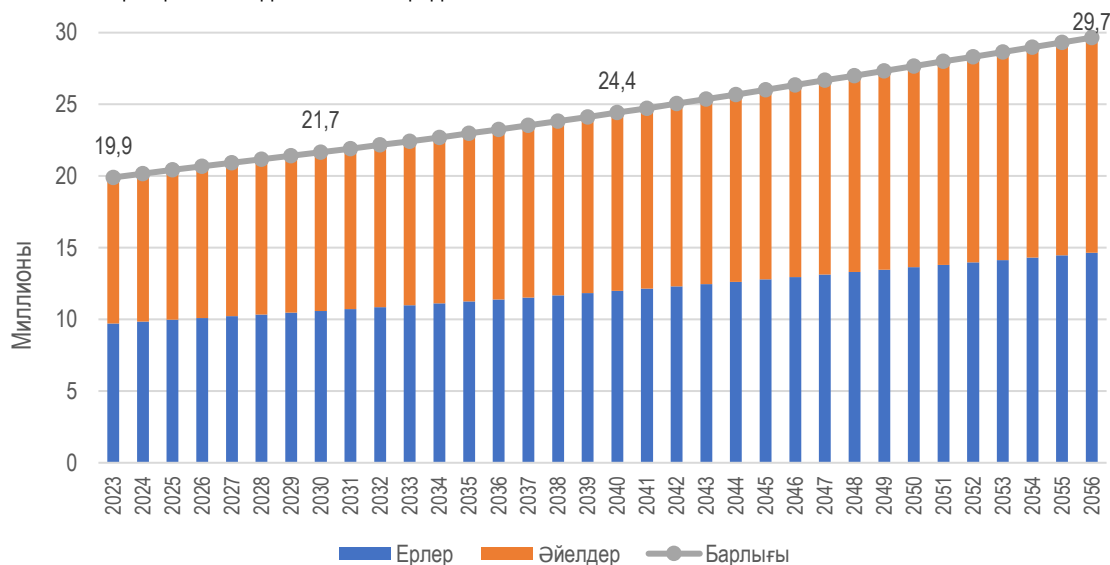
2040 жылға қарай халық саны 24,4 млн адамға жетеді, бұл 2023 жылғы деңгейден 22,7%-ға

артық. Оның ішінде: ерлер – 12 млн, әйелдер – 12,4 млн.

2056 жылға қарай халық саны 29,7 миллион адамға дейін өседі, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 49%-ға көп. Оның ішінде: ерлер – 14,6 млн, әйелдер – 15 млн.

Өсу қарқыны жылына 1,15%-дан 1,33%-ға дейін, орташа жылдық өсу қарқыны 1,22%-ға дейін өзгереді.

121-сурет – Халықтың болжамды саны, мың адам.

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Келесі суретте урбанизация деңгейінің болжамы көрсетілген, ол 2056 жылға қарай 71%-ға жетіп, 2023 жылмен салыстырғанда 9,5 пайыздық тармаққа артуы мүмкін. Қала халқының саны 8,9 млн адамға немесе 71,9%-ға өседі, ал ауылдық жерлерде өсім 0,8 млн адамды немесе 11,7% құрайды. Урбанизацияның өсуі көші-қонның оң сальдосымен түсіндіріледі.

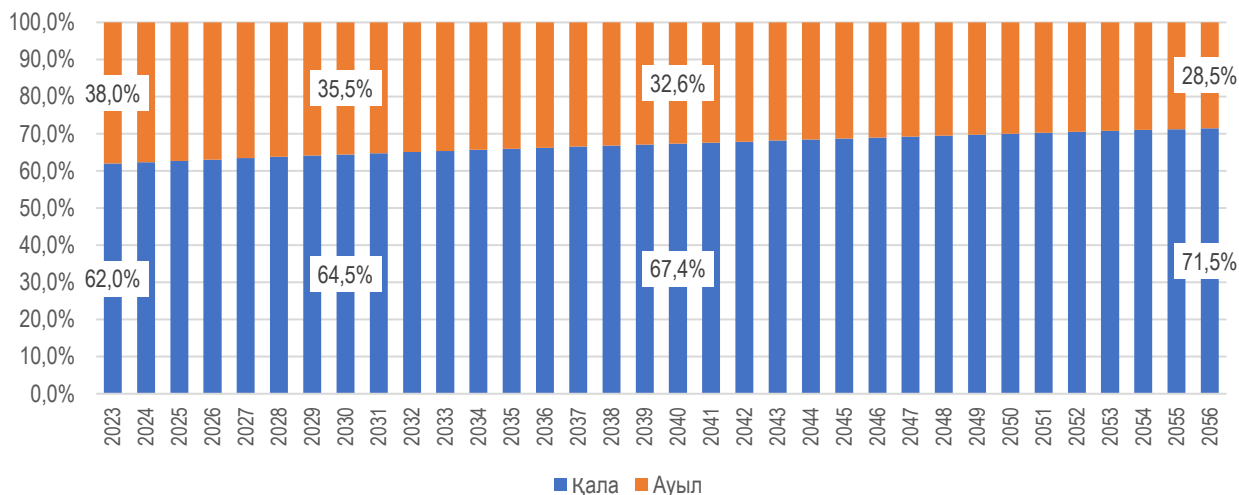
Урбанизация деңгейінің жоғарылауымен жолдар, көпірлер, сумен жабдықтау, кәріз және қоғамдық көлік сияқты қалалық инфрақұрылымға қосымша шығындар қажеттілігі артады. Бұған қоса,

қалаларда жаңа әлеуметтік қажеттіліктер, соның ішінде денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қызметтерге сұраныстың артуы мүмкін. Бұл халыққа сапалы қызмет көрсету үшін қосымша шығындарды қажет етеді.

Екінші жағынан, қала тұрғындарының көбеюі қалаларда тұратын және жұмыс істейтін жеке және заңды тұлғалардан түсетін салық түсімдерінің өсуіне әкеледі. Бұл жергілікті бюджеттерге түсетін түсімдерді ұлғайтуы және республикалық бюджеттен төмен тұрған бюджеттерге трансферттер қажеттілігін төмендетуі мүмкін.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

122-сурет – Қала және ауыл тұрғындарының құрылымын өзгерту

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Жас құрылымын талдау мақсатында келесі топтар қабылданды: 0-15 жас – еңбекке қабілетті жастан кіші, 16-64 – еңбекке қабілетті жас, 65 және одан жоғары – еңбекке қабілетті жастан асқан.

Халықтың жас құрылымына қатысты қартаю үрдісі байқалады. 2056 жылға қарай еңбекке қабілетті жастан асқан халық саны едәуір артады: 2023 жылы 1,7 млн адамнан 3,8 млн адамға дейін. Халықтың жалпы санындағы егде жастағы адамдардың үлесі 2023 жылғы 8,7%-дан 2056 жылы 12,9%-ға дейін артады.

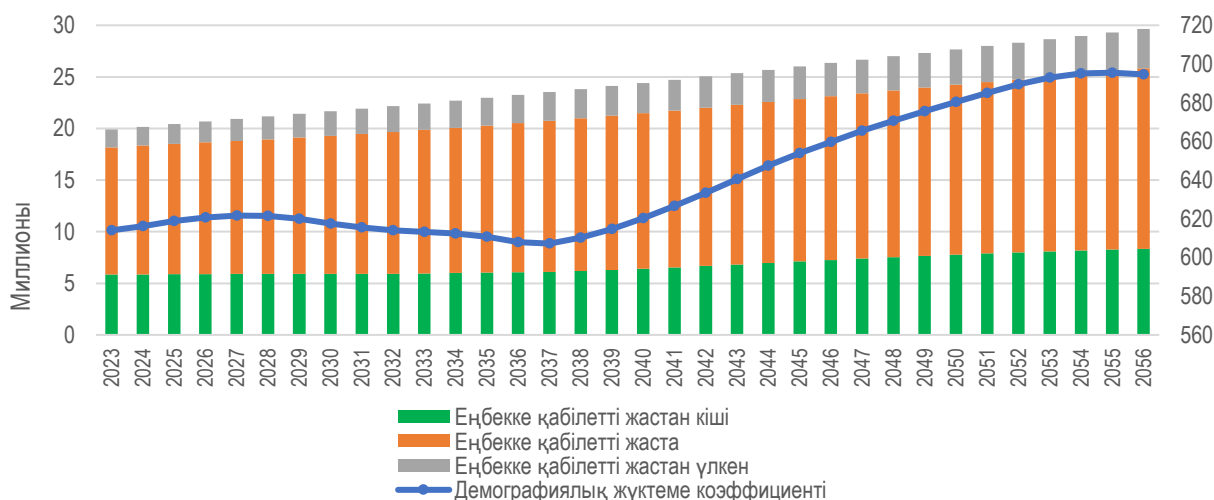
Еңбекке қабілетті жастан кіші халық саны 2056 жылға қарай 42,6%-ға өсіп, 8,3 млн адамды

құрайды. Бұл ретте олардың жалпы халық санындағы үлесі аздап төмендейді: 2023 жылы 29,4% және 2056 жылы 28,1%.

Еңбекке қабілетті жастағы адамдардың саны 2023 жылы 12,3 млн адамнан 2056 жылы 17,5 млн адамға дейін ұлғаяды. Халық санының өсуіне қарамастан, еңбекке қабілетті жастағы халықтың экономикалық үлесі төмендейді: 2023 жылғы 62%-дан 2056 жылы 59%-ға дейін.

Бұл үрдіс демографиялық жүктеменің артуына әкеледі. Егер 2023 жылы 1000 еңбекке жарамды адам 614 бала мен қарт адамды құраса, 2056 жылға қарай бұл арақатынас 695 болады.

123-сурет – Негізгі жас топтары бойынша халықтың болжамды саны

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Болжау нәтижелеріне сәйкес, туу санының динамикасында төмендеу және баяулау кезеңдері байқалады, бұл осы кезеңдердегі бала туу жасындағы әйелдер санының төмендеуімен байланысты. Мысалы, жаңа туған нәрестелер саны

2026 жылға дейін азаяды және 382,3 мыңды құрайды.

Бұдан әрі туылғандар саны артып, 2031 жылға қарай 400 мың жаңа туған нәрестенің (406,3 мың) деңгейінен асуы күтілуде, ал 2040 жылға қарай

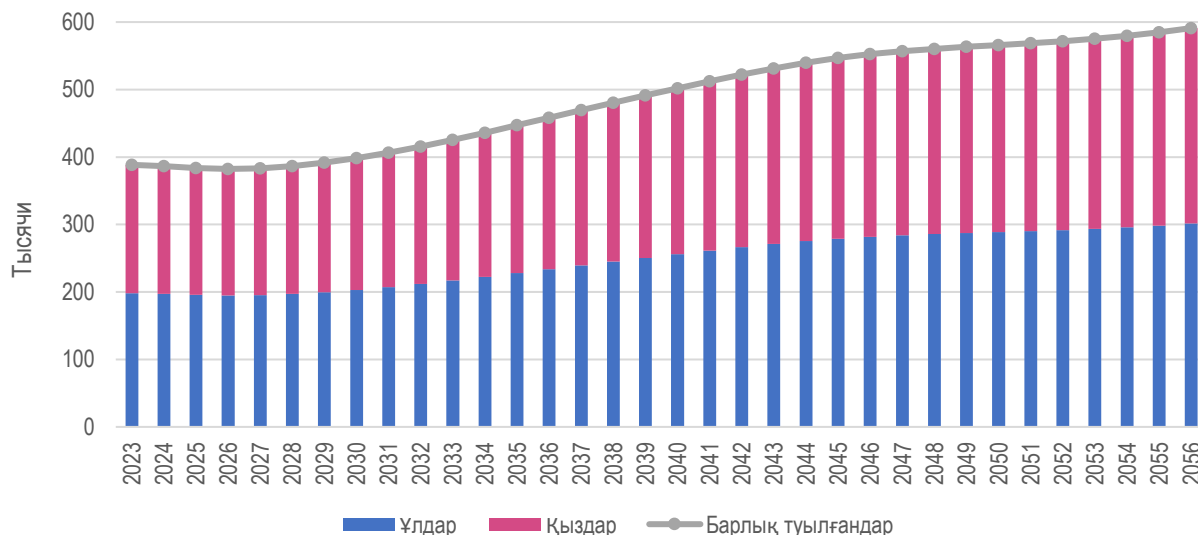
8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

жаңа туған нәрестелер саны жарты миллионнан асады және 501,8 мыңды құрайды.

Жалпы, 2024-2056 жылдар аралығында 16,2 млн бала туады деп күтілуде, бұл ретте ұлдар мен

қыздардың жыныстық қатынасы тұрақты болып қалады және 51:49 құрайды.

124-сурет – Туылғандардың болжамды саны

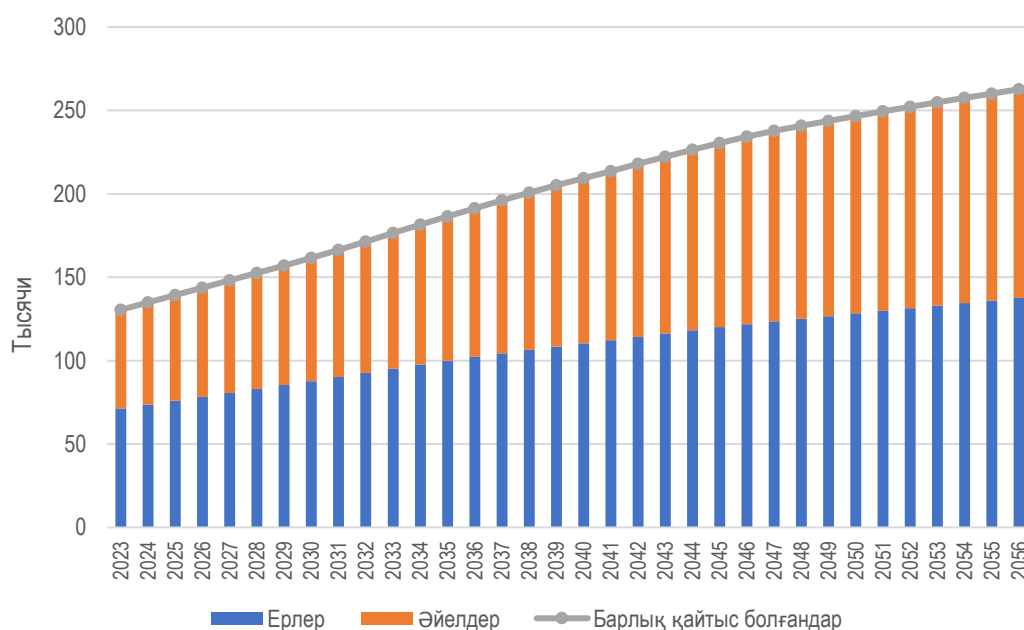
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Қайтыс болғандардың саны 2030 жылға қарай 161,6 мың адамды құрайды, оның ішінде ерлер – 87,7 мың, әйелдер – 74 мың, 2040 жылға қарай – 209,4 мың адам, оның ішінде ерлер – 110,4 мың, әйелдер – 99 мың, 2056 жылға қарай – 262,8 мың адам, оның ішінде ерлер – 137,6 мың, әйелдер – 125,2 мың

Ер адам өлімінің үлесі 2023 жылғы 54,7%-дан 2056 жылға қарай 52,4%-ға дейін төмендейді. 64

жастан асқан халықтың өлімінің үлесі ұзақ мерзімді кезеңде артады. Егер 2023 жылы бұл көрсеткіш 59,9%-ға тең болса, онда 64 жастан асқан халықтың үлесіне 2056 жылы өлімнің 75,3%-ы тиесілі болады. 0-15 жас аралығындағы халық өлім-жітімінің үлесі 2023 жылғы 3,86%-дан 2056 жылы 2,78%-ға дейін төмендейді, еңбекке қабілетті жастағы өлім-жітім үлесі 36,2%-дан 21,5%-ға дейін төмендейді.

125-сурет – Қайтыс болғандардың болжамды саны

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

Ұзақ мерзімді перспективада денсаулық сақтаудың бюджеттік шығындарын талдау және бағалау, сондай-ақ осы шығындардың болжамды демографиялық өзгерістерге тәуелділігін есепке алу қазіргі әлемде өте маңызды. Денсаулық сақтау жүйесін медициналық қызметке деген сұраныстың мүмкін болатын өзгерістеріне бейімдеу үшін болашақта халықтың құрылымы қалай өзгеретінін түсіну қажет. Мысалы, егде жастағы адамдардың көбеюі жасқа байланысты ауруларға және егде жастағы адамдарға күтім жасауға байланысты медициналық көмекке деген қажеттілікті арттыруы мүмкін.

Денсаулық сақтау шығындарын ұзақ мерзімді талдау бюджеттік қажеттіліктерді дәлірек болжауға мүмкіндік береді, бұл ҚР Үкіметіне медициналық қызметтерге жалпыға бірдей қолжетімділікті қамтамасыз ете отырып, шығындарды тиімді жоспарлауға және ресурстарды бөлуге көмектеседі.

Тарихи тұрғыдан алғанда, республикалық бюджеттен денсаулық сақтау шығындары бюджет шығындарының едәуір бөлігін құрады. Орташа алғанда, 2010 жылдан бастап денсаулық сақтау шығындарының үлесі жалпы бюджеттің 10,1% құрады. Медициналық қызмет көрсетуге арналған шығыстар көлемі 2010 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде ЖІӨ-ден орта есеппен 1,8% құрады. Ұзақ мерзімді болжам денсаулық сақтау шығындарының үлесінің біртіндеп өсуін көрсетеді. 2056 жылға қарай денсаулық сақтауға арналған шығыстар республикалық бюджеттің жалпы шығыстарынан шамамен 12,5% құрайтын болады, бұл номиналды мәнде 32,6 трлн теңгені құрайды. Сонымен қатар,

денсаулық сақтау шығындары ЖІӨ-нің 1,9% деңгейінде тұрақтандырылады.

Осылайша, денсаулық сақтауға арналған республикалық бюджет шығындарының үлесі ұзақ мерзімді перспективада елеулі болып қалады.

126-сурет – Республикалық бюджеттің денсаулық сақтауға арналған шығындарының үлесі мен көлемі

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры

Зейнетақы төлемдері бойынша ағымдағы жағдайды талдау

2024 жылға зейнеткерлер саны 2,4 млн. адамды құрайды (елдің жалпы халқынан 11,94%) (42-кесте). Болжамды деректер бойынша олардың саны 2056 жылы 4,3 млн. адамға (елдің жалпы халқының 14,52%) дейін ұлғаяды. Зейнеткерлер санының болжамы қолданыстағы заңнаманы ескере отырып жасалған.

42-кесте – Зейнеткерлер саны, мың адам

	2024	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2056
Зейнеткерлер саны	2 408	2 509	2 930	3 056	3 344	3 599	3 941	4 267	4 305
Халықтың жалпы санындағы зейнеткерлердің үлесі, %	11,94	12,29	13,53	13,31	13,69	13,83	14,25	14,56	14,52

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Базалық зейнетақы бойынша төлемдердің болжамды мәндерін есептеу үшін 2024 жылға арналған орташа базалық зейнетақы бойынша деректер пайдаланылды, ол 42 694 теңгені құрайды және индексация 4% деңгейінде (инфляция бойынша ұзақ мерзімді мақсат). 2024 жылдан 2056 жылға дейін төлемдер 6 580 млрд теңгеге өседі.

Ынтымақты зейнетақы бойынша төлемдерді болжау үшін 89 901 теңге мөлшерінде орташа ынтымақты зейнетақы және 6% (4+2%) индексация қолданылды. 2024 жылдан 2056 жылға дейін ортақ зейнетақы төлемдері 4 725 млрд теңгеге өседі.

Төлем серпіні 43-кестеде көрсетілген.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

43-кесте – Базалық және ынтымақты зейнетақы бойынша төлемдердің болжамы, млрд теңге

	2024	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2056
Базалық зейнетақы бойынша төлемдер, млрд теңге	1 233	1 350	1 918	2 435	3 241	4 243	5 654	7 447	7 814
Ынтымақты зейнетақы бойынша төлемдер, млрд теңге	2 597	2 869	4 483	6 259	8 588	8 734	8 944	7 666	7 322
Төлемдер сомасы, млрд теңге	3 831	4 220	6 401	8 694	11 829	12 978	14 597	15 114	15 136
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері									

Төлем сомасының орташа өсу қарқыны 4,45% құрайды және бүкіл кезең ішінде төмендейді. 2040 жылдан бастап ортақ зейнетақы алатын зейнеткерлер санының төмендеуіне байланысты орташа өсу қарқыны күрт төмендеді (2039 жылға дейін – 7,7%-ға дейін, 2040 жылдан кейін – 1,6%-ға дейін). Осылайша, базалық сценарийге сәйкес 2056 жылға қарай зейнетақы төлемдері бойынша төлемдер сомасы 15 136 млрд теңгені құрайды.

Зейнетақы төлемдеріне зейнетақы жасын 1 жылға арттыру сценарийін талдау

Төменде зейнетақы жасы 1 жылға ұлғайған жағдайда зейнетақы төлемдерінің нәтижелері келтірілген. Төлемдердің болжамды мәндерін

есептеу үшін базалық сценарийдегідей параметрлер қолданылды.

44-кестеде зейнетақы жасы 1 жылға ұлғайған жағдайда болжамды төлемдердің нәтижелері келтірілген. Төлемдердің жиынтық сомасы 2056 жылы 14 697 млрд теңгені құрайтын болады. 2024-2056 жылдар аралығында базалық және ынтымақты зейнетақы сомасы 10 900 млрд теңгеге өседі.

Төлем сомасының орташа өсу қарқыны 4,39% құрайды және бүкіл кезең ішінде төмендейді. 2040 жылдан бастап ортақ зейнетақы алатын зейнеткерлер санының төмендеуіне байланысты орташа өсу қарқыны күрт төмендеді (2039 жылға дейін – 7,31%-ға дейін, 2040 жылдан кейін – 1,48%-ға дейін).

44-кесте – Базалық және ынтымақты зейнетақылар бойынша төлемдердің болжамы (зейнетақы жасын 1 жылға арттыру сценарийі), млрд теңге

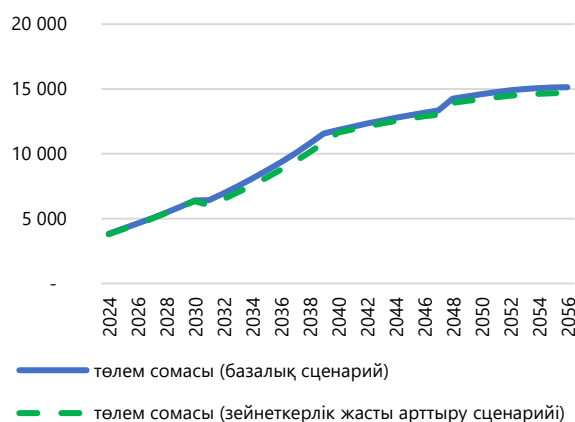
	2024	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2056
Базалық зейнетақы бойынша төлемдер, млрд теңге	1 223	1 340	1 905	2 281	3 040	3 983	5 268	7 010	7 374
Ынтымақты зейнетақы бойынша төлемдер, млрд теңге	2 574	2 848	4 453	5 864	8 597	8 734	8 944	7 666	7 322
Төлемдер сомасы, млрд теңге	3 797	4 188	6 359	8 145	11 638	12 717	14 212	14 677	14 697
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері									

Базалық сценариймен салыстырғанда зейнеткерлік жас ұлғайған жағдайда зейнетақы

төлемдеріне арналған шығыстардың болжамы төмен болды (131-сурет).

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

127-сурет – Базалық сценарий мен зейнетақы жасын 1 жылға арттыру сценарийінің зейнетақы төлемдері сомаларының серпіні

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Осылайша, осы сценарий бойынша базалық және ортақ зейнетақы сомасы базалық сценарийдегі сомадан аз болады. Зейнетақы жасын 1 жылға

арттыру сценарийіне сәйкес төлемдер сомасы бүкіл кезең ішінде 10 784 млрд теңгеге қысқарады.

Зейнетақы төлемдеріне зейнетақы жасын 1 жылға төмендету сценарийін талдау

Екінші сценарий зейнетақы жасы 1 жылға төмендеген жағдайда зейнетақы төлемдеріне арналған. Төлемдердің болжамды мәндерін есептеу үшін базалық сценарийдегідей параметрлер қолданылды.

45-кестеде зейнетақы жасы 1 жылға ұлғайған жағдайда болжамды төлемдердің нәтижелері келтірілген. Төлемдердің жиынтық сомасы 2056 жылы 15 572 млрд теңгені құрайтын болады. 2024-2056 жылдар аралығында базалық және ынтымақты зейнетақы сомасы 10 580 млрд теңгеге өседі.

Төлем сомасының орташа өсу қарқыны 3,74% құрайды және бүкіл кезең ішінде төмендейді. 2040 жылдан бастап ортақ зейнетақы алатын зейнеткерлер санының төмендеуіне байланысты орташа өсу қарқыны күрт төмендеді (2038 жылға дейін – 6,33%-ға дейін, 2039 жылдан кейін – 1,72%-ға дейін).

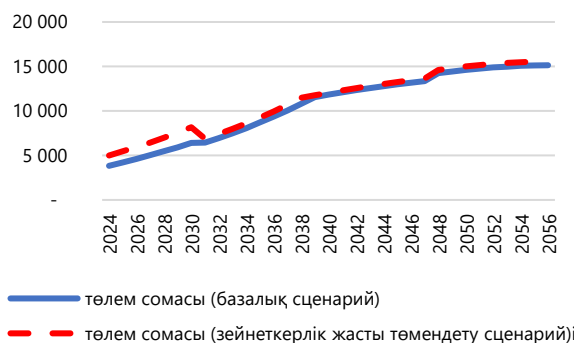
45-кесте – Базалық және ынтымақты зейнетақылар бойынша төлемдердің болжамы (зейнетақы жасын 1 жылға төмендету сценарийі), млрд теңге

	2024	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2056
Базалық зейнетақы бойынша төлемдер, млрд теңге	1 607	1 750	2 445	2 591	3 446	4 515	6 050	7 876	8 249
Ынтымақты зейнетақы бойынша төлемдер, млрд теңге	3 385	3 719	5 714	6 662	8 588	8 734	8 944	7 666	7 322
Төлемдер сомасы, млрд теңге	4 992	5 469	8 158	9 253	12 034	13 250	14 994	15 543	15 572

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Базалық сценариймен салыстырғанда зейнетақы жасының төмендеуі жағдайында зейнетақы төлемдеріне арналған шығыстардың болжамы жоғары болды (132-сурет).

128-сурет – Базалық сценарий мен зейнетақы жасын 1 жылға төмендету сценарийінің зейнетақы төлемдері сомаларының серпіні

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

Осылайша, осы сценарий бойынша базалық және ортақ зейнетақы сомасы базалық сценарийдегі сомадан көп. Зейнетақы жасын 1 жылға төмендету сценарийіне сәйкес төлемдер сомасы бүкіл кезең ішінде 20 365 млрд теңгеге ұлғаяды.

БЖЗҚ-ның инвестициялық қызметіне, сондай-ақ БЖЗҚ-дан алып қоюға байланысты тәуекелдерді бағалау.

Болжамды мәндерді модельдеу нәтижесінде БЖЗҚ активтері 2056 жылдың соңында 46,6 трлн. теңге құрайды (46-кесте). 2024 жылмен салыстырғанда активтер 313,28 трлн теңгеге өседі.

БЖЗҚ активтерінің өсуінің орташа қарқыны жыл сайын 9,4% құрайды.

Болжамды модельдеуде орташа зейнетақы (132 595 теңге), міндетті зейнетақы жарналары (МЗЖ) (10%), жұмыс берушінің міндетті зейнетақы жарналары (МЗЖ) (5%), инвестициялық кірістілік (6,59%), сондай-ақ біржолғы зейнетақы төлемдері (БЖЗҚ) бойынша болжамды мәндер (500 млрд теңге) ескерілді. БЖТ бойынша болжамды мәндер 2023 – 2024 жылдардағы төлемдер негізінде модельденген (47-кесте). 2021-2022 жылдардағы БЗЖ есепке алынбады, өйткені БЗЖ енгізу кезінде көптеген жинақтар шығарылды.

46-кесте – БЖЗҚ активтері мен зейнетақы төлемдерінің болжамды мәндері

	2024	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2056
БЖЗҚ активтері, трлн. теңге	19,3	24,3	48,8	80,2	119,8	168,3	227,3	297,5	313,5
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері									

47-кесте – Біржолғы зейнетақы төлемдері, мың теңге

01.01.2022	01.01.2023	01.01.2024	01.07.2024
2 882 886 380	1 182 338 180	591 294 639	457 631 944
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері			

БЖЗҚ-ның жоғары табысты бағалы қағаздарға инвестициялау кезіндегі инвестициялық қызметін талдау.

Негізгі сценарий кірістілікті 6,59% деңгейінде қарастырды. 48-кестеде кірістілігі 10% жоғары кірісті

бағалы қағаздарға инвестициялау кезінде БЖЗҚ активтері болжамының нәтижелері келтірілген.

2024-2056 жылдар аралығында БЖЗҚ активтері 323,42 трлн теңгеге өседі. БЖЗҚ активтерінің өсуінің орташа қарқыны жыл сайын 9,53% құрайды.

48-кесте – Жоғары табысты бағалы қағаздарға инвестициялау кезінде БЖЗҚ активтері мен зейнетақы төлемдерінің болжамды мәндері.

	2024	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2056
БЖЗҚ активтері, трлн. теңге	19,3	25,8	52,6	87,1	130,4	183,6	248,2	325,2	342,8
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері									

2056 жылға арналған БЖЗҚ активтерін базалық сценарий кезінде және жоғары табысты бағалы қағаздарға инвестициялау кезінде салыстыру кезінде БЖЗҚ активтерінің көрсеткіші екінші жағдайда 10,1 трлн теңгеге артық.

Төмен кірісті бағалы қағаздарға инвестициялау кезінде БЖЗҚ-ның инвестициялық қызметін талдау.

Жоғары кірісті бағалы қағаздарға инвестициялау сценарийінен басқа, төмен кірісті құралдарға инвестициялау жағдайында болжамды мәндер талданды. 49-кестеде кірістілігі 3% төмен кірісті бағалы қағаздарға инвестициялау кезінде БЖЗҚ активтері болжамының нәтижелері келтірілген.

2024 жылмен салыстырғанда активтер 302,6 трлн теңгеге өседі. БЖЗҚ активтерінің өсуінің орташа қарқыны жыл сайын 9,28% құрайды.

49-кесте – Табысы төмен бағалы қағаздарға инвестициялау кезінде БЖЗҚ активтері мен зейнетақы төлемдерінің болжамды мәндері.

	2024	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2056
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

БЖЗҚ активтері, трлн. теңге	19,3	24,4	49,6	81,9	122,6	172,5	233,2	305,4	321,9
-----------------------------	------	------	------	------	-------	-------	-------	-------	-------

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Базалық сценарий кезінде және табысы төмен бағалы қағаздарға инвестициялау кезінде 2056 жылға арналған ЖЗҚ активтерін салыстыру кезінде БЖЗҚ активтерінің көрсеткіші екінші жағдайда 10,7 трлн теңгеге төмен.

Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры

МӘСҚ 2004 жылы Қазақстан Республикасында міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесін енгізу, сондай-ақ әлеуметтік аударымдардың сақталуы мен нысаналы пайдаланылуын қамтамасыз ету мақсатында құрылды.

Қордың активтері әлеуметтік аударымдар, әлеуметтік аударымдарды, инвестициялық табысты, әлеуметтік төлемдердің артық есептелген (төленген) сомаларын қайтаруды уақтылы және (немесе) толық төлемегені үшін өсімпұлдар есебінен қалыптастырылады және әлеуметтік тәуекелдердің 6 түрі бойынша әлеуметтік төлемдерді жүзеге асыру үшін пайдаланылады (еңбекке қабілеттілігінен айрылу, асыраушысынан айрылу, жұмысынан айрылу, жүктілік және босану, жаңа туған баланы асырап алу, бір жарым жасқа дейін бала күтіміне байланысты).

Қор активтерін сенімгерлік басқаруды ҚР ҰБ Экономикалық саясат жөніндегі кеңес мақұлдаған инвестициялық декларация негізінде жүзеге асырады. Бүгінгі таңда Қордың активтері ҚР Қаржы министрлігінің мемлекеттік бағалы қағаздарына, квазимемлекеттік сектор облигацияларына, халықаралық қаржы ұйымдарының облигацияларына және ҚР ҰБ депозиттеріне инвестицияланды.

Қордың қаржылық жағдайын ұзақ мерзімді болжау және бағалау Қордың 2025 жылғы қаржылық тұрақтылығының бұзылғанын көрсетеді, бұл әлеуметтік міндеттемелерді орындау үшін Қор активтерін толықтыру қажеттілігіне әкелуі мүмкін.

Қордың қаржылық тұрақтылығын болжауға келесі факторлар айтарлықтай әсер етті:

1) қала халқы үшін 1 АЕК, құрамында Қорға әлеуметтік аударымдар 20 құрайтын ауыл халқы үшін 0,5 АЕК мөлшерінде бірыңғай жиынтық төлемді енгізу;

2) 2020 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген "Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы"

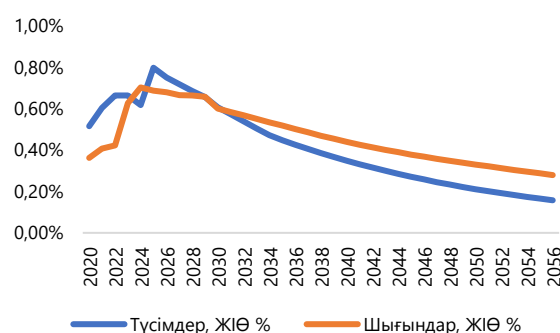
жаңа заң шеңберінде әлеуметтік төлемдер параметрлерін өзгерту;

3) COVID-19 кезеңінде төлемдерді жүзеге асыру (төтенше жағдай кезеңіне төлемдер және медицина қызметкерлеріне төлемдер);

4) бала күтімі бойынша әлеуметтік төлемдердің мерзімін 1 жастан 1,5 жасқа дейін ұлғайту және 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап жұмысынан айырылу бойынша әлеуметтік төлемді есептеу кезінде пайдаланылатын табысты алмастыру коэффициентін 40%-дан 45%-ға дейін ұлғайту.

Мұндай сценарийдің алдын алу үшін 40 жылдан астам қаржылық тұрақтылық көкжиегін қамтамасыз ете отырып, міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесінің параметрлерін одан әрі жетілдіру қажет.

129-сурет - МӘСҚ түсімдері мен шығыстары, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Әлеуметтік медициналық сақтандыру қоры және Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры

ӘМСҚ 2016 жылы құрылды, оның басты мақсаты оның қолжетімділігі мен сапасын арттыру арқылы Қазақстан халқын медициналық көмектің күтпеген жоғары шығыстарынан қаржылық қорғауды қамтамасыз ету болып табылады.

Қордың түсімдері негізінен жұмыс берушілердің (32,8%), мемлекет жарналарының (28,0%) және қызметкерлердің (21,2%), инвестициялық табыстың (8,1%) аударымдарынан қалыптастырылады. 2023 жылдың қорытындысы бойынша жоғарыда көрсетілген есептеулер ӘМСҚ барлық түсімдерінің 90% құрады.

Осылайша, Қордың ұзақ мерзімді инвестициялық саясаты, мемлекетті қолдау және еңбек нарығының серпіні қор тұрақтылығының негізгі факторлары болып табылады.

2022 жылдың қорытындысы бойынша ӘМСҚ-ның жылдық есебіне сәйкес Қор ҚР ҰБ сенімгерлік басқаруында болады және қор активтері қысқа мерзімді жоғары өтімді тәуекелсіз бағалы қағаздарға – ҚР ҰБ ноталарына бір жылға дейінгі

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

мерзімге және депозиттік аукциондарға орналастырылған. Алайда, ноталардың кірістілігі ҚР ҰБ базалық мөлшерлемесіне тікелей байланысты екенін атап өткен жөн. Осыған байланысты, осы ноталардың кірістілігінің болжамы экономикалық жағдайдағы және ақша-кредит саясатындағы өзгерістерге байланысты болады. Осыған қарамастан, бұл есепте 2022 жылдың қорытындысы бойынша ноталардың өзгермейтін кірістілігі болжанады.

Жұмыс берушілер мен қызметкерлердің аударымдары Қазақстандағы еңбек нарығының экономикалық өсуіне, өнімділігі мен серпініне тікелей байланысты.

Мемлекет жарналары Қорға түсетін түсімдердің ең ірі түрі болып табылатындықтан, бюджеттің ұзақ мерзімді тұрақтылығы ӘМСҚ орнықтылығының айқындаушы факторы болып табылады.

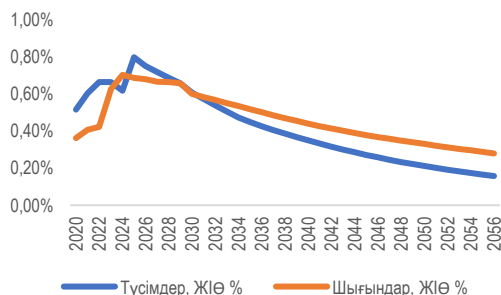
2056 жылға дейінгі ұзақ мерзімді бағалау мен болжам қор қаражатының тапшылығын көрсетеді. Мысалы, 2026 жылдан бастап 2048 жылға дейін бюджет шығыстары Қордың түсімдерінен асып түсетін болады. Тек 2049 жылдан бастап ӘМСҚ балансы профицитте болады.

2026-2048 жылдар аралығында Қор тапшылығын жабу үшін 6 181,8 млрд теңге қажет болады.

Қор тапшылығы бюджет қаражаты есебінен қаржыландырылады деп болжанған жағдайда, республикалық бюджеттің шығыстары жыл сайын 280,1 млрд теңгеге өсуі мүмкін.

Осы сценарийді болдырмау мақсатында инвестициялық саясатты неғұрлым жоғары кірісті құралдарға қайта қарау қажет, алайда құралдардың жоғары өтімділігі мен тәуекелсіздігін ескере отырып. Сондай-ақ, тапшылықты жабу үшін жұмыс берушілер мен қызметкерлерді Қорға аудару саясатын қайта қарау қажет.

130-сурет - МӘСҚ түсімдері мен шығыстары, ЖІӨ-ге %.

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Сонымен қатар, 2023-2030 жылдарға арналған актуарийлік есеп айырысу деректері бойынша ӘМСҚ-ның қаржылық тұрақтылығын

модельдеуге сүйене отырып, **2024 жылғы 30 қыркүйектегі** жағдай бойынша негізгі сценарийге сәйкес - ӘМСҚ-ның 2033 жылдың басындағы жинақталған қаражаты

883,8 млрд теңгені құрайды, бұл **шығыстарға аванстық төлемдерді төлеуге жеткіліксіз**. Бұл ретте, 2027-2035 жылдар кезеңінде шығыстардың түсімдерден асып кетуі 4,3 трлн теңгені құрайды.

Сонымен қатар, 15 жеңілдікті санат үшін мемлекет жарналарына қажеттілік МӘСҚ туралы Заңға сәйкес есептеу объектісінің мөлшері мен ставкаларын ескере отырып есептеледі. МӘСҚ туралы Заңның 26-бабының 3-тармағына сәйкес мемлекеттің жарналарын есептеу объектісі жұмыспен қамту және еңбекақы төлеу саласындағы неғұрлым объективті параметр ретінде **ағымдағы қаржы жылының екі жылының алдындағы орташа айлық жалақысы** болып табылады, бұл мемлекет үшін және денсаулық сақтау жүйесі үшін тәуекелдерді болдырмайды.

Бюджеттік жоспарлау жөніндегі уәкілетті орган іс жүзінде 2025-2027 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасында мемлекет жарналарын есептеу кезінде 2023 жылғы **медиандық орташа айлық жалақыны** 2025-2027 жылдар кезеңіне 251 356 теңге мөлшерінде **негізге алынды, мемлекет жарналары бойынша жеткіліксіз қаржыландыру** пайда болады.

Шоғырландырылған бюджет

ҚР Бюджет кодексіне сәйкес шоғырландырылған бюджет республикалық бюджетті, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың бюджеттерін, ҚР ҰҚ түсімдері мен шығыстарын, Жәбірленушілерге өтемақы қорының түсімдері мен төлемдерін, білім беру инфрақұрылымын қолдау қорының түсімдері мен шығыстарын, арнаулы мемлекеттік қордың түсімдері мен шығыстарын, МӘСҚ түсімдері мен шығыстарын біріктіретін мемлекеттің орталықтандырылған ақша қоры болып табылады. ӘМСҚ шығыстары, олардың арасындағы өзара өтелетін операцияларды есепке алмағанда.

Қазіргі уақытта ҚР ҚМ мынадай бюджеттен тыс қорларды: МӘСҚ, ӘМСҚ, ФПИО ескере отырып, шоғырландырылған бюджетті қалыптастырады.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

50 кесте – Шоғырландырылған бюджеттің кірістері мен шығындары

	2022		2023		2023/2022, %-бен
	трлн теңге	үлесі, %	трлн теңге	үлесі, %	
Кірістер	22,92		28,91		26%
Салық түсімдері	21,24	91,4%	23,47	80,9%	10%
Салықтық емес түсімдер	0,59	2,5%	1,90	6,6%	222%
Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер	0,24	1,0%	0,18	0,6%	-24%
ҚР ҰҚ басқаруынан түскен инвестициялық кірістер	0,04	0,2%	1,82	6,3%	4404%
Өзге де түсімдер	- 0,83	-3,6%	0,02	0,1%	-103%
МӘСҚ түсімдері	0,97	4,2%	0,69	2,4%	-29%
ӘМСҚ түсімдері	0,66	2,9%	0,82	2,8%	24%
Шығындар	23,26		27,65		19%
МБ шығындары	20,74	83,8%	25,76	87,1%	24%
ФКП ҚБШ-мен төлемдер	0,00	0,0%	0,00	0,0%	6%
ҚР ҰҚ басқару бойынша шығыстар	0,02	0,1%	0,07	0,2%	223%
МӘСҚ шығындары	0,95	3,8%	0,65	2,2%	-31%
ӘМСҚ шығыстары	0,96	4,1%	1,06	3,9%	11%
ФПИО шығыстары	0,59	2,4%	0,10	0,3%	-84%
<i>Дереккөз: ҚР ҚМ</i>					

2023 жылдың қорытындысы бойынша шоғырландырылған бюджет құрылымында бюджеттен тыс қорлар түсімдерінің үлесінің төмендегенін атап өтуге болады. Мысалы, МӘСҚ түсімдерінің үлесі 4,2%-дан 2,4%-ға дейін төмендеді, ӘМСҚ түсімдерінің үлесі 2,9%-дан 2,8%-ға дейін төмендеді. МӘСҚ және ӘМСҚ түсімдерінің көлемі 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда тиісінше 29% төмендеді. Бұл факт болашақта осы қорлардың міндеттемелерін орындауға әсер етуі мүмкін түсімдердің жетіспеушілігін көрсетеді.

Аталған қорлардың шығыстарына келетін болсақ, шоғырландырылған бюджет құрылымындағы МӘСҚ пен ӘМСҚ үлесіне 2023

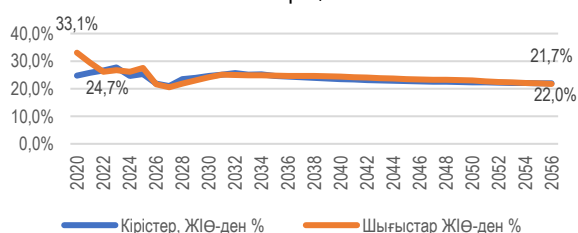
жылы тиісінше 2,4% және 3,9% келеді. Бұл ретте МӘСҚ шығындары ҚР ҚМ деректері бойынша 2023 жылы шамамен үштен біріне (-31%) қысқарды, ӘМСҚ шығындары 11%-ға өсті.

Шоғырландырылған бюджетті ұзақ мерзімді бағалау шеңберінде мынадай компоненттер пайдаланылды: республикалық бюджет, жергілікті бюджеттер, ҚР ҰҚ, МӘСҚ және ӘМСҚ. Басқа бюджеттен тыс қорлар бойынша түсімдер мен шығыстардың болжамы (ФПИО, ПҚҚ, «Қазақстан халқына» ҚҚ және т.б.) осы қорлар бойынша ағындардың жүйелі сипатқа ие болмауына байланысты ұзақ мерзімді болжамға енгізілмеген.

Ұзақ мерзімді перспективада шоғырландырылған бюджеттің кірістері мен шығыстары болжамды кезеңнің деңгейінде болады және соңына қарай тиісінше 21,7% және 22% құрайды.

Алайда, шоғырландырылған бюджет құрылымындағы бюджеттен тыс қорлардың кірістері мен шығыстарының серпінін атап өткен жөн.

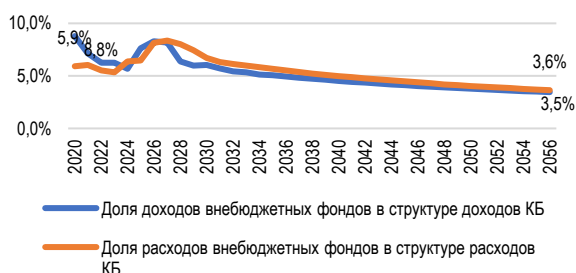
131-сурет – Шоғырландырылған бюджеттің кірістері мен шығыстары, ЖІӨ-ге %.

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

132-сурет – Бюджеттен тыс қорлардың кірістері мен шығыстары, қорытындыға %.

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

2029 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамынан ресми деректер пайдаланылды.

2027 жылдан бастап болжамды кезеңнің соңына дейін шоғырландырылған бюджет шығыстарының құрылымындағы бюджеттен тыс қорлар шығыстарының үлесі кірістер құрылымындағы бюджеттен тыс қорлар кірістерінің үлесінен басым болады, бұл шығыстардың кірістерден озыңқы өсуін көрсетеді. Алайда, болжамды кезеңнің соңына қарай алшақтық азаяды.

«Ұлттық қор-балаларға» бағдарламасының қолданылуын ескере отырып, Ұлттық қордың тұрақтылығына демографиялық бағалаудың әсерін талду

«Ұлттық қор – балаларға» бағдарламасын енгізе отырып, 2024 жылы ҚР ҰҚ инвестициялық табысының 50%-ын мемлекет уәде еткен нысаналы талаптар ретінде 0-18 жастағы балалардың шоттарына аудару көзделеді.

Осы бағдарлама шеңберінде БЖЗҚ барлық нысаналы талаптар мен нысаналы жинақтарды, оның ішінде жинақталатын инвестициялық табысты есепке алуды жүзеге асырады. БЖЗҚ деректеріне сәйкес 2024 жылдың басында 6 919 131 балаға (01.01.2006 ж. бастап 31.12.2023 ж. дейін туған балаларға) 695,5 млн АҚШ доллары есептелген. Оның 30,6 млн АҚШ долларынан астамы 2024 жылы 18 жасқа толатын бағдарламаның 304 815 қатысушысының (01.01.2006 ж. бастап 31.12.2006 ж. қоса алғанда туған балалар) нысаналы жинақтау шоттарына есептелген. Нысаналы талаптарды есептеу нысаналы талаптарды, нысаналы жинақтарды және нысаналы жинақтарды төлеуді қалыптастыру және есепке алу, сондай-ақ нысаналы талаптарды есептеу қағидаларына сәйкес жүзеге асырылады».⁴⁹

ҚР ҰҚ тұрақтылығын бағалау мақсатында оның активтері мұнай табыстарының, инвестициялық табыстың, трансферттердің болжамын ескере отырып болжанған болатын. Орта мерзімді кезеңге Қазақстан Республикасының 2025-

⁴⁹ «Нысаналы талаптарды, нысаналы жинақтарды және нысаналы жинақ төлемдерін қалыптастыру мен есепке алу, сондай-ақ нысаналы талаптарды есепке жазу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 18 қаңтардағы № 16 қаулысы

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

51-Кесте – ҚР ҰҚ түсімдер мен пайдалану болжамы, млрд теңге

	Бағалау	Болжам		
	2024	2025	2026	2027
Түсімдер – Барлығы	5 645,40	5 824,80	6 235,00	6 706,40
мұнай секторы ұйымдарынан түсетін түсімдер	4 666,10	4 883,30	5 338,80	5 506,80
Ұлттық қорды басқарудан түскен инвестициялық кірістер	836,6	888,7	886,2	995,1
республикалық меншікті жекешелендіруден түсетін түсімдер	1	1	1	1
Пайдалану	3 692,10	5 366,00	2 141,10	2 179,80
Ұлттық қордан кепілдендірілген трансферт	2 000,00	2 000,00	2 000,00	2 000,00
Ұлттық қордан берілетін нысаналы трансферт	1 600,00	3 250,00	0	0
Нысаналы талаптарды төлеуге арналған шығыстар	14,1	31,9	55,2	84,3
Ұлттық қорды басқаруға және жыл сайынғы сыртқы аудитті жүргізуге байланысты шығыстарды жабу	78	84,1	85,8	95,5
Ұлттық қордағы қаражаттың таза жинақтары	1 953,40	458,8	4 093,90	4 526,60
Нысаналы талаптар, млрд АҚШ доллары	0,7	1,5	2,4	3,2
<i>Дереккөз: 2025-2029 жылдарғы ӘЭДБ</i>				

Мұнай кірістерін болжау кезінде ұзақ мерзімді перспективада Ұлттық энергетикалық баяндаманың болжамды деректері ескеріледі, оның базалық сценарийіне сәйкес Қазақстанда мұнай өндіру 2050 жылға қарай 72,1 млн тоннаға (тәулігіне 1,51 млн баррельге) дейін баяу төмендейді деп күтілуде⁵⁰. Болжалды кезеңдегі мұнай бағасы барреліне 75 АҚШ доллары деңгейінде белгіленеді, бұл 2025-2029 жылдарға арналған ӘЭДБ-на сәйкес келеді.

Айта кету керек, ҚР ҰҚ активтерін басқару тұжырымдамасына сәйкес 2030 жылға дейін оның активтерін 2030 жылы 100 млрд АҚШ долларына дейін ұлғайту міндеті тұр⁵¹. Осы ауқымды бастамаларды жүзеге асыру Ұлттық қор активтерін жинаудың жоғары деңгейімен, оның ішінде алып қоюды шектеу және Қордың толымдылығын арттыру, сондай-ақ басқару сапасын арттыру және лайықты инвестициялық табысты қамтамасыз ету есебінен қамтамасыз етілуі тиіс.

Болжау кезінде активтердің кірістілігі 2025-2029 жылдарға арналған ӘЭДБ-да белгіленгендей 3,03% деңгейінде анықталады. Трансферттердің мөлшері көрсетілген құжатқа сәйкес белгіленді, ол бойынша 2025 жылдан кейін ҚР ҰҚ-дан трансферттер 2 трлн теңгеге дейін шектеледі деп болжанады.

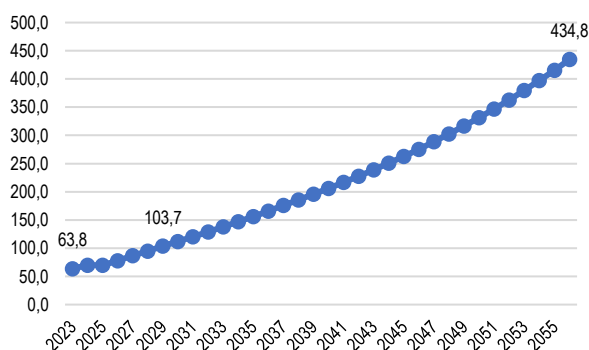
⁵⁰ «KAZENERGY» қазақстандық мұнай-газ және энергетика кешені ұйымдары қауымдастығының ұлттық энергетикалық баяндамасы

⁵¹ «Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының активтерін басқару жөніндегі 2030 жылға дейінгі тұжырымдаманы бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 10 шілдедегі № 282 Жарлығы

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

Жоғарыда көрсетілген шарттарды ескере отырып, сондай-ақ «Ұлттық қор – балаларға» бағдарламасын іске асыруды ескере отырып, ҚР ҰҚ активтері болжамының алынған нәтижелері 2029 жылға қарай 100 млрд АҚШ доллары деңгейіне қол жеткізуді көздейді, бұл жоғарыда көрсетілген тұжырымдамаға қайшы келмейді. Алайда, АҚШ долларының орташа жылдық бағамы 470 теңге деңгейінде қаланғанын, сондай-ақ алып қоюдың басқа түрлері (ұлттық компаниялардың акцияларын сатып алу) көзделмегенін атап өткен жөн.

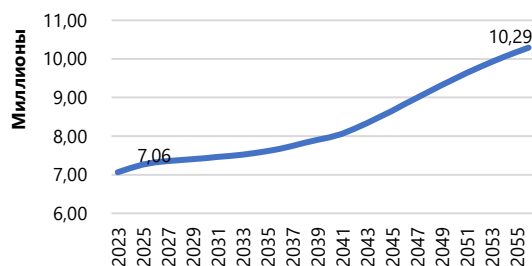
133-сурет – ҚР ҰҚ таза қаражаты, млрд АҚШ доллары

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Бір балаға арналған нысаналы талаптарды бағалау мақсатында когорттық-компоненттік әдіс бойынша жыныс-жас құрылымы бөлінісінде халықтың болжамды санының нәтижелері пайдаланылды. Мысалы, 0-18 жас аралығындағы халық саны 1,5 есеге өсіп, 2056 жылға қарай 10,29 млн адамды құрайды.

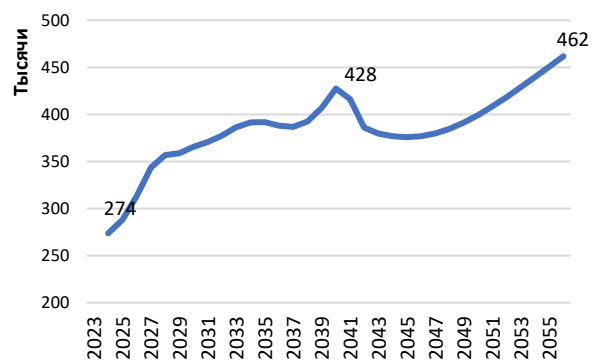
134-сурет – 0-18 жас аралығындағы халық санының болжамы.

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Келесі кестеде 18 жастағы балалардың саны немесе мақсатты жинақ алушылар көрсетілген. Халық санын болжау әдістемесі жастардың қозғалысын қарастырады және осы кестеде алушылар санының күрт секірісі болған 2040 жылды атап өтуге болады – бұл 2021 жылы нәресте бумы болған кезде туылған балалар.

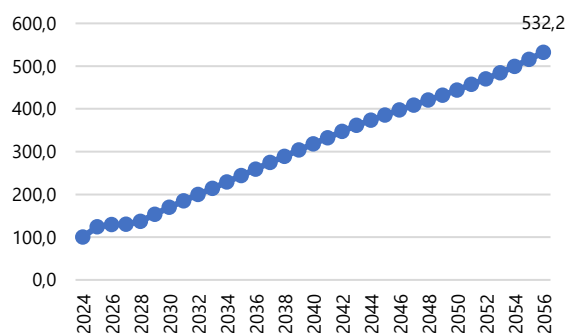
135-сурет – Нысаналы жинақ алушылар, мың адам

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Келесі диаграммада ҚР ҰҚ инвестициялық кірісінің 50% есебінен қалыптастырылатын 1 балаға арналған нысаналы талаптардың сомасы ұсынылған. Осылайша, егер 2024 жылы сома 100 АҚШ долларын құраса, 2056 жылға қарай бұл сома 1 балаға 532,2 АҚШ долларына дейін ұлғаяды.

136-сурет – 1 балаға ҚР ҰҚ инвестициялық кірісінің 50% есебінен нысаналы талаптар

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Алушылардың мақсатты жинақтары инвестициялық табыстың 50% есебінен ғана қалыптаспайтынын атап өткен жөн. 18 жасқа толғанға дейін жыл сайынғы жинақтар да инвестицияланады, бұл қосымша табыс әкеледі. Мысалы, нысаналы талаптарды, нысаналы жинақтарды және нысаналы жинақтарды төлеуді қалыптастыру және есепке алу, сондай-ақ нысаналы талаптарды есептеу қағидаларына сәйкес мынадай есеп көзделеді:

$$\text{НТС} = \text{НСТ}^{50\% \text{ИКД}} + \text{НТС}_{\text{алдыңғы}} * (1 + \text{ОЖ})$$

мұнда:

НТС – барлық нысаналы талаптардың сомасы;

НТС^{50%ИКД} – ағымдағы жылы инвестициялық кірістің 50% есебінен нысаналы талаптар;

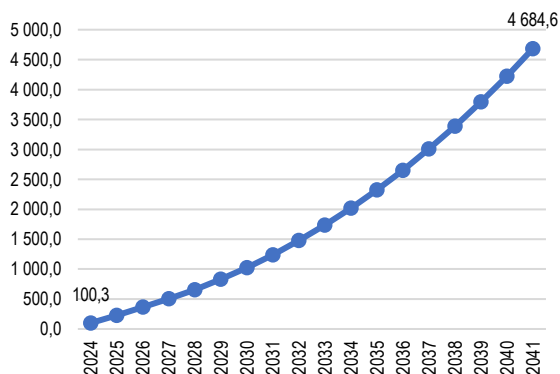
НСТ^{алдыңғы} – алдыңғы кезеңдегі нысаналы талаптардың алдын ала сомасы;

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

ОЖ – ҚРҰҚ валюталық активтерінің орташа жылдық (орташа геометриялық) кірістілігі.

Төмендегі суретте 2023 жылы туылған балаларға арналған есептеу нәтижесі көрсетілген. Осылайша, 18 жасқа толғаннан кейін аталған адамдар шамамен 4685 АҚШ долларын жинап, заңмен белгіленген мақсаттарда пайдалана алады.

137-сурет – Капиталдандыруды ескере отырып, нысаналы талаптар

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

«Ұлттық қор – балаларға» бағдарламасын іске асыру олардың санына қарамастан қатысушылар арасында инвестициялық табысты тең бөлуді көздейді. Осылайша, демографиялық өзгерістер ҚР ҰҚ тұрақтылығына әсер етпейді. Инвестициялық кіріс төмендеген жағдайда қатысушылар аз пайда табады.

Сонымен қатар, бағдарламаны іске асыру мұнай кірістері төмендеген жағдайда ҚР ҰҚ активтерінің өсу қарқынына әсер етуі мүмкін.

8.2 2056 жылға дейінгі негізгі сценарий

Базалық сценарий Қазақстандағы технологиялық немесе саяси салада елеулі өзгерістерді көздемейтін экономиканы дамытудың гипотетикалық жолын сипаттайды. Оны экономикалық дамудың болжамы ретінде емес, әр түрлі сценарийлердегі әртүрлі макроэкономикалық және фискалдық параметрлерді салыстыру үшін эталон ретінде қарастырған жөн.

Базалық сценарий Қазақстанда байқалатын тарихи және болжамды трендтерді болашаққа экстраполяциялайды және ағымдағы саясат 2056 жылға дейін жалғасады деп болжайды. Экономиканың нақты өсуінің ұзақ мерзімді болжамы жұмыс күші мен еңбек өнімділігінің болжамды өсуіне негізделген.

Жұмыс күші өндірістік функцияның негізгі құрамдастарының бірі ретінде елдің ұзақ мерзімді экономикалық дамуын қалыптастыруда маңызды

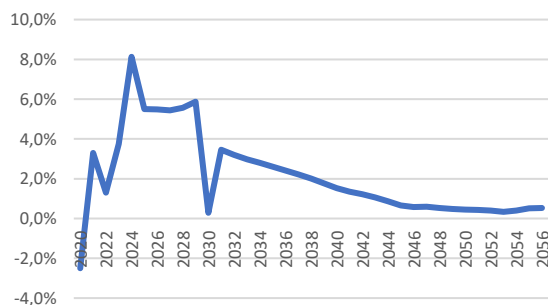
рөл атқарады. Жұмыс күшінің серпініндегі өзгерістер елде болып жатқан демографиялық процестерді көрсетеді. Демографиялық болжамды авторлар алдыңғы бөлімде ұсынған.

Еңбек өнімділігі ұзақ мерзімді экономикалық дамудың негізгі факторы болып табылады. Еңбек өнімділігінің артуы қызметкерлердің табысының өсуіне, ресурстар мен технологияларды тиімдірек пайдалануға ықпал етеді, бұл жалақыны арттыруға және еңбек жағдайларын жақсартуға мүмкіндік береді. Бұл халықтың өмір сүру деңгейіне оң әсер етеді, теңсіздікті азайтады және елдің халықаралық аренадағы бәсекеге қабілеттілігін нығайтады.

Еңбек өнімділігінің өсу серпіні төмендеу үрдісіне ие. Алайда, бұл екі факторға байланысты. Біріншіден, экономика дамып, өнімділікті арттыратын жаңа технологиялар енгізілгендіктен, өндірісті одан әрі жетілдіру қосымша инвестицияларды талап етеді. Жоғары өнімділікке қарамастан, өсу қарқыны баяулайды. Екіншіден, тау-кен өнеркәсібі мен қызмет көрсету саласы басым экономиканың теңгерімсіз құрылымы өнеркәсіптік секторға өнімділікті тез арттыруға мүмкіндік бермейді.

Еңбек өнімділігінің өсу қарқынының ең үлкен баяулауы 2030 жылы күтіледі, бұл кезде өсу 0,3 п.т. болады, бұл 2029 жылмен салыстырғанда 5,6 п.т. төмен.

138-сурет – Еңбек өнімділігінің өсуі, %.

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

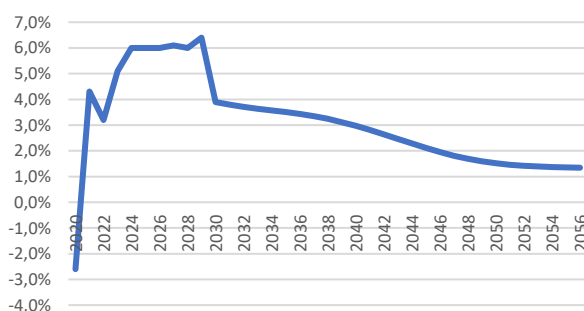
Экономикалық өсудің баяулауының маңызды факторларының бірі – кірістің төмендеуі. Экономикада кірістің азаюы деп кіріс ресурстарынан алынған қосымша өндіріс көлемі олардың саны өскен сайын қалай азаятынын түсіндіретін тұжырымдама түсініледі.

Кірістің төмендеуі ұзақ мерзімді перспективада ЖІӨ-нің өсуіне теріс әсер етуі мүмкін, өйткені ол үнемі жаңашылдық, техникалық прогресс және еңбек өнімділігін арттыру қажеттілігін көрсетеді. Ұзақ мерзімді экономикалық өсуді қолдау үшін тиімділікті арттырудың жаңа жолдарын табуға, жаңа салаларды дамытуға, инновацияларды ынталандыруға және жұмыс күшінің біліктілігін арттыруға назар аудару қажет. Бұл кірістің төмендеу

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

шегін еңсеруге және ұзақ мерзімді тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етуге көмектеседі.

139-сурет – Экономиканың нақты өсуі, %.

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

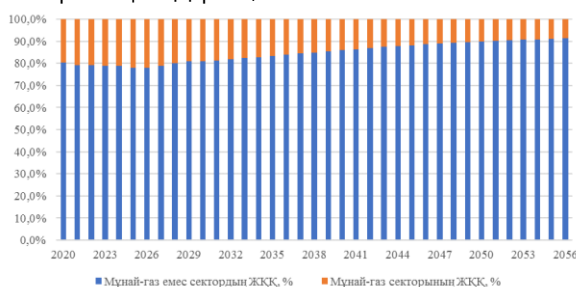
52-кесте – Белгілі бір кезеңдегі көрсеткіштердің орташа нақты өсуі, %

Кезең	Нақты өсу	Еңбек өнімділігі
2010-2029	4,3%	3,8%
2030-2056	2,6%	1,5%

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мұнай-газ емес және мұнай-газ секторларының динамикасы экономиканы әртараптандыру және шикізат секторынан кету үрдісін көрсетеді. Бірте-бірте ЖҚҚ-дағы мұнай-газ секторының үлесі төмендейді және 2056 жылға қарай 12,9% құрайды, ал мұнай-газ емес сектор дамуын жалғастыратын болады.

140-сурет – Мұнай-газ емес және мұнай-газ секторының ЖҚҚ үлесі, %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Шикізат секторынан кету және мұнай-газ емес сектордың дамуы мұнай мен газ өндірудің төмендеуінің салдары болып табылады. Бұл төмендеу екі маңызды экономикалық салдарға әкеледі. Біріншіден, ол ұзақ уақыт бойы мұнай мен газды өндіру мен экспорттауға тәуелді экономикалық белсенділіктің негізі болған шикізат секторынан көшуді ынталандырады. Өндіру көлемінің азаюымен Қазақстан басқа салалар мен қызмет салаларын дамыта отырып, өз экономикасын әртараптандыруы қажет болады.

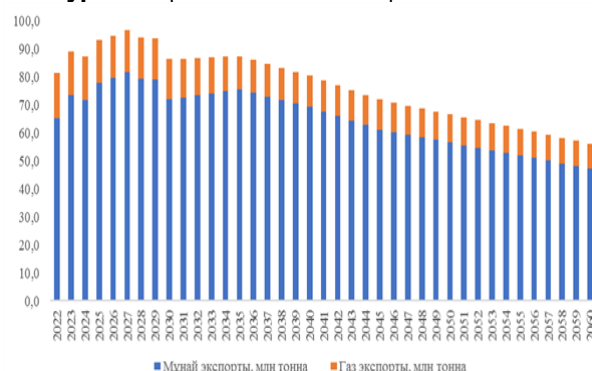
Екіншіден, мұнай мен газ өндірісінің төмендеуі мұнай-газ емес сектордың дамуын ынталандырады. Шикізат секторына негізделген

экономика тұрақты және тұрақты модель емес. Осылайша, Қазақстан мұнай мен газ өндіруге тәуелді емес түрлі салаларға белсенді инвестиция сала бастайды. Бұған өнеркәсіпті, технологиялық инновацияларды, қызмет көрсету саласын, сондай-ақ жасыл экономика мен баламалы энергия көздерін дамыту кіреді.

Мұнай мен табиғи газ экспортының серпіні өндіру трендіне сәйкес келеді. Бұл құбылыстың негізгі аспектісі өндірілген мұнай мен газды ішкі тұтынудың тұрақты көлемі туралы болжаммен байланысты, бұл талданатын кезең ішінде шикізат экспортының біртіндеп төмендеуіне әкеледі.

Мұнай мен газ экспортының қысқаруы дәстүрлі энергия тасымалдаушыларға әлемдік сұраныстың өзгеруімен де байланысты. Жаңартылатын энергия көздерінің үлесін ұлғайтудың жаһандық үрдісі ұзақ мерзімді перспективада мұнай мен газға сұранысты төмендетуі мүмкін, бұл Қазақстан экспортына әсер етеді.

141-сурет – Мұнай және газ экспорты

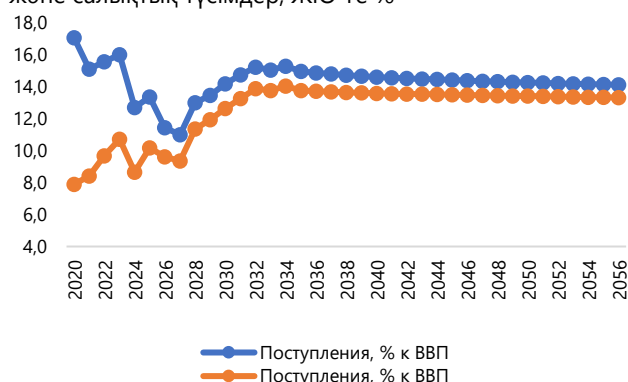
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Макроэкономикалық көрсеткіштердің ұзақ мерзімді болжамы негізінде жалпы және салық түсімдерін талдау және бағалау жүргізілді. 2025 жылдан бастап кепілдендірілген трансферт 2 000 млрд теңгені құрайды. Тиісінше, республикалық бюджетке түсетін түсімдердің негізгі бөлігін салық түсімдері құрайтын болады. Олардың үлесі тез өсіп, 2056 жылға қарай бюджетке түсетін барлық түсімдердің 95%-ына жетеді. Салыстыру үшін, 2023 жылы салық түсімдерінің үлесі 66,9% құрады. Орташа алғанда, салық түсімдері 2032 жылға дейін жыл сайынғы біркелкі өсуден кейін ЖІӨ-нің шамамен 14,1% құрайды.

Республикалық бюджеттің салықтық түсімдеріне экономикаға өндірілген және импортталған тауарларға КТС, ҚҚС, ЭТК және басқа да салық түрлері кіреді. Аталған жүйе құраушы салықтарды болжау кезінде олар бойынша тиімді мқлшерлемелердің өсуі көзделеді, бұған болашақта салықтық әкімшілендірудің жақсаруы, көлеңкелі экономиканың үлесінің төмендеуі ықпал ететін болады.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

142-сурет – Республикалық бюджетке түсетін жалпы және салықтық түсімдер, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Республикалық бюджеттің салықтық түсімдеріне экономикаға өндірілген және импортталған тауарларға КТС, ҚҚС, ЭКБ және басқа да салық түрлері кіреді.

Тарихи тұрғыдан алғанда, салық түсімдерінің ең үлкен көлемі КТС болды. Мысалы, 2023 жылы корпоративтік пайдаға салынатын салықтар 3 889,6 млрд теңге әкелді, бұл ЖІӨ-ден 3,2% құрады. Ұзақ мерзімді перспективада КТС республикалық бюджет кірістерінің басты көзі болып табылады. 2034 жылға қарай КТС ЖІӨ-ден 4,9% құрайды және 2056 жылдың соңына дейін сол деңгейде қалады.

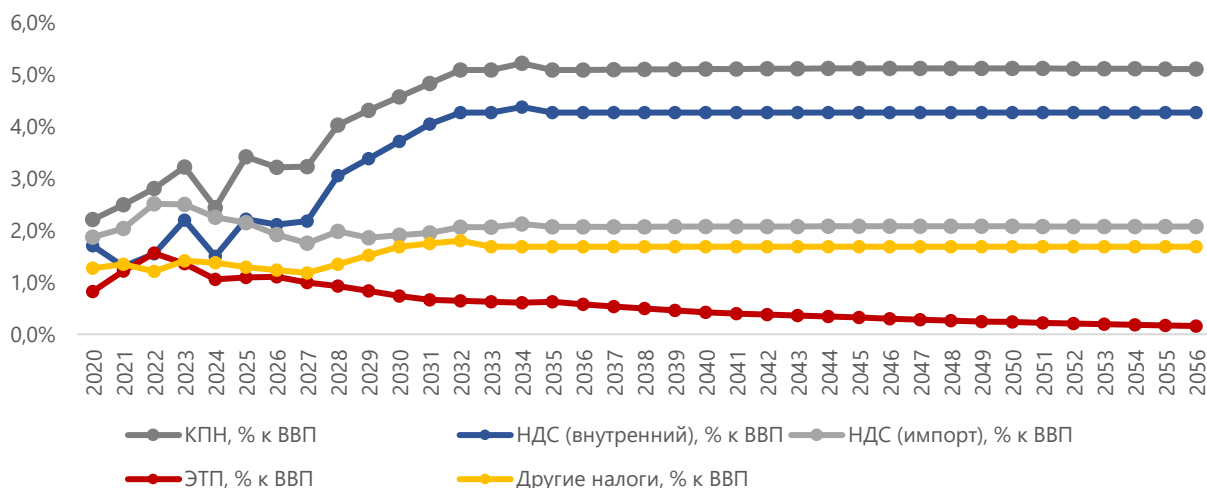
Жиынтығында ішкі және импортталған тауарларға ҚҚС республикалық бюджет түсімдерін қалыптастыруда да үлкен үлесті алады. Мысалы, 2023

жылы Қазақстанда өндірілген тауарларға ҚҚС 2 654,6 млрд теңгені немесе ЖІӨ-ге 2,2% құрады, ал импортталған тауарларға салынған ҚҚС 3 019,6 млрд теңгені немесе ЖІӨ-ге 2,5% құрады. Ұзақ мерзімді болжам көрсеткендей, ұлттық экономика мен ішкі өндірістің өсуіне байланысты бұл тауарларға ҚҚС бюджетке салық түсімдерінің маңызды көзі болады. 2056 жылы ішкі нарықта өндірілген тауарларға ҚҚС ЖІӨ-ге 4,3% құрайды деп күтілуде. Екінші жағынан, импортты алмастыру шаралары импортқа ҚҚС-тан түсетін салық түсімдерінің азаюына әкелуі мүмкін және талданатын кезеңнің соңына қарай ЖІӨ-ге 2,1% құрайды.

ЭКБ-дан түсетін түсімдер де республикалық бюджет кірістерінің маңызды көзі болып табылады. 2023 жылы мұнай экспортынан түсетін түсімдер 1 643,1 млрд теңгені немесе ЖІӨ-ге 1,4% құрады. Қоршаған ортаға теріс әсерді төмендету жөніндегі шараларға байланысты мұнай өндірудің төмендеуі ЭКБ-дан түсетін түсімдердің біртіндеп азаюына әкеп соғады. 2056 жылға қарай ЭКБ-дан түсетін салық кірістері 0,2% құрайды.

Қалған салық түсімдеріне акциздер, табиғи және басқа ресурстарды пайдаланғаны үшін түсімдер, халықаралық саудаға салынатын салықтар және т.б. сияқты салықтар кіреді. 2023 жылы өзге де салықтар 1 705,6 млрд теңгені немесе ЖІӨ-ге 1,4% құрады. 2056 жылға қарай бюджетке басқа салықтардан түсетін түсімдер ЖІӨ-ге 1,7% құрайды.

143-сурет – Салық түрлері бойынша республикалық бюджетке түсетін түсімдер, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Бюджет шығыстарын талдау мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалауда маңызды рөл атқарады. Бұл мемлекеттің қаржылық жағдайының қаншалықты тұрақты екенін және болашақ перспективасы қандай екенін анықтауға мүмкіндік береді.

Түсімдер асып кеткен кезде бюджет шығыстарының үздіксіз өсуі бюджет тапшылығына алып келеді, нәтижесінде мемлекеттік қарыз ұлғаяды. Ұзақ мерзімді перспективада шығыстарды талдау ҚР Үкіметінің болашақта өзінің қаржылық міндеттемелерін қаншалықты орындай алатынын анықтауға мүмкіндік береді.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

Демографиялық өзгерістер бюджет шығындарына тікелей әсер етеді. Әлеуметтік бағдарламалар, білім беру және медицина шығындарының артуы халықтың қартаюына байланысты болуы мүмкін. Шығындарды талдау мемлекеттің осы демографиялық қиындықтарды шешуге қаншалықты дайын екенін анықтауға көмектеседі.

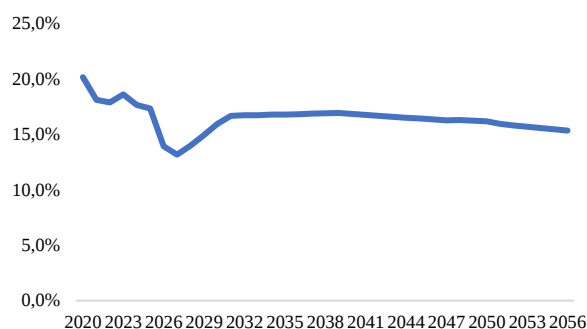
Осылайша, орта мерзімді перспективада республикалық бюджет шығыстары біртіндеп қысқарғаннан кейін, болашақта демографиялық сынтетеуіріндерге байланысты шығыстар өседі деп күтілуде. Ұзақ мерзімді перспективада бюджет шығыстары өседі және ЖІӨ-ге 15,3% деңгейінде тұрақтандырылады.

Бюджет кодексінде екі бюджеттік ереже бекітілген, кодекстің 12-бабына сәйкес республикалық бюджет шығыстарының өсу қарқыны инфляция бойынша мақсатқа ұлғайтылған ұзақ мерзімді экономикалық өсу деңгейімен шектеледі. Ұзақ мерзімді өсу деңгейі жоспарлы кезеңге дейінгі он жылдағы нақты жалпы ішкі өнімнің орташа өсу мәні ретінде анықталады.

Трансферттердің мөлшері 2025-2029 жылдарға арналған ЭЭДБ сәйкес белгіленді. Аталған құжат бойынша 2025 жылдан кейін ҚР ҰҚ трансферттері 2 трлн теңгеге дейін шектеледі деп болжануда. Кепілдендірілген трансферт деңгейін бекіту сондай-ақ 24-бапта көрсетілген бюджеттік қағидаға сәйкес келеді, яғни 2 трлн теңге мөлшеріндегі кепілдендірілген трансферт ҚР ҰҚ қаражатының жинақталуына оң ықпал ететін болады. Демек, кепілдендірілген трансферттердің бекітілген лимитін ұстану өте қажет, ол ҚР-ның 2025-2029 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамында да белгіленген.

Осылайша, базалық сценарий кезіндегі шығыстардың өсу қарқыны 12-баптың бюджеттік ережесіне сәйкес келеді, сондай-ақ ҚР ҰҚ-дан кепілдендірілген трансферттің көлемі 2 трлн теңге деңгейінде бекітілген.

144-сурет – Республикалық бюджеттің шығыстары, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Функциональный топтар бөлінісінде білім беруге, денсаулық сақтауға, әлеуметтік қамсыздандыруға және ҚР Үкіметінің борышына қызмет көрсетуге арналған шығыстар республикалық бюджет шығындарының аса маңызды баптары болып табылады.

Әлеуметтік міндеттемелерге арналған шығындар республикалық бюджет шығыстарының ең ірі бабы болып табылады. Мұндай серпін әлеуметтік қамсыздандыру шығындарының біртіндеп төмендеуіне қарамастан, талданған кезең ішінде сақталады. 2056 жылға қарай республикалық бюджеттің әлеуметтік қамсыздандыруға арналған шығыстары ЖІӨ-ге 2,3% құрайды деп күтілуде.

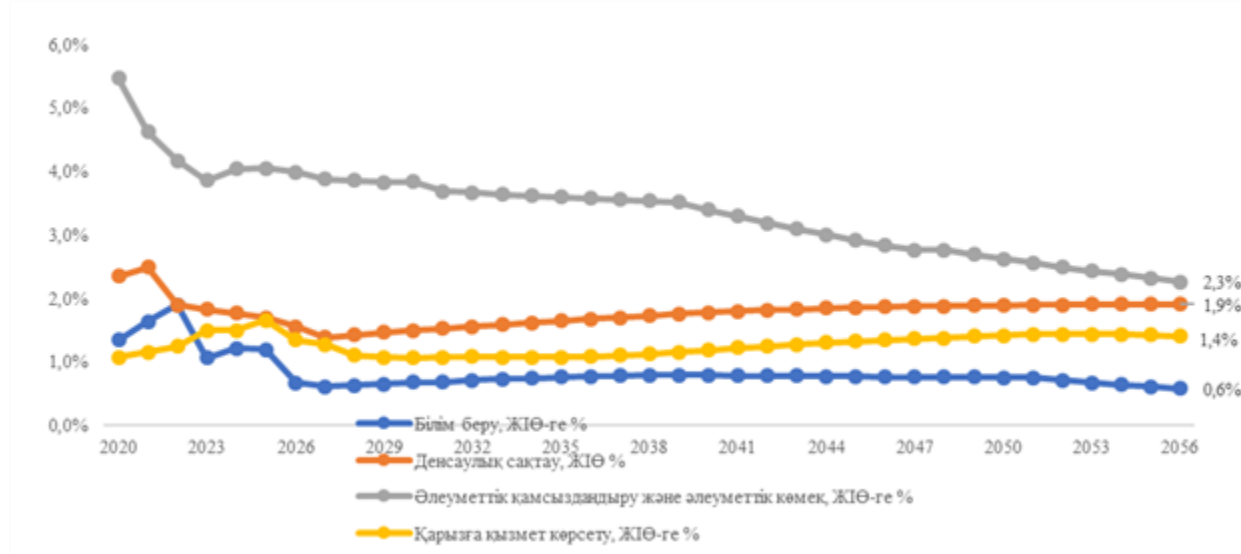
Денсаулық сақтау шығындарының өсуі және халықтың қартаюы мемлекет ұсынатын медициналық қызметтерге деген қажеттілікті арттырады. Егер 2026 жылы денсаулық сақтау шығындары ЖІӨ-ге 1,7% құрайды деп күтілсе, 2056 жылға қарай бұл шығыстар ЖІӨ-ге 1,9% құрайды.

Білім беру еңбек өнімділігінің өсу драйверлерінің бірі ретінде елдің негізгі басымдықтарының бірі болып табылады. Дегенмен, ұзақ мерзімді болжам мемлекеттің аз жұмсайтынын көрсетеді. Мысалы, 2056 жылға қарай білім беру шығындары 0,6% құрайтын болады. Алайда, білім беру шығындарының бір бөлігі жергілікті атқарушы органдардан шығатынын атап өткен жөн. Осылайша, білім беруге жұмсалатын жиынтық шығындар Қазақстандағы еңбек өнімділігінің өсуіне ықпал ететін болады.

ҚР Үкіметінің борышына қызмет көрсетуге арналған республикалық бюджеттің шығындары талданып отырған кезең бойы өсіп келе жатқан серпінді көрсетеді. Мысалы, 2056 жылға қарай борыш пен пайызды төлеуге жұмсалатын шығындар ЖІӨ-ге 1,4% құрайды. Алайда, ұзақ мерзімді болжам әлемдік орталық банктердің жоғары ставкалары ағымдағы деңгейде қалады деп болжайтынын атап өткен жөн. Осылайша, орталық банктердің базалық мөлшерлемелері төмендеген кезде қызмет көрсету шығындары төмендейді деп күтуге болады.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

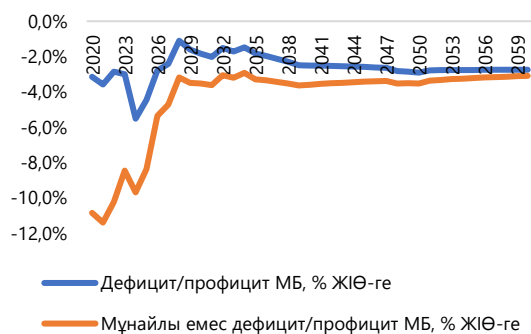
145-сурет – Функционалдық топтар бойынша республикалық бюджеттің шығындары, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Осылайша, бюджет түсімдері мен шығыстарының тұрақты деңгейінің арқасында республикалық бюджет тапшылығы ЖІӨ-ге 3%-дан аспайтын болады. Дегенмен, бұл тапшылық деңгейі Мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасында бекітілгеннен жоғары. Осыған байланысты салық түсімдерін ынталандыру және республикалық бюджет шығыстарын оңтайландыру бойынша қосымша шаралар қажет болады. Республикалық бюджеттің мұнай емес тапшылығының тез қысқаруы ЭКБ-дан түсетін түсімдердің төмендеу фактісін және ҚР ҰҚ-дан трансферттердің, 2025-2029 жылдарға арналған ӘЭДБ-на енгізілгендей, 2 трлн теңге деңгейінде бекітілуін көрсетеді. Жоғарыда аталған факторлардың арқасында 2056 жылға қарай республикалық бюджеттің мұнай емес тапшылығы 1,6% құрайды.

146-сурет – Республикалық бюджеттің жалпы және мұнай емес тапшылығы/профициті, ЖІӨ-ге %

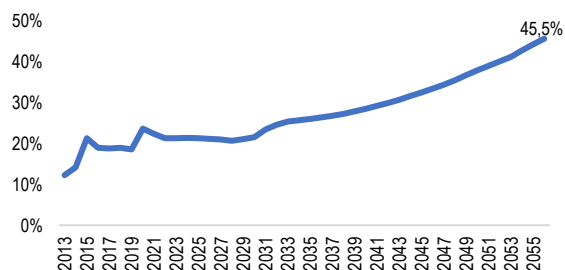
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

ҚР Үкіметінің қарызы мемлекеттік қаржы тұрақтылығының көрсеткіштерінің бірі ретінде ЖІӨ-

ге 60%-дан аз. Осыған қарамастан, мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасына сәйкес 2030 жылға қарай ҚР Үкіметінің борышы ЖІӨ-ге 21,5% құрайды, бұл нысаналы индикатордан ЖІӨ-ге 27,5%-ға төмен. Алайда, ұзақ мерзімді перспективада Үкіметтің қарызы 2053 жылға қарай 45,5%-ға дейін өседі. Айта кету керек, ҚР Үкіметі борышының жоғары үлесі ішкі нарыққа тиесілі. Мысалы, 2022 жылдың қорытындысы бойынша үкіметтік борыштың 64,4% теңгемен есептеледі.

Осылайша, ұзақ мерзімді перспективада борыштың болжамды өсуін және ішкі борыштың елеулі үлесін ескере отырып, Үкімет қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету, борыштық жүктеменің теріс салдарын болғызбау және елдің орнықты экономикалық дамуына ықпал ету мақсатында борыштық саясатты бақылауы және басқаруы қажет болады.

147-сурет – ҚР Үкіметінің борышы, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

ҚР Үкіметінің қарызын ЖІӨ-ге 27,5% деңгейінде тұрақтандыру мақсатында ұзақ мерзімді перспективада сандық талдау жүргізілді. Осылайша, республикалық бюджет тапшылығын қысқарту қарызды тұрақтандырудың жалғыз сандық әдісі

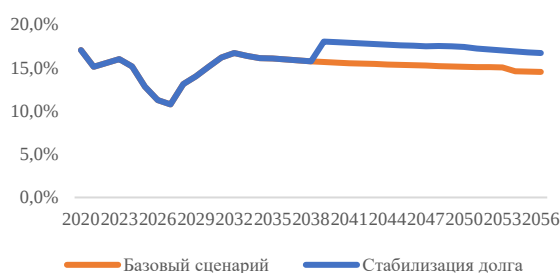
8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

болып табылады. Тапшылықты азайтуға екі шара арқылы қол жеткізуге болады.

1. бюджет түсімдерін ұлғайту;
2. бюджет шығыстарын азайту.

Республикалық бюджеттің түсімдерін арттыру салық жеңілдіктерін жою шараларын, салық базасын кеңейтуді және салық ставкаларын арттыруды білдіреді. Осылайша, ҚР Үкіметінің борышын тұрақтандыру үшін 2056 жылға қарай кірісті ЖІӨ-ге 16,4%-ға дейін одан әрі ұлғайту қажет.

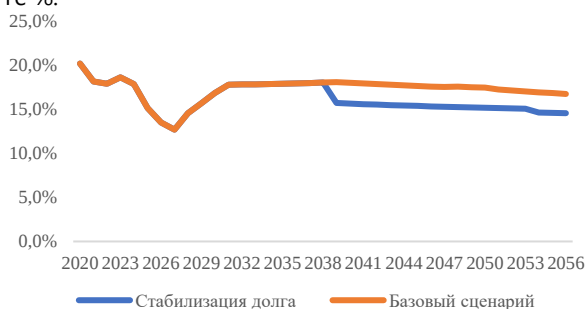
148-сурет – Борышты тұрақтандыру үшін республикалық бюджет түсімдерінің серпіні, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

ҚР Үкіметінің қарызын тұрақтандырудың екінші әдісі бюджет шығыстарын қысқарту арқылы қолданылуы мүмкін. Алайда, шығындарды азайту әлеуметтік міндеттемелерге, денсаулық сақтау мен білім беру шығындарына әсер етуі мүмкін, бұл қарызды тұрақтандырудың ең аз тартымды әдісі болуы мүмкін. Қарызды 27,5% деңгейінде тұрақтандыру мақсатында бюджет шығыстарын 2053 жылға қарай ЖІӨ-ге 14,5%-ға дейін төмендету қажет.

149-сурет – Борышты тұрақтандыру үшін республикалық бюджет шығыстарының серпіні, ЖІӨ-ге %.

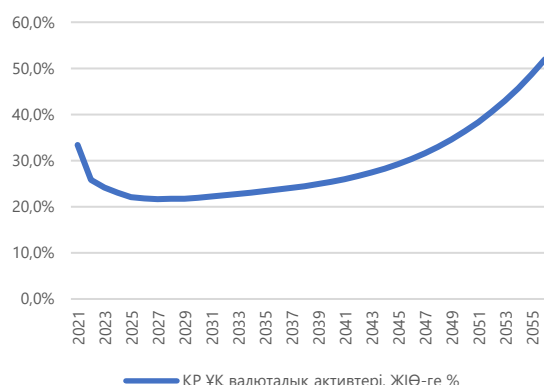

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

ҚР ҰҚ қаражатының көлемі ЖІӨ-ге 2021 жылдан 2028 жылға дейін шамалы төмендегеннен кейін біртіндеп ұлғая бастайды. Мысалы, 2056 жылға қарай ҚР ҰҚ қаражатының көлемі ЖІӨ-ге 52% құрайды. Негізінен қаражаттың бастапқы қысқаруы қорды бюджетке трансферттер арқылы қарқынды пайдаланумен байланысты. Осыған қарамастан,

трансферттердің қысқаруына қарай ҚР ҰҚ қаражаты біртіндеп өсуде.

150-сурет – ҚР ҰҚ қаражаты, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

8.3. 2060 жылға дейінгі көміртекті бейтараптық сценарийі

Жаһандық климаттың өзгеруіне байланысты елеулі қауіптер; климаттың өзгеруіне қарсы күрес жөніндегі өсіп келе жатқан халықаралық амбициялар тудыратын экономикалық және саяси сын-қатерлер Қазақстан үшін климаттың өзгеруінің салдарын жұмсартуға үлес қосу, төмен көміртекті және сайып келгенде, климаттық бейтарап дамуға көшу қажеттілігін негіздейді.

Әлемдік конъюнктура парниктік газдар – мұнай мен көмір шығарумен байланысты энергия көздерінің түрлерін тұтынудың біртіндеп төмендеуіне алып келеді. Қазіргі уақытта Қазақстанның дамуының маңызды кезеңдерінің бірі 2060 жылға дейін көміртегі бейтараптығына көшу арқылы климаттың өзгеруіне теріс әсерді азайту болып табылады.

Париж келісімі шеңберінде Қазақстан 2030 жылға қарай шығарындыларды 1990 жылғы деңгейден 15%-ға, ал халықаралық қолдаумен – 25%-ға қысқартуға міндеттеме алды. Алайда, бүгінгі күнге дейін шығарындылар 1990 жылғы деңгейден асып түсті.

Сонымен қатар, көмір, мұнай және газ өндіру секторына инвестициялар ұзақ мерзімді перспективада осы ресурстарға сұраныстың төмендеуіне байланысты қысқарады деп есептеледі. Мысалы, қазірдің өзінде ҚР Үкіметі жаңартылатын энергия көздері секторына инвестициялар тарту бойынша жұмыс жүргізуде.

Осылайша, КБ сценарийі атмосфераға көміртегі шығарындыларын азайтудың қазіргі және шешуші шараларының әсерін бағалайды.

КБ сценарийінің ажырамас бөлігі экономиканың әлеуметтік, әділ өзгеруі және жаңа жұмыс орындарын құру болып табылады. Модельдеу нәтижелері көрсеткендей, әділ ауысуды қамтамасыз ету үшін қиындықтар мен пайданы әр түрлі әлеуметтік топтар арасында қолайлы түрде бөлуге, сондай-ақ декарбонизация саясаты әсер еткен аймақтарда жаңа мүмкіндіктер жасауға мүмкіндік беретін қосымша саяси шаралар қажет.

КБ сценарийі шикізат ұлттық экономикасы үшін уақытша шок ретінде қарастырылуы керек. Өйткені бұл сценарийде тау-кен өнеркәсібінің неғұрлым өнімді секторынан кету көзделіп отыр. Осылайша, "жасыл" әртараптандыру бойынша неғұрлым шешуші шаралар экономиканың шикізат секторының әлсіреген өсуіне алып келеді, бұл экономикалық өсуде көрінеді.

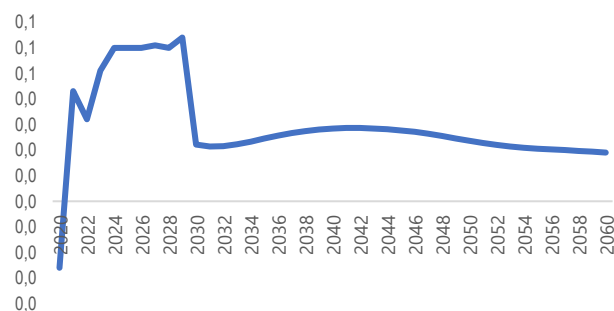
Ұзақ мерзімді болжамға сәйкес, экономиканы әртараптандыру және еңбек өнімділігінің өсу қарқынын бәсеңдету жөніндегі шешуші шараларға байланысты экономиканың нақты өсуі 2030 жылы айтарлықтай баяулайды.

Алайда, болашақта экономиканың өсуі қалпына келеді және жыл сайын орта есеппен 2,5% құрайды.

Көміртегі бейтараптығы сценарийі (бұдан әрі – КБ сценарийі) оған қол жеткізу үшін қажетті шараларды және ҚР экономикалық көрсеткіштеріне әсер етуді модельдеу арқылы осы шаралардың әсерін қамтиды.

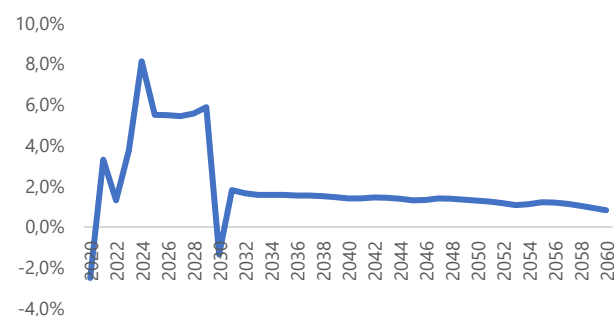
КБ сценарийі атмосфераға парниктік газдар шығарындыларын азайту мақсаттарына қол жеткізгеніне қарамастан, ел экономикасы үшін ең аз қолайлы деп бағалануы керек. Ол еңбек өнімділігінің өсуінің және нақты ЖІӨ өсуінің бастапқы төмендеуімен сипатталады. Дәстүрлі энергия мен мұнайдан біртіндеп кету парниктік газдарды ұстаудың жаңа технологияларын қолдану және қолданыстағы тау-кен зауыттарын жаңарту үшін қосымша инвестициялар қажет етеді.

151-сурет – КБ сценарийі бойынша нақты ЖІӨ өсуі, %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

152-сурет – КБ сценарийі бойынша еңбек өнімділігінің өсуі, %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

53-кесте – Белгілі бір кезеңдегі көрсеткіштердің орташа нақты өсуі, %

Кезең	Нақты өсу	Еңбек өнімділігі
2010 – 2029	4,6	3,8
2030 – 2060	2,4	1,3

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Жоғарыда айтылғандай, КБ көшу ЖІӨ өсуі мен еңбек өнімділігі үшін салыстырмалы түрде қолайсыз әсер етеді.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

Жоғарыдағы графикте көрсеткіштерге көміртегі бейтараптығына ауысу қалай әсер ететіні көрсетілген. Қысқа мерзімді перспективада күрт ауысу экономикада шиеленіс туғызады және ЖІӨ мен еңбек өнімділігінің өсуінің баяулауына әкеледі, өйткені қысқа мерзімді перспективада ауысу қазіргі уақытта ұлттық экономиканың негізгі қозғаушы күші болып табылатын негізгі энергия ресурстарын өндіруді, экспорттауды және тұтынуды азайтуға шоғырлануды талап етеді. Ол сондай-ақ инвестицияларға назар аударуды және баламалы энергия көздерін қолдайтын бизнесті ынталандыруды талап етеді. Мұның бәрі қысқа мерзімді перспективада ұлттық экономикаға қосымша ауыртпалық түсіреді, бірақ ұзақ мерзімді перспективада өсім қалпына келеді деп күтілуде.

Жоғарыдағы диаграмма ЖІӨ өсімі мен ұзақ мерзімді еңбек өнімділігінің өзара байланысын көрсетеді. КБ-ға көшу басталған кезде ЖІӨ өсімі 2029 жылмен салыстырғанда 2030 жылы 4,2 п.т. күрт төмендейді. Келесі үш жыл ішінде ЖІӨ мен еңбек өнімділігінің өсу қарқыны баяулайды – 2032 жылы нақты ЖІӨ өсімі жергілікті минимум 2,2%-ға дейін төмендейді.

2032 жылдан кейін нақты ЖІӨ мен еңбек өнімділігінің өсу қарқыны қалпына келтірілді. Өсудің жоғары қарқыны қосымша жеке инвестициялармен, сондай-ақ шетелдік инвесторлар үшін ҚР экономикасының тартымдылығымен қамтамасыз етілген. 2045 жылдан кейін жаңа технологиялар мен инвестициялардың пайдасының төмендеуімен байланысты экономика мен еңбек өнімділігінің өсу қарқынының баяулауы байқалады.

Осылайша, нақты ЖІӨ өсу қарқынының баяулауы номиналды ЖІӨ көрсеткіштеріне аударылады. 2020-2030 жылдар аралығында номиналды ЖІӨ шамамен 3,6 есе өседі деп болжануда. Содан кейін келесі онжылдықта номиналды ЖІӨ 1,8 есе өседі.

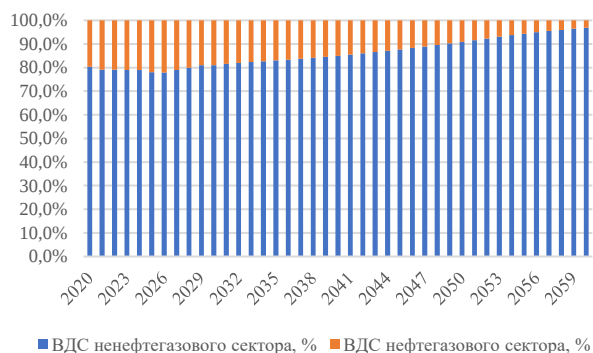
2050 жылы (2040 жылмен салыстырғанда) номиналды мәнде ЖІӨ 1,8 еседен астам өседі.

Көміртегі бейтараптығы мақсаттарына қол жеткізу тау-кен секторының, соның ішінде мұнайдың өсуінің біртіндеп баяулауын білдіреді.

Төмендегі суретте көміртегі бейтараптығына көшкен кезде мұнай секторының ЖҚЖ өсу қарқынының бастапқы баяулауы анық байқалады. Болашақта шикізат секторының ЖҚЖ өсуі тұрақты баяулайтын болады

Екінші жағынан, инвестицияларды тарту және неғұрлым өнімді мұнай-газ емес секторға көшу ұзақ мерзімді перспективада ЖІӨ өсуінің драйвері болады. Мұнай-газ емес сектордағы ЖҚЖ өсімі шетелдік және жеке инвестициялармен қолдау табады. Мұнай емес сектордың өсу қарқынының баяулауы жаңа инвестициялар мен технологиялардың пайдасының төмендеуімен байланысты.

153-сурет – КБ сценарийі кезінде мұнай-газ және мұнай-газ емес ЖҚЖ өсуі, %

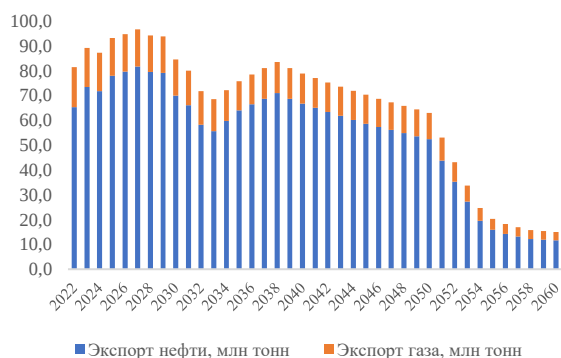

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мұнай мен газ өндіру көлемі ҚР Үкіметі мен әлемдік конъюнктураның дәстүрлі энергия түрлерінен алшақтау әрекеттерінің әсерін көрсетеді. Өндірісті азайтудың ең жоғары қарқыны 2038 жылдан кейін байқалады. 2053 жылға қарай мұнай өндіру көлемі 35,3 млн. тонна және газ өндіру көлемі 7,2 млн. тоннаны құрайды. Дегенмен, шикізат өндіруді азайту Қазақстан өнеркәсібін әртараптандыру есебінен экономикаға теріс әсер етпейді.

Мұнай мен табиғи газ өндірісінің қысқаруына әкеп соқтыратын КБ-ға қол жеткізу жөніндегі шешуші іс-қимылдар нәтижесінде экспорттың төмендеуіне алып келеді. Дегенмен, мұнай экспортының қысқаруы табиғи газға қарағанда жоғары екенін атап өткен жөн. 2030 жылдан бастап мұнай экспортының орташа жылдық төмендеуі 4% құрайды, бұл ретте газ экспортының қысқаруы 2%-ға тең болады. Бұл факт табиғи газдың мұнай мен көмірмен салыстырғанда көміртекті аз қажет ететін энергия түрі екенін көрсетеді.

154-сурет – Мұнай және газ экспорты, млн. тонна

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Біртіндеп көшуге байланысты экономиканың өсу қарқынының баяулауы мемлекеттік қаржыға қысымды төмендетеді. Республикалық бюджет ұзақ мерзімді перспективада салық қаражатының белгілі бір көлемін ала алмауы мүмкін. Сонымен, талданатын кезеңнің барлық дерлік кезеңінде РБ-ға түсу базалық сценарийге

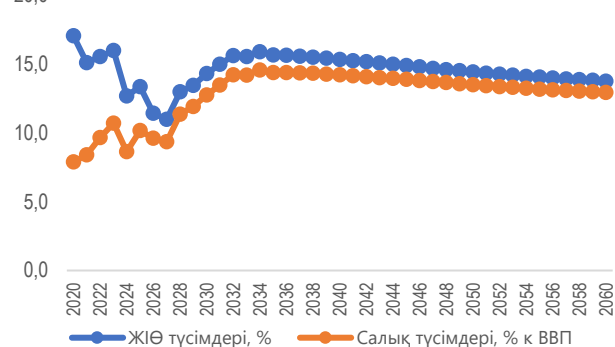
8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

қарағанда төмен. Алайда, 2030-2035 жылдар аралығында сценарийлік түсімдер мұнай өндірудің шыңы мен шикі мұнай экспортынан түсетін кірісті ұлғайту есебінен салыстырмалы деңгейде тұр.

Салық түсімдері жалпы түсімдердің өсуінің негізгі драйвері бола отырып, негізгі сценарийге қарағанда тұрақты түрде аз. 2060 жылға қарай КБ сценарийі кезінде салық түсімдері ЖІӨ-ге 13%-ға дейін азаяды.

155-сурет – КБ сценарийі кезінде РБ-ға түсу

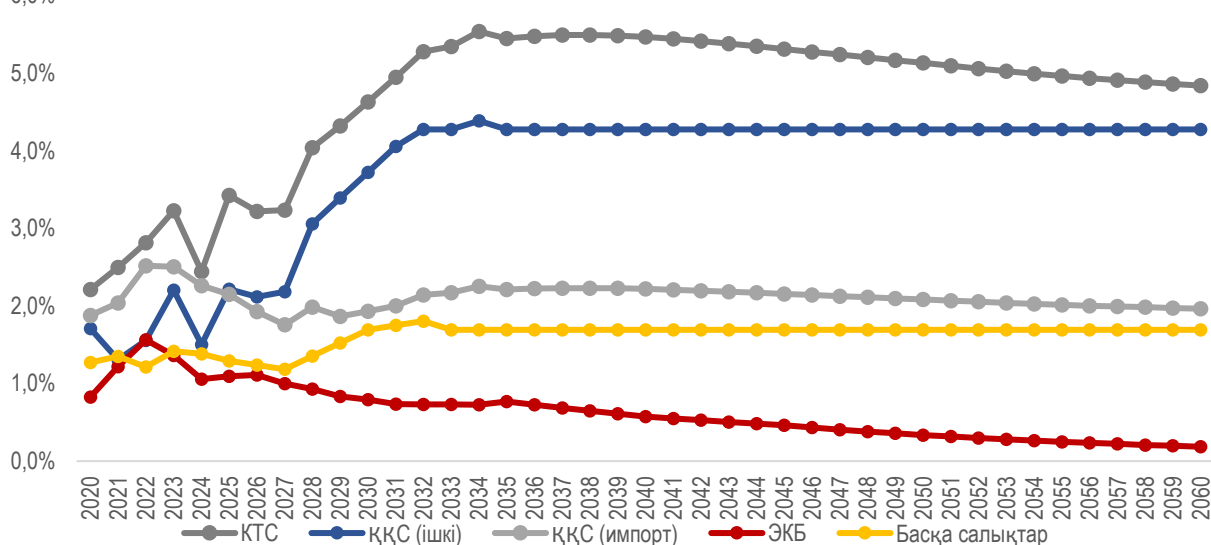
көрсеткіштері
20,0

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

156-сурет – Салық түрлері бойынша республикалық бюджетке түсетін түсімдер, ЖІӨ-ге %

6,0%

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Көміртегі бейтараптығы мақсаттарына қол жеткізу республикалық бюджеттің шығыстарына қысым жасайды, өйткені КБ-ға көшу үшін қажетті инвестициялардың бір бөлігі мемлекеттік қаражаттан

КТС сонымен қатар республикалық бюджетті қалыптастыруда аса маңызды салық болып қала береді. Мысалы, 2060 жылға қарай КТС түсімдері ЖІӨ-ге 4,8% құрайды. Алайда, неғұрлым өнімді өндірістердің ішкі өндірісінің өсуіне байланысты Қазақстанда өндірілген тауарларға ҚҚС тез өсетін болады. Осылайша, талданатын кезеңнің соңына қарай ел ішінде өндірілген тауарларға ҚҚС-тан түсетін салық кірісі ЖІӨ-ге 4,3% құрайды.

Импортталған тауарларға және өзге де салықтарға салынатын ҚҚС-тан түсетін салық түсімдері ұзақ мерзімді болжамға сәйкес тиісінше ЖІӨ-ге қатысты 2% және 1,7% деңгейінде тұрақтандырылады.

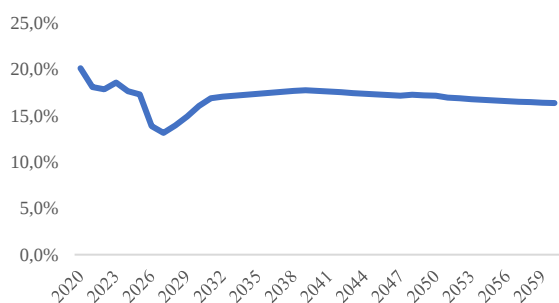
ЭКБ түсімдерінің серпіні мұнай өндіру мен экспорттың күтілетін төмендеуін көрсетеді. Мұнай бағасы базалық сценарий сияқты ұқсас деңгейде қалса да, ЭКБ-тен түсетін салық кірісі біртіндеп төмендейтін болады. Мысалы, 2060 жылға қарай ЭКБ-дан түсетін салық түсімдері ЖІӨ-ге 0,2% құрайды. Жалпы, мұнай кірістері бюджетті қалыптастыруда ең аз рөл атқаратын болады, бұл мемлекеттік кірістердің тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

бөлінетін болады. Осылайша, КБ сценарийіндегі РБ шығыстары негізгі сценарийге қарағанда жоғары.

Сонымен қатар, ҚР Үкіметі ел ішіндегі экономикалық белсенділікті қолдау үшін шығындарды ұлғайтуды талап етеді, өйткені экономикалық аспектіде КБ-ға көшу экономикаға қолайсыз әсер деп саналады.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

157-сурет – КБ сценарийі кезіндегі республикалық бюджеттің шығыстары

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Әлеуметтік міндеттемелерге арналған шығындар республикалық бюджет шығыстарының басты құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл үрдіс әлеуметтік қамсыздандыру шығындарының біртіндеп төмендеуіне қарамастан, қарастырылып отырған кезең ішінде жалғасады. 2060 жылға қарай әлеуметтік қамсыздандыру шығындары ЖІӨ-ге 2,5% құрайды деп күтілуде.

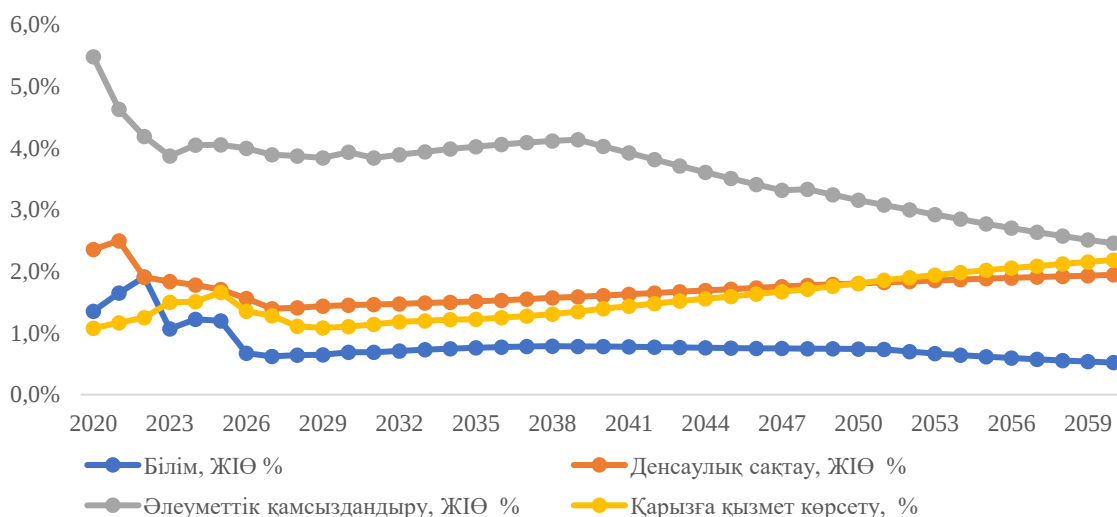
Денсаулық сақтау шығындары халықтың өсу және қартаю динамикасына байланысты өсуде, бұл мемлекеттік көрсетілетін медициналық қызметтерге қажеттіліктің артуына әкеледі. Егер 2026 жылы денсаулық сақтау шығындары ЖІӨ-ге 1,6% құраса,

2060 жылға қарай бұл шығындар ЖІӨ-нің 1,9%-на дейін өседі.

Білім беру еліміздің негізгі басымдықтарының бірі болып табылады, өйткені ол еңбек өнімділігінің өсуіне ықпал етеді. Алайда, ұзақ мерзімді перспективада мемлекет білім беруге әлеуметтік қамсыздандыру мен денсаулық сақтауға қарағанда аз ақша жұмсайды. 2060 жылға қарай білім беру шығындары ЖІӨ-ден 0,6% құрайды. Айта кету керек, білім беру шығындарының бір бөлігін жергілікті атқарушы органдар жабады, бұл елдегі еңбек өнімділігінің өсуіне ықпал етеді.

ҚР Үкіметінің борышына қызмет көрсетуге арналған республикалық бюджеттің шығындары қаралып отырған кезең ішінде өсуде. 2060 жылға қарай бұл шығындар ЖІӨ-ден 2,2% құрайды және бюджеттің тұрақтылығына теріс әсер етуі мүмкін шығындардың ең үлкен бөлігі болады. Қарызға қызмет көрсету шығындарының жылдам өсуі мемлекеттік инвестициялардың бір бөлігі инвесторлар мен несие берушілер есебінен қаржыландырылатындығына байланысты. Бұл Үкіметтің әлеуметтік міндеттемелер, білім беру және денсаулық сақтау шығындарын ұлғайту мүмкіндігін азайтады.

158-сурет – Функционалдық топтар бойынша республикалық бюджеттің шығындары, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

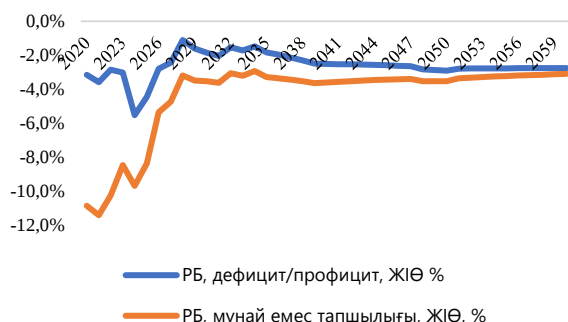
Демек, экономиканы декарбонизациялауға арналған бюджет шығыстарының ұлғаюы ЖІӨ-ден 2,8% мөлшерінде республикалық бюджет тапшылығының артуына әкеледі. Тапшылықтың өсуіне себеп болатын негізгі фактор – бұл қарызға қызмет көрсету шығындарының өсуіне ықпал ететін мемлекеттің "жасыл" инвестициялары.

Республикалық бюджеттің мұнай емес тапшылығының тез қысқаруы экспорттық кедендік баждардан түсетін түсімдердің азаюын және ҚР ҰҚ-

дан кепілдендірілген трансферттердің, 2025-2029 жылдарға арналған ЭӘДБ-на енгізілгендей, 2 трлн теңге деңгейінде бекітілуін көрсетеді. Аталған факторлардың нәтижесінде 2060 жылға қарай республикалық бюджеттің мұнай емес тапшылығы 3,1% құрайды.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

159-сурет – КБ сценарийі кезіндегі республикалық бюджеттің тапшылығы/профициті

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Республикалық бюджетке түсетін түсімдердің төмендеуімен бірге шығыстарды ұлғайту есебінен экономикалық белсенділікті қолдау қажеттілігі РБ тапшылығын арттырады. Мемлекеттің функцияларын қаржыландыру үшін үкіметтік қарызды ұлғайту қажет болады.

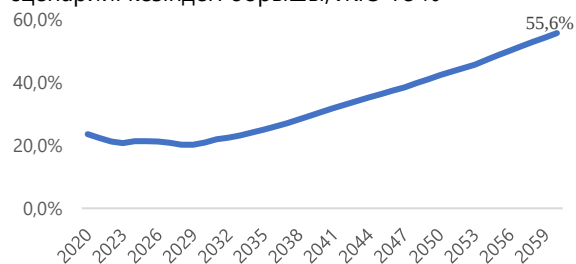
Үкіметтік борыштың ұзақ мерзімді болжамы оның 2038 жылы белгіленген көрсеткіштен 30% асып кеткенін көрсетеді.

2060 жылға дейін Үкіметтің қарызы тез өседі, бұл қарызды ЖІӨ-ге 55,6% құрайды. Негізгі сценарийге қатысты үкіметтік қарыздың өсу қарқыны жоғары.

Осылайша, экономиканы көміртексіздендіру бойынша шешуші әрекеттер қарыздың айтарлықтай өсуіне әкеледі. Негізінен мемлекеттің жаңартылатын "жасыл" энергияға инвестиция тарту есебінен. Дегенмен, инвестициялардың көпшілігі тұрақты даму облигациялары арқылы қаржыландырылуы керек. Бұл облигациялар экология, қоршаған ортаны қорғау және әлеуметтік маңызы бар жобалар саласындағы жобаларды қаржыландыруға бағытталған және тұрақты даму жобаларын қаржыландыру мақсатында шығарылатын жасыл облигацияларды, әлеуметтік облигацияларды және өзге де облигацияларды қамтиды.

Қарыздың тез өсуі оны қамтамасыз ету шығындарының жоғары қарқынмен өсуіне әкеледі.

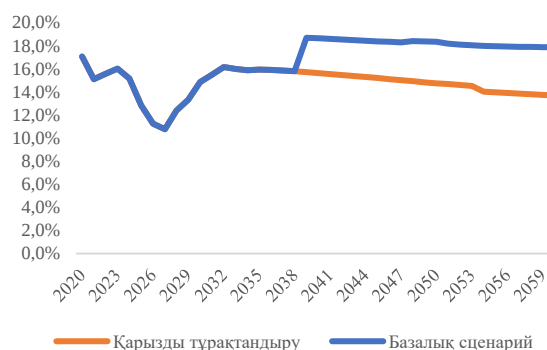
160-сурет – ҚР Үкіметінің еңбек өнімділігінің өсу сценарийі кезіндегі борышы, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

КБ сценарийі кезінде ҚР Үкіметінің қарызын тұрақтандыру аса маңызды шараларды талап етеді – түсімдерді арттыру немесе бюджет шығыстарын қысқарту. Республикалық бюджеттің түсімдерін арттыру салық жеңілдіктерін жою шараларын, салық базасын кеңейтуді және салық ставкаларын арттыруды білдіреді. Осылайша, үкіметтің қарызын тұрақтандыру үшін 2039 жылы түсімдерді ЖІӨ-ге 18,7%-ға дейін арттыру және 2053 жылға қарай кірістерді ЖІӨ-ге 17,9%-ға дейін одан әрі ұлғайту қажет.

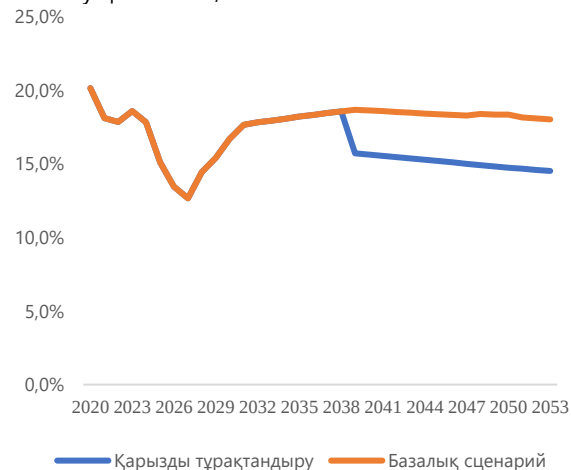
161-сурет – РБ түсімдерін ұлғайту қажеттілігі, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Үкіметтің қарызын тұрақтандырудың екінші әдісін бюджет шығындарын қысқарту арқылы қолдануға болады. Алайда, шығындарды азайту әлеуметтік міндеттемелерге, денсаулық сақтау мен білім беру шығындарына әсер етуі мүмкін, бұл қарызды тұрақтандырудың ең аз тартымды әдісі болуы мүмкін. Қарызды 27,5% деңгейінде тұрақтандыру мақсатында бюджет шығыстарын 2039 жылы ЖІӨ-ге 15,7%-ға дейін төмендету қажет. 2060 жылға қарай шығындарды одан әрі қысқарту жалғасады және ЖІӨ-нің 13,7%-на жетеді.

162-сурет – ЖІӨ-ге шаққандағы РБ шығыстарын базайту қажеттілігі, %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

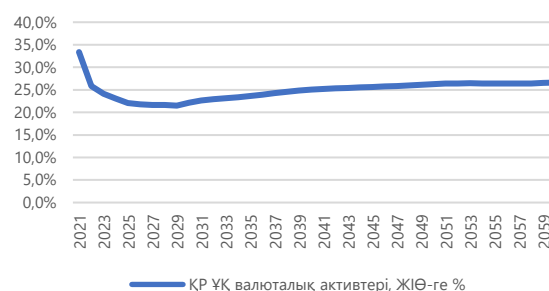
Парниктік газдар шығарындыларының жоғары деңгейі бар шикізат секторынан кету ҚР ҰҚ қаражаты көлемінің біртіндеп өсуіне алып келеді.

КБ сценарийі кезінде ҚР ҰҚ қаражаты, жалпы алғанда, базалық сценариймен салыстырғанда баяу қарқынмен өсуде. Осылайша, 2053 жылға қарай КБ сценарийі кезінде қор қаражатының көлемі ЖІӨ-ге 26,6%. Өсудің баяу қарқыны Қазақстанның шикізат секторындағы белсенділіктің төмендеуімен байланысты, бұл ҚР ҰҚ-ға қаражаттың түсуіне теріс әсер етеді.

Осылайша, қор қаражатын ұлғайту мақсатында қорға түсудің жаңа көздерін іздеу, атап айтқанда қаржы құралдарына қаражатты неғұрлым тиімді инвестициялау талап етіледі. Алайда, бұл әдіс

қор қаражатының тәуекелге ұшырауын арттыруы мүмкін.

163-сурет – КБ сценарийі кезіндегі ҚР ҰҚ құралдары

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

8.4. 2056 жылға дейінгі экологиялық тәуекелдер

Қазақстанның климаттық тәуекелдері мен осалдығын бағалау мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді орнықтылығын қамтамасыз етудің негізгі аспектілерінің бірі болып табылады. Климаттың өзгеруі ауыл шаруашылығы, энергетика, инфрақұрылым және өнеркәсіп сияқты секторларға әсер ететін ел экономикасына үлкен қауіп төндіреді.

Қазақстан тап болатын негізгі климаттық тәуекелдердің ішінде мыналарды атап өтуге болады: экстремалды ауа райы құбылыстарының (құрғақшылық, су тасқыны, жылу, қатты жел) жиілігі мен қарқындылығының артуы, өзендер мен көлдердің гидрологиялық режимінің өзгеруі, топырақтың тұздануы мен шөлейттенуді қоса алғанда, жердің тозуы, биоалуантүрліліктің жоғалуы. Бұл өзгерістер ел экономикасына, әсіресе экономиканың негізгі секторларының бірі болып табылатын және климаттық жағдайларға қатты тәуелді ауыл шаруашылығына айтарлықтай әсер етеді.

Климаттың өзгеруінің жағымсыз салдарын азайту үшін экономикалық дамуды жоспарлау процестерінде климаттық ақпаратты белсенді пайдалану қажет. Бұл климаттық деректерді макроэкономикалық модельдерге біріктіруді, экономиканың әр түрлі секторларында бейімделу шараларын әзірлеуді, инфрақұрылым үшін тәуекелдерді бағалауды және ықтимал төтенше ауа райы оқиғалары туралы ерте ескерту жүйесін құруды қамтиды. Жасыл инвестицияларды ынталандыру климаттың өзгеруіне бейімделудің маңызды аспектісі болып табылады.

Климаттық өзгерістерден болатын экономикалық шығындарды бағалау, әртүрлі бейімделу шараларының тиімділігін талдау және бейімделу жобаларын қаржыландыру мүмкіндіктерін бағалау әрі қарайғы зерттеулердің маңызды бағыттары болып табылады. Осы зерттеулердің

нәтижелері климаттың өзгеруіне бейімделудің неғұрлым тиімді стратегияларын әзірлеуге және Қазақстанның мемлекеттік қаржысының ұзақ мерзімді тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазақстандағы табиғи апаттардың қаржылық салдарын бағалау-тарихи деректерді, климаттық модельдер мен экономикалық көрсеткіштерді терең талдауды талап ететін кешенді міндет. Нақты сандар нақты сценарийге байланысты өзгеруі мүмкін болса да, ықтимал тәуекелдерді бағалауға мүмкіндік беретін бірнеше негізгі аспектілерді бөліп көрсетуге болады.

Қазақстандағы дүлей зілзалалар туралы тарихи деректер елеулі экономикалық шығындар туралы куәландырады. Арал теңізінің төмендеуі, көшкін, құрғақшылық және су тасқыны ауыл шаруашылығына, инфрақұрылымға зиян келтірді және айтарлықтай әлеуметтік шығындарға әкелді. Мысалы, Арал теңізінің таяздануы нәтижесінде суармалы жерлердің азаюы Арал өңіріндегі ауыл шаруашылығы өндірісі мен халық табысының төмендеуіне әкелді. Көшкіндер мен сел жолдар, көпірлер мен тұрғын үйлерді қиратып, қалпына келтіру үшін қомақты қаражат қажет етті. Құрғақшылық мал өнімділігінің төмендеуіне және өліміне әкеліп соқтырды, бұл ауыл тұрғындарының азық-түлік қауіпсіздігі мен табысына кері әсерін тигізді.

Соңғы онжылдықтардағы орташа жылдық ауа температурасы әр он жылда бірте-бірте 0,28°C-ге көтеріліп, қыста ең жылдам жылыну байқалды, бұл 1950 жылдан бері Тянь-Шань мұздықтарының 14-30%-ға тез еруіне әкелді. Сонымен қатар, ауа температурасы 25°C-ден жоғары ыстық күндер санының артуы, сондай-ақ жылу кезеңдерінің ұзақтығы, әсіресе батыс және оңтүстік аймақтарда байқалады. Құрғақшылық бес жылдың екеуінде

болады. Әр бес-жеті жыл сайын құрғақшылық күшейе түседі. Соңғы құрғақшылық 2021 жылы Қазақстанның оңтүстік және батыс аймақтарында рекордтық температура 46,5°C-ге дейін болды, бұл өзендер мен су қоймаларының тез ағуына әкелді. Дала өрттері мен аурулардың таралу қаупі жылу мен құрғақшылыққа байланысты артады.⁵²

Өкінішке қарай, Қазақстанда Климаттық тәуекелдер мен дүлей зілзалалардан келтірілген залал бойынша деректерді жинайтын бірыңғай орталық жоқ. EM-DAT апаттар жөніндегі халықаралық деректер базасының деректеріне сәйкес, 2008 жылы Оңтүстік Қазақстанда (130 млн АҚШ доллары) және 2011 жылғы сәуірде Батыс Қазақстанда (67 млн АҚШ доллары) өзен тасқыны елге ең үлкен экономикалық залал аралығында ауытқиды. Үлкен шығындар әдетте су тасқынына әкеледі. Бір оқиғадан болған ең үлкен шығын 2012 жылы құрғақшылықтан 153 000 млн. теңге мөлшерінде болды. 2014 жылы өте қатты жел оқиғасы болды, бұл орташа шығыннан сегіз есе көп зиян келтірді. Орман өрттерінен келтірілген залал 5-тен 581 миллион теңгеге дейін құрайды.⁵³

Зиян туралы тарихи деректерден басқа, болашақ ықтимал зиян тәуекелдерін бағалау да маңызды. Мысалы, БҰҰДБ (2020) климаттың өзгеруіне байланысты бидай өнімділігі 2030 жылға қарай 33%-ға, ал 2050 жылға қарай 12%-ға төмендейтінін бағалады. Сонымен қатар, климаттың өзгеруінің оң салдары болуы мүмкін, мысалы, күнбағыс өнімділігі 2030 жылға қарай 8%-ға, ал 2050 жылға қарай ағымдағы өндіріске қатысты 4%-ға артады.⁵⁴

Жалпы экономикаға Климаттық тәуекелдердің залалын бағалаудың пайдалы құралы E3.kz экономикалық моделін (Қазақстан үшін экономика, энергетика және шығарындылар моделі) пайдалана отырып макроэкономикалық талдау болды, ол "Климатқа төзімді экономикалық дамуға арналған саясат бойынша ұсыныстар" (CRED) жаһандық бағдарламасы аясында GIZ халықаралық ынтымақтастық жөніндегі Герман қоғамымен бірлесіп әзірленді.⁵⁵

E3.kz Қазақстанның экономикасын, энергетикалық жүйесін және CO₂ шығарындыларын біртұтас және дәйекті түрде модельдейді, бұл модельдеу кезеңінің соңына дейін (2050 жылға дейін) әр жыл үшін бір мезгілде әсерді есептеудің артықшылығы бар. Әрбір модуль модельдер арасындағы қатынастарды эмпирикалық түрде

шығаруға мүмкіндік беретін уақыт қатары ретінде ұсынылған кешенді және өзекті мәліметтер жиынтығына негізделген.

E3.kz моделі бұл климаттың өзгеруінің экономикалық әсерін түсінуге және сандық бағалауға, сондай-ақ сценарийлік талдау арқылы бейімделу шараларын экономикалық бағалауға көмектесетін құрал.

Біз құрғақшылық пен қатты жауын-шашын сияқты Климаттық тәуекелдердің Қазақстан экономикасына әсеріне ұзақ мерзімді талдау жүргіздік.

Құрғақшылық сценарийі

Тарихи деректер Қазақстандағы құрғақшылық негізінен Солтүстік және Орталық Қазақстан аумағының үштен екісіне әсер ететінін көрсетеді. 1966-2016 жылдар аралығындағы деректер негізінде Қазақстанда құрғақшылық ықтималдығы орта есеппен 3-4 жылда бір рет құрайды.⁵⁶ Зерттеулер климаттың өзгеруіне байланысты болашақта Орталық Азиядағы құрғақшылықтың ауқымы мен ұзақтығы артады деп болжайды. Қазақстандағы құрғақшылықтың салдары өнімділіктің төмендеуі, жайылымдық жерлердің жоғалуы, су тапшылығы, орман өрттері қаупінің жоғарылауы және экономикалық залал болуы мүмкін.

Құрғақшылықтың әсерін сценарийлік талдауда біз бірнеше болжам жасаймыз. Модельдеудің мақсаты – әр түрлі сценарийлерде не болуы мүмкін екенін көрсету. Біздің сценарийді пессимистік деп санауға болады, өйткені біз құрғақшылық 2 жыл қатарынан, содан кейін 2 жыл құрғақшылықсыз болады және 2050 жылға сәйкес модельдеу кезеңінің соңына дейін жалғасады деп күтеміз. Бидай өнімінің шығыны және мал шаруашылығы өнімінің өндірісінің төмендеуі түріндегі күтілетін шығындар БҰҰДБ-дан (2020) алынды, ол 2050 жылға қарай 778 млрд теңгені құрайды. Жайылым өнімділігінің төмендеуі 2050 жылға қарай мал басының 170 млрд теңгеге қысқаруына алып келеді. Екінші жағынан, құрғақшылық күнбағыс тұқымының өнімділігінің артуына әкеледі (2030 жылға дейін 1,8 млрд теңге және 2050 жылға дейін 0,9 млрд теңге). 57 Халықаралық энергетикалық агенттіктің (ХЭА) энергетикалық балансының деректері ⁵⁸1998 жылғы құрғақшылық кезінде Қазақстанда гидроэлектр энергиясын өндіру 20%-ға қысқарғанын хабарлайды, оны біз де өз болжамдарымызға қосамыз. Сонымен

⁵² Қазақстандағы климаттың өзгеруіне төзімді экономиканы дамытуды қолдау, GIZ (2022)

⁵³ Қазақстандағы климаттың өзгеруіне төзімді экономиканы дамытуды қолдау, GIZ (2022)

⁵⁴ БҰҰ Даму бағдарламасы (2020). Ауыл шаруашылығы салаларындағы экономикалық шығындарды бағалау бойынша жиынтық талдамалық есеп.

⁵⁵ Қазақстандағы климаттың өзгеруіне төзімді экономикалық дамуды қолдау, GIZ, 2022

⁵⁶ С.С. Байшоланов Қазақстанның астық егетін өңірлеріндегі құрғақшылықтың қайталануы туралы // Гидрометеорология және экология. № 3. Алматы, 2010. "Қазгидромет" РМҚ, 27-38 б.

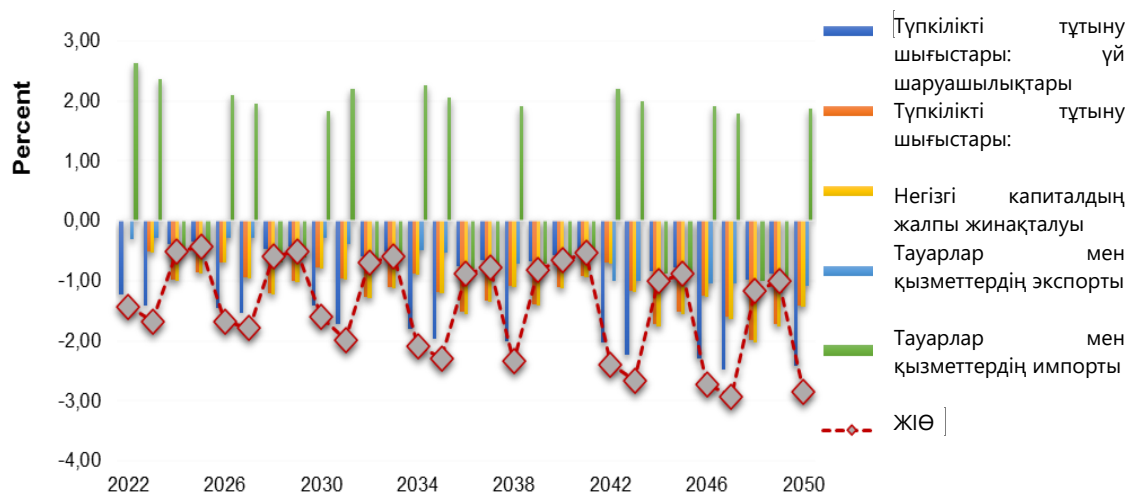
⁵⁷ БҰҰ Даму бағдарламасы (2020). Ауыл шаруашылығы салаларындағы экономикалық шығындарды бағалау бойынша жиынтық талдамалық есеп.

⁵⁸ Халықаралық энергетикалық агенттік (ХЭА). Қазақстанның энергетикалық балансы 1998.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

қатар, біз су тапшылығы нәтижесінде термoeлектр энергиясының 4% төмендеуін күтеміз

164-сурет. Құрғақшылықтың ЖІӨ-ге әсері (%-бен "базалық" сценарийден ауытқу)

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Сценарий нәтижелері құрғақшылықтың Қазақстан экономикасына жалпы әсері теріс екенін көрсетеді. 2024 жылы 2 жылдық құрғақшылықтан кейін нақты ЖІӨ негізгі сценарийге қарағанда 0,5%-ға аз. Құрғақ жылдары нақты ЖІӨ айырмашылығы орта есеппен 2-2,5%-ға дейін артады. Экспорт 2050 жылға қарай 1,1%-ға дейін төмендейді, ал импорт алғашқы жылдары 2,6%-ға және 2050 жылы 1,9%-ға өсті. Біз сондай-ақ жұмыспен қамту мен табыс деңгейінің төмендеуіне байланысты үй шаруашылығының тұтынуының төмендеуін байқай аламыз.

Құрғақшылық сценарийіндегі өндіріс негізінен 2050 жылға қарай құлдырау 7-12% болатын ауыл шаруашылығы және энергетика салаларына әсер етеді. Жанама әсер ететін басқа секторлар — химиялық заттар, тамақ және сусындар өндірісі.

Жауын-шашынның төтенше сценарийі

Құрғақшылық жиі кездесетін мәселе болғанымен, ел 2024 жылдың көктемінде біз көрген жойқын су тасқынына әкелетін қатты жауын-шашын кезеңдерін бастан өткеруде. Ауа-райының күрт жылы болуы қардың тез еруіне, өзендердің жағалаулардан шығуына себеп болды және су тасқынын тудырды. Бұл алдағы су тасқынының хабаршысы болуы мүмкін, өйткені температураның жоғарылауы жиі және қарқынды жауын-шашынға әкелуі мүмкін, бұл су тасқыны қаупін арттырады, бұл өз кезегінде егінді, малды және мүлікті жою сияқты жағымсыз экономикалық салдарға әкеледі.

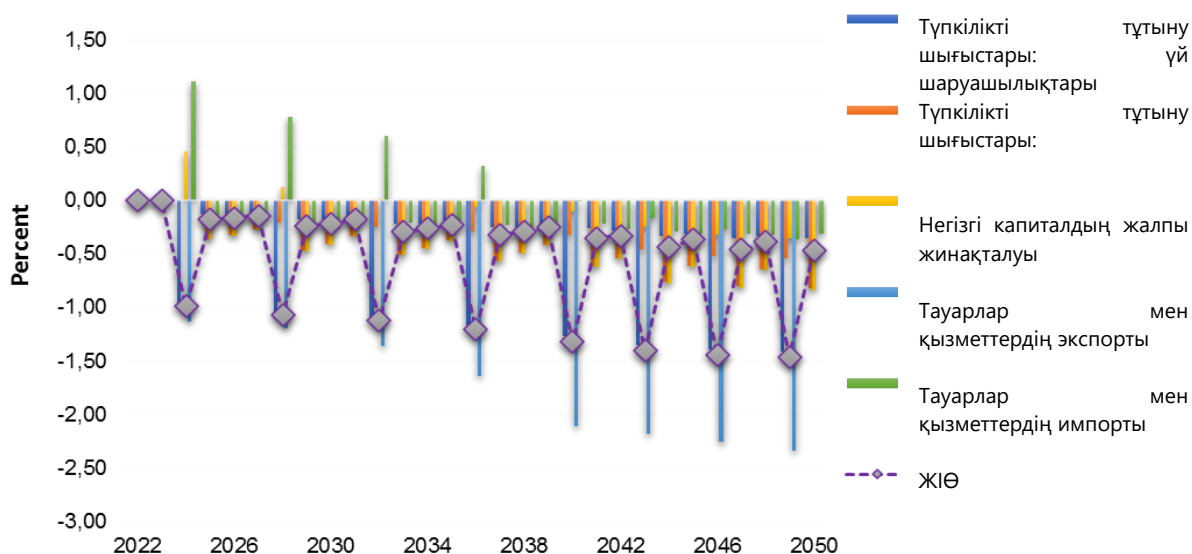
Өткен ғасырда әртүрлі ауырлық дәрежесіндегі көптеген селдер болды, олардың кейбіреулері адам өліміне әкелді. Климаттың өзгеруі сел қарқындылығына айтарлықтай әсер етеді. 20 ғасырдың бірінші жартысында қатты жаңбырдан

туындаған қатты сел шамамен 15 жыл сайын болды. Бұл уақыт аралығы 20 ғасырдың аяғы мен 21 ғасырдың басында небәрі 6 жылға дейін қысқарды.⁵⁹ Сонымен, сценарийдегі төтенше жауын-шашын мен су тасқыны жиілігі туралы біздің болжамдарымыз 2024 жылдан бастап 4 жылда бір рет болады. 2040 жылдан кейін біз жиілік 3 жылда бір рет артады деп болжадық. Негізгі салдары — тұрғын үйге және автомобильдер сияқты басқа үй активтеріне, сондай-ақ жолдар мен энергетикалық инфрақұрылым сияқты инфрақұрылымға және сумен жабдықтау жүйелеріне зиян келтіру. Мұндай зиянды жою қайта құруды және ауыстыруды қажет етеді. Сонымен қатар, қатты жауын-шашын электр қуатының үзілуіне байланысты өндірістің жоғалуына әкелуі мүмкін. Мұның бәрі экспорттық әлеуеттің төмендеуіне және импорттың артуына әкеледі.

⁵⁹ Яфязова Р.К. Сел белсенділігін бағалау және климаттың жаһандық жылыну жағдайындағы оның өзгеруін болжау: Техникалық ғылымдар докторы дис. автореф. - Алматы, 2009. — 36 б.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

165-сурет. Жауын-шашынның ЖІӨ-ге әсері (%-бен "базалық" сценарийден ауытқу)

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Сценарий нәтижелері экстремалды жауын-шашынның Қазақстан экономикасына жалпы әсері теріс екенін көрсетеді. Сценарийдегі төтенше жауын-шашынның алғашқы жағдайы 2024 жылы орын алады және нақты ЖІӨ-ні негізгі сценариймен салыстырғанда 0,9%-ға төмендетеді. 2050 жылға қарай нақты ЖІӨ айырмашылығы 1,5%-ға дейін артады. ЖІӨ төмендеуінің негізгі факторы экспорттың төмендеуі болып табылады, ол 2022 жылғы базалық сценариймен салыстырғанда 2050 жылы 2,3%-ға төмендейді, ал импорт алғашқы жылдары 1,1%-ға артады және кейінгі жылдары экономика баяулаған сайын 0,3%-ға төмендейді. Капиталға инвестициялар инфрақұрылымды қайта құру және жөндеу қажеттілігіне байланысты басында жоғары болады, бірақ содан кейін экономикалық өсім төмендеген сайын инвестициялар да төмендейді.

Экономиканың бірнеше секторлары су тасқынынан туындаған электр қуатының үзілуінен зардап шегеді. Тұтынушылық сұраныстың төмендеуі бөлшек сауда секторының қысқаруына әкеледі, ал ауыл шаруашылығы да қатты жауын-шашыннан зардап шегеді. Осы секторлардағы жұмыспен қамтылғандар саны базалық сценариймен салыстырғанда 0,21%-ға азаяды. Ең үлкен төмендеу құрылыс секторында байқалады: 2050 жылы құлдырау 0,33% құрайды.

Осылайша, климаттық қауіптер ғимараттардың көлігі мен инфрақұрылымына көбірек әсер етіп, әр түрлі секторлардағы жұмыс орындары мен кірістерге қауіп төндіреді. Саясаткерлер климаттың өзгеруінің салдары туралы түсініктерін жетілдіріп, инфрақұрылымның

тұрақтылығын арттыру мүмкіндіктерін зерттеуі керек. Климаттың өзгеруінен болатын зиянды азайту үшін бейімделудің әртүрлі нұсқалары бар, бірақ ең тиімді технологияларды анықтау шығындар мен пайданы мұқият талдауды қажет етеді. Алайда, белгісіздікке байланысты пайданы сандық бағалау қиын. Дегенмен, модель нәтижелері бейімделу стратегияларын қалыптастыруға негіз береді.

8.5. 2056 жылға дейінгі еңбек өнімділігінің өсу сценарийі

Макроэкономикалық және бюджеттік көрсеткіштерді ұзақ мерзімді болжау үшін қолданылатын модель 3P қағидатына негізделген. Сонымен, 3P моделі өндірістік функция әдісі сияқты ЖІӨ-ні болжау үшін бірдей кіріспелерді қолдануды көздейді, бірақ аздап жеңілдетуді білдіреді. 3P әдісінде ЖІӨ болжамдары халық өсімі, экономикалық белсенді халық үлесінің өзгеруі және еңбек өнімділігінің өсуі болжамдарынан алынады. Еңбек өнімділігінің өсуі негізгі құралдардың өсуіне және жиынтық факторлық өнімділіктің өсуіне әсер етеді.

3P моделінде еңбек өнімділігі нақты ЖІӨ-нің ұзақ мерзімді өсуінің негізгі факторларының бірі болып табылады. Базалық сценарийде еңбек өнімділігінің өсуі CGE-KAZ моделінің нақты ЖІӨ өсу проекциясы және жұмыспен қамту негізінде айқындалады.

ЖІӨ өсімінің болжамы CGE-KAZ моделімен ұсынылған. Макроэкономикалық параметрлердің өсу қарқыны болжамды кезеңдегі жылдық құбылмалылықтан құтылу үшін $\lambda=100$ параметрі бар HP сүзгісін қолдану арқылы тегістеледі. Базалық сценарий үшін нақты ЖІӨ өсуі CGE-KAZ моделінің

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

базалық параметрлерінің нәтижелерімен анықталады. Бұл жағдайда еңбек өнімділігінің жыл сайынғы өсуін келесідей көрсетуге болады:

$$LP_t = \frac{(1+g_t)}{(1+emp_t)} - 1$$

LP_t - t жылы еңбек өнімділігінің өсуі,

g_t - t жылы нақты ЖІӨ-нің өсуі (ЖІӨ НКІ)

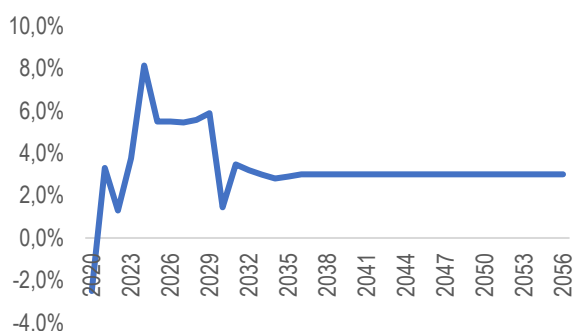
emp_t - t жылы жұмыспен қамтудың өсуі.

Еңбек өнімділігінің өсуі экономиканың нақты өсуін анықтайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады. Еңбек өнімділігінің артуы жұмысшылардың бір уақытта немесе бірдей ресурстармен көбірек өнім мен қызмет көрсететінін білдіреді. Бұл тауарлар мен қызметтерді өндіруде уақытты, шығындарды және энергияны үнемдеуге мүмкіндік береді, бұл ресурстарды тиімді пайдалануға ықпал етеді және экономиканың жалпы өнімділігін жақсартады. Еңбек өнімділігінің артуы өндіріс пен кірістің ұлғаюына ықпал етеді, бұл мемлекет үшін салық түсімдерінің өсуіне әкелуі мүмкін.

Ұзақ мерзімді кезеңде еңбек өнімділігінің 3%-ға дейін өсу сценарийі өндіріс факторларының тиімділігіне оң әсер етуді білдіреді.

Еңбек өнімділігінің өсу қарқынының ең үлкен баяулауы 2030 жылы байқалады, бұл кезде жыл сайынғы өсу 1,4 п.т. құрайды, бұл 2029 жылмен салыстырғанда 4,5 п.т. төмен. Жалпы, еңбек өнімділігінің ұзақ мерзімді өсуі 3% құрайды деп болжануда.

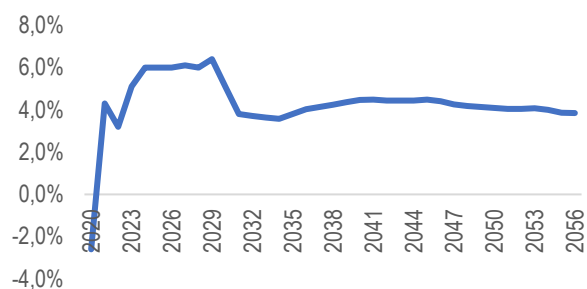
166-сурет – Еңбек өнімділігінің өсу сценарийі бойынша еңбек өнімділігінің өсуі, %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Орта мерзімді перспективада, 2029 жылға дейін ЖІӨ-нің нақты өсімі орта есеппен 6,1% құрайды. Болашақта өсім баяулайды және 2056 жылға дейін орташа есеппен 4,2% құрайды. 2056 жылға қарай экономиканың нақты өсуі 3,8% құрайды.

167-сурет – Еңбек өнімділігінің өсу сценарийіндегі экономиканың нақты өсуі, %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

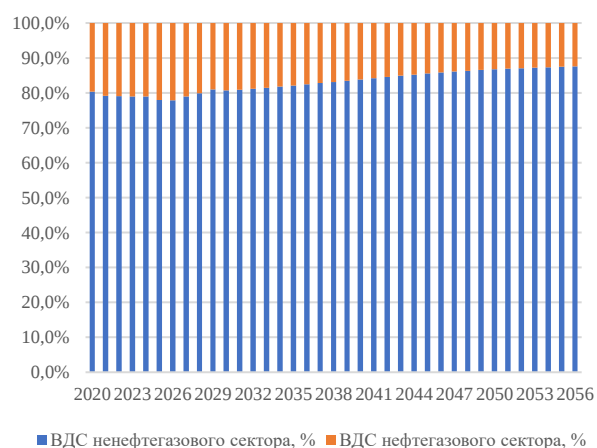
54-кесте – Белгілі бір кезеңдегі көрсеткіштердің орташа нақты өсуі, %

Кезең	Нақты өсу	Еңбек өнімділігі
2010 – 2029	4,6	3,8
2030 – 2056	4,2	3

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Мұнай-газ емес және мұнай-газ секторларының серпініндегі өзгерістер экономиканы әртараптандыру және елдегі шикізат секторына тәуелділіктен кету процесін көрсетеді. Бірте-бірте ЖҚ-дағы мұнай-газ секторының үлесі төмендейді және 2056 жылға қарай 12,4% құрайды деп күтілуде, ал мұнай-газ емес сектор дамиды және 2056 жылға қарай оның үлесі 87,6% құрайды.

168-сурет – Мұнай және мұнай емес ЖҚ өсу сценарийі (еңбек өнімділігінің өсуі), %

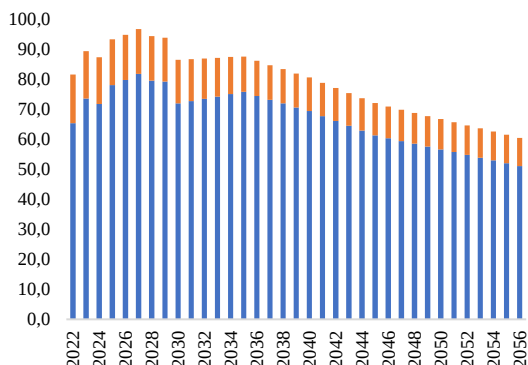
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Еңбек өнімділігінің өсуі және экономиканың мұнай-газ емес секторының дамуы мұнай мен газ өндіру көлемінің қысқаруына алып келеді. Дегенмен, мұнай-газ секторындағы жоғары еңбек тиімділігі елдің шикізат секторының ЖҚ-на оң әсер етеді. Алайда, мұнай ресурстарының біртіндеп сарқылуы және шикізаттан жүйелі түрде кету өндіріс көлемінің төмендеуіне әкеледі. Еңбек өнімділігінің өсу сценарийінде өндірістің төмендеуі КБ сценарийімен салыстырғанда жоспарлы түрде жүреді.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

Еңбек өнімділігінің өсуі және экономиканың мұнай-газ емес секторының дамуы мұнай мен газ өндіру көлемінің қысқаруына алып келеді. Дегенмен, мұнай-газ секторындағы жоғары еңбек тиімділігі елдің шикізат секторының ЖҚҚ-на оң әсер етеді. Алайда, мұнай ресурстарының біртіндеп сарқылуы және шикізаттан жүйелі түрде кету өндіріс көлемінің төмендеуіне әкеледі. Еңбек өнімділігінің өсу сценарийінде өндірістің төмендеуі КБ сценарийімен салыстырғанда жоспарлы түрде жүреді.

169-сурет – Мұнай және газ экспорты, млн. тонна

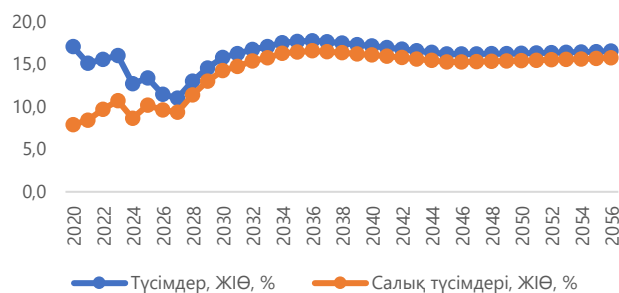
Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Жоғары еңбек өнімділігі республикалық бюджет түсімдеріне оң әсер етеді. Жоғары экономикалық өсу халық пен бизнес кірістерінің өсуіне ықпал етеді, бұл өз кезегінде бюджетке салық түсімдерінің өсуіне әкеледі. Компаниялар мен жеке тұлғалардың кірістерінің өсуі табыс салығы, ҚҚС және басқалары сияқты төленетін салықтардың өсуіне әкеледі.

Экономиканың дамуы инвестициялар мен кәсіпкерлік үшін қолайлы орта жасайды. Жаңа кәсіпорындарға үлкен инвестициялар тарту және қолданыстағы инвестицияларды кеңейту кезінде өндіріс пен кірістің өсуі байқалады, бұл, сайып келгенде, бюджетке салық түсімдерінің өсуіне ықпал етеді.

Макроэкономикалық көрсеткіштердің ұзақ мерзімді болжамы негізінде жалпы және салық түсімдерін талдау және бағалау жүргізілді. Демек, республикалық бюджет түсімдеріндегі ең үлкен үлесті салық түсімдері құрайды. Салық түсімдерінің үлесі тез өсетін болады және 2056 жылға қарай бюджетке түсетін барлық түсімдерден 95,7% құрайды.

170-сурет – Республикалық бюджетке түсетін жалпы және салықтық түсімдер, еңбек өнімділігінің өсу сценарийі кезінде ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

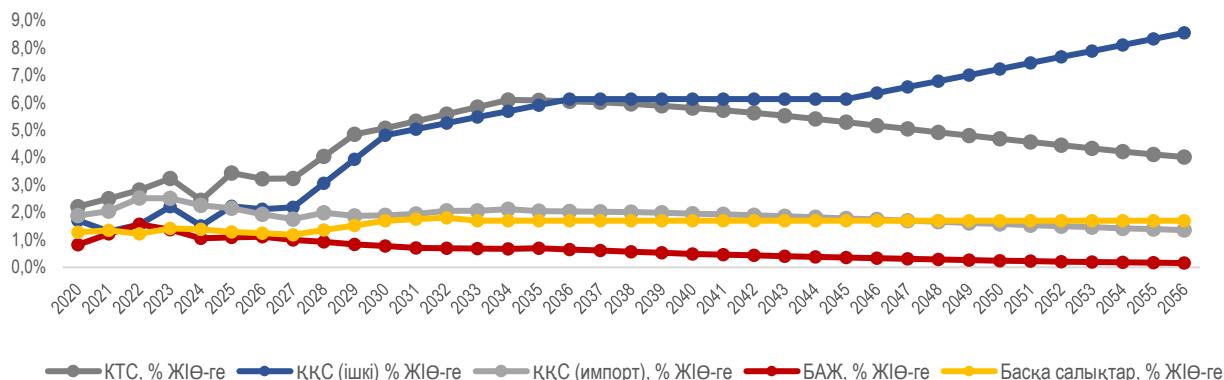
Республикалық бюджетке түсетін салық түсімдерінің негізгі үлесі ҚҚС-қа, оның ішінде ішкі және импортталған тауарларға тиесілі. Мысалы, 2023 жылы Қазақстанда өндірілген тауарларға ҚҚС 2654,6 млрд теңгені немесе ЖІӨ-ге 2,2% құрады, ал импортталған тауарларға салынған ҚҚС 3019,6 млрд теңгені немесе ЖІӨ-ге 2,5% құрады. Ұзақ мерзімді болжам көрсеткендей, ұлттық экономика мен ішкі өндірістің өсуіне байланысты бұл тауарларға ҚҚС бюджетке салық түсімдерінің маңызды көзі болады. 2056 жылы ішкі нарықта өндірілген тауарларға ҚҚС ЖІӨ-ге 8,5% құрайды деп күтілуде. Екінші жағынан, импортты алмастыру шаралары импортқа ҚҚС-тан түсетін салық түсімдерінің аздап төмендеуіне әкелуі мүмкін және талданатын кезеңнің соңына қарай ЖІӨ-ге 1,4% құрайды. Осылайша, ҚҚС-тан түскен түсімдер КТС-тан жоғары болады.

Сондай-ақ, салық түсімдерінің маңызды үлесі КТС-қа тиесілі. Мысалы, 2023 жылы корпоративтік пайдаға салынатын салықтар 3889,6 млрд теңге әкелді, бұл ЖІӨ-ден 3,2% құрады. Ұзақ мерзімді перспективада КТС республикалық бюджеттің негізгі кіріс көздерінің бірі болып қала береді, алайда оның үлесі біртіндеп қысқарып, 2056 жылға қарай 4% құрайды.

ЭКБ-дан түсетін түсімдер де республикалық бюджет кірістерінің маңызды көзі болып табылады. 2023 жылы мұнай экспортынан түсетін түсімдер 1 643,1 млрд теңгені немесе ЖІӨ-ге 1,4% құрады. Қоршаған ортаға теріс әсерді төмендету жөніндегі шараларға байланысты мұнай өндірудің төмендеуі ЭКБ-дан түсетін түсімдердің біртіндеп азаюына әкеп соғады. 2056 жылға қарай ЭКБ-дан түсетін салық кірістері 0,2% құрайды.

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

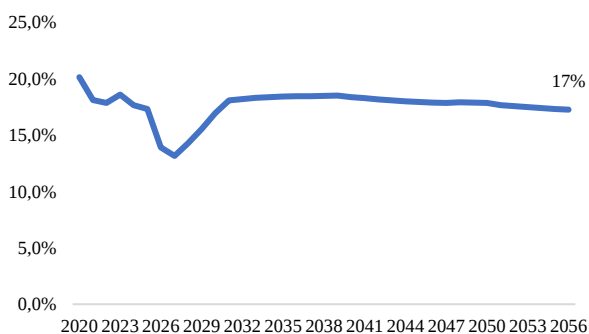
171-сурет – Салық түрлері бойынша республикалық бюджетке түсетін түсімдер, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Ұзақ мерзімді перспективада шығындардың өсуіне қалыптасқан демографиялық жағдай әсер етеді. Сондай-ақ, экономиканың өсу қарқынына оң әсер ететін еңбек өнімділігінің өсу қарқынының артуы халықтың мемлекет ұсынатын қызметтерге сұранысының артуына әкеледі. Осылайша, 2056 жылға қарай республикалық бюджеттің шығыстары ЖІӨ-ге 17% құрайды.

172-сурет – Республикалық бюджеттің шығыстары, ЖІӨ-ге %

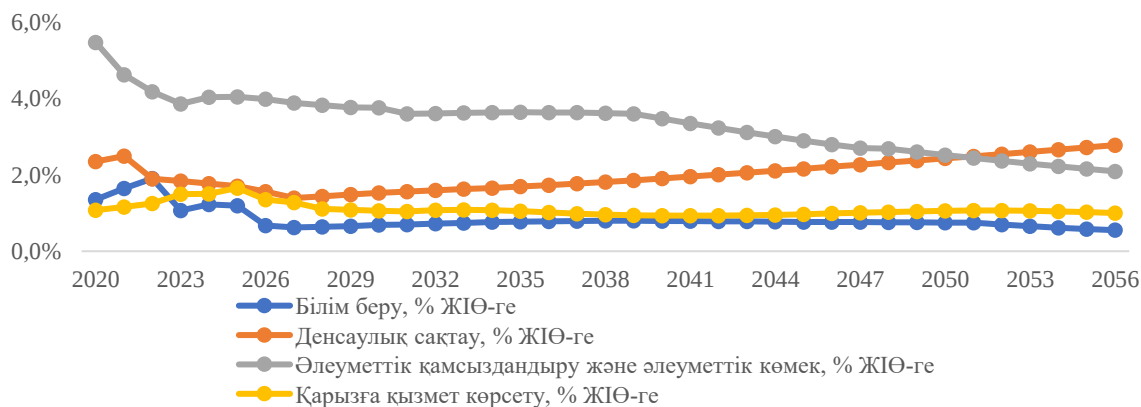

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Функционалдық топтар бөлінісінде білім беруге, денсаулық сақтауға, әлеуметтік қамсыздандыруға және ҚР Үкіметінің борышына қызмет көрсетуге арналған шығыстар республикалық бюджет шығындарының аса маңызды баптары болып табылады. Еңбек өнімділігінің өсуімен қамтамасыз етілген экономикалық өсу осы бағыттар бойынша шығындарды ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Мысалы, 2056 жылға қарай денсаулық сақтауға жұмсалатын шығындар 2,8%, білім алуға ЖІӨ-нің 0,6%, әлеуметтік қамсыздандыруға және әлеуметтік көмекке 2,1%, қарызға қызмет көрсетуге ЖІӨ-ден 1% құрайды.

173-сурет – Республикалық бюджеттің шығыстары, ЖІӨ-ге %

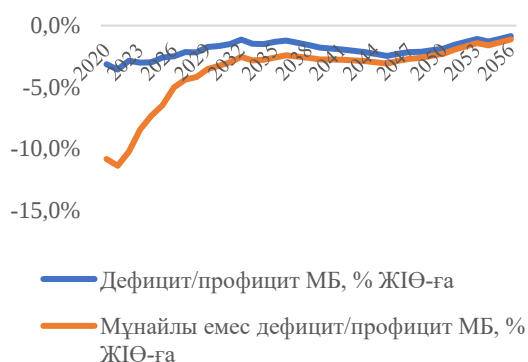

8. 2056 жылға дейінгі мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Бюджет тапшылығы 0,9%, мұнай емес тапшылық-ЖІӨ-ден 1,1% деңгейінде қалыптасады. Республикалық бюджеттің мұнай емес тапшылығының тез қысқаруы ЭКБ-дан түсетін түсімдердің төмендеу фактісін және ҚР ҰҚ-дан трансферттердің, 2025-2029 жылдарға арналған ЭДБ-на енгізілгендей, 2 трлн теңге деңгейінде бекітілуін көрсетеді.

174-сурет – Еңбек өнімділігінің өсу сценарийі кезіндегі республикалық бюджеттің балансы, ЖІӨ-ге %

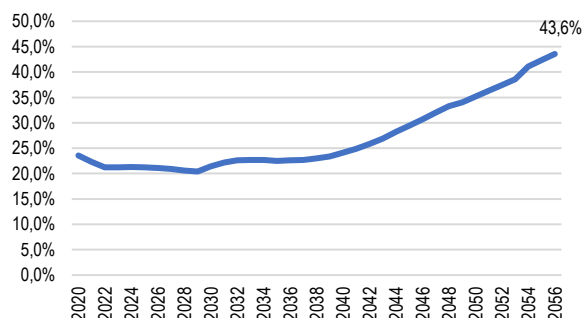

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Үкіметтің қарызы ұзақ мерзімді перспективада 50% - дан аспайды және 2056 жылға қарай ЖІӨ-нің 43,6% деңгейінде қалыптасады деп күтілуде.

Осылайша, еңбек өнімділігінің өсу қарқынының артуы басқа сценарийлермен салыстырғанда Үкіметтің қарызының төмендеуіне әкеледі. Осыған қарамастан, Мемлекеттік қаржыны басқарудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында белгіленген көрсеткіштен асып кетуге жол бермеу тұрғысынан үкіметтік борышқа тұрақты мониторинг жүргізу қажет. Бұл қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету, қарыз жүктемесінің теріс салдарын болдырмау және елдің тұрақты экономикалық дамуына ықпал ету үшін өте маңызды.

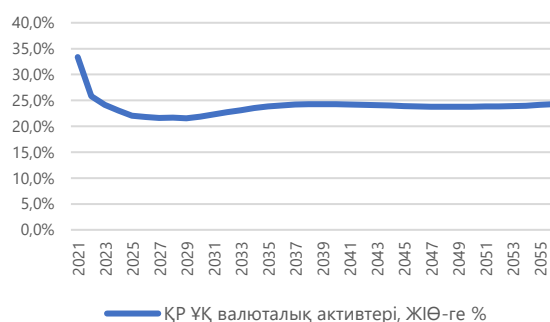
175-сурет – ҚР Үкіметінің еңбек өнімділігінің өсу сценарийі кезіндегі борышы, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

2037 жылдан бастап мұнай өндірудің төмендеуімен ҚР ҰБ-ның ЖІӨ-дегі қаражатының қысқаруы күтілуде, ол 2056 жылға қарай 24,3% құрайды.

176-сурет – ҚР ҰҚ қаражаты, ЖІӨ-ге %

Дереккөз: «ЭЗИ» АҚ есептеулері

Қорытынды

Ұлттық экономиканың тарихи деректері мен әлемдік экономиканың дамуын бағалау негізінде 6 макроэкономикалық сценарий әзірленді:

- 1) Brent маркалы мұнай бағасының 40%-ға төмендеуі;
- 2) теңге бағамының АҚШ долларына қатысты 20%-ға әлсіреуі;
- 3) КҚК мұнай құбыры арқылы мұнай экспортының 10%-ға қысқаруы;
- 4) 2024 жылдың соңына қарай ТБИ 15%-ға дейін көтерілуі және одан кейін жыл сайын 1 п.т. төмендеуі;
- 5) Қазақстан НСС елдерінің экономикалық өсуінің баяулауы;
- 6) экзогендік көрсеткіштерді ретроспективті талдауға негізделген аралас шок.

Базалық сценарий ретінде Қазақстанның 2025-2029 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамы пайдаланылды.

Макроэкономикалық сценарийлердің ел экономикасына және оның бюджеттік сипаттамаларына әсері зерттелді және бағаланды. Сценарийлердің теріс әсері келесі 5 жыл ішінде экономикалық өсудің баяулауына әкеледі. Экономиканың нақты өсуінің ең үлкен баяулауы аралас сценарийде байқалады, ал ең үлкен әсер шикізат секторларынан келеді, өйткені ЖІӨ НКІ-нің екінші ең үлкен баяулауы 1 және 3 сценарийлерде байқалады. Осылайша, әлемдік мұнай нарықтарындағы құбылмалылық және КҚК мұнай құбырындағы ұзаққа созылған проблемалардан туындаған экспорттың қысқаруы экономикалық өсудің негізгі факторларының бірі болып табылады.

ЖІӨ НКІ-нің төмендеуі экономиканың номиналды шығарылымының төмендеуіне әкеледі. Алайда, сценарий ТБИ жоғарылауы басқа сценарийлерден айырмашылығы номиналды ЖІӨ-нің өсуіне әкеледі, бірақ бұл өсім тауарлар мен қызметтер бағасының жалпы өсуінен туындайды. Дегенмен, нақты көріністе Қазақстан экономикасы базалық сценарийге қарағанда баяу өсуде.

Сценарийлердің теріс әсеріне байланысты тұтыну бағаларының индексі талданатын бүкіл кезеңдегі базалық көрсеткіштен жоғары. Инфляцияның жоғары өсуі экономиканың тұрақты өсуіне кедергі келтіреді, өйткені тауарлар мен қызметтердің бағасы халықтың табысына қарағанда тез өседі, бұл ішкі сұранысқа теріс әсер етеді.

Жалпы экспорт пен импорт серпіні елдің экономикалық белсенділігінің баяулауына және импортталған өнімдерге халықтың сұранысының төмендеуіне байланысты теріс серпінді көрсетеді.

Инфляцияның жоғары деңгейінен және экономикалық өсудің баяулауынан туындаған нақты жалақының төмендеуі халықтың нақты табысының

төмендеуіне әкеледі, бұл халықтың әл-ауқатына теріс әсер етеді.

Жалпы, 6 макроэкономикалық сценарийдің теріс әсері республикалық бюджетке түсетін түсімдердің қысқаруына алып келеді. Осылайша, экономикалық өсудің баяулауы ел ішінде өндірілген тауарларға ҚҚС салықтық түсімдерінің қысқаруына алып келеді. Импортталған тауарларға ҚҚС бойынша кірістер базалық сценариймен салыстырғанда жалпы алғанда аз болады. Алайда, импортқа салынатын ҚҚС бойынша салық түсімдерінен түсетін кірістер кеш әсер ететінін атап өткен жөн. Осылайша, сценарийлердің импортқа теріс әсері кідіріспен көрінеді, бұл 2024 және 2025 жылдары импорттың базалық деңгейі 2 және 6 сценарийлерде 2024 жылдан басқа барлық қарастырылған сценарийлердің деңгейінен салыстырмалы түрде жоғары болады.

КТС-тен түсетін кірістер де төмендейді, алайда ТБИ жоғары деңгейі компанияларға қысқа мерзімде пайда табуға мүмкіндік береді. Дегенмен, орта мерзімді перспективада нақты өсудің төмендеуі және жоғары инфляция пайданың төмендеуіне әкеледі, осылайша КТС төмендейді.

ЭКБ-дан түсетін салық түсімдері сыртқы факторларға байланысты. Осыған байланысты, мұнай бағасының төмендеуі мен мұнай экспортының сценарийлері мұнайға кедендік баж түсімдерінің айтарлықтай қысқаруына алып келеді.

Бюджетке басқа салықтардың түсуі, тұтастай алғанда, елдегі экономикалық белсенділікке байланысты. Осылайша, экономикалық өсу баяулаған кезде басқа салықтардан түсетін салық түсімдері төмендейді.

Жалпы, сценарийлік талдау және бағалау республикалық бюджеттің білім беруге, денсаулық сақтауға, әлеуметтік көмекке және қамтамасыз етуге арналған шығыстарының басымдығын көрсетеді. ТБИ өсуі мемлекет ұсынатын қызметтер құнының өсуіне әкеледі, бұл, өз кезегінде, бюджет шығындарының номиналды өсуіне әкеледі. Сондай-ақ, бюджеттік саясаттың контрциклділігі экономикалық өсуді ынталандыру үшін шығындарды арттыруды көздейді. Орта мерзімді перспективада өзге баптарға арналған шығыстар мемлекеттік шығыстардың неғұрлым басым бағыттарының пайдасына азаяды.

Осылайша, түсімдердің қысқаруы және бюджет шығыстарының ұлғаюы тапшылықтың кеңеюіне әкеледі. Бюджет тапшылығының үнемі жоғары деңгейі бюджеттің тұрақтылығына теріс әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, тапшылық елдің экономикалық дамуына шығындарды арттыруға мүмкіндік бермейді.

КМС Қазақстанның экономикалық жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады. КМС тәуекелдерін

зерттеу және оның бюджетке әсері алдын ала фискалдық тәуекелдерді анықтау, оларды парламенттік және қоғамдық бақылау шеңберінде басқару арқылы мемлекеттік қаржының тұрақтылығын арттыру және инвесторлардың сенімін нығайту үшін маңызды болып табылады, бұл қабылданған шешімдердің жалпы қоғамның мүдделерін көрсететініне жауапкершілік пен кепілдік береді.

КМС компанияларының қаржылық көрсеткіштерін және бюджетке әсер етудің бар тәуекелдерін талдай отырып, КМС компанияларының қаржылық жағдайы соңғы бес жылда айтарлықтай жақсарғаны анықталды. Қаржылық тұрақтылықтың барлық дерлік көрсеткіштері меншікті капиталдың рентабельділігін, шығындарды өтеуді, сондай-ақ КМС қаржылық емес субъектілерінің борышын жабу коэффициенттерін қоспағанда, жеткілікті деңгейде.

Меншікті капиталдың төмен тиімділігі активтер мен капиталдың мүмкін болғаннан аз тиімді пайдаланылатындығын көрсетеді. Активтер мен міндеттемелерді тиімді пайдалану кезінде КМС компанияларына бюджеттен аз трансферттер/қарыздар қажет болады. Демек, тиімділік неғұрлым төмен болса, КМС компанияларына соғұрлым көп қаражат аудару қажет болады.

Сонымен бірге, Бюджет кодексі алынған бюджет қаражатын олар нақты пайдаланылғанға дейін қаржы құралдарына орналастыруға тыйым салуды қамтитынын атап өткен жөн. Бұл шектеу активтердің тиімділігін төмендетеді.

КМС қаржылық емес субъектілерінің шығындарды өтеу көрсеткіштерінің төмендеуі компаниялардың операциялық шығындарын жабу үшін пайда табу үшін әрқашан өз ресурстарын тиімді пайдалана бермейтінін көрсетеді. Бұл, өз кезегінде, КМС компанияларының тұрақтылығы үшін шығындар құрылымын қайта қарау және операциялық тиімділікті арттыру қажеттілігін көрсетеді, өйткені қаржылық және операциялық мәселелер бюджетке салық аударымдарына әсер етеді.

Қарызды жабу көрсеткіші де төмен болды. Бұл КМС қаржылық емес компанияларының операциялық пайдасы олардың ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді міндеттемелерін жабу үшін жеткіліксіз екенін көрсетеді. Бұл қарыз бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелерге немесе өтімділік пен қарызды басқару мәселелеріне байланысты болуы мүмкін, әсіресе ұлттық валютадағы негізгі кірістер кезінде шетел валютасында айтарлықтай қарыздар болған кезде.

Қаржы секторы экономиканың негізгі секторларының бірі болып табылады, оның тұрақты және тұрақты өсуін қамтамасыз етеді. Қаржы секторының негізгі элементі елдің бүкіл қаржы

жүйесі активтерінің шамамен 80%-ын құрайтын банк секторы болып табылады. Сонымен қатар, бұл банк секторы бюджетке қауіп төндіретін дағдарыстарға ең көп ұшырайды, өйткені олар мемлекеттік қаржыға тікелей әсер етеді және қаржы институттарының өз ресурстары таусылған жағдайда халықтың салымдарын қорғау мақсатында ЕДБ-ны құтқару үшін бюджет қаражатын бөлуді талап етуі мүмкін.

Жүргізілген талдау негізінде 2007-2009 жылдардағы әлемдік қаржы дағдарысы және 2022-2023 жылдардағы санкциялық дағдарыс елдің қаржы секторына ең үлкен теріс әсер еткенін атап өткен жөн. Алайда, ҚР, ҚР ҰБ және ҚНРДА дер кезінде қабылдаған дағдарысқа қарсы, пруденциалдық және заңнамалық шаралар бюджеттік тәуекелдерді нивелирлеуге, банк жүйесінің тұрақтылығын және бүкіл қаржы секторының тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Өз кезегінде, депозитарлық мекемелердің (ЕДБ) ҚТИ талдауы, сондай-ақ "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ және мемлекеттік банктердің ("Отбасы банк" АҚ, "Bereke Bank" АҚ) қаржылық көрсеткіштерінің талдауы Қазақстанның қаржы секторының тұрақты екендігін куәландырады және ҚР ҰБ және ҚНРДА тарапынан мұқият реттеуге байланысты бюджет үшін аз тәуекел білдіреді.

Осылайша, осы есепте талданған ҚТИ сәйкес реттеуші меншікті капиталдың тәуекел дәрежесі бойынша мөлшерленген активтерге қатынасы және бірінші деңгейдегі реттеуші капиталдың тәуекел дәрежесі бойынша ұсынылатын ең төменгі мәннен жоғары мөлшерленген активтерге қатынасы Базель III (2023 жылы 21,5% 10,5%-дан жоғары, 2023 жылы 19,2% тиісінше 6%-дан жоғары). Бұл ретте өтімді активтердің жиынтық активтерге қатынасы және өтімді активтердің қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы орташа тарихи көрсеткіштен жоғары (2023 жылы 28,7%-ы 25,0%-дан жоғары, 2023 жылы 74,2%-ы 73,6%-дан жоғары).

2018-2023 жылдары "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ табыстылығының өсуін (2023 жылды қоспағанда) және оның өз міндеттемелерін жабудың орнықты қабілетін атап өткен жөн. Сондай-ақ, табыстылықтың өсуі "Отбасы банкі" АҚ мен "Bereke Bank" АҚ-да (2020 және 2022 жылдардан басқа) байқалады.

Жалпы, банк секторындағы дағдарыстарды болжау өте қиын, әсіресе олардың теріс әсері болған жағдайда қажетті қаржылық көмектің мөлшерін бағалау. *Сонымен қатар, олардың алдын алу үшін жүйелі шаралар қабылдау ұсынылады:*

- *FSAP ұсынымдарын іске асыру;*
 - *ЕДБ капиталына және міндетті резервтеріне қойылатын талаптарды қатаңдату.*
- ЕДБ бюджет қаражаты есебінен қаржы жүйесінің құтқарылуы мен істен шығуын болдырмау үшін шығындарды сіңіре алуы керек;

- ЕДБ лицензиясын қайтарып алу, оның қызметі дағдарыстың алғышарттарын тудыруы мүмкін;

- Аяқта мықтап тұрған құрылыммен біріктіру. Тек сау банктің әлсіз, бірақ екі әлсіз ЕДБ-мен бірігуіне жол беріледі;

- стрестік даму сценарийлерін қолдана отырып, болашақ шығындарды бағалау.

- төтенше жағдайларды шешу үшін банктер қабылдаған тетіктердің банктердің балансын күшейту/әлсірету мәніне әсерін талдау. 2022 жылғы қаңтардағы қайғылы оқиғаларға және ЕДБ су тасқынына байланысты зардап шеккен азаматтарға және бизнеске кредиттер бойынша төлемдерді кейінге қалдыру, төлемдерді кешіктіргені үшін айыппұл мен өсімпұлды есептемеу, азаматтардың жекелеген санаттарына қарыздарды есептен шығару және т.б. түрінде көмек көрсету жөнінде шаралар қабылданды. Бұл күтпеген оқиғалар ЕДБ-нің қаржылық тұрақтылығына теріс әсер етуі мүмкін.

Қазіргі уақытта Қазақстанда Қаржылық тұрақтылық жөніндегі кеңестің (Financial Stability Board) ұсынымдарын талдау және қолдану бойынша ҚНРДА және ҚР ҰБ тұрақты жұмыстары жүргізілуде. Оларда дағдарыстардың теріс әсері болған жағдайда банктерді реттеудің негізгі принциптері көрсететілген.

Дағдарыстар теріс әсер еткен жағдайда ЕДБ-ні қаржылық қолдауды қамтамасыз етуге бюджет қаражатын ұтымсыз бөлу тәуекелін болдырмау үшін қосымша түрде ұсынылады:

- ЕДБ төлем қабілетсіздігін анықтаған кезде оның шығындары бірінші кезекте өз меншікті капиталы, банк акционерлерінің және олармен байланысты тұлғалар мен кредиторлардың қаражаты есебінен жабылуы тиіс;

- аса қажет болған жағдайда, төлемге қабілетсіз ЕДБ-ны мәжбүрлеп тарату қаржы жүйесінің жүйелік тәуекелдерін көтерген кезде бюджет қаражатын тартуға болады. Бұл ретте мемлекеттік қаражатты өміршең жүйелік маңызы бар ЕДБ-ге ғана және акционерлер шығындарды толық иемденгеннен кейін ғана беру керек. Сонымен қатар, талдау шеңберінде МЖӘ жобалары бойынша мемлекеттің міндеттемелері мен тәуекелдері де талданды, өйткені оларды іске асыру кезінде бюджеттік тәуекелдер туындауы мүмкін, бұл өз кезегінде бюджеттік жүйенің тұрақтылығына әсер етеді.

Жалпы, УАААЖ жобасы бойынша елеулі фискалдық тәуекелдер бар, оның шеңберінде валюталық өтемақы көзделеді және оның сомасы салынған инвестициялардың құнынан асып кетуі мүмкін.

Сонымен қатар, талдау шеңберінде ЖЭК саласындағы жобалар анықталды, оларды МЖӘ жобаларына жатқызуға болады және фискалдық

тәуекелдерді көтереді. Алайда, бұл жобалар қазіргі уақытта жеке заңнамамен реттеледі. Осыған байланысты мемлекеттің шартты міндеттемелерін бағалау кезінде көрсетілген жобаларды ескеру қажет.

Алты сценарий бойынша мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелерін стресс-тестілеумен орта мерзімді модельдеу орта мерзімді перспективада "6-сценарий. Аралас талықсытпадан" басқа мемлекеттік қарыз 32%-дан аспайтынын көрсетті. Бұл нәтиже мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасына сәйкес келеді (мемлекеттік борыштың өсуі ЖІӨ-ге 32% - дан аспауы тиіс). 2029 жылы мемлекеттік қарыз номиналды ЖІӨ-нің жыл сайынғы орташа өсімі 11,8% - ға және бюджет тапшылығы орта есеппен ЖІӨ-ге 2,3% деңгейінде ЖІӨ-ге 21,8%-ды құрайды.

Алты сценарий бойынша ЖІӨ-ге квазимемлекеттік қарызды талдау және бағалау барлық сценарийлер бойынша 2029 жылдың соңындағы қолайлы мән шегінде қарыз деңгейін көрсетті.

Сондай-ақ, есеп шеңберінде экологиялық, табиғи апаттар және пандемия тәуекелдері сияқты ерекше тәуекелдерге талдау жүргізілді. Қазақстан үшін негізгі экологиялық тәуекелдер атмосфераға ластанушы заттардың шығарындылары, жердің тозуы, су ресурстарының ластануы және климаттың өзгеруінің салдары болып табылатыны анықталды. Экологиялық тәуекелдер мен табиғи апаттардың салдары ұзақ мерзімді болып табылады. Атап айтқанда, климаттың өзгеруі ауа-райының жиі және қарқынды экстремалды құбылыстарына әкелуі мүмкін, бұл бейімделуге тұрақты инвестицияларды қажет етеді. Жердің деградациясы, су ресурстарының ластануы өз кезегінде биоәртүрліліктің төмендеуіне және жалпы экологиялық жағдайдың нашарлауына әкелуі мүмкін.

Мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын бағалау және талдау келесі сценарийлер негізінде жүргізілді:

- 1) Базалық сценарий;
- 2) Көміртегі бейтараптығы сценарийі;
- 3) 2056 жылға дейінгі экологиялық

тәуекелдер;

- 4) Еңбек өнімділігінің өсу сценарийі.

Сондай-ақ, Қазақстан халқының 2056 жылға дейінгі демографиялық болжамы жасалды, оған жыныстық-жас құрамын, еңбекке қабілетті халықтың жай-күйін, туу мен өлім-жітімді талдау енгізілді. Бұдан басқа, демографиялық өзгерістердің денсаулық сақтау мен бюджеттен тыс қорларға (БЖЗҚ, ӘМСҚ және МӘСК), сондай-ақ ҚР ҰҚ шығындарына ықпалына талдау жүргізілді. Зейнетақы төлемдерін талдау шеңберінде базалық сценарий және зейнетақы жасын 1 жылға арттыру/төмендету нұсқалары қаралды. Зейнетақы жасы 1 жылға ұлғайған кезде зейнетақының базалық

және ортақ бөліктері бойынша төлемдер сомасы азаяды. Осы сценарийге сәйкес төлемдер сомасы 2024 жылдан 2056 жылға дейін 10 784 млрд теңгеге қысқарады. Зейнетақы жасы 1 жылға төмендеген кезде зейнетақының базалық және ортақ бөліктері бойынша төлемдер сомасы ұлғаяды. Бұл жағдайда төлемдер сомасы бүкіл кезең ішінде 20 365 млрд теңгеге өседі.

Базалық сценарий ағымдағы саясаттың ұзақ мерзімді болжамын және 2056 жылға дейінгі экономикалық трендтерді білдіреді. Жалпы, салық түсімдері республикалық бюджет түсімдерін қалыптастыруда басты рөл атқаруда. Бюджет шығындары әлеуметтік міндеттемелерге, денсаулық сақтау мен білімге назар аудара отырып өсе береді. Дегенмен, қарызға қызмет көрсету шығындарының өсуі байқалады, бұл мемлекеттің өз міндеттемелерін орындау мүмкіндігін шектеуі мүмкін. Осылайша, бюджет тапшылығы ЖІӨ-ге 2,1% деңгейінде белгіленеді. Осылайша, үкіметтің қарызы 2056 жылы ЖІӨ-ге 45,5% деңгейінде белгіленеді. Сондай-ақ, қарыздың ЖІӨ-ге 27,5% деңгейінде төмендеуіне талдау жүргізілді.

КБ сценарийі атмосфераға парниктік газдар шығарындыларын азайту, сондай-ақ ҚР шикізатқа тәуелділігінен бас тарту бағытында неғұрлым батыл

іс-қимылдарды білдіреді. Жалпы түсімдердің қысқаруы және бюджет шығыстарының ұлғаюы байқалады, бұл тапшылықтың ЖІӨ-ге 4,4%-ға дейін кеңеюіне әкеледі. Осылайша, үкіметтің қарызы 2060 жылы ЖІӨ-ге 55,6% құрайды.

Экологиялық тәуекелдер, табиғи апаттар және пандемия тәуекелдері Қазақстан бюджетіне елеулі қауіп төндіреді. Бұл тәуекелдерді азайту үшін экологиялық таза технологияларға одан әрі мемлекеттік және жеке инвестициялар, қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманы жетілдіру, халықтың экологиялық хабардарлығын арттыру және халықаралық ынтымақтастық қажет. Сонымен қатар, денсаулық сақтау жүйесін дамытуға және халықты әлеуметтік қорғауға көбірек көңіл бөлу маңызды.

Еңбек өнімділігінің өсу қарқынын ұлғайту сценарийі Қазақстан экономикасының ұзақ мерзімді проекциясына оң әсер етеді. Атап айтқанда, нақты және номиналды ЖІӨ өсімі артады деп күтілуде. Экономиканың жылдам өсуі есебінен бюджет кірістерінің ұлғаюы күтілуде, бұл Үкіметке қаражаттың үлкен көлемін дамытуға бағыттауға мүмкіндік береді. Бұл ретте үкіметтік борыш ЖІӨ-ге 43,6% құрайды.

1-ҚОСЫМША

ХВҚ сарапшыларының ұсынымдарына сәйкес, Қазақстандағы КМС секторы мемлекеттік кәсіпорындармен, акционерлік қоғамдармен және жарғылық капиталына мемлекет қатысатын (үлестері) серіктестіктермен (АҚ, ЖШС), сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес олармен үлестес болып табылатын еншілес, тәуелді және өзге де заңды тұлғалармен ұсынылады.

Анықтама үшін: Қазақстан Республикасы Бюджет кодексінің 1-бабының 31) тармақшасына сәйкес квазимемлекеттік сектор субъектілері – мемлекеттік кәсіпорындар, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер, акционерлік қоғамдар, оның ішінде мемлекет құрылтайшысы, қатысушысы немесе акционері болып табылатын ұлттық басқарушы холдингтер, ұлттық холдингтер, ұлттық компаниялар, сондай-ақ еншілес, тәуелді және Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес олармен үлестес болып табылатын өзге де заңды тұлғалар.

Осы есеп шеңберінде мемлекеттік мекемелер КМС субъектілері болып табылмайтындығына байланысты зерттеу объектісіне кірмеген. 2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша мемлекеттік мекемелердің саны 18 631 құрады.

Қазақстан КМС секторында 2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша елімізде бар шамамен 6,1 мың КМС 5,6 мың мемлекеттік кәсіпорын бар, бұл КМС жалпы санынан 92% құрайды.

2021 жылмен салыстырғанда, мемлекеттік кәсіпорындар саны 39 бірлікке артты⁶⁰.

Коммерциялық кәсіпорындар болып табылатын АҚ, ЖШС 2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 655 бірлікті немесе КМС барлық субъектілерінен 10% құрады. Олардың санының динамикасы 2021 жылмен салыстырғанда да өсті (48 бірлікке)⁶¹.

КМС құрамына екі ірі холдингтік компания – "Самұрық-Қазына" ҰАҚ және "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ кіреді, олардың иелігінде бірқатар коммерциялық кәсіпорындар мен қаржы институттары бар.

"Самұрық-Қазына" ҰАҚ" АҚ еншілес компаниялары негізінен қаржылық емес секторда жұмыс істейді, ал "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ еншілес компаниялары негізінен қаржы институттары болып табылады.

⁶⁰ Мемлекеттік мүлікті басқарудың 2022 жылғы тиімділігі туралы жылдық есеп // ҚР ҰЭМ (сайтта ашық қолжетімділікте)

⁶¹ Мемлекеттік мүлікті басқарудың 2022 жылғы тиімділігі туралы жылдық есеп // ҚР ҰЭМ (сайтта ашық қолжетімділікте)

Көрсеткіштер	Формула	Сипаттамасы
Өтімділік		
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	$\frac{\text{Total Current Assets}}{\text{Total Current Liabilities}}$	Қысқа мерзімді активтерді жою есебінен МӘ-нің қысқа мерзімді міндеттемелерді (12 ай ішінде өтеуге жататын) орындау қабілетін өлшейді. Коэффициенттің жоғары мәні компанияның күйзелістерді тиімді жеңе алатындығын және өзінің қазіргі міндеттемелерін орындай алатындығын білдіреді
Жылдам өтімділік коэффициенті	$\frac{(\text{Total Current Assets} - \text{Inventory})}{\text{Total Current Liabilities}}$	МӘ қысқа мерзімді міндеттемелерді тек ең өтімді қысқа мерзімді активтер есебінен орындау қабілетін өлшейтін ағымдағы коэффициенттің неғұрлым қатаң түрі. Коэффициенттің жоғары мәні компанияның күйзелістерді тиімді жеңе алатындығын және өзінің қазіргі міндеттемелерін орындай алатындығын білдіреді
Дебиторлық берешектің айналымы	$\frac{(\text{Trade Receivables} \times 365)}{\text{Revenue from Trading Activities}}$	Сатып алушылармен өзара есеп айырысу бойынша дебиторлық берешекті өтеу жылдамдығын өлшейді. Коэффициенттің жоғары мәні МӘ-ге сатып алушылардан қарызды өндіріп алуға көп уақыт кететінін және оған тап болуы мүмкін екенін білдіруі мүмкін өтімділік мәселелерінің артуы.
Кредиторлық берешек айналымы	$\frac{(\text{Trade Payables} \times 365)}{\text{Costs of Goods Sold}}$	Жеткізушілер алдындағы МӘ берешегін өтеу жылдамдығын өлшейді. Коэффициенттің жоғары мәні МӘ жеткізушілермен баяу төленетінін білдіреді және мерзімі өткен қарыздың жиналуын немесе қаржылық жағдайдың нашарлауын көрсетуі мүмкін.
Төлем қабілеттілігі		
Активтерге қарыз	$\frac{\text{Total Liabilities}}{\text{Total Assets}}$	Міндеттемелер арқылы компанияның қаржыландыру үлесін өлшейді. Коэффициенттің мәні компанияның төлем қабілеттілігін, сондай-ақ кәсіпорынның қарыз жүктемесінің мөлшерін бағалауға көмектеседі. Несиелерді қаржыландыру тиімдірек және осыған байланысты көптеген компаниялар қарыз қаражаттарының белгілі бір деңгейін қолдайды, дегенмен коэффициенттің жоғары мәні қарызды қаржыландыруға тәуелділіктің жоғарылауын және қаржылық икемділіктің төмендеуін білдіреді. Меншікті капиталға қатысты міндеттемелер есебінен компанияның қаржыландыру үлесін өлшейді.
Меншікті капиталға қарыз	$\frac{\text{Total Liabilities}}{\text{Total Equity}}$	Коэффициенттің мәні компанияның төлем қабілеттілігін, сондай-ақ кәсіпорынның қарыз жүктемесінің мөлшерін бағалауға көмектеседі. Несиелерді қаржыландыру тиімдірек және осыған байланысты көптеген компаниялар қарыз қаражаттарының белгілі бір

деңгейін қолдайды, дегенмен коэффициенттің жоғары мәні қарызды қаржыландыруға тәуелділіктің жоғарылауын және қаржылық икемділіктің төмендеуін білдіреді.

$$\frac{\text{Total Liabilities}}{\text{EBITDA}}$$

ПСТАШП-ға қарыз

Кез келген шаруашылық жүргізуші субъектінің жинақталған борышқа қызмет көрсету әлеуетін көрсетеді. Индикатор компанияға қарызды толық өтеу үшін жеткілікті ақша алу үшін ағымдағы ақша түсімі деңгейінде қанша жыл қажет болатынын көрсетеді. Индикатордың жоғары мәні компанияның қарызының жоғары деңгейін білдіреді, онда оның қарызға қызмет ете алмау қаупі жоғары болады.

$$\frac{\text{EBIT}}{\text{Finance Costs}}$$

Пайыздарды жабу коэффициенті

МӘ қаржылық шығындарды жабуға және тиімділікті сақтауға жеткілікті операциялық пайда әкелетінін көрсетеді. Коэффициенттің жоғары мәні кәсіпорынның күйзелістерге төтеп бере алатындығын және оның қаржылық шығындарын жаба алатындығын көрсетеді.

$$\frac{\text{EBITDA}}{\text{Finances Costs}}$$

Ақшалай төлемдерді жабу коэффициенті пайыздар

Қаржылық шығыстарды жабу үшін ақшалай қаражаттың жеткілікті көлемін алуды көрсетеді. Коэффициенттің жоғары мәні кәсіпорынның күйзелістерге төтеп бере алатындығын және оның қаржылық шығындарын жаба алатындығын көрсетеді.

$$\frac{\text{EBITDA}}{(\text{ST Debt} + \text{LT Debt} + \text{Fin Leases})}$$

Қарызды жабу коэффициенті

МӘ жинақталған қарызға қызмет көрсету қабілетін көрсетеді. Қолма-қол ақша жасау қабілетіне қатысты қарыз жүктемесінің мөлшерін өлшейді. Коэффициенттің жоғары мәні кәсіпорынның күйзелістерге төтеп бере алатындығын және өзінің қарыздық міндеттемелерін орындай алатындығын көрсетеді.

Пайдалылық

Таза пайда нормасы

$$\frac{\text{Net Profit after Tax}}{\text{Total Revenue excluding govgrants}} \quad \frac{\text{Net Profit}}{\text{Total Assets}}$$

МӘ алған кірістің әр долларының қанша бөлігі пайдаға айналатынын көрсетеді. Коэффициенттің жоғары мәні алынған кірістің едәуір бөлігі пайда екенін білдіреді

Операциялық пайда маржасы

$$\frac{\text{EBIT}}{\text{Total Revenue excluding govgrants}} \quad \frac{\text{Net Profit}}{\text{Total Equity}}$$

МӘ алған кірістің әр долларының қанша бөлігі операциялық пайданың құрамына енетінін өлшейді, яғни қаржыландыру құнын есепке алғанға дейін компанияның стандартты операциялық қызметі арқылы алынған пайда деңгейі. Операциялық емес шығындарды жабу үшін қолжетімді кірістердің үлесін өлшейді, мысалы, пайыздарды төлеу. Коэффициенттің жоғары мәні алынған кірістің едәуір бөлігі операциялық пайда болып табылатындығын білдіреді. Елеулі өзгерістерге ұшыраған операциялық маржа тәуекелдің көрсеткіші болып табылады.

Активтерге пайда маржасы

$$\frac{\text{Total Revenue excluding govgrants}}{(\text{COGS} + \text{Other Operating Expenses})}$$

Пайда табу үшін активтерді басқару кезінде компанияның қаражатын бөлу тиімділігін өлшейді. Коэффициенттің жоғары мәні активтердің бірлігіне айтарлықтай пайда әкелетінін білдіреді

Меншікті капиталға пайда нормасы	Компанияның акционерлердің компанияға салған капиталын пайдаланып пайда табу қабілетін өлшейді. Коэффициенттің жоғары мәні компанияның меншікті капиталдың әрбір бірлігі үшін жоғары табыс алатынын білдіреді.
Шығындар тиімділігі	Операциялық шығындарды жабу үшін жеткілікті кіріс алу мүмкіндігін өлшейді. < 1 коэффициентінің мәні компанияның операциялық шығындарын жаба алмайтындығын және қосымша қаржыландырусыз тұрақты еместігін білдіреді. Коэффициенттің жоғары мәні компанияның күйзелістерді тиімді жеңе алатындығын және тиімділік пен тұрақтылықты сақтайтындығын білдіреді

Мемлекетпен қарым-қатынас		
Жалпы кірістерге мемлекеттік трансферттер	$\frac{\text{Government Grants Received}}{\text{Total Revenue including govegrants}}$	МӘ мемлекетке тәуелділігін оның операциялық қызметін қолдау тұрғысынан өлшейді. Коэффициенттің жоғары мәні компанияның операциялық қызметін қолдау үшін мемлекеттік қаржыландыруға жоғары тәуелділікті білдіреді
50% тест	$\frac{\text{Cost of Goods Sold} + \text{Other Operating Expenses} + \text{Finance costs} - \text{Finance Income}}{\text{Revenue from Trading Activities} + \text{Other Operating Income}}$	Компания алған кірістердің (мемлекеттен алынған гранттарды қоспағанда) ағымдағы қызметке жұмсалатын шығыстардың бір бөлігін жабатындығын бағалайды. Коэффициенттің төменгі мәні кірістер ағымдағы шығындардың үлкен үлесін жабатынын білдіреді.

Z-бағалау (СФР): қаржылық емес корпорациялардың 2 жыл ішінде банкроттыққа ұшырау ықтималдығын болжайды.	
$Z = 6.56 \times \left(\frac{\text{Current Assets} - \text{Current Liabilities}}{\text{Total Assets}} \right) + 3.26 \times \left(\frac{\text{Retained Earnings}}{\text{Total Assets}} \right) + 6.72 \times \left(\frac{\text{EBIT}}{\text{Total Assets}} \right) + 1.05 \times \left(\frac{\text{Book Value of Equity}}{\text{Total Liabilities}} \right)$	